

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Ústav českých dějin
Historické vědy – České dějiny

Pavla Jirková

Testamentární praxe v Jihlavě v letech 1578-1624
(Testamenty jako prameny pro dějiny rodinných struktur,
historickou demografii a sociotopografii)

The Testamentary Practice in Jihlava
in the Years 1578-1624
(Wills as Sources for the History of Family Structures,
Historical Demography and Sociotopography)

Disertační práce

vedoucí práce - prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.

2011

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

ABSTRAKT

Objekt výzkumu – raně novověký měšťanský testament – je v disertační práci nahlížen z pozice dějin rodinných struktur, historické demografie a sociotopografie. Vzorek 968 jihlavských testamentů z období 1578-1624 je podroben statistické analýze. Z hlediska metodologického jsou dále povaze tohoto výzkumu blízké mikrohistorické a prosopografické přístupy. Specifické téma bylo komparováno se závěry především anglické literatury. Výsledky výzkumu byly zhodnoceny z hlediska ročních součtů testamentů jako možných ukazatelů hlavních tendencí mortality a byly naznačeny možné souvislosti mezi počtem dětí zmíněných v testamentech a dědickým systémem konkrétního regionu. Ve spojitosti s četnými svatebními smlouvami testátorů bylo dále studováno fungování sňatkového trhu a délka trvání manželství. Mezi další otázky diskutované v disertační práci patří například rodinná a domácnostní postavení, postižení lidé, genderová studia a mezigenerační majetkový transfer. Konečně v rámci sociotopografického studia byly domy vybraných testátorů lokalizovány v rámci ulic či předměstí.

THESIS ABSTRACT

The subject of the research – the Early Modern burgher will – is viewed in the thesis from the standpoint of family structures, historical demography and sociotopography. The sample of 968 Jihlava wills from the period 1578–1624 were subjected to statistical analysis. Moreover, from a methodological perspective the nature of this research is similar to micro-historical and prosopographical approaches. The aforementioned theme was compared to conclusions of the literature concerning historical demography and family structures (especially English) as well as foreign sociological and anthropological studies. The results of this research were evaluated from the point of view of the annual number of wills as possible indicators of the chief trends in mortality, and possible connections were traced between the number of children named in the testaments and the inheritance system. Given the numerous marriage contracts concluded by testators, the study also looked into the „marriage market“ and the duration of marriages. Other questions discussed in the thesis include, for example, family and household positions, disabled people, gender studies and intergenerational property transfer. Finally, in terms of the sociotopographical study, the houses of sorted testators were located within the framework of streets and the suburbs.

Obsah

Úvod	9
I. Metodologické pozadí výzkumu v kontextu (nejen) evropské historiografie	12
I. 1 Kvantifikace, prosopografie a sociologicko-antropologický přístup k problematice	12
I. 2 Testament a dědické principy: kvantifikace v evropské historiografii zaměřené na dějiny obyvatelstva a rodinných struktur	15
I. 2. 1 Sedmdesátá léta 20. století	15
I. 2. 2 Osmdesátá léta 20. století a první polovina let 90.	21
I. 2. 3 Přelom 20.–21. století	25
I. 3 De Haan: koncept kultury dědictví (a další sociologické a antropologické koncepce dědictví jako metodologické pozadí výzkumu testamentární problematiky)	29
I. 4 Domácí historiografie: výzkum testamentů a jejich uplatnění v oblasti historické demografie a rodinných struktur	34
II. Reflexe pramenné základy: jednota místa, času, děje	37
II. 1 Místo	37
II. 2 Čas	39
II. 3 Děj	43
III. Právní ustanovení týkající se testamentární praxe	45
III. 1 Pohled na rodinu a testamentární praxi z pozice platného práva – možnosti a limity studia	45
III. 2 Vývoj městského práva jihlavského	46
III. 3 Dědické právo podle jihlavského městského práva: teorie	50
III. 4 Dědické právo podle jihlavského městského práva: praxe	54
III. 5 Šestnácté století: (pozdolný) konec působnosti jihlavské vrchní soudní stolice	59

IV. Charakteristika testátorů	61
IV. 1 Analýza testamentů z hlediska pohlaví a rodinných stavů jejich pořizovatelů	61
IV. 2 Analýza testátorů z hlediska povolání, sociálního statusu, a místa původu/pobytu	64
IV. 2. 1 Analýza testátorů z hlediska povolání (způsobu obživy)	68
IV. 2. 2 Analýza testátorů z hlediska sociálního statusu	72
IV. 2. 3 Analýza testátorů z hlediska původu/pobytu	74
V. Roční součty testamentů jako ukazatelé hlavních tendencí mortality?	76
V. 1 Úvod a metodologická východiska	76
V. 2 Četnostní extrém v ročních počtech testamentů s rozlišením pohlaví a rodinného stavu jejich pořizovatelů (a srovnání s kronikářskými záznamy)	78
V. 3 Násobky průměrného počtu testamentů v morových letech	83
V. 4 Sezónní úmrtnost z pohledu testamentů a kronikářských záznamů	85
V. 5 Poměr mezi počtem kšaftujících a velikostí zemřelé populace v morových letech	90
V. 6 Obsah testamentů pořizovaných v morových letech	92
V. 7 „Probate evidence“ a „parish register evidence“	97
VI. Počet dětí zmíněných v testamentech jako demografický ukazatel?	102
VI. 1 Počet dětí zmíněných v testamentech	102
VI. 2 Počet synů a dcer zmíněných v testamentech s rozlišením pohlaví a rodinného stavu testátorů	105
VI. 3 Sledovaný jev v závislosti na průběhu času	109
VI. 4 Souvislost mezi počtem dětí v rodinách a dědickým systémem konkrétního regionu	115

VII. Rodinná a domácí postavení dle svědectví testamentů	119
VII. 1 Muž a žena: manželství jako jedno z období životního cyklu jedinců	120
VII. 2 Muž a žena: vdovství jako jedno z období životního cyklu jedinců	131
VII. 3 Děti: vlastní a nevlastní, (polo)sirotci a pohrobci, schovanci a schovanky, přijaté a nemanželské	136
VII. 4 Čeled' a služebnictvo	149
VII. 5 Tovaryši a učedníci	160
VIII. „...protože je ubohý kripl“: preference a zvýhodnění fyzicky a psychicky postižených dědiců?	164
VIII. 1 „The New Disability History“	164
VIII. 2 Sonda do jihlavských testamentů	165
IX. Testamenty a svatební smlouvy: fungování sňatkového trhu ve městě a sňatkové strategie	170
IX. 1 Prosopografická analýza vzorku manželských párů	170
IX. 1. 1 Postup řešení	171
IX. 1. 2 Délka trvání manželství	175
IX. 2. 3 Další sňatky vdov	177
IX. 2. Fungování sňatkového trhu a sňatkové strategie	179
X. Dědické strategie a mezigenerační transfer majetku	187
X. 1 Přínos sociologie a antropologie v otázce mezigeneračního chování jedinců v současnosti (jako inspirace pro výzkum mezigeneračního chování jedinců v minulosti)	188
X. 2 Přínos historické vědy v otázce mezigeneračního chování jedinců v minulosti	190
X. 3 Varianta mezigeneračního transferu majetku (a sociálních služeb) v minulosti: Jihlava na přelomu 16.–17. století	195

XI. Sociotopografie	208
XI. 1 Sociotopografie jako badatelské téma evropské (a české) historiografie	208
XI. 2 Podmínky, možnosti a limity sociotopografické analýzy na základě studia jihlavských testamentů	211
XI. 3 Město uvnitř hradeb: charakteristika jednotlivých městských čtvrtí	214
XI. 3. 1. První městská čtvrť	214
XI. 3. 2. Druhá městská čtvrť	215
XI. 3. 3. Třetí městská čtvrť	217
XI. 3. 4. Čtvrtá městská čtvrť	218
XI. 4 Sociotopografická a prosopografická analýza I (Jihlavští testátoři jako poplatníci městské dávky v roce 1585)	220
XI. 5 Sociotopografická a prosopografická analýza II (Členové městských rad a soukeničtí přísežní v Jihlavě jako poplatníci městské dávky v roce 1585)	228
XI. 6 Sociální mobilita v Jihlavě na přelomu 16.–17. století: vzestupná a horizontální	232
 XII. Závěr	 237
 Seznam literatury a pramenů	 241
Seznam zkratk	257
Seznam tabulek a grafů	258
Seznam obrazových příloh	260
Obrazové přílohy	262

Úvod

Raně novověké měšťanské testamenty jsou v disertační práci diskutovány jako možné prameny pro oblast historické demografie, dějin rodinných struktur a sociální topografii. Podkladem pro toto studium byl soubor 968 jihlavských testamentů z let 1578–1624, který jsem podrobila statistické analýze. Za pomoci kvantitativního způsobu zpracování dat poskytnutých testamenty byl pod drobnohledem zachycen život obyvatel města, dům jako jednotka v životě rodiny a města, sociální postavení, pracovní zařazení a rodinné zázemí testátorů, a dále rozsah kontaktů v rámci příbuzenské i nepříbuzenské sítě. Povaze tohoto výzkumu je však blízký mikrohistorický přístup, dále postupy prosopografického výzkumu či postupy postihující mentalitu městského obyvatelstva v raném novověku.

První tři kapitoly práce jsou jakýmsi úvodem do zpracovávané problematiky. Koncepce disertační práce z hlediska metodologického je představena v kapitole první, včetně přehledu dosavadního bádání o testamentech a možnostech jejich využití pro historicko-demografický výzkum a poznání rodinných struktur v minulosti. Pozornost je ve velké míře věnována sociologickým a antropologickým poznatkům v rámci kultury dědění. Aristotelova „jednota tří“ (místa, času, děje) je uplatněna v kapitole druhé, která reflektuje prameny použité pro výzkum. Třetí kapitola se soustředí na dědické otázky v rámci městského práva jihlavského a uvádí je do souvislostí s městským právem brněnským, příp. znojenským.

Počínaje čtvrtou kapitolou (a konče jedenáctou) jsou zde prezentovány výsledky statistického postupu výzkumu. Nejdříve analyzuji vzorek 968 jihlavských testamentů z hlediska pohlaví a rodinných stavů jejich pořizovatelů, a dále podle jejich sociálního statusu, povolání a místa původu/pobytu (kapitola IV). V další části práce jsou studovány roční počty testamentů, na základě čehož je diskutována relevantnost jejich použití jako možných ukazatelů hlavních směrů mortality (kapitola V.). Dále se věnuji otázce četnosti dětské složky zmíněné v testamentech v závislosti a souvislostem mezi počtem dětí, jimž je v posledních vůlích odkazováno, a dědickými principy dané lokality (kapitola VI). Obsahem sedmé kapitoly je výčet rodinných a domácnostních postavení, tak jak jsou zachycena studovanými prameny pozůstalostního charakteru (muž a žena: manželství a vdovství, děti, čeled' a služebnictvo, tovaryši a učedníci). V centru pozornosti byla mj. i otázka převodu řemesla či živnosti z muže na ženu jako faktor mající vliv na utváření podoby rodinného společenství. Následující kapitola obrací svoji pozornost k zajímavé oblasti studia, a sice výzkumu „dějin postižení“ („*The New Disability History*“) v kontextu evropské historiografie posledních let; zde s využitím testamentů. Komparace datace testamentů a svatebních smluv manželských párů poskytla cenné výsledky týkající se délky trvání manželství a dalších sňatků vdov (kapitola IX). Měšťanské sňatkové strategie byly ukázány na příkladě rozvětvené rodiny městského radního a podnikatele Mathese Stubika. Desátá kapitola využívá snad nejvíce poznatků sociologů a antropologů o aspektech mezigeneračního majetkového transferu. V přehledné tabulce se podařilo zachytit 28 variant možných

majetkových převodů mezi jihlavskými testátory na přelomu 16.–17. století. Je zde reflektováno celkem šest generací přímé příbuzenské linie testátora, včetně sourozeneckých vazeb.

Dosavadní výsledky postupu, vycházejícího z pozice historické demografie a rodinných struktur, jsou v jedenácté kapitole uvedeny do sociotopografických souvislostí, tj. studium pramenů testamentární povahy je kombinováno s výsledky analýzy rejstříků městských sbírek a záznamů o převodech domů v městských knihách radních. Je přitom zřejmé, že studium sociální topografie nemůže být použitím uvedených pramenů vyčerpáno a vyžaduje komplexnější pojetí. Závěrem pokusu o využití testamentů pro účely sociotopografie je v tuto chvíli identifikace minimálně 154 testátorů, kteří byli v roce 1585 účastni vybírání městské dávky z domů uvnitř města. Na jihlavských předměstích je k tomuto datu psáno 31 osob, které figurují rovněž jako původci testamentů z přelomu 16.-17. století. V přiložené schematické mapě města Jihlavy jsou v rámci jednotlivých ulic města vyznačeny domy, které patří všem identifikovaným testátorům platícím městskou sbírku v roce 1585. Kromě toho se podařilo lokalizovat domy těch měšťanů, jenž se někdy v období 1555-1624 stali členy městské rady. Stejným postupem byla určena totožnost těch osob, kteří se v letech 1564-1593 stali přísežnými soukenického cechu (rovněž zakresleno v mapě). Důraz je kladen na rozdíly mezi makro- a mikro rozměry určitých jevů. Rozdíly mezi testátory žijícími uvnitř městských hradeb a těmi, kdo žijí na předměstích, jsou podány formou příkladů sociální mobility (vzestupné a horizontální).

Prakticky nelze nezaslechnout současné diskuse vedené na téma relevantnosti a oprávněnosti využití měšťanských testamentů z období středověku a raného novověku pro historickou demografii a dějiny rodinných struktur. Je třeba připomenout, že v Anglii byla otázka využití testamentů jako pramenů pro statistický výzkum diskutována především od 70. let 20. století, v souvislosti se zvýšenou pozorností, jaké se tehdy dostalo tomuto typu pramenů. Za dodržení úzce vymezených pravidel statistického postupu byly testamenty zapojovány do výzkumu rodinných struktur v minulosti i na poli historické demografie (R. S. Gottfried, R. T. Vann, P. Slack, nově například N. Goose, N. Evans, A. L. Erickson a další). Z prací, které vznikly mimo anglické prostředí, je třeba zmínit především studie francouzského historika P. Dubuis a maďarské historičky K. Szende. Metodologické pozadí všech výzkumů souvisí nepochybně s příklonem klasické „početní“ historické demografie směrem ke kvalitativním ukazatelům a sociálním dějinám vůbec. Z hlediska diskusí vedených dnes v domácí historiografii se z množství vesměs kritických hlasů vylučujících testamenty z historicko-demografického bádání ozývají takové, které považují testamenty za pramen alespoň částečně kvantitativního charakteru.

Disertační práce zřejmě nezapře inspiraci sociologickými a antropologickými pracemi o kultuře dědění. Domnívám se, že směr tohoto uvažování je výzvou pro tradičně „historicky“ koncipovaný výzkum měšťanských testamentů. Díky těmto studiím také mohla být studovaná tematika uvedena do souvislosti s existencí dvou dědických systémů v evropské městské i venkovské populaci v minulosti (princip jediného dědice a princip rovných dílů). Některé aspekty způsobu dědění byly uvedeny do vztahu s poznatky J. Goodyho (strategie dědění). Zohlednění byli však i další autoři,

jejichž studium kultury dědění a dědictví probíhá na základě pozorování sociálních vztahů v soudobé společnosti. Řečené platí zejména v případě problematiky mezigeneračních transferů majetku a sociálních služeb (M. Kohli, K. Lüscher, L. Liegle). Zdaleka nejcitovanějším autorem se však pro mne stal současný nizozemský sociolog a antropolog Henk de Haan.

Analýza téměř tisíce raně novověkých měšťanských testamentů mě osobně přesvědčila o správnosti tvrzení zmíněného Henka de Haana. Dědictví je podle něj jakousi směsí „*intimity, emocí a materiálních zájmů*.“ (citace pozn. 97). Otázka zní takto: nakolik lze tuto myšlenku aplikovat i na poměry raného novověku? Jsou „poslední vůle“ měšťanů z přelomu 16.–17. století také dokladem o přítomnosti intimity, emocí a materiálních zájmů? Přeji si, aby k zodpovězení těchto otázek alespoň částečně posloužily následující řádky a kapitoly práce...

Ještě předtím bych však chtěla poděkovat všem, kteří mi během zpracování zvoleného tématu do podoby disertační práce pomáhali, ať již odbornými radami či vytvořením přátelského tvůrčího prostředí. V první řadě zde musím jmenovat vedoucího mé práce, prof. PhDr. Eduarda Maura, CSc., jemuž tímto děkuji za odborné vedení nejen v průběhu přípravy této disertační práce, ale i během mých předchozích studií. Díky němu jsem podobně jako další studenti a doktorandi postupně objevovala oblast historické demografie a dějin rodiny. Prof. Maur mi byl vždy milým, ale velmi pečlivým průvodcem světem tabulek a grafů.

Díky zájmu o problematiku studia testamentů a otázek spjatých s dějinami rodinných struktur a historickou demografií jsem se během dvou studijních cest do Cambridge setkala s odborníky z *Cambridge Group for the History of Population and Social Structure* a z blízkého okolí tohoto pracoviště. Proto velice děkuji prof. Sheilagh Ogilvie, prof. Richardu Smithovi a dr. Janine Maegraith za mnohé konzultace a cenné poznámky. Podpora, kterou mi věnovali, jejich sdílnost a otevřenost mě utvrzovala a motivovala k dalšímu bádání. Velké poděkování náleží také prof. Markusi Cermanovi nejen za poskytnuté konzultace, ale též za laskavost, s jakou mi bylo umožněno využívat knižních fondů patřících katedrám historie (resp. jejich knihovně) na vídeňské univerzitě.

Mé díky patří také pracovníkům Státního okresního archivu v Jihlavě za dlouhodobou a trpělivou asistenci při bádání nad písemnými památkami z dějin mého rodného města. V souvislosti s dějinami Jihlavy a minulostí zdejšího archivu bych ráda zmínila dr. Františka Hoffmanna, CSc. S výsledky jeho precizně provedené odborné práce jsem se zde setkávala na každém kroku. Ať to byly archivní pomůcky, lístkové katalogy, registry či publikovaná literatura k dějinám Jihlavy týkající se místopisu, městského práva a dalších dílčích otázek. Děkuji mu především za laskavé svolení k převzetí slepé mapy Jihlavy, která mi byl podkladem pro vlastní sociotopografickou analýzu.

V neposlední řadě bych ráda poděkovala také vedení a kolegům z Národního archivu za vstřícnost a ohleduplnost především v souvislosti s mými časovými možnostmi během doktorského studia.

I. Metodologické pozadí výzkumu v kontextu (nejen) evropské historiografie

I. 1 Kvantifikace, prosopografie a sociologicko-antropologický přístup k problematice

Předložená kvantitativní analýza historických pramenů je založena na databázi jihlavských testátorů a dalších obyvatel města, jejichž identifikace byla definována na základě dalších typů pramenů (viz část II. 2). Zpracovávaná tematika (měšťanské testamenty z přelomu 16.-17. století) je svojí povahou i v rámci historicko-demografického bádání natolik specifická, že zasluhuje několik obecněji vyznívajících poznámek týkajících se obecně užití statistických přístupů v historii. Průvodců, příruček a „cvičebnic“ vydávaných v zahraničí je více. Vynikajícím počinem je v tomto ohledu práce z roku 2002 pocházející od dvojice autorů CH. H. Feinsteina a M. Thomase s výstižným názvem „Making history count“.¹ Na dalším místě jmenujme odbornou produkci R. Flouda nebo K. H. Jarausche a jeho spolupracovníků.² Vydávány jsou rovněž publikace, v nichž jsou presentovány způsoby využití statistických metod obecně v rámci sociálních věd.³ Další autoři se vyslovují k dílčím metodologickým otázkám v rámci kvantitativních studií založených na historických pramenech, včetně diskuzí o využití výpočetní techniky pro tyto účely.⁴ Svůj nesporný význam má též debata o vztahu mezi „kvantitou“ a „kvalitou“ v historickém bádání, čemuž se věnovali například S. Ogilvie, A. W. Carus a G. Botz.⁵ Českému badateli jsou k dispozici jednak skripta E. Maura „Základy historické demografie“ a dále práce J. Havránka a J. Petráně vysvětlující statistické postupy pro účely historického bádání.⁶ Nesmíme zapomenout také na práci P. Sousedíka, díky které se mohou humanitně zaměřeni studenti a badatelé seznámit se základy logiky.⁷

Demografie jako vědní obor studující současnou populaci používá za využití výpočetní techniky složité matematické operace a modelové situace. Náročnost postupů musí být v případě historické demografie přizpůsobena výpovědní hodnotě zdrojů (pramenů), které má historický

---

¹ Charles H. FEINSTEIN - Mark THOMAS, *Making history count: a primer in quantitative methods for historians*, Cambridge 2002.

² Roderick FLOUD, *An introduction to Quantitative Methods for Historians*, London 1990; Konrad H. JARAUSCH - Kenneth A. HARDY, *Quantitative Methods for Historians: A Guide to Research, Data and Statistics*, Chapel Hill 1991; Konrad H. JARAUSCH - Gerhard ARMINGER - Manfred THALLER, *Quantitative Methoden in der Geschichtswissenschaft. Eine Einführung in die Forschung, Datenverarbeitung und Statistik*, Darmstadt 1985.

³ R. Mark SIRKIN, *Statistics for the social science*, Thousand Oaks/London 1999; Daniel B. WRIGHT, *Understanding statistics: an introduction for the social science*, London 1997.

⁴ Charles HARVEY - Jon PRESS, *Databases in Historical Research: Theory, Methods and Applications*, Basingstoke 1996; Loren HASKINS - Jeffrey KIRK, *Understanding quantitative history*, Cambridge 1990; Daniel I. GREENSTEIN, *A historian's guide to computing*, Oxford/ New York 1994; Myrddin J. LEWIS - Roder LLOYD-JONES, *Using computers in history. A practical guide*, London 1996; Helmut THOME, *Grundkurs Statistik für Historiker*, Köln 1989.

⁵ Andre W. CARUS - S. OGILVIE, *Turning qualitative into quantitative evidence: a well-used method made explicit*, EHR 62, 4, s. 893–925; Gerhard BOTZ (Hg.), *„Qualität und Quantität“. Zur Praxis der Methoden der historischen Sozialwissenschaft*, Frankfurt a. M. 1988.

⁶ Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1978 (dotisk 1983); Jan HAVRÁNEK - Josef PETRÁŇ, *Základy statistické metody pro historiky*, Praha 1963.

⁷ Prokop SOUSEDÍK, *Logika pro studenty humanitních oborů*, Praha 2001.

demograf k dispozici. Výpočty demografických ukazatelů pro protostatistické období jsou dostupné především prostřednictvím dochovaných matrik. Vedle klasických pramenů, jenž jsou k takovému výzkumu používány, jsou do historicko-demografického bádání v zahraničí zapojovány stále častěji i nové prameny. Je testována jejich výpovědní hodnota pro tuto oblast studia a odhalují se jak nové možnosti a metodologické postupy, tak také limity těchto pramenů. Nejinak je tomu v rámci výzkumu testamentů jako pramenů částečně kvantitativní povahy.

Charakter dochovaného materiálu pro studium měšťanské společnosti v raném novověku je nejdůležitějším z působících faktorů v otázce, zda lze přesně chronologicky a geograficky vymezený okruh osob podrobit prosopografickému postupu výzkumu. Ač se jedná o studium společnosti v minulosti, nezřídka mají při výběru skupiny sledovaných jedinců i při hodnocení výsledků slovo sociologická kritéria a využívané postupy řešení.

Za předpokladu existence několika různých typů pramenů lze na části stanovené populace (v obecné rovině zde zkoumané měšťanské společnosti) uplatnit přístupy, které používá moderní sociologie. Vzorek populace je vystaven souborům jasně definovaných otázek, rozdělených do několika skupin dle charakteru oblastí, jež jsou zkoumány. Zvolenou otázku, před kterou stojí celý vzorek populace, lze dle povahy dochovaných dat modifikovat v kvantitativním slova smyslu či na základě kvalitativního vyjádření. Zatímco v prvním případě se uplatní postupy statistické, případ druhý bude zpracován způsobem obvyklým v humanitních a sociálních vědách.

Na začátku výzkumného procesu stojí otázka, kterou necháme obrazně řečeno „procházet“ vybraným vzorkem dat. Směr jejího úhlu vedeme právě podle oblasti, která je cílem našeho výzkumu (náboženství, hospodářství, rodinné struktury apod.). Tato otázka pak v průběhu výzkumu „sbírá“ a navazuje na sebe relevantní odpovědi. Získáme tak sumu detailních informací o uzavřeném okruhu jedinců. Problém, nakolik lze fakta zjištěná o vzorku populace zobecnit pro případ populace celé, je vždy nasnadě. Diskuse na toto téma zaměstnává odborníky už po několik desetiletí. Určité „hájené“ pole působnosti se podobně koncipovaným výzkumům dostalo díky mikrohistorickým výzkumným postupům, které se začaly v historické vědě prosazovat od 60. let 20. století.⁸ Tyto směry historického uvažování do sebe včleňovaly i přístupy antropologické.⁹

---

⁸ Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha 2002; Josef PETRÁŇ, *Dvacáté století v Ouběnicích: soumrak tradičního venkova*, Praha 2009. Viz též úvodní pasáže knihy: Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008. Dále TÝŽ, *Zkoumání „maličností“ (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie)*, ČČH 99, 3, 2001, s. 519–547; Jaroslav ČECHURA, *Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí?*, DaS 1, 1994, s. 2–5; Carlo GINZBURG, *Sýr a červi: svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000; Carlo GINZBURG – Carlo PONI, *The Name and the Game: Unequal Exchange and the Historical Marketplace*, in: E. Muir – G. Ruggiero (eds.), *Microhistory and the Lost People of Europe*, Baltimore 1991, s. 1–10; Giovanni LEVI, *On Microhistory*, in: P. Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge 2001, s. 97–119; Sigurður G. MAGNÚSSON, *Social History as "Sites of Memory"?* *The Institutionalization of History: Microhistory and the Grand Narrative*, *Journal of Social History* 39, 2006, s. 891–913; TÝŽ, *Social History – Cultural History – Alltagsgeschichte – Microhistory: In-Between Methodologies and Conceptual Frameworks*, *Journal of Microhistory*, 2006 (nestr., on line periodikum); TÝŽ, *The Singularization of History: Social History and Microhistory within the Postmodern State of Knowledge*, *Journal of Social History* 36, 2003, s. 701–735.

⁹ Ronnie P. HSIA – Robert W. SCRIBNER (eds.), *Problems in the historical anthropology of early modern Europe*, Wiesbaden 1997. Z prací dostupných v českém jazyce například: Richard VAN DÜLMEN, *Historická*

Ač není mikrohistorický přístup prost všech nepřesností a výsledek zkreslujících zobecnění, které působí optika pohledu zblízka na zkoumané jevy, přesto je schopen nám podat cenné informace o jevech, které bychom při pohledu z výšky neměli šanci zahlédnout.¹⁰ Domnívám se, že objektivita závěrů, ke kterým dospěje mikrohistoricky vystavěný výzkum, si v ničem nezadá s objektivitou výsledků, pokud zkoumané jevy vidíme z perspektivy makrohistorie.

Problém bych viděla poněkud jinde. Za prvé je jím zmíněná otázka, nakolik lze detailní informace zjištěné pro jednu skupinu jedinců ztotožnit i s charakterem skupiny vedlejší, potažmo všech dalších, vytvářejících ve svém celku veškerou žijící populaci. A za druhé zde dle mého soudu hrozí zvýšené riziko nadměrné implantace subjektivních postojů a hodnocení vědce do kontextu studovaného objektu.¹¹ Toto nebezpečí je přítomno tím více, pokud je závěr z provedeného výzkumu podán v klasické (tj. jazykové) podobě a není vědomě rozpracován za předpokladu předělu mezi uvažováním samotného vědce a svědectvím pramene v jakési objektivní nezkráslené rovině. Jinak nadmíru přínosné informace, jejichž získání se leckdy v případě mikrohistorie a prosopografie mění v namáhavou rutinní práci, se v kontextu jednoduššího toku textu „rozpouští“ a přechází v nehomogenní směs myšlenek, domněnek a konstrukcí, ze které obrysy reálně existujících jevů (v minulosti či přítomnosti) vystupují velice nezřetelně.

Přínos mikrohistoricky a prosopograficky laděných studií cítím v tom, že umožňuje badatelům přenést se obrazně řečeno do centra všech dějů v konkrétním čase a místě a stát se jejich pozorovatelem. A to vše v rovině života a uvažování samotných původců dějů, tj. jednotlivců. Jde o obraz (části) společnosti viděný odspodu. Přínos mikrohistorických postupů chápu spíše v osobní rovině uvažování, pohnutek a činů jednoho každého jedince, ať už je jejich zařazení z hlediska sociálního rozvrstvení jakékoli. V tomto aspektu se dle mého výzkum značně přibližuje historické antropologii.¹²

---

antropologie: vývoj, problémy, úkoly, Praha 2002. Nejnověji z domácích prací: Martin NODL – Daniela TINKOVÁ (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007; zde příspěvek k možnostem historické antropologie v oblasti výzkumu společnosti (vrchnostenských) měst: Josef HRDLIČKA, *Historická antropologie pro „střední třídu“? Možnosti a limity antropologických přístupů ke studiu společnosti vrchnostenských měst v raném novověku*, in: M. Nodl – D. Tinková (edd.), *Antropologické přístupy*, s. 215–235. Lucie ŠTORCHOVÁ (ed.), *Conditio humana – konstanta (či) historická proměnná?: koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*. Sborník příspěvků z workshopu „Antropologie – historie – teorie“, Praha 2007; J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 44–49.

¹⁰ Josef Grulich připomíná Braudelovo dělení historiků podle místa, z něhož nazírají studované jevy, na „parašutisty“ a „houbaře“. Odborník využívající mikrohistorické přístupy získává své výsledky prostřednictvím jakési „optiky mikroskopu“. Týž, *Zkoumání „maličkostí“*, s. 533.

¹¹ Tím samozřejmě netvrdím, že za použití jiných vědeckých postupů v humanitních oborech, jsou subjektivní pocity a způsob myšlení jednoho každého badatele od studovaných otázek a témat zcela odděleny a na výsledek studia nemají vliv. Naopak. V průběhu každého vědeckého výzkumu, stojícího na počátku poznání části sledovaného jevu, dochází k setkání a dialogu dvou činitelů (vědce a zkoumaného jevu, resp. pramene), které na sebe vzájemně a nutně působí.

¹² K rozdílům mezi přístupy mikrohistorie a historické antropologie viz např. J. GRULICH, *Zkoumání „maličkostí“*, s. 528. Dále též S. G. MAGNÚSSON, *Social History – Cultural*, (nestr., on line článek).

Výsledkem prosopografického bádání je především vztahů mezi jedinci v rámci chronologicky a geograficky vymezeného úseku.¹³ Sociální vazby a vztahy se následně studují v kontextu dalších rodin i a různými sociálními seskupeními nerodinného charakteru založenými z nejrůznějších pohnutek (profese a výkon povolání, víra, prezentace sociálního postavení apod.). V rámci prosopografického směru v uvažování provádíme sběr detailních bibliografických dat vztahujících se k demografickým, rodinným a sociotopografickým souvislostem obyvatelstva Jihlavy na přelomu 16.–17. století. Za poměrně namáhavý a pracný výzkum, který provází vznik databáze jihlavských testátorů a dalších obyvatel města, jsme odměněni v momentě, kdy se před námi rozprostře síť sociálních kontaktů mezi jednotlivci.

Z množství domácích titulů věnovaných studiu měšťanských testamentů je jich pouze malá část zaměřena na výzkum rodinných struktur s využitím statistického postupu, resp. historické demografie. Proto je nezbytné obrátit pozornost k zahraniční odborné produkci, zvláště od 70. let 20. století.

I. 2 Testament a dědické principy: kvantifikace v evropské historiografii zaměřené na dějiny obyvatelstva a rodinných struktur

I. 2. 1 Sedmdesátá léta 20. století

J.A. Johnston byl prvním, kdo anglickou historiografii sedmdesátých let 20. století obohatil o výzkum testamentů z hlediska širší sociálních kontaktů jedince a některých aspektů rodinného uspořádání.¹⁴ Zaměřil se přitom na testamenty, inventáře a matriky pohřbů z farnosti Powick v hrabství Worcestershire v období let 1676-1775. Poslední vůle, které dohromady čítaly celkem 161 kusů, podrobil detailní analýze z hlediska příjemců testamentárních odkazů. V tabulce zachytil četnost odkazů směřovaných do rukou jak členům nukleární rodiny, tak také do širšího příbuzenstva, mezi

---

¹³ J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 44-49; Eduard MAUR, *Příspěvek k prosopografii duchovních tábořské orientace v počátcích husitské revoluce*, *TábA* 9, 1999, s. 49-89; Aleš STEJSKAL, *Prosopografická analýza rožmberského a švaberského úřednictva 1550-1616: model a jeho fungování*, *SAP* 54, 2, 2004, s. 323-458; Blanka ZILYNSKÁ, *Zpráva o grantovém projektu "Prosopografie studentů pražské univerzity 1802-1989" zpracovávaná v ÚDUK-AUK Praha*, *Dějiny vědy a techniky* 3, 1997, s. 94-96; Jana BOROVIČKOVÁ - Jiří STOČES, *Nové metody – prosopografie*, in: *Sudie a články k dějinám vědy a vědeckých institucí*, Praha 2002 [vyd. 2003], s. 47-61; Jana BOROVIČKOVÁ, *Počítačové zpracování univerzitních matrik - program paradox a prosopografie pražské právnické univerzity*, *MHB* 7, 2000, s. 201-231; Martin NODL, *Středověká prosopografie jako metodická inovace*, in: VIII. sjezd českých historiků. Hradec Králové 10.-12. září 1999, Dolní Břežany 2000, s. 146-149; Peter CZENDES - Johannes SEIDL (Hgg.), *Stadt und Prosopographie. Zur quellenmässigen Erforschung von Personen und sozialen Gruppen in der Stadt des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit*, Linz 2002; Hans M. BÄCHLER, *A prosopographical and topographical evaluation of the first Bürgerbuch of Freiburg, Switzerland*, *Computers and the Humanities* 12, 1-2, 1979, s. 137-44; Laurence STONE, *Prosopography*, *Daedalus* 100, 1971, s. 46-79; TÝŽ, *Prosopography*, in: F. Gilbert and S. Graubard (eds.), *Historical Studies Today*, New York 1972, s. 107-140.

¹⁴ James A. JOHNSTON, *The Probate Inventories and Wills of a Worcestershire Parish, 1676-1775*, *MH* 1, 1971, s. 20-33.

služebnictvo, kmotřencům, přátelům, sousedům či na chudé. Výsledná čísla přitom rozlišil i podle sociálního statutu testátorů a částečně podle jejich pohlaví. Studium testamentárních odkazů podle něj nabízí „*hodnotnou evidenci rodinných vztahů, rozdílů mezi sociálními skupinami a zvyklostí při děděni půdy*.“¹⁵ Na přelomovou práci z hlediska využití potenciálu dlouhých časových řad testamentů pro potřeby studia historicko-demografického si však ještě musela odborná veřejnost nějaký rok počkat.

V roce 1974 byly v Anglii shodou okolností publikovány hned dvě knihy zhruba stejného zaměření a způsobu zpracování tématu. Obě monografie byly zaměřeny výhradně k testamentům jako historickým pramenům a podávaly souhrnné informace o jejich obsahu, vzniku a dalších souvislostech, avšak aniž by rozebíraly dědické principy. Zaslouží si zmínky i zde, ač se nedotýkaly problematiky výzkumu rodinných struktur a historické demografie. Cenné jsou z toho hlediska, že se jednalo o jakési přehledové práce, které se na dlouhou dobu staly východiskem pro badatele studující tyto prameny z užšího pohledu. V případě knihy A. J. Campa se čtenář dozví především informace ohledně pozůstalostního řízení, struktury textu testament atd.¹⁶ Naopak příručka J. S. W. Gibsona je nepostradatelnou pomůckou především díky seznamu institucí, v rámci kterých byly testamenty osvědčovány a s mapovými náčrtky jednotlivých oblastí v Anglii.¹⁷

Ve stejný rok 1974 v Anglii vyšla ještě třetí kniha, která si zaslouží pozornost. M. Spufford přistoupila k rozboru několika různých typů pramenů dochovaných ke třem farnostem v Cambridgeshire (Chippenham, Orwell a Willingham). Na základě této analýzy si všímala demografického chování a sociální struktury vesnického obyvatelstva v Anglii v 16. a 17. století.¹⁸ V centru pozornosti byly ale i sociální procesy a jevy, které se ve venkovské společnosti nacházely, např. způsob držení a transferu půdy a nemovitostí, dědické principy, otázka materiálního zabezpečení žen i některé aspekty skladby a fungování rodin. Dotkla se též záležitostí spjatých s náboženským vyznáním vesničanů a s působením sekt. Přitom autorce jako jedny z nejvíce využívaných zdrojů poznání sloužily testamenty pocházející především z vesnického prostředí.

Kromě této monografie publikovala M. Spufford i drobnější studie, např. již na počátku 70. let k náboženským preambulím testamentů a úloze písařů nebo naopak na konci stejného desetiletí k formulím a jednotlivým pasážím testamentárních zápisů.¹⁹

Jméno historičky nacházíme i v pozdějších obdobích ve spojitosti s bádáním založeným na pramenech pozůstalostní povahy (viz dále).

Naši pozornost si zaslouží práce R. S. Gottfriea, která je založená na studiu 15.000 testamentů pocházejících z východní Anglie z 15. století.²⁰ Dokladem, že kniha vzbudila mnoho silných i

---

¹⁵ Tamtéž, s. 31.

¹⁶ Anthony J. CAMP, *Wills and their whereabouts*, London 1974.

¹⁷ Jeremy S. W. GIBSON, *Wills and where to find them*, Chichester 1974.

¹⁸ Margaret SPUFFORD, *Contrasting Communities: English Villagers in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, New York 1974.

¹⁹ TÁŽ, *Religious Preambles and the Scribes of Villagers' Wills in Cambridgeshire, 1570-1700*, LPS 7, 1971, s. 28-43; TÁŽ, *Will Formularies*, LPS 19, 1977, s. 35-36.

protichůdných reakcí a otázek, je množství recenzí, které na ni začaly být hned psány. Právě V rámci širěji koncipovaného výzkumu mortalitních krizí v Anglii v 15. století se snaží na základě sledování početnosti testamentů určit míru měnící se mortality v souvislosti se studiem epidemií. Předpokladem těchto výzkumů bylo vyřešení otázky, jak co nejpřesněji stanovit datum smrti testátorů. Gottfried pracoval s obrovským vzorkem testamentů na základě odvození nejpravděpodobnějšího data úmrtí. Přibližné datum, kdy testátor zemřel, vždy určil jako datum stojící časově uprostřed mezi dnem sepsání testamentu a jeho soudním vysvědčením po smrti testátora.²¹

Gottfriedovou prací jsme také získali jednu z prvních rozsáhlejších studií zasahující i do kvalitativní roviny historické demografie a hlavně rodinných struktur. Dotýká se několika zásadních demografických ukazatelů, jakými jsou porodnost, sňatečnost a úmrtnost, dále věk testátorů, postavení jednotlivých rodinných členů apod. V teoretické rovině nahlíží na testament jako na pramen, při jehož hodnocení se obrací o pomoc k anglickému historikovi Kingsfordovi. Ten již v roce 1925 volal po využití nových pramenů, ač je tehdy mínil využít přednostně pro prostředí Anglie v 15. století. Mezi těmito prameny jmenoval tehdy Kingsford i testamentární záznamy. Dle Gottfrieda tkví jejich největší výhoda v možnosti „*face to face*“ přístupu k životu obyčejných lidí.²²

R. T. Vann nabídl na konci 70. let na stránkách periodika *Journal of Family History* výsledky své analýzy testamentů a dalších pramenů z anglické farnosti Banbury v období 1550-1800, které studoval z hlediska dějin rodiny.²³ Na pozadí studia posledních vůlí, inventářů a matrik se věnuje souvislostem mezi převodem rodinného dědictví a věkem při prvním sňatku, dále otázce příbuzenských vztahů, ale též sociální struktury testátorů a analýze jejich povolání. Výsledky své práce komparuje se závěry C. Howell, M. Spufford a dalších.²⁴ Důležitou součástí studie R. T. Vanna je sledování četnosti testamentů a inventářů v souvislosti s úrovní mortality, kterou podávají matriky pohřbů (viz kapitola V.). R. T. Vann přitom zdůrazňuje nutnost společného studia obou pramenů zároveň, což staví do kontrastu k dosavadnímu přístupu badatelů, stejně jako vydavatelů edic, jejichž studie a publikace se zaměřují pouze na jeden typ pozůstalostního pramene.²⁵

Studium demografických otázek a podob rodinného společenství prostřednictvím testamentů v anglické historiografii inspirovalo rovněž historické bádání v Americe. Ukázkou budiž příspěvek L. Auwers, která ještě o rok dříve než R. T. Vann, zato ve stejném časopise, publikovala studii k dějinám rodiny, demografickým a sociálním poměrům v koloniálním městě Windsor v americkém Connecticutu v letech 1638-1703.²⁶ Vedle majetkového postavení jednotlivců a rodin se zabývá i dědickými otázkami, přičemž vedle testamentů hojně využívá matričních záznamů.

---

²⁰ Robert S. GOTTFRIED, *Epidemic Disease in Fifteenth Century England. The Medical Response and the Demographic Consequences*, Leicester 1978.

²¹ Tamtéž, s. 24.

²² Tamtéž, s. 13. Z dalších prací tohoto autora uveďme např.: TÝŽ, *Bury St. Edmunds and the urban crisis: 1290-1539*, Princeton 1982.

²³ Richard T. VANN, *Wills and the Family in an English Town: Banbury, 1550-1800*, JFH 4, 1979, s. 346-367.

²⁴ Tamtéž, s. 352, 354, 363-364.

²⁵ Tamtéž, s. 346.

²⁶ Linda AUWERS, *Fathers, Sons and Wealth in Colonial Windsor, Connecticut*, JFH 3, 1978, s. 136-149.

V roce 1982 vydala dvojice anglických autorů Willigan a Lynch knihu s názvem *Sources and Methods of Historical Demography*. Vedle dalších pramenů relevantních pro historicko-demografické studium zde věnují též několik stránek testamentům jako možným pramenům pro tuto oblast studia.²⁷ Přestože kniha vyšla až na počátku 80. let 20. století, zaslouží si zmínky právě na tomto místě, tedy v pasáži jinak věnované historiografii 60. a hlavně 70. let. Výstižně zde totiž charakterizují dosavadní vývoj bádání v tomto směru, tedy shrnují poznatky z předešlého desetiletí, ke kterým autoři dospěli. Ne nadarmo je u nich v této souvislosti často citován zmiňovaný R. S. Gottfried.

Jejich sumarizace výsledků studia jiných historiků je velmi přínosná i z hlediska metodologického. Kriticky stanovují hranice použitelnosti testamentů pro statisticky koncipovaný výzkum. Relevantnost využití testamentů pro takové studium je zde nazírána z více hledisek. Ale Williganovi a Lynch se na několika stránkách úspěšně podařilo jasně vymezit okruh problémů, které musí být při studiu (či lépe před studiem) testamentů z hlediska historické demografie a dějin rodinných struktur řešeny. Zároveň s kritickým pohledem podali postupy vypořádání se s těmito riziky. Otázky (a v naprosté většině i odpovědi) zde kladené přímo testamentárním záznamům mají tedy v odborných diskuzích svůj význam i na počátku 21. století.

Willigan a Lynch diskutují ve své knize tzv. *will-making population* jako část populace žijící v určitém okamžiku, o níž existují informace zjištěné na základě studia jejich testamentů. Jako jednu z nedůležitějších otázek řeší oba autoři problém, do jaké míry jsou data zjištěná pro „*will-making population*“ relevantní a reprezentativní pro celek populace.²⁸ Na základě zkušeností badatelů 60. a 70. let připomínají, že každému studiu testamentů z hlediska historické demografie musí předcházet zodpovězení dvou základních otázek, a sice: kdo pořizoval testamenty a proč je pořizoval.

V souvislosti s otázkou reprezentativnosti testamentů zmiňují Willigan a Lynch obrat v historiografii 70. let 20. století. Historici se přestávají ptát, jaký byl poměr mezi „*will-making population*“ k populaci zemřelé v jednom roce či sérii roků. Spíše jsou testamentární záznamy stále častěji vystavovány otázce, v jakém poměru ke skupině těch dospělých jedinců, kteří zemřeli, jsou testátoři. Oba autoři shrnují dosavadní výsledky tím, že „*will-making population*“ lze charakterizovat obecně jako bohatší a starší a také vykazující větší procento mužů, než tomu je u dospělé populace, umírající či aktuálně žijící.²⁹

Ale korelace mezi vztahem jedinec – velikost majetku a jeho sociální statut, chápaný jako výrazný činitel působící ve prospěch zanechání testamentu, byla pak některými badateli oslabována. M. Spufford například upozornila na fakt, že existence dětí, nedospělých či majetkově dosud závislých, byla hlavním činitelem v rozhodování, zda sepsat testament či nikoli. A naopak klade do

---

²⁷ J. Dennis WILLIGAN – Katherine A. LYNCH, *Sources and methods of historical demography*, New York/London 1982, s. 142–149.

²⁸ Tamtéž, s. 143 an. Pojmenování této části populace ponechávám nadále v původním anglickém znění, protože lépe vystihuje charakter této skupiny jedinců.

²⁹ Tamtéž, s. 143, 146.

pozadí souvislost sepsání testamentu s existencí rozsáhlého majetku či postavení testátorovy rodiny v rámci společnosti.³⁰

Willigan a Lynch upozorňují na časté dezinterpretace, kterých se dopouštějí badatelé zvláště tehdy, pokud se snaží o postizení velikosti rodin a početnosti dětské složky. Velikost rodiny, resp. početnost dětské složky, totiž musí být viděna v kontextu soudobých systémů dědění. Pokud v mnoha systémech dědění byla upřednostňována praxe předávání základu rodinného majetku (domu, usedlosti, půdy...) v mužské linii, potom poměr zmiňovaných potomků ženského pohlaví neodpovídá aktuálnímu stavu v žijící populaci, resp. je podhodnocen. Willigan a Lynch vidí jako nejvíce problematickou oblast otázku menšinového zastoupení dcer v testamentech, pokud chceme studiem testamentů získat data relevantní pro oblast sociálních dějin či historické demografie. Za druhé je nejistým momentem skutečnost, že informace o dvou či třech generacích v rámci jedné rodiny se vztahují pouze k jednomu okamžiku v čase. Oba autoři zmiňují Higounet-Nadal, představitelku francouzské školy zabývající se testamentární problematikou, která připomíná, že informace o více generacích jsou obvykle bez dat o věku jejich členů. Nebezpečí zkreslení výsledných závěrů platí dvojnásob, pokud chceme získat data relevantní pro velikost rodin.³¹

V případě společností, kde jsou počty dcer v testamentech obecně výrazně podhodnoceny, doporučují Willigan a Lynch takový postup výzkumu, který bude založen pouze na testamentech mužských. Za tohoto předpokladu lze vzorek mužských testamentů pokrývající období sta a více roků podrobit důkladné analýze. Její podstatou je sledování změn v průměrném počtu zmíněných synů/dědiců v rámci dlouhého časového úseku a kladení si otázek po příčinách těchto změn. Dle Willigana a Lynch tak mohou být změny v počtu zmíněných synů výsledkem modifikací v principech dědění (směrem od nerovného dělení majetku k rovnějšímu a naopak) či jsou jejich příčinou změny v sociálních podmínkách tzv. „*will-making population*“.³²

Tematicky vzato, naprostá většina demograficky zaměřených studií vznikajících v 70. letech v Anglii sledovala měnící se počet testamentů v normálních a krizových letech, a to v souvislosti s výskytem epidemií. Studií, zabývajících se pohledem do nitra rodiny, tak jak nám jej nabízejí dlouhé řady testamentů, vznikalo v 70. letech 20. století již méně. Jejich autory byli především představitelé francouzské historické demografie a sociálních dějin. V tematickém vymezení těchto studií a v některých způsobech zpracování pramenného materiálu lze rozeznat inspiraci školou Annales. Představitelem francouzské školy orientované na kvalitativně pojaté výzkumy je např. Yver, který se snažil postihnout některé aspekty vztahů mezi dědici v těch oblastech, kde platila zásada rovných

---

³⁰ Tamtéž, s. 146; Margaret SPUFFORD, *Peasant inheritance customs and land distribution in Cambridgeshire from the sixteenth to the eighteenth centuries*, in: Jack Goody – Joan Thirsk – E. P. Thompson (eds.), *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe 1200–1800*, Cambridge 1976, s. 156–176. “*I have suggested, and gone some way to prove, that men who made wills did so primarily because they had dependent children to provide for. ... Lastly, I have suggested that relatively few men made wills because the normal process was for a man to establish his children as they came of age to be independent, and that a fathers' gradual retirement began with the first marriage amongst his offspring... .*” Tamtéž, s. 176.

³¹ J. D. WILLIGAN – K. A. LYNCH, *Sources*, s. 148.

³² Tamtéž, s. 147-148.

podílů.³³ V některých systémech dědění často docházelo k situacím, kdy byl movitý majetek předán dcerám ještě za života jejich rodičů. Tyto dcery tedy nemusely být oprávněny dědit po smrti rodičů. Příkladem jsou testamety z oblasti Périgueux ve 14.–15. století, které zpracovala již zmiňovaná Higounet-Nadal.³⁴

Za provokativní studii označují s nadhledem Willigan a Lynch práci francouzské historičky Zerner.³⁵ Již v 70. letech se na základě studia vzorku francouzských testamentů dotkla oblasti gender studies. Na základě genderového rozdělení testátorů si všímala počtu dětí, jimž je odkazováno. A to opět za předpokladu rozlišení těchto dětí dle pohlaví. Sledovala tak vztahy mezi dvěma skupinami (skupina odkazujících a přijímajících), jejichž členy navíc promítla z genderového hlediska. Vznikly čtyři podskupiny: testátoři a testátorky a dále jejich synové a dcery. Vysledovala, že děti, kterým odkazují testátorky – ženy, jsou ve valné většině zastoupeny dívkami. Naopak u testátorů – mužů, pokud odkazují svým dětem, tvoří naprostou většinu podělených dětí chlapi. Za druhé ukázala, že struktura odkazů těch jedinců, kteří pochází z několikanásobných (druhých a dalších) manželství, se opět liší za předpokladu rozdělení těchto testátorů dle pohlaví. Po druhé (či x-té) ženatý testátor – muž odevzdává svůj majetek dětem vzešlým z posledního manželství. Kdežto testátorka – žena, která je po druhé (či x-té) vdaná, poděluje jak děti z prvního manželství, tak i děti z manželství předešlých.

Výsledný dojem studie poněkud kazí fakt, že výzkum je založen na velice malém vzorku testamentů. Navíc musíme brát v potaz principy dědění deklarované zákonem, o kterých se autorka nezmiňuje. V teoretické rovině by to znamenalo uvažovat o zákonem stanovených postupech v případě různého pohlaví zůstavitelů. Otázkou tedy je, do které roviny spadá námi uvažované genderové hledisko. Zda do roviny denní testamentární praxe (s uplatněním individualismu, vůle, subjektivismu a jedinečnosti) či do roviny jí předcházející, tzn. státem deklarované teorie dědění (s důrazem na objektivitu). V uvedeném případě není pravděpodobné, že by již zákon v první rovině uplatňoval (moderně řečeno) genderové hledisko a stanovoval podělení dětí z posledního manželství v případě testátorů – mužů, a naopak podělení dětí ze všech manželství v případě testátorek – žen apod. Řečené se ostatně týká jakéhokoliv sledovaného jevu, nejen z oblasti gender (př. prvorozený syn jako hlavní dědic). V potaz by měla být vzata též otázka existence tzv. mužského a ženského majetku, známá z mnoha míst střední Evropy a předávaná v rámci stejného pohlaví. V úvahu by pak pro relevantní závěry přicházely pouze testamety majetnějších osob, resp. těch, jejichž majetek má složitější strukturu (nejen mužské a ženské ošacení, případně řemeslné vybavení).

Platnost výsledné teze – tedy o preferenci dědiců muži a dědiček ženami – musí být oslabena hned v několika ohledech (viz výše). Přesto se domnívám, že této práci patří prvenství v nakročení směrem k výrazně kvalitativně orientovanému výzkumu testamentů. Je tak předzvěstí diskursu a problémů řešených odborníky v dalších desetiletích (především od 90. let 20. století).

---

³³ Jean YVER, *Egalité entre héritiers et exclusion des enfants dotés. Essai de géographie coutumière*, Paris 1966.

³⁴ Arlette HIGOUNET-NADAL, *Périgueux aux XIVe et XVe siècles. Etude de démographie historique*, Bordeaux 1978.

³⁵ Monique ZERNER, *Une crise de mortalité au Xve siècle à travers les testaments et les rôles d'imposition*, *Annales E. S. C.* 34, 1979, s. 566–589.

Mimo anglickou výrazně kvantitativně zaměřenou školu a francouzskou, spíše zohledňující kvalitativně vyjádřené informace, existoval poněkud stranou základního vymezení ještě třetí tematický okruh. Hlavní představitel tohoto přístupu k danému tématu, byl sám o sobě natolik dominantní, že tuto školu zkrátka nemůžeme tak lehce zařadit do geograficky či tematicky vymezeného rámce jako předešlé dvě školy. Proto ji nazývejme krátce školou Goodyho. Ostatně, použití výrazu „škola“ je zde na místě, protože jí prošla početná řádka žáků a Goodyho následovatelů. Goodyho škola se ve srovnání se školou anglickou a francouzskou může pyšnit tou skutečností, že měla ve svém středu jednu určující osobnost.

Všechny Goodyho práce jsou vystaveny na antropologických, sociologických či etnologických přístupech a zabývají se dědickými principy především vesnického obyvatelstva. U Goodyho došlo k přesunu pozornosti z testamentu jako takového na systémy dědění a dědické strategie v euroasijské společnosti. Zjištěné výsledky dále komparoval se zvyklostmi afrických společností.

Jack Goody se však vyjádřil ve svém příspěvku v práci *Family and Inheritance* i k pojmu testament jako takový. Považuje jej za písemnou odchylku od ústní zvyklosti, resp. písemnou verzi úmrtních nebo posledních slov. Testament je dle něj: „*a written deviation from oral custom*“, „*the written version of the 'dying words'*“.³⁶ Podstatu testamentu považuje za výsledek gramotnosti. Mimo jiné tím započal směr bádání, na který v nedávné době navázali další autoři. Jejich práce zohledňují textovou strukturu testamentárních záznamů a využívají takové postupy práce, ve kterých hraje hlavní roli slovo (Bieberstedt, Szende).³⁷

Ve jmenované práci vyšel i příspěvek vícekrát zmíněné Margaret Spufford vzpomínaný již Williganem a Lynch.³⁸

I. 2. 2 Osmdesátá léta 20. století a první polovina let 90.

Nad možnostmi a limity statistických analýz založených na studiu testamentů a inventářů se zamýšlí ve svém příspěvku z roku 1981 G. H. Williams.³⁹

C. Howell publikovala monografii zabývající se otázkou držení půdy, fungování a skladby rodin a dědickými zvyklostmi na pozadí velice rozsáhlého časového úseku zasahujícího pět staletí (konec 13. století – konec 17. století).⁴⁰ Geograficky byl její výzkum vymezen farností Kibworth v Cambridgeshire. Vycházela přitom z bohatého spektra pramenů, když vedle testamentů a inventářů

---

³⁶ Jack GOODY, *Inheritance, property and women: some comparative considerations*, in: J. Goody – J. Thirsk – E. P. Thompson (eds.), *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe 1200–1800*, Cambridge 1976, s. 10–36 (citace ze s. 15).

³⁷ Andreas BIEBERSTEDT, *Textstruktur – Textstrukturvariation – Textstrukturmuster*, Wien 2007; Katalin SZENDE, *Testaments and Testimonies. Orality and Literacy in Composing Last Wills in Late Medieval Hungary*, in: G. Jaritz – M. Richter (eds.), *The Oral History of the Middle Ages. The Spoken Word in Context*, MAQ 3, Sonderband XII = CEU Medievalia, Krems/Budapest, 2001, s. 49–66.

³⁸ M. SPUFFORD, *Peasant inheritance*.

³⁹ Gareth H. WILLIAMS, *Probate Records: a source for folk life studies*, FL 20, 2, 1981, s. 7–15.

⁴⁰ Cicely HOWELL, *Land, Family and Inheritance in Transition: Kibworth Harcourt 1280–1700*, New York 1983.

studovala i matriky a daňové seznamy. Závěry rozboru testamentů jsou koncentrovány nejvíce do kapitoly „Dědické strategie“. C. Howell se přitom nevyhýbala ani tak komplikované otázce, jako je otázka praxe monogenitury nebo dělitelného dědictví a dalších typů pozůstalostního vyrovnání (Borough English, Kentish gavelkind). Na základě 193 mužských testamentů pak podnikla sondu, komu z pozůstalých byla odkazována půda v závislosti na existenci či neexistenci manželky či dětí, které byly navíc rozlišeny z hlediska (ne)dosažení dospělého věku (viz více v příslušné kapitole mé práce). Následně se zabývá způsobem materiálního zabezpečení manželů při příležitosti uzavření jejich sňatku („dower“ a „maritagium“). C. Howell podává několik poznámek k sňatkovému věku a upozorňuje v této souvislosti na rozdíly mezi regiony z hlediska míry nutnosti si před sňatkem vybudovat samostatnou a nezávislou pozici. Transfer půdy a majetku podává tato autorka s vědomím důležitosti rozlišovat převody „inter vivos“ a „post mortem“. V té souvislosti si autorka všímá i životních podmínek starých osob. Testamentární problematika sama o sobě je v práci C. Howell řešena minimálně (viz ale např. otázku finanční hodnoty odkazů), zato patří autorce velký dík za hlubokou analýzu způsobu dědického vyrovnání za výrazného použití kvantitativních metod výzkumu.

Výzkum P. Slacka z poloviny 80. let 20. století se stal na dlouhou dobu výrazným počinem na poli studia vzniku, průběhu a dopadu morových epidemií v tudorovské a stuartovské Anglii.⁴¹ Mezi spektrem pramenů využitých pro tuto oblast bádání patří významné místo i testamentům. P. Slack sleduje měnící se roční počty kšaftů, což dále uvádí do souvislostí s výskytem mortalitních krizí.

C. Cross se zabývala speciálně ženskými testamenty ze severoanglických měst Leeds a Hull, které se pro období 1520-1650 dochovaly v celkovém počtu zhruba 2200.⁴² Studuje postavení ženy ve společnosti i rodinném životě, rozsah jejích sociálních kontaktů a hospodářské aktivity. Velkou pozornost přitom C. Cross věnuje zvláště náboženským projevům a charitativním zájmům žen-testátorek. Zmiňuje aktivní účast žen na veřejném životě prostřednictvím testamentárních odkazů na charitativní účely, jednotlivým kostelům a kněžím. Spolu s rozбором religiózních formulí testamentů nachází tato historička značné rozdíly v náboženském životě a projevech zbožnosti u protestantského a katolického obyvatelstva.

Testamenty jsou jedním z hlavních pramenů pro výklad věnovaný rodině, jejímu majetku a rodinné ekonomice obecně v knize S. D. Amussen, která se zabývala genderovými souvislostmi a sociální klasifikací v raně novověké Anglii. Ač se ve své knize orientuje především na dějiny žen, testamentární problematiku rozebírá z širšího hlediska, včetně např. povolání testátorů.⁴³

Vzorek 108 kšaftů pocházejících z Levertonu a Granthamu z 16. století se stal předmětem rozboru S. Coppela.⁴⁴ U testamentu samotného vyzdvihuje jeho právně-spirituálně-materiální povahu a v procesu vývoje kšaftování přiznává velkou roli církvi. Dále podává číselné výsledky vážící se k otázce, jak dlouhý byl interval mezi vznikem kšaftu a pohřbem testátora. Jeho příspěvek má až

---

⁴¹ Paul SLACK, *The Impact of the Plague in Tudor and Stuart England*, Boston 1985.

⁴² Claire M. CROSS, *Northern Women in the Early Modern Period: The female testators of Hull and Leeds, 1520-1650*, YAJ 59, 1987, s. 83-94.

⁴³ Susan D. AMUSSEN, *An ordered society: gender and class in early modern England*, Oxford 1988.

⁴⁴ Stephen COPPEL, *Willmaking on the Deathbed*, LPS 40, 1988, s. 37-45.

esejistický charakter a čtenáře seznamuje nenásilnou formou (se zachováním odborné kvality textu) s praxí „kšaftování na smrtelné posteli“.

P. J. P. Goldberga zajímaly demografické a ekonomické změny, ke kterým v Anglii docházelo od konce 14. století do začátku století 16. Svůj výzkum vystavěl na základě studia pramenů dochovaných k anglické diecézi York. Jak sám píše, vedle např. kronikářských záznamů, mu byly hlavním pramenem testamenty. S vědomím možných limitů je dalším, kdo hodnotí roční počty testamentů z hlediska existence či neexistence různých epidemií. Goldberg přitom často odkazuje na výsledky bádání R. S. Gottfrieda a vychází z jeho metodologie.⁴⁵

Pramenný materiál pocházející ze stejné oblasti z 15. století použil tento historik rovněž ke studii pojednávající o postavení žen žijících ve městě.⁴⁶ Opět se zde ve velké míře uplatnily kšafy, tentokrát výhradně ženské. Goldberg se vyslovuje k sociálnímu jednání žen, jejich ekonomickým aktivitám či k postavení žen ve veřejném životě. Na tomto místě připomíná časté testamentární odkazy žen na charitu a do náboženských institucí a diskutuje o souvisejícím fenoménu zbožnosti. Výrazné místo v sociální síti, kterou si ženy-testátorky podle něj aktivně budovaly, měly přítelkyně těchto testátorek. Vzpomíná zde množství odkazů, ač někdy drobných, do rukou širokého spektra navzájem spřátelených žen. Jako specifický prvek mající výrazný podíl v ženské populaci je diskutován služební poměr některých žen. Goldberg se dotýká též jiných způsobů obživy žen, jako např. pivovarství a prostituce.

Ve stejném periodiku jako předchozí Goldbergova studie vyšel i článek týkající se postavení ženských služebných v severoanglických městech na konci 14. a hlavně v 15. století. V menším měřítku, ale i zde autor uplatnil výsledky analýzy testamentů z diecéze York.⁴⁷

Testamentární problematika a otázka dědických řízení se v některých případech stala relativně pevnou součástí monografií pojednávajících o dějinách měst v obecné rovině. Příkladem může být práce T. S. Willana k Manchesteru za doby vlády Alžběty I.⁴⁸ Právě testamenty obyvatelů Manchesteru byly prioritním pramenným zdrojem k poznání sociálních a ekonomických procesů a jevů, které Willan shrnuje do kapitoly „Majetek a rodina“. Rovněž je zde diskutována materiální podpora církevních a městských institucí stejně jako chudiny, která byla „poskytována“ měšťany jako součást jejich pozůstalostního řízení.

M. Spufford se v této době zabývá dalšími typy pramenů pozůstalostní povahy dochovaných v Anglii pro období raného novověku.⁴⁹ Do diskuse o ročních počtech testamentů přispívá i M. Takahashi, kterého známe již z dřívější spolupráce s M. Spufford⁵⁰.

---

⁴⁵ Jeremy P. GOLDBERG, *Mortality and Economic Change in the Diocese of York, 1390-1514*, NH 24, 1988, s. 38-55.

⁴⁶ TÝŽ, *Women in Fifteenth-century Town Life*, in: J. A. F. Thomson (ed.), *Towns and Townspeople in the Fifteenth Century*, Gloucester 1988.

⁴⁷ TÝŽ, *Female Labour Service and Marriage in the Late Medieval Urban North*, NH 22, 1986, s. 18-38.

⁴⁸ Thomas S. WILLAN, *Elizabethan Manchester*, Manchester 1980, s. 81 an.

⁴⁹ Margaret SPUFFORD, *The Limitations of the Probate Inventory*, in: J. Chartres and D. Hey (eds.), *English Rural Society, 1500-1800: Essays in Honour of Joan Thirsk*, Cambridge 1990.

Ženské testamety z pozdně středověké Anglie se staly tématem příspěvku R. H. Helmholze v knize „Wife and Widow in Medieval England“ z roku 1993.⁵¹ Uvažuje zde o možnostech žen z hlediska kšaftování i o dalších okolnostech doprovázejících pozůstalostní vyrovnání.

Ve zmiňované knize byla publikována studie B. Hanawalt o postavení vdov v pozdně středověké Anglii. Specializuje se na otázku dalších sňatků vdov jak v městském tak venkovském prostředí, přičemž v menší míře využívá i studium jejich testamentů.⁵²

Stejného roku vydala A. L. Erickson monografii věnující se majetkovému postavení žen v anglickém raném novověku.⁵³ Všímá si postupně jednotlivých životních fází, jimiž žena prochází, přičemž jsou jí ve velké míře pramenem právě ženské testamety.

W. Coster podal v roce 1993 výsledky analýzy 424 testamentů pocházejících ze tří farností v hrabství Yorkshire, na nichž zkoumal fenomén příbuzenství a dědictví.⁵⁴ Na stránkách své studie často vzpomíná i jiné badatele zabývající se podobným tématem, jako byli např. Vann, Spufford, Cressy či Johnston. Coster tvrdí, že testamety jako jediný pramen použitý pro studium příbuzenství a dědictví nedostačují, nicméně jsou výrazným přínosem pro poznání této oblasti zájmu. Kromě testamentů používal ve výzkumu ve velké míře matričních záznamů a daňových seznamů. Detailně se zabývá otázkou, komu ze svých příbuzných testátoři kšaftovali a v jaké míře, příp. kam směřovaly odkazy mimo příbuzenstvo. V této souvislosti nachází rozdíly mezi sledovanými lokalitami a podává možná vysvětlení. Velmi silnou stránkou jeho i v jiných ohledech kvalitní práce je pečlivý kvantitativní výzkum zkoumaných jevů. Vedle prioritního tématu se zmiňuje i o povolání testátorů, o (ne)příbuzenské vazbě svědků k testátorům a rovněž stručně, ale výstižně k pozůstalostní praxi a vzniku testamentu.

Mimo Britské ostrovy byly testamety studovány ve spojitosti s demografickými procesy a strukturou rodin méně. Důležitou výjimkou byl francouzský historik P. Dubuis. Vycházel přednostně z pramenů tradičně užívaných v historické demografii, k nim ale připojil i rozsáhlý vzorek testamentů. Před polovinou 90. let tedy publikoval monografii, kde shrnul výsledky demografickým výzkumu obyvatelstva horského regionu Valais ve Švýcarsku ve 13.–16. století.⁵⁵ Nedílnou součástí pramenné základny jeho výzkumu byl soubor 2188 testamentů. Z toho 791 jich využil k detailní analýze počtu dětí v nich zmiňovaných, a to za dlouhé časové období. Na základě výsledků této sondy dokládá poznatky vztahující se ke změnám mortality a ustupujícím krizovým a epidemickým obdobím.

---

⁵⁰ Motoyasu TAKAHASHI, *The number of wills proved in the sixteenth and seventeenth centuries. Graphs, will tables and commentary*, in: G. H. Martin - Peter SPUFFORD (eds.), *The Records of the Nation: the Public Record Office, 1838-1988: the British Record Society, 1888-1988*, Woodbridge 1990, s. 187-214.

⁵¹ Richard H. HELMHOLZ, *Married Women's Wills in Later Medieval England*, in: S. S. Walker (ed.), *Wife and Widow in Medieval England*, Ann Arbor 1993, s. 165-183.

⁵² Barbara HANAWALT, *Remarriage as an Option for Urban and Rural Widows in Late Medieval England*, in: S. S. Walker (ed.), *Wife and Widow in Medieval England*, Ann Arbor 1993, s. 141-164.

⁵³ Amy L. ERICKSON, *Women and Property in Early Modern England*, London 1995.

⁵⁴ William COSTER, *Kinship and Inheritance in Early Modern England: Three Yorkshire Parishes*, BP 83, 1993, s. 1-27.

⁵⁵ Pierre DUBUIS, *Le jeu de la vie et de la mort. La population du Valais XIIIe-XVIe siècles*, Lausanne 1994. Konkrétní výsledky jeho bádání budou v části VI. 1. komparovány se situací v Jihlavě na přelomu 16.–17. století, především z hlediska početnosti rodin.

I. 2. 3 Přelom 20.–21. století

Naprosto zásadní prací k otázce použití pozůstalostních pramenů a jejich porozumění se stala publikace *When Death Do Us Part*, kterou editovali T. Arkell, N. Evans a N. Goose.⁵⁶ Práce byla vydána v roce 2000 a dokládá neutuchající zájem anglické odborné veřejnosti o tyto typy pramenů i na přelomu století. Jednotlivé příspěvky jsou věnovány dílčím otázkám studovaným na základě anglických pramenů pozůstalostní povahy z období raného novověku. Z hlediska námi studovaného tématu si pozornosti zaslouží nejvíce studie N. Goose, který zkoumá porodnostní a úmrtnostní poměry na základě dvojího typu pramenů, testamentů a farních matrik, dochovaných pro tři anglická města k 16. a 17. století.⁵⁷ Blíže si povšimneme také článku N. Evans, která pro období od poloviny 16. století do konce století 18. zkoumala sociální status a povolání mužských testátorů z Cambridgeshire.⁵⁸

Metodologické pozadí výzkumu posledních vůlí jako historického pramene je, domnívám se, velice dobře představeno v příspěvku N. Goose a N. Evans, který je rovněž součástí zmiňované knihy *When Death Do Us Part*.⁵⁹ Presentace testamentů jako pramenů pro historické studium je v případě těchto autorů o to přínosnější proto, že řečená stať vyšla v Anglii relativně nedávno. Zhodnocení těchto pramenů tak mohlo být nahlíženo v kontextu několika desetiletí, po které byly tyto prameny poměrně výraznou oblastí evropské historiografie. Množství dílčích témat a metodických postupů užívaných v souvislosti se studiem testamentů byla N. Goosem a N. Evansem utříděna do sedmi hlavních směrů výzkumu. Citovaní autoři tedy jmenují po řadě charitu a dobročinnost, náboženské úvodní formule testamentů, dále otázku skladby povolání a ekonomii obecně, studium obyvatelstva, rodiny a příbuzenství, dědictví (dědění) a naposledy gramotnosti.

Zvláště si všimněme tří studijních okruhů, které N. Goose a N. Evans vymezují: studium populace, rodinných struktur a příbuzenské sítě a otázka způsobu dědění. Tam, kde tito historici rozčleňují testamentární problematiku do tří (do jisté míry oddělených) oblastí, se můj výzkum probíhá napříč těmito vymezeními a spojuje je v kompaktní celek. Čtvrtá samostatně klasifikovaná otázka, kterou je podle zmiňovaných autorů skladba povolání mezi kšaftujícími jedinci, je zčásti také obsahem mých úvah v případě jihlavských testamentů.

Uvedený výčet témat, jež jsou zpracovávána na základě textů testamentů dochovaných v dlouhých řadách, by bylo vhodné ještě rozšířit. Vedle drobnějších otázek by se jednalo zejména o často studovanou oblast, a sice o dějiny hmotné kultury. Domnívám se však, že „opomenutí“ tohoto směru

---

⁵⁶ Tom ARKELL - Nesta EVANS - Nigel GOOSE (eds.), *When Death Do Us Part: Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford 2000.

⁵⁷ Nigel GOOSE, *Fertility and Mortality in Pre-Industrial English Towns from Probate and Parish Register Evidence*, in: T. Arkell – N. Evans – N. Goose (eds.), *When Death Do Us Part: Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford 2000, s. 189-212.

⁵⁸ Nesta EVANS, *The Occupations and Status of Male Testators in Cambridgeshire, 1551-1800*, in: T. Arkell – N. Evans – N. Goose (eds.), *When death do us part: understanding and interpreting the probate records of Early Modern England*, Oxford 2000, s. 176-188.

⁵⁹ Nigel GOOSE – Nesta EVANS, *Wills as an Historical Source*, in: T. Arkell – N. Evans – N. Goose (eds.), *When Death Do Us Part: Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford 2000, s. 38-71.

studia v příspěvku řečené dvojice anglických historiků není bezúčelné. Mám za to, že v anglické historiografii druhé poloviny 20. století až dodnes byly a jsou tradičně k otázce materiální kultury minulých generací přednostně využívány inventáře.⁶⁰

Jeden z velkých projektů zaměřených na výzkum inventářů z oblasti Württemberska v 17.-19. století, který se vedle tematiky hmotné kultury soustředí na ekonomické, genderové a demografické problémy, probíhá v současné době pod vedením S. Ogilvie v Cambridge. Na projektu, který nese název „Human Well-Being and the ‘Industrious Revolution’: Consumption, Gender and Social Capital in a German Developing Economy“⁶¹, se dále podílí především M. Kúpker a J. Ch. Maegraith. V roce 2009 vyšla například jedna z dílčích studií projektu, která byla zaměřena na otázku ženské práce a hmotné kultury spjaté se stravováním a přípravou pokrmů.⁶² Na stránkách The Journal of Economic History podala S. Ogilvie v loňském roce další z výstupů zmíněného projektu.⁶³

Zvláštní vyčlenění studia charity na jedné straně a religiálních preambulí testamentů na straně druhé se mi z určitého pohledu jeví jako poněkud násilné, ač i toto téměř „mikroskopické“ členění má své oprávnění. Zahraniční i domácí odborná literatura se zabývá otázkou zbožnosti, náboženskými „projevy“ a myšlenkovým světem raně novověkých měšťanů na základě textů testamentů.⁶⁴ Odborníci zaměřující se na studium náboženských otázek si tedy v případě studia testamentů všimají několika kvalitativně odlišných informací, které jim testament podávají. Jsou jimi jednotlivé odkazy na charitativní účely a do náboženských institucí či požadavky na sloužení mší za zemřelé. Ale zároveň jeden a tentýž badatel rozebírá preambule testamentů a další formule vůbec, které odráží způsob vnímání Boha, smrti, posvátna apod. Další badatelé se zase specializují přímo na studium

---

⁶⁰ Ostatně hned následující článek ve zmiňované knize *When Death Do Us Part* se týká užití inventářů v historickém výzkumu. Tom ARKELL, *Interpreting Probate Inventories*, in: T. Arkell – N. Evans – N. Goose (eds.), *When Death Do Us Part: Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford 2000, s. 72-102. K vybavení domácnosti a materiální kultuře nahlížené z pozice inventářů viz s. 89-95 tamtéž. Jednu z analýz hmotné kultury ve spojitosti s finančním oceněním a hodnotou těchto komodit podává Mark OVERTON, *Prices from Probate Inventories*, tamtéž, s. 120-141.

⁶¹ Viz blíže: <http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/ogilvie/ESRC-project-English.pdf>. Základní teze projektu též k dispozici zde: Markus KÜPKER - Janine Ch. MAEGRAITH, *Human Well-Being and the „Industrious Revolution“*. *Consumption, Gender and Social Capital in a German Developing Economy, 1600-1900*, AKA-Newsletter 25, 2009, s. 19-41 (přístupno též v elektronické podobě: http://www.econ.cam.ac.uk/rstaff/maegraith/pubs/Newsletter_25_Kupker_Maegraith.pdf).

⁶² Sheilagh OGILVIE - Markus KÜPKER - Janine MAEGRAITH, *Women and the Material Culture of Food in Early Modern Germany*, *Early Modern Women: an Interdisciplinary Journal* 4, 2009, s. 149-159. K dispozici též v elektronické podobě: <http://www.econ.cam.ac.uk/rstaff/maegraith/pubs/ogilvie-kuepker-maegraith-2009.pdf>.

⁶³ Sheilagh OGILVIE, *Consumption, Social Capital, and the “Industrious Revolution” in Early Modern Germany*, *JEH* 70, 2010, s. 287-325.

⁶⁴ Tomáš MALÝ, *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací (Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století)*, Brno 2009; Michael PAMMER, *Death and the transfer of wealth: Bequest patterns and cultural change in the eighteenth century*, *Journal of Social History* 33, 4, 2000, s. 913-934; TÝŽ, *Testamente und Verlassenschaftsabhandlungen (18. Jahrhundert)*, in: J. Pauser – M. Scheutz – T. Winkelbauer (Hgg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch (=MIOG, Ergänzungband 44)*, Wien/München 2004, s. 504-507; Andrzej KARPÍŃSKI, *Zapisy „pobożne“ i postawy religijne mieszczańek polskich w świetle testamentów z drugiej połowy XVI w. i XVII w.*, in: M. Bogucka (ed.), *Tryumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI-XVIII w.*, Warszawa 1989, s. 203-233.

testamentů duchovenstva.⁶⁵ Domnívám se, že teprve díky *komplexnosti* nazírání na testament jako na historický pramen, se mnohým z těchto badatelů daří vytvořit soudržný obrázek o realitě v dobách minulých v otázkách spjatých se zbožností a náboženským cítěním. Pokud tedy N. Goose a N. Evans⁶⁶ od sebe do jisté míry oddělují otázku studia charity a religiózních preambulí, sama praxe dokládá, že tyto otázky v jistém slova smyslu nemohou být studovány izolovaně.

V druhé polovině 90. let se k testamentární problematice v podobě jedné studie opět vyslovují autoři známí již z předchozích desetiletí, a sice M. Spufford a M. Takahashi. Jejich článek z roku 1996 vychází ze stejných pramenů (z hlediska místa provenience i doby vzniku), jaké byly podkladem prací M. Spufford již v 70. letech (viz výše).⁶⁷ Jedná se o testamentsy dochované pro tři farnosti v Cambridgeshire (Willingham, Chippenham, Orwell). Nyní se dvojice autorů zaměřuje zvláště na studium rodiny a sociální sítě, ve spojitosti s výběrem konkrétních svědků. Sledovány jsou též ekonomické souvislosti a sociální status testátorů. V kontextu výzkumů jiných autorů z přelomu staletí jde v případě citované studie spíše o obohacení původních prací a studií M. Spufford ze 70. let o některé aspekty.

J. Stobart a A. Owens jsou editoři publikace, v níž je diskutovaná městská problematika 18.-19. století koncentrována na otázky způsobu dědění, držení majetku a sociálního rozřazení obyvatelstva.⁶⁸ Hlavním pramenem jsou jednotlivým autorům testamentsy z různých anglických měst a zaměřují se na dílčí otázky, např. majetkový transfer, sociální síť, která obklopovala jedince, nebo postavení ženy v městské společnosti.

Některé práce z přelomu staletí dokládají, že kšafy pořízené v letech morových epidemií jsou pro historiky přínosem nejen z hlediska sledování jejich početnosti. Podrobně je studován i obsah takových kšaftů a jsou vyvozovány další souvislosti, které osvětlují průběh a důsledky morových

---

⁶⁵ Petr ELBEL, *Testamentsy olomouckého kapitulního duchovenstva v pozdním středověku (1300-1526)*, in: K. Jíšová – E. Doležalová (edd.), *Pozdně středověké testamentsy v českých městech: Prameny metodologie a formy využití. Sborník příspěvků z konference uspořádané Archivem hlavního města Prahy a HÚ AVČR, Praha 2006*, s. 145-187; Dominik BUDSKÝ, *Testamentsy pražského duchovenstva od druhé poloviny 14. století do počátku husitsví*, in: K. Jíšová – E. Doležalová (edd.), *Pozdně středověké testamentsy v českých městech: Prameny, metodologie a formy využití. Sborník příspěvků z konference uspořádané Archivem hlavního města Prahy a HU AVČR, Praha 2006*, s. 189-209; Brigitte KLOSTERBERG, *Zur Ehre Gottes Und Zum Wohl Der Familie Kolner Testamente Von Laien Und Klerikern Im Spatmittelalter*, Köln 1995.

⁶⁶ N. GOOSE – N. EVANS, *Wills*.

⁶⁷ Margaret SPUFFORD - Motoyasu TAKAHASHI, *Families, Will Witnesses and Economic Structure in the Fens and on the Chalk: Sixteenth- and Seventeenth-Century Willingham and Chippenham*, Albion 28, 1996, s. 379-414. Po druhé vychází článek M. Spufford, který byl po prvé publikován v roce 1971. Margaret SPUFFORD, *Religious Preambles and the Scribes of Villagers' Wills in Cambridgeshire, 1570-1700*, in: T. Arkell – N. Evans – N. Goose (eds.), *When Death Do Us Part: Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford 2000, s. 144-157. Tamtéž publikoval svoji studii i Peter Spufford, který v tomto období studoval mj. další typy pramenů pozůstalostní povahy a zaměřil se zvláště na finanční záležitosti. Peter SPUFFORD, *Long-Term Rural Credit in Sixteenth- and Seventeenth-Century England: the Evidence of Probate Accounts*, in: T. Arkell – N. Evans – N. Goose (eds.), *When Death Do Us Part: Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford 2000, s. 213-228.

⁶⁸ Jon STOBART - Alastair OWENS, *Urban Fortunes: Property and Inheritance in the Town, 1700-1900*, Aldershot 2000.

epidemií i jejich vnímání současníky. Příkladem může být obsažná práce S. Scott a Ch. J. Duncana o dějinách moru, v níž byly vedle jiných pramenů využity i kšafy z morových let.⁶⁹

V souvislosti s výzkumem výskytu moru na anglické pevnině je opět vzpomínán P. Slack, vzhledem k poznatkům týkajícím se mortalitních trendů a ročního počtu testamentů. Tak je tomu i v případě studie R. Smithe, který se zabýval demografickými poměry anglické populace v období 1250-1670, především z hlediska úrovně mortality a výskytu morových epidemií.⁷⁰

Výše zmiňovaná historička A. L. Erickson je též autorkou kapitoly v knize pojednávající o „manželské ekonomii“ v Anglii a Skandinávii v 15.-19. století.⁷¹ A. L. Erickson se zde věnuje způsobu rozdělení a držení majetku manželi, v rámci čehož je třeba uvažovat sňatek a úmrtí jednoho z partnerů jako velice důležité momenty v životě jedince. Ve značné míře se zde tak dotýká dědického systému platného ve stanoveném časovém a geografickém horizontu.

Z historické produkce kontinentální Evropy na přelomu 20. s 21. století je třeba zmínit jména dvou autorek. Maďarská historička K. Szende se od druhé poloviny 90. let věnuje měšťanským testamentům z Bratislavy, Prešova a Šoproně.⁷² Pro náš výzkum jsou odpovídající ta místa její práce, která se týkají početnosti dětské složky nebo mezigeneračních znaků dědění (viz kapitoly VI. a X.). Szende si například klade otázku týkající se převodu majetku...matka dceři, otec synovi? Dějiny žen mají v její práci zastoupení v rozboru postavení žen, které provozovaly řemesla.

Příspěvkem k poznání rodinných struktur na základě testamentů se stala též práce německé historičky B. Noodt o lübeckých závětech ze 14. století, vydaná v roce 2000. Z hlediska tohoto zaměření je hodnocena některými našimi historiky velmi pozitivně (M. Nodl).⁷³

---

⁶⁹ Susan SCOTT - Christopher J. DUNCAN, *Biology of plagues: evidence from historical populations*, Cambridge 2001, s. 140-146.

⁷⁰ Richard SMITH, *Plagues and Peoples: The long demographic cycle 1250-1670*, in: P. Slack – R. Ward (eds.), *The Peopling of Britain: the Shaping of a Human Landscape*, Oxford 2002, s. 177-209.

⁷¹ Amy L. ERICKSON, *The marital economy in comparative perspective*, in: M. Ågren – A. L. Erickson (eds.), *The marital economy in Scandinavia and Britain, 1400-1900*, Aldershot 2005, s. 3-23.

⁷² Katalin SZENDE, *Families in Testaments. Some Aspects of Demography and Inheritance Customs in a Late Medieval Hungarian Town*, MAQ 35, 1995–1996, s. 107–124; TÁŽ, *From Mother to Daughter, from Father to Son? Intergenerational Patterns of Bequeathing Movable in Late Medieval Bratislava*, in: M. Sebök – K. Szende (eds.), *Annual of Medieval Studies at CEU 7*, 2001, s. 209–232.

⁷³ Birgit NOODT, *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck anhand der Bürgertestamente des 14. Jahrhunderts*, Lübeck 2000. K tomu viz Martin NODL, *Středověký testament jako abnormalita*, in: K. Jíšová – E. Doležalová (edd.), *Pozdně středověké testamety v českých městech: Prameny, metodologie a formy využití. Sborník příspěvků z konference uspořádané Archivem hlavního města Prahy a HÚ AVČR, Praha 2006*, s. 73-85 (viz s. 80). Studiu měšťanských testamentů byla tradičně nakloněna i produkce německé historiografie. Výzkum testamentární problematiky zde však nebyl zacílen na poznání historicko-demografických aspektů a podob utváření rodinného společenství v té míře jako u zmíněné školy anglické a francouzské. Uvádím zde pro přehled pouze některé ze starších německých prací: Paul BAUR, *Testament und Bürgerschaft. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz*, Stuttgart 1989; B. KLOSTERBERG, *Zur Ehre Gottes; Linda GUZZETTI, Venezianische Vermächtnisse: Die soziale und wirtschaftliche Situation von Frauen im Spiegel spätmittelalterlicher Testamente*, Stuttgart/Weimar 1998. K vývoji zahraniční produkce pojednávající o pramenech pozůstalostní povahy obecně viz: Michaela HRUBÁ, „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“. *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Acta Universitatis Purkynianae LXXXIII. Philosophia et historica V. Studia Historica – Monographia V, Ústí nad Labem 2002, s. 17an.

I. 3 De Haan: koncept kultury dědictví (a další sociologické a antropologické koncepce dědictví jako metodologické pozadí výzkumu testamentární problematiky)

Šíře sociálních vztahů a vazeb jedince k okolnímu světu, které sociologicko-antropologický výzkum odhaluje, domnívám se, v mnohém překračuje závěry získané takovým vědeckým postupem, který striktně (a s jistotou sobě vlastní) dodržuje úzus historického bádání a charakter historikovy „řemeslné“ práce. Význam těchto sociálních věd zde zdůrazňuji ne proto, aby bylo učiněno zadost obecně rozšířenému požadavku na interdisciplinaritu vědních přístupů, ale protože v otázce dědictví v mnoha ohledech postoupily „ke kořenům“ věci. A to více, než v případě klasicky vystavěné práce historika. Domnívám se, že historik (myšleno v obecné rovině) bez podrobného seznámení se s těmito přístupy nabývá během svého výzkumu dojmu, že „objevuje neobjevené“. A to jak z hlediska dílčích zkoumaných témat, tak i metodických postupů. Pocit „objevování neobjeveného“ však podle mě obstojí pouze v rámci čisté historické vědy. Mnohem spíše půjde o „objevování objeveného“, jak mě o tom přesvědčily některé práce sociologicky a antropologicky koncipované. Nejedná se mi v žádném případě o kritiku přístupů historické vědy ve své podstatě. Ovšem načrtnutý směr, který může v důsledku vést k obohacení historické vědy, dosud nebyl alespoň v domácím prostředí systematicky uplatněn.⁷⁴

Překážkou by neměl být fakt, že naprostá většina sociologicky a antropologicky koncipovaných studií o dědictví a transferu majetku, která kdy byla vytvořena, se týkala rolnického obyvatelstva. Přestože jsou v našem případě aspekty dědických principů studovány na základě testamentů městského obyvatelstva, bylo by zřejmě velice neproduktivní ignorovat či dokonce úplně odmítnout sociologické a antropologické koncepce dědictví pouze z důvodu, že jsou vystavěny na výzkumu vesnické populace. Naopak je v zájmu sociálních a humanitních věd rozšířit toto poznání i pro případ městského obyvatelstva.

Specifičnost sociologických prací tkví rovněž v tom, že jsou sociální vztahy prioritně zkoumány v rámci současné společnosti. A pokud se tyto práce obrací ke studiu mezilidských vztahů v minulosti, obvykle nepřekračují hranice tzv. moderní průmyslové společnosti. Sociologických sond do fungování sociálních vztahů v minulosti ubývá zároveň s pohledem hlouběji do minulosti. Doménou sociologů tak mohou být i sociální vztahy ve společnosti 18., či spíše 19. století, ale velice výjimečně staletí předchozích. Přesto, domnívám se, mohou být některé poznatky a především vědecké postupy užívané sociology při studiu moderní průmyslové společnosti či dokonce společnosti postmoderní výraznou inspirací pro práci historika raného novověku. Výstižným případem je Kohliho koncepce mezigeneračního chování a transferu majetku a služeb v soudobé společnosti (přepřacovaná

---

⁷⁴ Jednou z výjimek v podobě výzkumu forem měšťanské zbožnosti v raném novověku např. T. MALÝ, *Smrt a spása*, především s. 29an., 65an.

např. K. Lüscherem a L. Lieglem).⁷⁵ Pokusila jsem se ji uplatnit i v případě majetkových transferů mezi jihlavskými obyvateli v raném novověku (viz dále).

Antropologická bádání se oproti tomu zaměřují na fungování tradiční společnosti ve všech obdobích v minulosti, a to s pozorností upřenou k jednání jednotlivce. Ovšem subjektem studia klasických antropologických (a etnologických) prací jsou z naprosté většiny společnosti existující mimo euroasijský kontinent (Goody). To však může být veskrze výhodou i při studiu obyvatelstva evropského. Informace získané při studiu např. afrického obyvatelstva mohou upozornit při opětovném pohledu na dědické systémy existující v Evropě na ty aspekty kultury dědictví, které dnes považujeme za automatické.

Téměř jako paradox vyznívá tvrzení antropologa de Haana, že výzkum takového fenoménu, jakým je dědictví majetku, je tradičně spíše záležitostí historiků a antropologů, než sociologů.⁷⁶ De Hann tvrdí, že v kontextu sociologicky orientovaného studia je transferu majetku v podobě darů a dědictví, a dále majetkovým vztahům mezi generacemi obecně věnována skutečně malá pozornost. Pokouší se tuto skutečnost zároveň vysvětlit. Nechuť sociologů ke studiu úlohy vlastnictví může být podle něj dědictvím marxismu, přesvědčeného o sociální nerovnosti, kterou jakékoli soukromé vlastnictví způsobuje. De Hann na tomto místě připomíná myšlenku jednoho z hlavních nizozemských sociologů, J. Goudsbloma, který otázku majetku a vlastnictví považuje za komplikované a citlivé téma. Ovšem zároveň také za nanejvýš důležitou oblast k poznání společenských vztahů. Druhým momentem, který podle de Haana pravděpodobně zatlačuje problematiku mezigeneračních majetkových transferů, darů a dědictví na okraj zájmu sociologů, je soukromý a intimní ráz spojený s těmito otázkami.⁷⁷

De Haan se zabýval pojmem kultury dědictví ve vzdálenější i nedaleké minulosti. V jeho knize *In the Shadow of the Tree* jsou pasáže věnované též příbuzenství a rodinnému majetku či domu a generační výměně. Specifičnost fenoménu dědictví vystihl de Haan, domnívám se, skutečně velice výstižně, když jej považuje za jakousi směs „*intimity, emocí a materiálních zájmů*.“⁷⁸ Výpovědní hodnotu raně novověkých měšťanských testamentů dochovaných v ucelených časových řadách oceňuji právě v tomto ohledu. Velice důležitý je z mého hlediska moment vstupu materiálních zájmů do oblasti, které jinak dominují subjektivně zažívané a prožívané dojmy a pocity. Domnívám se, že mnohé z těchto vazeb lze studovat i v případě tradiční společnosti, např. právě z pramenů pozůstalostní povahy z období raného novověku.

Podobně se v tomto ohledu vyjadřuje M. Segalen, která zdůrazňuje vysokou emocionální koncentrovanost této otázky, která ji tak de facto odsuzuje k přežívání jako jednu z tabuizovaných oblastí našeho života i života našich předků. M. Segalen mluví v souvislosti s charakterem

---

⁷⁵ Viz část X. 1, s. 188-189, kde je k dispozici i citace studií zmiňovaných autorů.

⁷⁶ Henk DE HAAN, *In the Shadow of the Tree. Kinship, Property and Inheritance among Farm Families*, Amsterdam 1994, s. 152–153.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Tamtéž, s. 153: „*The specificity of inheritance is, however, that it concerns intimacy, emotions and material interests.*“

etnologického výzkumu dědických otázek dokonce o vniknutí badatelů do nejvíce intimních sfér lidské identity.⁷⁹

Nizozemský antropolog H. de Haan se ve své disertační práci *In the Shadow of the Tree* zaměřuje mj. na výzkum dědických systémů evropského vesnického obyvatelstva. Pojem dědictví má podle H. de Haana řadu možných výkladů. V originále své práce *In the Shadow of the Tree* se k mnohoznačnosti významu dědictví vyjadřuje takto: “*It refers to material and immaterial things that a society has acquired or derived from past generations, including its cultural and social legacy. It is material, social and cultural evidence of the presence of the past.*”⁸⁰ A vše, co bylo vytvořeno v minulosti a přetrvalo do přítomnosti, pokračuje de Haan, náleží k našemu dědictví či “...*jak by řekli Francouzi, k patrimoniu ('patrimoine')*.”⁸¹ Toto dědictví uvažuje de Haan jak v rovině kulturní, tak materiální. Dědictví také může být často redefinováno či přímo vytvořeno na politickém, uměleckém či ideologickém pozadí. Jako příklad udává de Haan nacionalistické hnutí, umění a vědu. V užším slova smyslu lze termín dědictví považovat za majetek (či pozici) předávaný z jedince na jeho dědice. Jedná se o proces, kdy jedinec nabyvá vlastnictví hmotných statků a postavení po svých předcích či příbuzných z pobočné linie, a to prostřednictvím smrti dotyčného. Mezigenerační transfer majetku se podle de Haana odehrává v součinnosti s předáním práv, povinností a odpovědnosti, které jsou vázány na konkrétní pozici a jsou přenášeny z jedné osoby na druhou především v okamžiku úmrtí.⁸²

De Haan dále upozorňuje na posun, který nastal ve vnímání a především funkci dědictví v současnosti oproti pozici, kterou představovalo v minulosti.⁸³ Rozdíl mezi tradiční a moderní průmyslovou společností vidí především v postupném zeslabování pozice dědictví jako nezbytného předpokladu pro zajištění sociálního postavení a dostatečného hmotného jmění nutného pro zachování života a životní úrovně. V minulosti byla podle autora otázka nabytí hmotných prostředků a zajištění nezávislého živobytí úzce spjatá s úmrtím jedince a děděnou pozůstalostí. Moderní společnost sice samozřejmě zná majetkové převody v případě úmrtí, ale život jedince mnohem více než na tomto činiteli závisí na postavení dotyčného na trhu práce. V moderní průmyslové společnosti jsou „*funkce, role a postoje ... založeny především na individuální schopnosti...*”⁸⁴ Oproti minulosti je dnes pro adekvátní rozvoj nových generací více rozhodující společensko-ekonomická a kulturní charakteristika rodiny a sociální vrstvy, z níž jedinec pochází. Zajištění pozice a hmotného zázemí se podle de Haana v soudobé společnosti odehrává především prostřednictvím procesu socializace a transferu kulturního kapitálu. Domnívám se, že tento přerod musela nutně následovat změna postoje ke smrti a vztahu ke stáří vůbec (viz část X. 3).

Již v 50. letech 20. století upozorňoval anglický historik hospodářských dějin H. J. Habakkuk na přímou souvislost mezi dědickým principem vyskytující se v konkrétních regionech a jeho

⁷⁹ Tamtéž. Srov. Martine SEGALLEN, *Quinze générations de Bas-Bretons: Parenté et société dans le pays bigouden Sud 1720–1980*, Paris 1985, s. 108.

⁸⁰ H. DE HAAN, *In the Shadow*, s. 151.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² Tamtéž, s. 154.

⁸³ Tamtéž, s. 152.

⁸⁴ Tamtéž, s. 152.

vazbou na utváření konkrétních rodinných struktur, ale i na demografický a ekonomický profil lokality. V prostředí evropské rolnické populace existovaly rozličné způsoby dědického vyrovnání; H. J. Habakkuk dále uvažuje dva z těchto existujících principů: systém jediného dědice („*the sigle-heir system /area/region/*“) a systém rovných dílů („*the system/area/region of equal division*“).⁸⁵

V modelu počítajícím s jediným dědicem rodinného majetku nebyl vlastník – dědic majetku limitován v otázce počtu svých dětí. Jeho sourozencům se však často během života ani nepodařilo uzavřít sňatek, právě z důvodu nedostatečného materiálního zázemí. Oproti tomu v oblastech rovného podělení všech dědiců měl každý ze sourozenců stejné podmínky k uzavření sňatku, alespoň pokud šlo o hmotné zajištění potenciálních nových domácností. Ač i zde mohla existovat snaha, tvrdí Habakkuk, k omezení počtu dětí, jako předejití dalšímu tříštění rodinného majetku.⁸⁶ Habakkuk tuto otázku uzavírá myšlenkou, že v důsledku to byl systém rovných podílů, který produkoval větší počet dětí a přispíval k demografickému růstu, než systém jediného dědice. Dynamický demografický růst populace tak byl dle Habakkuka mnohem více zapříčiněn existencí četných nekomplikovaně vznikavších manželství, ač v nich bylo rozeno méně dětí. Nízký počet uzavíraných manželství v jiných regionech, i když se během trvání manželství rodilo mnoho dětí, tento nastavený směr a kurs nemohl dostihnout. „*I suggest, that is, that the single-heir system tended to retard population growth and division to promote it.*“⁸⁷

Otázka demografického růstu populace či její recese v souvislosti s vyšší specifické manželské plodnosti byla rovněž studována např. J. Schlumbohem.⁸⁸ Přestože Schlumbohm se v tomto ohledu nezaměřil prioritně na oblast dědických principů v západní a střední Evropě v minulosti, stanovil rovněž dva základní systémy demografického chování. Jejich charakteristika vykazuje podle mého názoru mnoho shodných rysů s hypotézou Habakkuka o důsledcích existence dvou rozdílných dědických principů (rovné podělení versus jediný dědic). Schlumbohm nazval první ze dvou systémů demografického chování jako „*systém obrany lidského života*“ (jižní Francie, Vestfálsko, př. farnost Belm), který je specifický nižší manželskou plodností, delšími meziporodními intervaly a menší dětskou úmrtností. Naopak vyšší specifickou manželskou plodnost následovala také vyšší dětská a kojenecká úmrtnost v oblastech, kde figuroval „*systém mrhání lidským životem*“ (severní Francie, Württembersko, př. Laichingen).⁸⁹

---

⁸⁵ Tamtéž, s. 156; Hrothgar J. HABAKKUK, *Family Structure and Economic Change in Nineteenth Century Europe*, JEH 15, 1, 1955, s. 1–12 (především s. 6).

⁸⁶ H. J. HABAKKUK, *Family Structure*, s. 6. Typická rodina, která se utvářela v oblastech s uznávaným jediným dědicem, vypadala podle Habakkuka takto: vlastník majetku se ženou a četnými dětmi, obklopeni mladšími bratry a sestrami hospodáře. Domácnost tak sdílely hospodářovy děti se svými strýci a tetami, kteří žili v celoživotním či dlouholetém celibátu. Kdežto domácnost v oblastech rovných dědických podílů čítala muže, ženu a několik málo dětí, zato zde nebyl početnější výskyt trvale nesezdaných jedinců. Tamtéž.

⁸⁷ H. J. HABAKKUK, *Family Structure*, s. 6.

⁸⁸ Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1997, s. 83–85; Jürgen SCHLUMBOHM, *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit 1650–1860*, Göttingen 1994, s. 187–188; Hans MEDICK, *Weben und Überleben in Laichingen 1650–1900: Lokalgeschichte als allgemeine Geschichte*, Göttingen 1996, s. 340an.

⁸⁹ Viz předchozí poznámku.

De Haan si dovoluje k závěrům vytvořeným Habakkukem podotknout, že se tento autor do důsledku nezabýval příčinnou logikou načrtnutých skutečností. Resp. otázce, proč by měli rolníci v jedné oblasti preferovat dělení majetku a půdy, když v oblasti vedlejší bylo automaticky podporováno netříštění a stmelování rodinného jmění. De Haan se rovněž ptá, zda byly tyto rozdíly ovlivněny existencí různých právních nařízení či spíše ekologickým prostředím nebo dokonce různými variantami tzv. „příbuzenské ideologie“.⁹⁰

De Haan se ovšem kriticky dotkl i Goodyho výzkumu dědických systémů v souvislosti s Goodyho prací *Production and reproduction* ze 70. let 20. století. Prostřednictvím antropologických a historických studií posledních dvou desetiletí byly dle de Haana překonány dřívější představy o fungování evropských dědických systémů, včetně těch, které koncipoval Goody.⁹¹

Zdaleka nejvíce si de Haan cení výzkumu dědických principů, které podnikl G. Augustins: „... jeho přístup je zdaleka nejvýznamnější příspěvek k současné diskusi.“⁹² Ve srovnání se studii G. Augustinse se de Haan kriticky vymezuje nejen k práci J. Goodyho, ale též k výsledkům Bourdieu. Přístup G. Augustinse je založen na empirickém vysvětlování a zobrazení problému, jehož součástí jsou popisné kategorie a pojmy. „*Ideologie dědění*“ je v jeho případě uvažována v širším kontextu příbuzenského systému. „*Sociální reprodukce*“ a její strategie v širším slova smyslu představují podle G. Augustinse oblast, jejíž součástí je mimo jiné otázka dědictví a formování rodinných a domácnostních struktur. Kultura dědění, dědické strategie a okolnosti provázející vznik různých podob rodinného uspořádání jsou tedy zakomponovány do komplexnějších sociálních vztahů procesů (strategie „*sociální reprodukce*“).⁹³

Výsledky G. Augustinse jsou podloženy analýzou dědického systému v bretaňské vesnici Morbihan a dále Baronnies v Pyrenejích. V první jmenované oblasti existovalo rovné podělení mezi dědici, kladoucí důraz na příbuzenské vazby. V druhém případě, v pyrenejské oblasti, dědil vždy pouze jeden dědic s důrazem na kontinuitu a celistvost obytné nemovitosti a hospodářství. De Haan k tomu správně poznamenává, že většina modelů dědění v Evropě se nacházela v prostoru mezi těmito dvěma vyhraněnými systémy.⁹⁴ Vždy však šlo o vyhranění se v rámci dvou základních rozlišení, a sice systému s prioritou příbuzenství či naopak kontinuity zachování obytné nemovitosti a půdy. „*Augustins tvrdí, že dědění je až příliš často studováno z individuálního hlediska. Právní tradice je zejména zaměřena na otázku 'kdo co zdědí?' bez umístění jednotlivců v kontextu sociální reprodukce a*

---

⁹⁰ H. DE HAAN, *In the Shadow*, s. 157.

⁹¹ „*The European pattern is far better known today as a result of the many anthropological and historical studies carried out over the last two decades.*” Tamtéž, s. 161; Jack GOODY, *Production and Reproduction: A Comparative Study of the Domestic Domain*, Cambridge 1976.

⁹² H. DE HAAN, *In the Shadow*, s. 168.

⁹³ Tamtéž. Dále Georges AUGUSTINS, *Reproduction sociale et changement social: l'exemple des Baronnies*, Revue Française de Sociologie 18, 3, 1977, s. 465–484; TÝŽ, *Mobilité résidentielle et alliance matrimoniale dans une commune du Morbihan au XIXe siècle*, Ethnologie Française 11, 4, 1981, s. 319–328; Pierre BOURDIEU, *Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction*, Annales E. S. C. 4–5, 1972, s. 1105–1129; TÝŽ, *Célibat et condition paysanne*, Études Rurales 5–6, 1962, s. 32–135.

⁹⁴ H. DE HAAN, *In the Shadow*, s. 169–170.

příslušné sociální skupiny ... To znamená nejen zaostření výlučně na jednotlivce nebo spolu bydlicí rodinné skupiny, ale též (na otázku, pozn. autorky), jak jsou spojeny v čase a prostoru... .⁹⁵

De Haan se dále zamýšlí nad vlivem ekologických faktorů na způsoby dědění v konkrétních regionech. Nadřazenost kulturních činitelů nad činiteli ekologickými byla například prokázána E. Wolfem, ač byly poté jeho výsledky jím samým zrelativizovány.⁹⁶

Francouzská etnoložka a socioložka M. Segalen se zase pokusila o postižení sourozeneckých vztahů při pozůstalostním řízení v rámci takového systému dědění, kdy je preferováno rovné podělení všech dědiců.⁹⁷

Cenné výsledky sociologického a antropologického bádání byly dosaženy na poli studia především soudobých mezigeneračních majetkových transferů a některých aspektů mezigeneračního chování vůbec. Tato oblast již výrazně překračuje výzkum testamentární problematiky, alespoň v intencích obvyklé domácí produkce, na níž je zdejší čtenářstvo zvyklé. Výčet takto koncipovaných výzkumů bude tedy podán až na místě analýzy mezigeneračních majetkových transakcí studovaných na základě jihlavských testamentů. Mimo jiné také proto, že si vyžaduje rozsáhlejší výklad.

I. 4 Domácí historiografie: výzkum testamentů a jejich uplatnění v oblasti historické demografie a rodinných struktur

Poprvé byly nové cíle a metody studia testamentů u nás presentovány na vůbec první konferenci věnující se této problematice, která se konala 30. listopadu 2005 v HÚ AV ČR pod názvem „*Pozdně středověké testamety v českých městech*“. Byly zde diskutovány především metodologické otázky spojené se studiem testamentů, jako např. zpracování testamentů dochovaných v souvislých řadách na základě počítačové databáze, vhodnost použití statistického zpracování dat, reprezentativnost dochovaných vzorků testamentů, limity studia měšťanských testamentů či forma versus obsah – dva rozdílné přístupy nebo nutné fáze studia. Všechny zde prezentované příspěvky jsou obsahem stejnojmenné publikace.⁹⁸

Pokud bychom zde měli uvést vyčerpávající přehled o domácí odborné literatuře věnující se testamentům pozdního středověku a raného novověku, zcela jistě by nám nestačily stránky vyčleněné pro jedinou kapitolu. Tato veskrze pozitivní záležitost nás ale vede k tomu, že zde mohou být připomenuty jen některé české práce a projekty. Takové, jejichž cílem je postižení rodinných struktur na základě studia pramenů pozůstalostní povahy, a následně ty, které využívají statistický postup při zpracování dat z měšťanských testamentů především raného novověku.

---

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Tamtéž, s. 157 an; Eric WOLF, *Cultural dissonance in the Italian Alps*, CSSH 5, 1962, s. 1–14.

⁹⁷ O podobách sourozeneckého vztahu se mj. zmiňuji v části X. 3.

⁹⁸ Kateřina JÍŠOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ (edd.), *Pozdně středověké testamety v českých městech: Prameny, metodologie a formy využití*. Sborník příspěvků z konference uspořádané Archivem hlavního města Prahy a HÚ AVČR, Praha 2006.

První práce u nás, která se cele věnovala studiu rodinných struktur na pozadí testamentárních zápisů, vznikla v roce 1997. Jednalo se o diplomovou práci Jany Smyčkové (Ratajové), jež byla posléze vydána v Pražském sborníku historickém. Pramenným podkladem byly autorce pražské testamenty z období let 1600–1620, ze kterých vytěžila cenné, především kvalitativně pojaté závěry.⁹⁹

Vzhledem k tématu zpracovávanému v předložené práci si povšimněme rovněž tří analýz rodinných struktur na základě studia litoměřických, lounských a ústeckých testamentů. Byly publikovány v práci Města severozápadních Čech v raném novověku a představují části diplomových prací, které byly vytvořeny pod vedením M. Hrubé.¹⁰⁰ Právě testamenty a široký dosah jejich výpovědní hodnoty a vůbec otázka pozůstalostní praxe se staly v posledních letech hlavním tématem zmiňované M. Hrubé. Tato problematika byla ve své celistvosti s ohledem na testamenty pocházející z měst severozápadních Čech zohledněna v obsažné studii „*Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle*“ v roce 2002, avšak předcházelo ji množství drobnějších prací. Na citovanou studii odkazují především z toho důvodu, že autorka zde podává detailní rozbor vývoje bádání v oblasti testamentární problematiky u nás. Na tomto místě se proto zvláště zmiňuji již jen k některým z publikovaných domácích prací.¹⁰¹

Před dvěma lety byla obhájena disertační práce Kateřiny Jíšové, která se zaměřuje na pozdně středověké závěti měšťanů z Nového Města pražského.¹⁰²

Z prací, které vznikly v jižních Čechách, si zaslouží zmínky především studie o telečských testamentech, a to vzhledem ke geografickým souvislostem s námi studovaným tématem. Josef Hrdlička se zde zabýval především hmotnou kulturou raného novověku na základě vybavení domácností testátorů.¹⁰³

V kontextu uvažování o specifiku právního prostředí, na jehož základě probíhala testamentární praxe, se obracím mimo jiné ke studii V. Tlapákové o znojemských testamentech z 15. století.¹⁰⁴ Výsledky studia R. Kolka, který se kromě kolínských inventářů zabýval i tamějšími testamenty z 16. a

---

⁹⁹ Jana SMYČKOVÁ, *Pražské testamenty (1600–1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*, Diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha 1997. Publikováno jako: Jana RATAJOVÁ, *Pražské testamenty (1600–1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*, PSH 30, 1998, s. 90–127.

¹⁰⁰ Michaela ŠTAJNEROVÁ, *Testamenty litoměřických měšťanů z let 1527–1576 jako pramen k dějinám rodinných struktur*, in: Města severozápadních Čech v raném novověku, Ústí nad Labem 2000, s. 87–106; Petra HOFFMANNOVÁ, *Rodina v 16. století z pohledu testamentů královského města Louny*, in: tamtéž, s. 107–122; Vítězslava SMETANOVÁ, *Ústečtí měšťané v Liber Testamentorum z let 1509–1585*, in: tamtéž, s. 123–131.

¹⁰¹ M. HRUBÁ, *Nedávej statku*. Další z některých prací autorky: TÁŽ, *Bratrstva a cechy z pohledu měšťanských testamentů královských měst severozápadních Čech v raném novověku*, in: Od středověkých bratrstev k moderním spolkům, Praha 2000, s. 27–47; TÁŽ, *Možnosti studia předbělohorských testamentů a inventářů pozůstalostí v královských městech severozápadních Čech*, in: Města severozápadních Čech v raném novověku, Ústí nad Labem 2000, s. 7–34; TÁŽ, „... Na sladovně velká hromada sladu formanského...“ *Rodiny a domácnosti příslušníků potravinářských řemesel v předbělohorských královských městech severozápadních Čech (z pohledu pozůstalostních pramenů)*, in: O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek (ed.), *Dobrou chuť, velkoměsto*. Documenta Pragensia 25, 2007, s. 171–181.

¹⁰² Kateřina JÍŠOVÁ, *Testamenty novoměstských měšťanů v pozdním středověku*, Disertační práce, Univerzita Karlova, Praha 2008.

¹⁰³ Josef HRDLIČKA, *Hmotná kultura měšťanských domácností v renesanční Telči*, VSV 12, 2000, s. 35–54.

¹⁰⁴ Věra TLAPÁKOVÁ, *Testamentární praxe ve Znojmě v 15. století*, JM 41, 44, 2005, s. 29–43.

17. století, jsou v mé práci zmiňovány v souvislosti s ročním počtem testamentů a výskytem morových epidemií, a dále z hlediska sociotopografického.¹⁰⁵

Zmínit zde musím diplomovou práci P. Raka zaměřenou na studium knih trhů a testamentů pocházejících z Kadaně z období 1465–1603, a dále na testamentární praxi zde existující od poloviny 15. do počátku 17. století.¹⁰⁶ Těžiště práce, která posléze vyšla tiskem, leží ve studiu poněkud odlišné tematiky. Její součástí je však mimo jiné analýza kadaňských testamentů (komparovaných s plzeňskými) z hlediska jejich ročních počtů a sezónních výkyvů v souvislosti se zvýšenou mortalitou za morových ran. Nejen vzhledem ke způsobu zpracování této dílčí otázky, ale i z jiných ohledů, považuji text P. Raka za jeden z nejlepších domácích příspěvků k testamentům vůbec. Studii vnímám v jistém ohledu i jako nedocenenou, vzhledem ke stejným či podobným metodologickým postupům a specifikacím otázek, které jsou kladeny testamentům v anglické historiografii od 70. let 20. století (viz výše). Bohužel se zde P. Rak nezabývá rodinnými strukturami, které by soudě podle výborného zpracování ročních počtů testamentů a období morových ran, mohly v jeho případě přinést zajímavé závěry.

V nedávné době byl v rámci studia raně novověkých testamentů uplatněn statistický přístup Tomášem Malým v monografii o formách zbožnosti brněnských měšťanů v 17. a 18. století.¹⁰⁷ Pokud se však jedná o oblast dějin rodinných struktur, ta v domácím prostředí dosud nebyla za použití hlubší statistické analýzy v souvislosti s testamenty výrazně řešena.

---

¹⁰⁵ Roman KOLEK, *Kolínské testamenty a pozůstalostní inventáře z let 1542–1687*, Diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha 1998, s. 154–155.

¹⁰⁶ Petr RAK, *Knihy trhů a testamentů města Kadaně z let 1465–1603. Diplomatický rozbor a rozbor testamentární agendy*, diplomová práce, Praha 1997. Tiskem vyšlo jako: TÝŽ, *Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465–1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. do počátku 17. století*, SAP 48, 1998, s. 3–106.

¹⁰⁷ T. MALÝ, *Smrt a spása*. Viz také: TÝŽ, *Smrt a spása duše v 17.–18. století: Brněnští měšťané a osudy potridentské zbožnosti*, Disertační práce, Masarykova univerzita, Brno 2008.

II. Reflexe pramenné základy: jednota místa, času, děje

II. 1 Místo

Jihlavské 16. století bývá nazýváno „velkým“. Stejného pojmenování se dostalo tomuto století a období i v kapitole nové práce o dějinách Jihlavy od počátků do současnosti (2009). V kapitole věnované 16. století V. Svěrák vystihuje všechny podstatné události, které jsou s Jihlavou v tomto období spjaty. Ale ani události s menším dosahem nejsou opomenuty. Dovolím si zde proto upozornit pouze na nejnutnější historické milníky jihlavského 16. století a začátku století následujícího.¹⁰⁸

Jihlava se v polovině 16. století účastnila prvního protihabsburského odboje, za což byla následně Ferdinandem I. roku 1549 potrestána. Městu nebyly odňaty statky, ale byla mu udělena pokuta 25 tisíc tolarů a tzv. dědičný pivní groš. Z každého sudu zdejšího piva se musela odvádět určitá částka, což bylo pro hospodářskou situaci města, zakládajícího si mimo jiné na produkci piva, velice nepříznivé.¹⁰⁹

Náboženský život v Jihlavě zaznamenal v 16. století velké změny. V roce 1522 přichází do města Lutherův stoupenec Pavel Speratus. Pro své protestantské smýšlení musel hned následujícího roku odejít, ale to již měla protestantská víra mezi jihlavskými měšťany značné množství přívrženců. V roce 1525 zde byla také sloužena první luterská mše. Vítězství protestantismu v Jihlavě bylo na konci 16. století jednoznačné.¹¹⁰

Dokladem vzdělanosti rozvíjené v duchu humanismu mohou být taková jména osobností působících v Jihlavě v 16. století, jako například Jan Hynek z Velínova, vzdělanec, básník a právník, či Martin Leupold z Löwenthalu, rovněž vzdělanec a zároveň kronikář pocházející se slavného jihlavského měšťanského rodu.¹¹¹ Kulturní rozhled jihlavských měšťanů lze doložit též díky působení bratrstva mistrů pěvců, které zde bylo založeno roku 1571. Zpěv v Jihlavě pěstovali až do roku 1621, poté v souvislostech s převratnými událostmi po Bílé Hoře jejich činnost ustává.¹¹² Umělecké impulsy byly vstřebávány též na poli architektonickém a výtvarném. Město bylo od 50. let 16. století přestavováno v duchu renesančním. Domy patricijů získaly druhá patra, nejvýstavnější z nich se mohou dodnes chlubit tzv. vysokými síněmi s horním osvětlením. Kolem poloviny století byla přestavěna radnice na horním náměstí.¹¹³

---

¹⁰⁸ Renata PÍSKOVÁ (ed.), *Jihlava. Historie – Kultura – Lidé*, (= Dějiny moravských měst), Praha 2009, s. 247–315. Zde též informace např. o silicích nepokojích mezi obyvatelstvem na jedné straně a městskou radou na straně druhé, o upadající slávě těžby „stříbrného“ nerostného bohatství, o přírodních katastrofách (dva velké požáry v letech 1513 a 1523, protrhnutí hráze rybníka a povodeň v roce 1520, v letech 1590–1593 zemětřesení) a mnohé další z dějin jihlavského „velkého“ století.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 249–250, 255–264.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ Tamtéž, s. 314–315, 319–331.

¹¹² Tamtéž, s. 314–315, 319–331.

¹¹³ Tamtéž.

Zdárný ekonomický chod města byl v 16. století zajištěn především výrobou a trhem se sukem, kterému se dostalo mezinárodního věhlasu. Třebaže se dnes o prosperitě soukenictví objevují určité pochyby, za vše mluví ohromný počet kolem 500 soukenických mistrů, žijících v tomto městě v druhé polovině 16. století. Trh s jihlavskými sukny dosahoval značných geografických rozměrů. Sukno určené na export bylo vyváženo do Rakouska, Slezska, Polska, Uherska, Moldavska, Lužice, Valašska či Horních Uher.¹¹⁴ Roku 1591 byla založena známá soukenická kompanie, jež však svůj život ukončila již v roce 1602.¹¹⁵ Podobného rozkvětu v této době dosahuje i jihlavské kloboučnictví a sladovnictví.¹¹⁶

S přílivem textilních řemeslníků do města souvisí ohromný populační růst jihlavského obyvatelstva v 16. století. Jaroslav Marek odhaduje počet obyvatelstva žijícího v Jihlavě v roce 1600 v rozmezí 4600–7800 osob.¹¹⁷

Kapitola o městech a měšťanech v knize Peníze nervem společnosti trefně hovoří o „etablování vrstvy měšťanských finančních podnikatelů“ v období raného novověku. „Byli to vesměs lidé, kteří sice neváhali hotovost, nabytou nejrůznějším způsobem, uvolňovat pro peněžní transakce, jež jim slibovaly ekonomický a případně též společenský profit, kteří nicméně i nadále zůstávali pevně zakotveni v pospolitosti svých domovských obcí.“¹¹⁸ Jako jeden z „pozoruhodných zjevů“ je zde uveden jihlavský měšťan Mathes Grün, který poskytl 8000 zlatých Ferdinandovi I. Četné a vysoké finanční částky zapůjčovali panovníkům na přelomu 16.–17. století také členové jihlavského měšťanského rodu Stubíků (viz část IX. 2).

Nejen jednotlivci byli v raném novověku „sponzory“ královské pokladny. Kapitál, který Jihlava získala díky rozvoji soukenictví a dalších textilních řemesel, poskytovala nejen jako půjčku

---

¹¹⁴ Ivana EBELOVÁ, *Zlatá doba jihlavského soukenictví*, JAR, 2–3, 2000–2001, s. 52–82; Martin EBEL, *Poznámky k cenám jihlavských domů v polovině 18. století a jejich vztah k profesi majitele*, tamtéž, s. 100–109; Milena HAUSEROVÁ, *Jihlavské renesanční domy s horním osvětlením vysokých síní*, s. 73–99.

¹¹⁵ Josef JANÁČEK, *Jihlavská obchodní společnost na sklonku 16. století*, VSV 4, 1961, s. 59–70; TÝŽ, *Příspěvek k dějinám jihlavského obchodu v 16. století*, VSV 2, 1958, s. 69–81; R. PÍSKOVÁ (ed.), *Jihlava*, s. 214–215; Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy 2. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1995, s. 43; Jaroslav MAREK, *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*, Praha 1965, s. 125–127; Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*, Praha 2006, s. 320; Tomáš BOROVSÝ – Bronislav CHOCHOLÁČ – Pavel PUMPR (edd.), *Peníze nervem společnosti: k finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, Brno 2007, s. 257–258.

¹¹⁶ Zajímavý je nárůst počtu kloboučníků, kteří odváděli městskou sbírku v průběhu 80. let 16. století. Z osmnácti zapsaných k roku 1576–1577 stoupl tento počet v roce 1588 až na dvacet devět. Nepochybně to souviselo se rozkvětem tohoto řemesla v Jihlavě na konci 16. století. SOKA Jihlava, Archiv města Jihlava do roku 1848 (dále AM Jihlava do roku 1848), Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 49 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) [1576–1577] termín sv. Michala; i. č. 50 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1583 termín sv. Michala; i. č. 51 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1585 termín sv. Michala; i. č. 52 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1588 termín sv. Jiří.

¹¹⁷ J. MAREK, *Společenská struktura*, s. 31. Dále J. Marek k otázce vzrůstu obyvatelstva v Jihlavě v 16. století v komparaci s ostatními srovnávanými moravskými královskými městy Brnem, Olomoucí a Znojmem: „... Na počátku poslední čtvrtiny 16. stol. bylo v Jihlavě pravděpodobně dvojnásob obyvatel než na konci 15. stol. ... Rychlost a velikost přírůstku nemá obdobu v žádném jiném městě. ... Je tedy logická domněnka, že na její rozvoj [Jihlavy – pozn. autorky] v 16. stol. působily motivy, kterých v jiných městech nebylo. ...“. Tamtéž, s. 31–32.

¹¹⁸ T. BOROVSÝ – B. CHOCHOLÁČ – P. PUMPR (edd.), *Peníze nervem*, s. 280.

na nejvyšší místa. Tak například Jihlavští půjčili Ferdinandovi I. 1000 tolarů pro válečné účely; stejnou sumu jim ještě v 80. letech 16. století dlužil například Vratislav z Pernštejna.¹¹⁹

II. 2 Čas

Chronologické vymezení vzorku testamentů se stalo zároveň určujícím faktorem pro jejich výsledný počet. Společným ukazatelem všech kšaftů bylo datum zhotovení, příp. datum vkladu, které bylo možno zařadit do období let 1578–1624. Celkem tedy bylo analyzováno 968 jihlavských testamentů.¹²⁰

Převážná část studovaných kšaftů je obsahem druhé knihy testamentů ze SOkA Jihlava, která se počíná zápisy z druhé poloviny roku 1578 a pokračuje až do roku 1624. Z důvodu zajištění komparace počtů a jiných faktorů mezi jednotlivými lety, příp. situací v jiných městech, musely být ale do souboru zařazeny i testamenty z první části roku 1578, kterými se uzavírá vůbec první kniha jihlavských testamentů. Analogicky k situaci spjaté s prvním rokem ze sledovaného období, ani kšafty z roku 1624 nejsou součástí pouze druhé knihy testamentů. Většina testamentů datovaných k roku 1624 se dochovala v podobě záznamů až na úvodních foliích třetí knihy jihlavských testamentů.¹²¹

Studované texty posledních vůlí jsou psány německým jazykem, s výjimkou tří českých testamentů.¹²² Vedle kšaftů obsahují knihy testamentů též záznamy sporů a nápadů kšaftů, které však nebyly předmětem analýzy. Označeny jsou německým nadpisem „Widerspruch“ či jejich latinskou obdobou „Impugnatio“ nebo „Contradictio“.¹²³

Pro potřeby této studie považuji za směrodatnou pro zařazení kšaftů do vzorku první z uvedených datací jednotlivých testamentů, tedy časově nejstarší datum. Ať už se jedná z naprosté většiny o datum pořízení kšaftu, nejvíce se vyskytující, či o datum vkladu. U těch kšaftů, které jsou určeny oběma daty, tedy považuji za směrodatné datum pořízení. Posledním krokem pro zařazení do vzorku je pak posouzení, zda takové datum zapadá do časového ohraničení mé práce (1578–1624).

---

¹¹⁹ Národní archiv (dále NA), Morava, i. č. 3019.

¹²⁰ Viz též předchozí studie: Pavla JIRKOVÁ, *Testamentární praxe v Jihlavě v letech 1578-1590 (Testament jako pramen pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii)*, ČNM 176, 1-2, 2007, s. 21-58; TÁŽ, *Jihlavské testamety na přelomu 16.–17. století: prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii*, SAP 60, 1, 2010, s. 3-239.

¹²¹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682.

¹²² Tři česky psané poslední vůle figurující vedle počtu 965 německých testamentů k dohledání pod citací: Tamtéž, i. č. 534 - Kniha testamentů 1578–1624, fol. 43r-v (testament Jana Mydláře), fol. 191v-192r (testament Agáty Ursinové), fol. 507r-508r (testament Jakuba Brodského, českého městského písaře).

¹²³ Viz např. napadení kšaftu Hanse Gambla v roce 1594 (tamtéž, fol. 217r-v) a Anny Schmitnerin (tamtéž, fol. 217v) nebo Tomy Reindlera v roce 1593 (tamtéž, fol. 205v-206v).

Po důkladném zvážení nebylo do vzorku zařazeno sedm zápisů. V první řadě se jedná o testament Ursuly, vdovy po Jörgovi Mülnerovi, který vznikl již roku 1562. Do knihy testamentů byl vložen téměř až za dvacet let, roku 1580.¹²⁴

Další zápis též nezařazený do vzorku je pro naše účely vhodně datován, ale nenese základní znaky testamentárního zápisu. Ostatně je nadepsán naprosto výjimečně v kontextu všech ostatních zápisů „Gewalt“.¹²⁵ Dorothea, manželka Gregera Sahrera, v něm předává svému muži oprávnění k vlastnictví všeho, co jí její matka vymínila ve svém testamentu. Svým obsahem i formální stránkou se vymyká klasické podobě testamentárního zápisu a naopak je zápis téměř totožný s podobou zápisů o předávání oprávnění k vlastnictví, zaznamenaných v městských knihách radních v tomto období.

Podobným případem, rovněž nezapočítaným mezi testaments, je písemný záznam z roku 1624 dochovaný v knize testamentů a učiněný z popudu Dorothey Schmilauerin.¹²⁶ V dataci vysvědčení je o zápisu psáno jako o ohlášení (Anmeldung). Znaky testamentu nenese záznam ani z dalšího hlediska, jedná se v podstatě o výčet stříbrných šperků a drobných předmětů, které v letech 1623–1624 dal do zástavy Dorotin manžel Heinrich Schmilauer, nyní již nebožtík. Podle zápisu tak učinil na povolení své ženy – řečené předměty měla Dorothea vymíněny již ve svatební smlouvě.

Následují tři záznamy, na něž nebylo reflektováno a které jsou od kšaftů jasně odlišeny již v nadpise. Ještě před jménem osoby je u nich uvedeno, že se jedná o Donatio causa mortis. Svoji obsahovou i formální stránkou odpovídají donatiím, které jsou ve srovnatelné době součástí městských knih radních.¹²⁷

Za společný znak tří posledně jmenovaných případů záznamů (Gewalt, Anmeldung a Donatio causa mortis) můžeme považovat tu skutečnost, že právní termín „testament“ není obsažen v žádné části jejich textu. Ani v nadpise či formulaci o vzniku a typu záznamu na počátku textu, ani v jeho zbytku.

A konečně „Testament“ Veita Hiebla začíná a také končí úvodními formulami, proto musel být ze sledovaného vzorku jednoznačně určených testamentů vyřazen. Text záznamu jednoduše dále nepokračuje, nedochoval se jediný zápis o určitém odkazu, ani datace záznamu.¹²⁸

Z jihlavských badatelů se místními testaments zabýval prvorepublikový archivář Josef Petrides. Jeho drobné příspěvky k tématu byly publikovány v popularizační formě. Přistoupil v nich pouze k přepsání vybraných testamentů z jihlavského archivu, bez kritického zhodnocení. Tento archivní materiál z odborného hlediska částečně zhodnotil v článku o formulích vyskytujících se v jihlavských testamentsch.¹²⁹ Bližší představu o jeho práci si můžeme učinit právě na základě této studie.

---

¹²⁴ Tamtéž, fol. 32v–33r.

¹²⁵ Tamtéž, fol. 82r.

¹²⁶ Tamtéž, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, s. 15.

¹²⁷ Tamtéž, s. 16, 33. Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 423v–424r.

¹²⁸ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 286r (torzo testamentu Veita Hiebla).

¹²⁹ Josef PETRIDES, *Alt Iglauer Testamentenformeln*, IL 3, 1936–1940, s. 133–135. Celkový přehled článků publikovaných především v periodiku Igel-Land podává Jaroslav Vobr: Jaroslav VOBR, *Bibliografie okresu Jihlava*, Brno 1988, s. 112an.

Petrides zde píše, že jihlavský archiv uchovává tři knihy testamentů, jdoucí od roku 1545 zhruba do roku 1700. Měl tím na mysli první tři knihy od doby, kdy byly testamety zaznamenávány do zvláštních knih. Ve skutečnosti řada čítá celých osm knih testamentů a rovněž časové období není vystiženo v Petridesově textu zcela přesně. První kniha v řadě obsahuje zápisy již z roku 1544, resp. z jeho druhé poloviny, čímž v testamentárních zápisech navazuje na městskou knihu radní IX (1542 – 1556), do které byly zapisovány testamety až do první poloviny roku 1544 včetně.¹³⁰ Lomítkem je moment obměny městské rady. Výraz „přibližně“ u letopočtu 1700, ohraničujícího konec třetí knihy, je použit méně vhodně. Do dnešních časů se nám totiž nedochovaly testamety zachycené pravděpodobně celou jednou knihou, z období přelomu 17. a 18. století. Pravděpodobně měl Petrides ještě štěstí s pohřešovanou knihou pracovat. Každopádně řada dochovaných knih testamentů nekončí koncem 17. století, ale pokračuje dále pěti svazky od roku 1728 až do roku 1850.¹³¹

Jiní jihlavští archiváři, Edmund Prusik a Emanuel Schwab, vytvořili z jihlavských testamentů stručné výtahy, které zůstaly v rukopise. I oni se však zabývali pouze prvními třemi knihami testamentů.¹³²

V současné době jsou jihlavské raně novověké testamety též předmětem studia Jany Martinák, která v roce 2009 vydala tiskem text s názvem *Iglauer Bürgertestamente aus den Jahren 1544–1624. Realisierung einer Textsorte – historiologische Analyse*. Jedná se především o lingvistický rozbor textu zprostředkovaného písemným pramenem pozůstalostního charakteru. Otázky spjaté s testamentární praxí zde řešeny nejsou, příp. pouze v minimálním měřítku.¹³³

I další pramenný materiál uložený v SOkA Jihlava nabízí vynikající podmínky pro poznání pozůstalostního řízení od jeho počátku až po konečnou realizaci posledního pořízení, dokonce s podrobně zaznamenaným průběhem případných pří. Vzhledem ke svému rozsahu však nemohl být do disertační práce kompletně zpracován, uvádím tedy pouze několik poznámek. V rámci

---

¹³⁰ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 10 – Městská kniha IX radní 1542-1556.

¹³¹ J. PETRIDES, *Alt Iglauer*; František HOFFMANN – Karel KŘESADLO, *Městská správa Jihlava do roku 1848. Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894)*. Inventář, sv. 2, Jihlava 1975, s. 27, 94–95.

¹³² Státní okresní archiv v Jihlavě (dále SOkA Jihlava), Prusikové, Písemná pozůstalost, Edmund Prusik, karton 3, Knihy testamentů I – III – výpisy, neuspořádané; SOkA Jihlava, Písemná pozůstalost JUDr. Emanuela Schwaba (1823) 1874–1945, kar. 11, i. č. 434 – Městský archiv – knihy testamentů I – III – přehled osobních jmen.

¹³³ Jana MARTINÁK, *Iglauer Bürgertestamente aus den Jahren 1544-1624. Realisierung einer Textsorte – historiologische Analyse*, Wien 2009. Za upozornění na tuto studii děkuji prof. I. Hlaváčkovi. Vymezení práce nepochybně spadá do okruhu novějších studií, které se zaměřují na lingvistickou podobu testamentárních zápisů (např. Libuše SPÁČILOVÁ, *Deutsche Testamente von Olmützer Bürgern. Entwicklung einer Textsorte in der Olmützer Stadtkanzlei in den Jahren 1416–1566*, Wien 2000; viz dále poznámku 37 – zahraniční badatelé A. Bieberstedt, K. Szende). Uvedený rozsah let 1544-1624 v názvu práce Jany Martinák odpovídá časovému určení dvou knih jihlavských testamentů (1544-1577 /1578/, 1578-1624), nikoli rozsahu testamentů, které autorka analyzuje. Jazykový rozbor testamentů je prováděn pouze pro každý pátý „kulatý“ rok z časového horizontu 1544-1624, tj. počínaje rokem 1545 a konče rokem 1624. Jedním ze základních předpokladů mé práce je analýza všech testamentů z období 47 let, rovněž celkové zaměření mé studie je odlišné. Kritické poznámky k desinterpretacím a nesystematickému přepisu raně novověkých textů v práci Jany Martinák viz v recenzi: Pavla JIRKOVÁ (rec.), *Jana Martinák, Iglauer Bürgertestamente aus den Jahren 1544-1624. Realisierung einer Textsorte – historiologische Analyse*. Schriften zur diachronen Sprachwissenschaft 14, Wien 2009, in: FHB 25, 2, 2010, s. 163-168.

uvažovaného fondu „AM Jihlava do roku 1848“ je například vyčleněno oddělení „Zlomky starých registratur 1501-1786“. Zde je dochován aktový materiál, který se váže k pozůstalostnímu řízení, především ke sporným případům. Zahrnuje kvitance podílů, spory, soudní záznamy ke sporům, vyřízení sporů, v menším množství originály předložených testamentů (viz obrazové přílohy) a inventáře apod.¹³⁴ Uvedené se týká jak testátorů, jejichž kšaft byl vložen do knihy testamentů, tak těch, kteří poslední pořízení neučinili, příp. nebylo do knihy testamentů vloženo. Jednoznačně to dokládá velmi rozvinutý stupeň pozůstalostní agendy ve městě Jihlavě.¹³⁵

Je tak umožněno si rámcově učinit představu o dvou důležitých aspektech pozůstalostní praxe. Prvním z nich je otázka podílu osob, které testament nesešly či nevložily do knih testamentů. I přes obrovské množství kšaftů vkládaných do jihlavských knih testamentů, je nutno uvažovat i o skupině dalších obyvatel, jejichž poslední vůle pořízené ve spisové podobě následně nebyly vepsány do knih testamentů. Za druhé lze vážně předpokládat, že v případech testamentů i vznesených odporů byla v Jihlavě běžná praxe druhotného zapsání příchozích záznamů „na čisto“ do knih testamentů.

Především mortalitní poměry vládoucí na přelomu 16.-17. v Jihlavě století byly vedle testamentů studovány na základě kronikářských záznamů.¹³⁶ Matriky zemřelých se pro Jihlavu dochovaly až od roku 1626, proto nebyly v práci využity.¹³⁷ Dílčí aspekty však byly porovnány se záznamy matriky narozených v Jihlavě, která byla vedena od roku 1599.¹³⁸

Svatební smlouvy, které jsou mimo jiné obsahem městských knih radních, našly své uplatnění při studiu délky trvání manželství a dalších sňatků vdov (část IX. 1), částečně také v otázce majetkového vyrovnání mezi manželi (část VII. 1).¹³⁹

Především k místopisnému určení bydlišť testátorů v rámci ulic (viz kapitola XI.), byly využity rejstříky městských sbírek, kterých se pro studované období dochovalo v SOkA Jihlava devět (resp. jedenáct).¹⁴⁰ Ke stejnému účelu byly vytěženy informace ze dvou městských knih radních.¹⁴¹ Bylo reflektováno především na zápisy převodů a vzdání domů („*resignationes*“) z období 1570-1608 a první části roku 1609, z důvodu značného množství místopisných údajů zaznamenaných v těchto

¹³⁴ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Zlomky starých registratur 1501–1786, sign. II B b 4.

¹³⁵ Poslední vůle Mathese Stubika je například k dispozici jak v originální aktové podobě, tak i ve formě zápisu v knize testamentů. Viz obr. č. 2-3. SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Zlomky starých registratur 1501–1786, sign. II B b 4 /stará sign. Sameš 1255, Literaria 1604/). Tamtéž, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 329r).

¹³⁶ Tzv. Leupoldova kronika je zpřístupněna edicí pořízenou Ch. d' Elvertem: Christian d' ELVERT, *Chronik der königlichen Stadt Iglau (1402–1607) vom Iglauer Stadtschreiber Martin Leopold von Löwenthal*. Quellen-Schriften zur Geschichte Mährens und Österr.-Schlesiens, Brno 1861; SOkA Jihlava, Drobné písemné pozůstalosti Jihlava – P., kronika Frühauf-Politzerova (Chronik der königlichen Kreis- und Bergstadt Iglau von Ihnen Entstehung bis auf gegenwärtige Zeiten /1827/).

¹³⁷ MZA Brno, E67, Sbírká matrik, kniha 6510.

¹³⁸ Tamtéž, kniha 6400.

¹³⁹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624–1682, i. č. 11 – Městská kniha X radní 1556–1584, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737.

¹⁴⁰ Přesnou citaci rejstříků městských sbírek viz např. na str. 212.

¹⁴¹ Přesnou citaci městských knih radních viz na s. 213. Podobně strukturované záznamy najdeme i v městské knize VII soudní z let 1520-1620. SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 8 - Městská kniha VII soudní 1520-1620.

typech zápisů. Obsah textů v městských knihách radních je mimoto spjat s pozůstalostním řízením přímo, protože některé kvitance v nich zaznamenané jsou vyřizovány v souvislosti s posledním pořízením či odkazem.¹⁴² Identifikace městských radních a soukenických přísežných, jejichž bydliště byla následně lokalizována v rámci ulic města, byla provedena díky rejstříku obnov městských rad¹⁴³ a knize přísežných soukenického cechu¹⁴⁴. Výsledky sociotopografického bádání byly nakonec porovnány s plány města Jihlavy datovanými k polovině 17. století.¹⁴⁵

II. 3 Děj

Pokud se jedná o výčet movitých i nemovitých předmětů, které byly předmětem odkazů, uvádím zde pouze nejobvyklejší případy. A to z toho důvodu, že hmotná kultura jihlavských měšťanů nebyla předmětem zadání práce. Je vhodné předeslat, že v německy psaných jihlavských testamentech nejsou movité předměty vykreslovány do nejmenších detailů jako je tomu spíše v testamentech česky psaných (telečské, jindřichohradecké).¹⁴⁶

Kromě předmětných odkazů kšaftovali jihlavští testátoři hotovostní částky různé výše (gelt und geltswert). Velice často byly tyto odkazy předmětem vyrovnání dluhů. Pro jejich evidenci si mnozí měšťané vedli vlastní „registra“.¹⁴⁷

Stabilní součástí odkazovaných dědictví byly nemovitosti a jejich části. Jihlavští měšťané na přelomu 16.–17. století odkazují domy a domky (haus, zuhaus, heusl) jak uvnitř městských hradeb, tak i vně na předměstích. Obvykle je k nim přiřazen dvůr (hof). Řemeslné výroby se týkaly převody soukenických rámu (ram), chlebných krámů (protbank), masných krámů (fleischbank). Povolání testátorů často naznačují odkazy pivovarů (prauhaus), sladoven (meltzhaus) či lázní (badstuben). Vně městských hradeb ležely předávané zahrady (garten), louky (wiese), rybníky (teucht), lesy (holtz), stodoly (stadl) atd.

Nádobí je podle textu testamentů nejspíše cínové, ale objevuje se i dřevěné, měděné, mosazné (zinnern, hilczern, kupfern, messen gefäss).¹⁴⁸ Bývá děleno například na lžice (löffl), talíře (teller), poháry (becher), konvice (kandel), mísy (schüssel) a další části. Ložní prádlo (betgewandt) vystupuje

¹⁴² Tamtéž, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 36v, 37r, 71v a další.

¹⁴³ Tamtéž, inv. č. 327 - Rejstřík obnov městských rad 1555-1723.

¹⁴⁴ SOkA Jihlava, Cechy Jihlava, Cech soukenický, II Knihy, inv. č. 22 - Kniha cechovních přísežných, (1556) 1564 – 1682 (1741) /tzv. II. soukenický rejstřík/.

¹⁴⁵ Eva SEMOTANOVÁ (ed.), *Historický atlas měst České republiky, svazek č. 8 – Jihlava*, Praha 2000, mapy č. 4–6. Viz obrazové přílohy v závěru disertační práce (obr. č. 14a,b-16a,b).

¹⁴⁶ SOkA Jihlava, Archiv města Telč (dále AM Telč), i. č. 145 – kniha testamentů (1531) 1537 – 1651; Státní okresní archiv v Jindřichově Hradci (dále SOkA Jindřichův Hradec), Archiv města Jindřichův Hradec (AM Jindřichův Hradec), i. č. 227 (poř. č. knihy 157) – kniha závětí 1539–1616, např. fol. 78r. Výjimkou mezi jihlavskými testamenty je detailnější popis mužského ošacení a movitých předmětů např. v závěti Leonharda Felle (viz poznámku 268).

¹⁴⁷ „...alle schulden wie dann in meinem register zubefinden“. SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 108v–109v (testament Merta Kitzmegl).

¹⁴⁸ Tamtéž, fol. 495v–496r (testament Thomase Pesserla), fol. 468v–469v (testament Georga Mutshase).

vedle lněného prádla a lůžkovin (leinengeräte) a často ve spojitosti s peřinami (pet) a polštáři (polster, kiess).

Dobytek (vieh) se objevuje především v testamentech obyvatelů vsí, jež patřily k městu Jihlavě. Nejčastěji se setkáme s krávami (khue) a koňmi (ross). Obyvatelé města Jihlavy spíše kšaftují ve velké míře suroviny, vzhledem k soukenické výrobě je to zejména sukno (tuch), příze (gespinst), vlna (wolle), ale též obilí (traid) a slad (meltz). V některých rodinách je dále odkazováno víno (wein) a pivo (bier). Nábytek v domě bývá v závětech zastoupen např. stoly (tisch), židlemi (stuh), kredenci (credentz), almarami (almar), truhlicemi (truhe) a dalšími kusy nábytku. Někdy je vybavení domu souhrnně označeno jako hausrath, podobně se lze často setkat s pojmem celé hospodářství (gantze wirtschaft). V předložené disertační práci (část VII. 2) bude věnováno několik stran aspektům převodu řemeslnického náradí (handwerkzeug). U mužů jsou předmětem dědictví v některých případech zbraně: korduláč, dýka, rapír, šavle, puška atd.

Mužské i ženské ošacení (klaider) bývá zastoupeno zejména sukněmi (rock), kabátcí (wams), kabáty (mantel), kallahotami (hosen), punčochami (strümpfe), šubami (schaube), kožichy (peltz), klobouky (hut) atd.

Šperky (silberne geschmeide) zahrnují zlaté, stříbrné a pozlacené prsteny (ring), řetízky (kette), mince (müntzen), stříbrné lžice (silberne löffl) a další ozdoby. Knihy (bücher) nejsou podle textu testamentů nijak běžnou výbavou jihlavských domácností. Výjimečně zde lze nalézt soukromé knihovny (liberey).

Okruh podělovaných osob samozřejmě obnášel jak příbuzné osoby, tak nepříbuzné a dále nejrůznější instituce ve městě i mimo něj. Příbuzné osoby zahrnovaly přirozeně jedince z přímé linie (/gross/vater, /gross/mutter, man, hausfraw, kinder, sun, tochter, enikl, urenikl). Pobočná větev příbuzenstva byla zastoupena sourozenci (geschwister, bruder, schwester). Termíny *vetter* a *muemen* označují v německých textech z Jihlavy z přelomu 16.-17. století vzdálenější mužské a ženské příbuzné, nejčastěji synovce a neteře, příp. také strýce a tety. Dále zde vystupují jako příjemci tchání a tchýně (schwieger), zeťové (aid), snachy (schnur). Nepříbuzné osoby jsou obvykle označeny celým jménem. Příjemcem odkazu se stávala i domácí čeleď a služebnictvo, tovaryši a učni.¹⁴⁹

Běžně byly finanční hotovosti testátorů směřovány do městských a církevních institucí, jako výraz hmotné pomoci.¹⁵⁰ V Jihlavě na přelomu 16.–17. století se jednalo o odkazy kšaftované do farního kostela (pfarrkirche; kostel sv. Jakuba), zádušního domu (in seelhaus), do špitálu (in spital) a chudobince (in siechhof), do obecní pokladny (zum gemainen kasten), na Nový hřbitov (zum Neuen frewdhof). Pro studované období lze zaznamenat velice málo odkazů do ostatních kostelů či klášterů ve městě. Hmotné částky kšaftované například kostelu a klášteru Matky Boží či ke sv. Kříži se objevují sporadicky.

---

¹⁴⁹ Terminologie vážící se k úrovním příbuzenství a okruhu podělovaných příbuzných jedinců bude podrobněji rozebrána především v kapitole VII a X.

¹⁵⁰ Z průměru vyniká např. testament Jacoba Suleho, který odkazuje na křtitelnicí ve farním kostele sv. Jakuba 300 kop grošů. SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, 118r–119r.

III. Právní ustanovení týkající se testamentární praxe

III. 1 Pohled na rodinu a testamentární praxi z pozice platného práva – možnosti a limity studia

Odpovědím na všechny otázky, které lze studovat na základě dlouhých řad testamentů, musí předcházet seznámení se s právními zvyklostmi a ustanoveními v oblasti testamentární praxe. Dědické právo jako součást soukromě-právní agendy platné v tom kterém časovém údobí vytvářelo meze, ve kterých mohl být za daných podmínek a určitých okolností odkázán majetek jedince pro případ jeho smrti. Tak mohly být vypořádány všechny záležitosti spjaté s držbou majetku, předána „naučení“ v oblasti výchovy pozůstalých dětí či nepřímo vysloveny sympatie k té či oné církvi atd.

Zatímco stupeň zámožnosti a určení sociálního postavení jedince lze poměrně spolehlivě rozeznat ze sumy vyčísleného movitého i nemovitého majetku, autenticita rodinných vztahů, jež tvoří okruh jednoho ze zde zkoumaných problémů, může být do velké míry zkreslena působením limitů, které jsou určeny právním vědomím a ustanovením.

Kontextuální pohled přichází ke slovu především tehdy, pokud se jedná o problematiku dějin rodinných struktur. Například, chceme-li odvodit a rekonstruovat rodinné poměry a zvyklosti na základě velikosti a povahy odkazů ženám – vdovám. Takovému rozboru musí předcházet seznámení se s právním naučením v tomto konkrétním případě tak, jak bylo dáno v rámci určitého právního okruhu v českých zemích a dále podle drobnějších místních právních specifik. To, že v průběhu mnoha staletí byla pozměněna podoba řešení tohoto konkrétního problému, snad netřeba dodávat.

Menší odkaz ženě – vdově, dále tzv. vybytí nebo menší okruh subjektů (lidí a institucí), kterým bylo kšaftováno, či soubor komplikovaných na sebe navazujících podmínek znesnadňujících převod odkazovaného majetku, neznamenaly vždy záporný charakterový profil či citový vztah jedince – testátora. A zároveň naopak „štědrost“ odkazů apod., patrná na první pohled, nemusí svědčit o bezproblémových vzájemných vztazích testátora v rámci „rodinného společenství“ i mimo něj. Litera zákona je z testamentů jasně čitelná.

Teprve míra odchylky a celkový objem takových odchylek od „normálu“ daného právním územím v tom kterém místě a čase je věrohodným kritériem pro zhodnocení, zda v konkrétním případě jde o citově zabarvený náboj ve vztahu jedince – testátora k jeho okolí. Citlivě vyvozované závěry a komparace mohou vzniknout pouze na základě popsání přístupu k problematice.

Je třeba zdůraznit, že vzhledem k povaze studovaného dědického práva, zasahujícího do rodinných poměrů, je nutně na místě naše zvýšená pozornost i k ustanovení práva manželského a práv jemu příbuzných. Jinými slovy: testátor v okamžiku pořizování testamentu musel uvažovat a zhodnotit rodinnou situaci ohledně rozdělení majetku mezi rodinnými příslušníky podle toho, jak bylo rozdělení vlastnictví upraveno dle právních zvyklostí v bližší či vzdálenější minulosti rodiny. Každá informace ohledně zvýhodnění či potlačení zájmů dědiců v testamentech musí proto projít také filtrem otázek,

zda neleží osvětlení důvodu velikosti podílů v otázce věna, záležitostech svatební smlouvy, „vybytí“ apod. Jinak riskujeme, že závěry z analýzy budou do velké míry zkratkovité a budou zkreslovat rodinné poměry.

Předmětem zájmu této práce není ani problematika inventárních seznamů, přestože s vymezeným tématem předložené práce přímo souvisí. Inventáře pozůstalostí mají leckdy co dělat s komplikovanou rodinnou situací, zaopatřením sirotků, příp. vdov. Jedním z cílů inventarizovaného majetku byla totiž ochrana jmění pro pozůstalé sirotky do doby dospělosti, kdy si je budou moci převzít. I výše popsané okolnosti se staly předem právních opatření.

III. 2 Vývoj městského práva jihlavského

Vývoj jihlavského městského práva probíhal již od 13. století v souvislosti a součinnosti s právem horním, což odpovídalo významu středověkého města jako významného hornického a mincovního střediska českých zemí. Studium jihlavského městského a především horního práva se tradičně orientovalo na výzkum privilegií dochovaných v podobě listin. F. Hoffman tvrdí, že nové pojetí studia jihlavských právních dějin, tj. s důrazem na výzkum textů, je otázkou až posledních desítek let. Toto bádání, využívající vedle diplomatiky též poznatků textologie a kodikologie, přináší nové podnětné výsledky a s konečnou platností opravuje starší pochybení.¹⁵¹

Jedním z nejvýraznějších rozuzlení, ke kterému novější bádání dospělo, se týká tzv. listiny A. S konečnou platností byla listina A označena jako diplomatický podvrh městské kanceláře. Tím byla uzavřena diskuse o její pravdivosti (A. Zycha, 1900) či zfalšování (O. Lorenz, 1863) přesahující více než dvě století. Zároveň byla odmítnuta původně proklamovaná datace jejího vzniku (rok 1249). Za skutečné datum jejího vzniku je nově považován konec 60. let 13. století či spíše 70. léta 13. století.¹⁵²

I přes cennost zjištěných výsledků studia posledních desetiletí není na tomto místě možno podat přehled o vývoji městského jihlavského práva ve své celistvosti. Proto odkazují zejména na stať o horním a zvláště městském právu, jak ji podává znalec jihlavské historie František Hoffmann na stránkách nově vydané publikace mapující dějiny Jihlavy od počátků do současnosti.¹⁵³ F. Hoffmannovi se podařilo zachytit vývojové podoby textů jihlavského horního a městského práva za pomoci grafického znázornění. A to i přes jejich různorodost v otázce překladů či provenience jednotlivých prepisů textů a značnou komplikovanost vůbec (viz obr. č. 1).

Za základ jihlavského městského práva není prioritně považováno právo zemské, kanonické ani římské, ač se samozřejmě i jejich vliv zde a v tomto ohledu uplatňoval. Rakouská práva (tzv. babenberská práva) sice vykazují určité podobnosti s městským právem jihlavským, ale nebyla jeho přímým právním podkladem. Závislost na babenberských právech si podrželo městské právo

¹⁵¹ R. PISOVÁ (ed.), *Jihlava*, s. 89.

¹⁵² Tamtéž, s. 91; Ladislav JANGL, *K otázce jihlavského privilegia a falšování listiny A*, VSV 13, 2002, s. 24.

¹⁵³ R. PISOVÁ (ed.), *Jihlava*, s. 88–108 (k městskému právu zvláště str. 104–108).

brněnské, jehož jistý vliv na městské právo jihlavské byl odborníky potvrzen, zvláště v případě brněnského privilegia z roku 1243. Poměrně značná podobnost byla vysledována mezi městským právem jihlavským a právem hlubčickým, jež je však způsobena totožným pramenem, z nějž obě práva vycházela. Za „rozklíčování“ otázky určení přímého pramene jihlavského městského práva vděčíme J. A. Tomaschekovi. Tento profesor, působící na vídeňské universitě, doložil původ zdejšího městského práva v právu flanderském. Novější výzkumy však dokazují ještě složitější a komplikovanější systém vzniku jihlavského městského práva, než jak se podařilo vypátrat nestoru jihlavské právní historie J. A. Tomaschekovi před zhruba 150 lety. Vytváření zdejšího městského práva a jeho konečná podoba se vyznačovala neustálým ovlivňováním a součinností s městským právem brněnským. Význam těchto dvou městských práv dokládá fakt, že kombinace práva jihlavského a brněnského vytvářela jednu z nejdůležitějších opor městskému právu českých zemí.¹⁵⁴

Odborníci se shodují v názoru, že lze najít mnoho styčných bodů mezi městskými právy platnými v Brně a v Jihlavě. Z privilegia Václava I. (1243) vycházelo nejen brněnské městské právo, ale částečně i jihlavské. Pokusy o shrnutí brněnských právních zvyklostí vykristalizovaly v podobě právního svodu ze začátku 14. století, dále v právní knize písaře Jindřicha a především ve známé Právní knize písaře Jana (1355–1357). Základem všech těchto děl bylo z naprosté většiny jihlavské městské právo. Práce Manipulus vel directorium iuris civilis vznikla zestručněním Právní knihy písaře Jana, a sice díky Janovi z Gelnhausenu. Gelnhausenova kniha byla do českého jazyka přeložena až na počátku 16. století (1505); překlad provedl jihlavský městský písař Alexander Severinův.¹⁵⁵

Klíčovým momentem v otázce vývoje městského práva v českých zemích je však podle F. Hoffmanna brněnsko-jihlavský právní soubor, pojmenovaný Liber (Cursus) sententiarum civilium. Tento svod brněnského a jihlavského práva, existující ve dvou variantách, byl na začátku 15. století pořízen pravděpodobně v Jihlavě. Vedle Gelnhausenovy práce jde o druhou variantu zestručněné brněnské Právní knihy písaře Jana. Za tvůrce tohoto právního svodu je podle nových zjištění považován některý z pokračovatelů Jana z Gelnhausenu. „*K více než devíti stům článků brněnského práva, v němž se od počátků ve 13. století udržovaly četné články původního jihlavského práva, se nově připojilo dalších téměř tři sta článků tohoto práva.*“¹⁵⁶ Ze zmíněného právního souboru vycházeli autoři prvního pokusu o kodifikaci městských práv v českých zemích ve 30. letech 16. století. Projekt kodifikace městských práv Brikciho z Licka z roku 1536 bohužel nedošel naplnění. Úspěch sklídila až Koldínova kodifikace městských práv, vydaná v roce 1579 pod názvem Práva městská Království českého. I při jejím vzniku se výrazně uplatnily právní zásady zaznamenané ve výše zmíněném svodu brněnského a jihlavského městského práva. Období přijímání Koldínovy kodifikace v Čechách bylo uzavřeno až v roce 1610, na Moravě dokonce až v roce 1680.¹⁵⁷

---

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 104.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 104–105.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 105.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 105, 108. Dále Karel MALÝ (ed.), *Městské právo v 16.-18. století v Evropě. Sborník příspěvků z mezinárodní konference uspořádané právníkou fakultou UK ve dnech 25.-27. září v Praze*, Praha 1982;

Vzniku brněnsko-jihlavského právního souboru Liber (Cursus) sententiarum civilium předcházela velmi složitý proces. Zde může být podán jen velice stručný nástin, k povšechnému přehledu odkazují opět na výsledky bádání F. Hoffmana. „*Předpokládáný svod zásad horního a městského práva, vzniklý v městské kanceláři jihlavské, se stal východiskem pro skládání pevnějších útvarů po stránce právní i diplomatické, které se do dalších míst šířily v podobě listin a textových zápisů v kodexech ...*“¹⁵⁸, poznamenává F. Hoffmann ke vzniku prvních písemných dokumentů, které především od druhé poloviny 13. století shrnovaly právní zvyklosti ohledně těžby stříbra i správy města. Výše zmíněné privilegium z konce 60. let 13. století, či spíše z let 70., nyní s jistotou pokládané za diplomatický podvrh kanceláře, bylo právě základem textu horního a městského práva. Modifikace tohoto textu se objevily v dalším záznamu městského práva, v tzv. privilegium B (resp. v jeho variantách B1–B4), nejspíše z 80. let 13. století. Právě z textu tohoto privilegia B nejčastěji vycházely opisy určené dalším městům jak v českých zemích, tak i v zahraničí (Kutná Hora, Čáslav, Banská Štiavnica). Varianta textu odpovídající zhruba podobě privilegia A byla naopak odeslána do Německého Brodu, ač se tento v nepříliš dlouhé době vymanil z vlivu jihlavského městského práva.¹⁵⁹

Od první poloviny 14. století zároveň vznikají právní knihy. Pokud ponecháme stranou vznikající právní dokumenty vážící se výhradně k hornímu právu (př. Německé horní právo jihlavské), je třeba připomenout dílo Vybrání užitečná téhož práva potom vydaná. Do tohoto kodexu z roku 1460 přepsal kutnohorský měšťan Petr Přespole jihlavské městské právo a zároveň jej přeložil a opatřil rejstříkem rubrik. Z uvedeného stručnějšího záznamu městského práva jihlavského poté vycházelo i právo brněnské. Mezníkem ve vývoji jihlavského městského a horního práva je tzv. Liber Iglaviensis, vytvořená někdy kolem roku 1410 díky některému z následovatelů Jana z Gelnhausenu. Nařízení týkající se horního pořádku vycházejí z tzv. Německého horního práva jihlavského, kdežto text městského práva v zásadě souhlasí s privilegiem B. Součástí tohoto kodexu je též záznam jihlavské právní knihy z poloviny 14. století, ač v mírné úpravě, představující mimo jiné sbírku nálezů. V širším slova smyslu kodex zahrnuje i další právní dokumenty (horní zákoník Václava II. a tzv. Práva Otakarova).¹⁶⁰

Nálezy městského (i hornického) práva jihlavského byly jako tzv. naučení poskytovány dalším místům především v rámci jihlavské právní oblasti. Naučení byla jednak odesílána na konkrétní místo, které se dožadovalo právní pomoci, a dále se tato naučení shromažďovala a uchovávala ve sbírkách statutů, naučení a nálezů. Od dob husitské revoluce jsou texty právních sbírek z velké části psány v českém jazyce, od druhé poloviny 15. století jsou právní případy detailně rozebírány. Právní sbírky byly v Jihlavě pořizovány už pravděpodobně ve 13. století. Dochována je nejstarší právní kniha z 60. let 14. století (kodex B), vytvořená Janem z Humpolce, dřívějším notářem Nového Města pražského.

František HOFFMANN, *Rozšíření Koldínových práv městských v českých, německých a latinských podobách*, Studie o rukopisech 18, 1979, s. 49–112.

¹⁵⁸ R. PISOVÁ (ed.), *Jihlava*, s. 91.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 91–93.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 93–94. Výhody komplexně pojatého výzkumu využívajícího poznatky kodikologie podává F. Hoffmann v souvislosti s tímto kodexem tamtéž.

Přestože existuje ještě řada dalších sbírek nálezů, vynikají z nich především tři kodexy Jana z Gelnhausenu (notářem v Jihlavě v letech cca 1397–1404), mimo jiné také překrásnými iluminacemi. Jan z Gelnhausenu zde využil modifikovaný text kodexu B a nově přeložil tzv. privilegium A a horní zákoník Václava II. Vzhledem k našemu chronologickému vymezení zaslouží ještě pozornost několik právních knih z 16. století. Jejich tvůrci byli Alexander Severin, Ondřej Zauner, Bernhard Sturm, Jan Kergelius a Jan Hynek z Velínova.¹⁶¹

Právní okruh jihlavského městského práva byl tvořen městy, městečky a vesnicemi jak na české tak moravské straně. Všechny se na jihlavskou soudní stolicí obracely s žádostmi o naučení v právních věcech. Oblast česká byla svoji podstatou významnější a zasahovala hluboko do vnitrozemí Čech: Polná, Příbyslav, Ronov, Věžnice, Zvonějov, Smrčná, Hybrálec, Chotěboř, Počátky u Chtěboře, Chrudim, Velim, Kouřim, Čáslav, Kolín, Kutná Hora, Malín, Jílové, Kašperské Hory, Ledec nad Sázavou. Na moravské straně byla závislost na jihlavském městském právu platná pro tato města a městečka: Telč, Třešť, Batelov, Třebíč, Velké Meziříčí; a pro vsi v bezprostředním sousedství Jihlavy: Kostelec, Suchá, Vílánek, Pavlov, Měřín. Právním Starého Města pražského se řídili Plzeňští, přesto byl jeden z jihlavských právních nálezů určen jim. Články jihlavského městského práva byly rozhodující i pro obyvatele dvou cizích měst; šlo o města Halle (Tyrolsko, Sasko či Švábsko) a Zlaté Hory (Slezsko). Již výše byl zmíněn případ Německého Brodu, který se o právní naučení obracel původně k jihlavské vrchní soudní stolicí, ale poměrně záhy se z jejího vlivu vymanil.¹⁶²

Kutná Hora, přebírající po Jihlavě pomyslnou štafetu v produkci stříbra v rámci českých zemí, se stala i důležitým centrem z hlediska vzniku českých překladů jihlavského městského a horního práva. Ač tyto překlady zde byly pravděpodobně pořizovány již dříve, do dnešní doby se nám dochovaly dokumenty vytvořené až v 15. století. Jejich tvůrcem je již zmiňovaný Petr Přespole (Vybrání užitečná téhož práva potom vydaná; a dále též překlad jihlavského privilegia B atd.); jeho četné překlady jsou datovány k roku 1460. Zmíněný Přespolův překlad jihlavského privilegia B byl následně upravován kutnohorským písařem Vítem Tasovským z Lipoltic.¹⁶³

Obsahovou stránku jihlavského městského práva tvoří především čtyři velké svobody jihlavského privilegia. Z hlediska našeho zaměření z nich hrají důležitou roli jednak ustanovení o pravomoci městského soudu jihlavského, pod nějž spadají poddaní i městské statky vně i uvnitř hradeb. Podobně vymezení pravomoci královského rychtáře a přísežných ve městě a nad poddanými. Tzv. statutární článek (čtvrtá svoboda privilegia) zase hovoří o obecné platnosti ustanovení vydaných z popudu jihlavského rychtáře s městskými a horními přísežnými. Jihlavští tak v důsledku získali značnou zákonodárnou moc, jejíž šíře odpovídala jejímu nepřesně vymezenému rozsahu.¹⁶⁴

Dále se jihlavské městské právo skládá z ustanovení vázících se k fungování městské správy (královští a zemští úředníci, přísežní, městský soud, písař, biric). Jednotlivé články dále přísluší právu

---

¹⁶¹ Tamtéž, s. 94–97.

¹⁶² Tamtéž, s. 107.

¹⁶³ Tamtéž, s. 96–97.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 105.

trestnímu, soukromému a tzv. „policejního“ charakteru. Detailní struktura článků odpovídající trestnímu právu umožňuje podle F. Hoffmanna vcelku důkladné poznání tohoto práva. Soukromému právu náleží v jihlavském městském právu co méně prostoru. Zato F. Hoffmann připomíná množství statut a nálezů, kde bylo právě soukromé právo rozvíjeno. „... málokteré jiné právo může soutěžit s jihlavským co do zachovaných pramenů. Jihlavské právo soukromé vychází ze zásady široké pravomoci hlavy rodiny a je rozvedeno v řadu ustanovení o právu dědickém, věcném a civilním řízení soudním, což je ovládáno toutéž základní zásadou jako řízení trestní.“¹⁶⁵ O řečené hlavní zásadě, již se řídilo trestní právo, se zmiňuje F. Hoffmann výše: „...dovedl-li se obviněný ospravedlnit, mělo to větší váhu než důkaz žalobce.“¹⁶⁶ Protože je právo dědické součástí práva soukromého, o němž tu autor hovoří, tři zde poskytnuté informace budou zcela jistě v centru pozornosti zvláště při analýze jihlavských testamentů. Jedná se za prvé o existenci četných statut a nálezů městského práva pro případ Jihlavy a právních podkladů vůbec. Za druhé o informaci o značných pravomocích hlavy rodiny. A konečně o pozici žalobce a obviněného na „jihlavských“ vahách spravedlnosti, a priori příznivě (a právně opodstatněné) nakloněné straně obviněné osoby v případě její schopnosti dostatečného ospravedlnění.¹⁶⁷

Konec působnosti jihlavské vrchní soudní stolice klade F. Hoffmann do 16. století, kdy se jihlavské městské právo pozvolna vytrácí ze života (viz část III. 5).¹⁶⁸

III. 3 Dědické právo podle jihlavského městského práva: teorie

Okolnost spřízněnosti a svázanosti osudů jihlavského městského práva s městským právem brněnským má pro nás zcela praktický a pragmatický dosah. Umožňuje nám použít jako studijní literatury vynikající zpracování brněnského středověkého městského práva, jak jej v posledních letech podává M. Flodr, včetně výkladu jednotlivých článků.¹⁶⁹ Vzhledem k vyčerpávajícímu podání výkladu městského práva platného v Brně a jeho faktické podobnosti s jihlavským proto odkazují na tuto práci. Druhým opěrným bodem bude zmiňovaný J. A. Tomaschek a jeho dvě práce vztahující se k jihlavským právním dějinám. Studie o německém právu v Rakousku v 13. století na příkladě městského práva jihlavského podává přehled o vývoji tohoto práva a obsahu jednotlivých článků, spolu s uvedením výsledků bádání po nejbližších zdrojích jihlavského práva.¹⁷⁰ Druhá práce je

---

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 106.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 107.

¹⁶⁷ Tamtéž.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 96, 107.

¹⁶⁹ Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*, Brno 2001. Výklad brněnského práva v následujících stoletích autor nedávno publikoval zde: TÝŽ, *Brněnské městské právo po smrti notáře Jana (1359–1389)*, Brno 2006; TÝŽ, *Brněnské městské právo na konci středověku (1389–konec 15. století)*, Brno 2008.

¹⁷⁰ Johann A. TOMASCHEK, *Deutsches Recht in Oesterreich im dreizehnten Jahrhundert. Auf Grundlage des Stadtrechtes von Iglau*, Wien 1859.

převážně edicí právních naučení a nálezů, zasílaných na žádost jednotlivým místům pod pravomocí jihlavské vrchní soudní stolice.¹⁷¹

K výkladu a diskusí o dílčích otázkách dědického práva v Jihlavě je možno využít český překlad jihlavského práva pořízeného v Kutné Hoře. Za nejvěrohodnějšího autora, který spis roku 1469 vepsal do právního rukopisu, je považován výše zmíněný kutnohorský písař Vít Tasovský z Lipoltic. Edice tohoto textu byla zpřístupněna F. Hoffmannem.¹⁷²

Podmínkou svobodného kšaftování a možnosti zanechání poslední vůle (*Testamentum, Geschäfft*) byla podle jihlavského městského práva duševní způsobilost testátora. V kutnohorském překladu jihlavského městského práva do českého jazyka (1469) je tato podmínka součástí čtvrtého článku. Zaručení svobodného kšaftování je v „*kerémžkoli městě*“ zajištěno člověku, jehož duševní způsobilost kšaftovat je popsána slovy „*vládna rozumem*“.¹⁷³ Naopak fyzické zdraví a způsobilost jako podmínka kšaftování nebyla na rozdíl od jiných práv (Saské zrcadlo, *Sachsenspiegel*) v jihlavském městském právě přítomná.¹⁷⁴

Svoboda dědických práv byla v jihlavském městském právu zajištěna podobným způsobem jako v městském právu brněnském. V této fázi výzkumu ovšem nelze podat přehled konkrétních situací, které kšaftování bránily, jako je pro brněnské městské právo uvádí M. Flodr.¹⁷⁵

Podle znění jihlavské listiny B má být poslední vůle uzavřena před „*několika věrohodnými svědky*“ (*Zeugen, později Todtbettleute*) nebo před přísežnými či před knězem. Počet těchto svědčících osob J. A. Tomasček ve svém výkladu německého práva na příkladech Jihlavy neudává.¹⁷⁶ Podobně se jeví situace, pokud nahlédneme do textu čtvrtého článku jihlavského městského práva v podobě kutnohorského překladu z roku 1469. K ověření hodnověrnosti a zajištění svědectví o pravosti kšaftu („*poručenie*“) je třeba poříditi poslední vůli před „*... muži víry hodnými nebo přísežnými nebo před svým farářem...*“.¹⁷⁷ Pevnou součástí jihlavské právní teorie tedy konkrétní údaj o početnosti svědků

---

¹⁷¹ Týž, *Der Oberhof Iglau in Mähren und seine Schöffensprüche aus dem XIII.–XVI. Jahrhundert, aus mehreren Handschriften herausgegeben und reläutert*, Innsbruck 1868.

¹⁷² František HOFFMANN, *Jihlavské právo*, Havlíčkův Brod 1959, především s. 34. F. Hoffmann vydal v roce 1959 text jihlavského práva, městského i horního, který se dochoval v českém znění. Tato edice vznikla přepracováním starší práce J. Čelakovského (Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Privilegia královských měst venkovských v království českém z let 1225–1419*, díl II., Praha 1895, především s. 12–13), kde byl text rovněž editován. Jak píše F. Hoffmann v poznámce, oproti J. Čelakovskému zde již nebylo reflektováno na rozlišení mezi původním textem dle listiny B a mezi pozdějšími vpisky. V Hoffmannově textu tedy nebyly zvýrazněny dotyčné pasáže odlišnými druhy písma, máme tu tak možnost seznámit se s pokročilejší fází jihlavského práva z 15. století. V předložené studii jsou citace otištěny s drobnými úpravami dle současných pravidel pro vydávání novověkých historických pramenů. Ivan ŠTOVÍČEK et al., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002, s. 53an.

¹⁷³ J. A. TOMASCHEK, *Deutsches Recht*, s. 166–167; F. HOFFMANN, *Jihlavské právo*, s. 34.

¹⁷⁴ J. A. TOMASCHEK, *Deutsches Recht*, s. 166–167.

¹⁷⁵ M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období*, zvláště s. 285.

¹⁷⁶ J. A. TOMASCHEK, *Deutsches Recht*, s. 166–167.

¹⁷⁷ F. HOFFMANN, *Jihlavské právo*, s. 34.

pravděpodobně není.¹⁷⁸ Požadavek na důvěryhodnost a poctivost svědčících osob byl součástí jak jihlavského, tak i brněnského městského práva a podobně i práv dalších.¹⁷⁹

Zásadní bod v rámci dědické posloupnosti praktikované podle znění jihlavského městského práva platí obecně jak v situaci intestátní posloupnosti (tj. bez testamentu), tak i za existence testamentu. Zůstane-li po zemřelém muži žena a děti, z celého manželova jmění náleží ženě jedna třetina.¹⁸⁰ Český překlad jihlavského městského práva Víta Tasovského z Lipoltic (1469) se vyjadřuje k této situaci stejně. Druhý článek totiž dokládá, že vdova po zemřelém muži, která se dále neprovdala, má mít „z práva třetinu“.¹⁸¹ Adekvátně k tomu budou zbylé dvě třetiny majetku dědit děti zemřelého muže, a to bez ohledu na jejich počet. Naprosto stejný způsob dědění v rámci nejužší rodiny byl platný v brněnském městském právu.¹⁸² Pokud jsou v okamžiku mužovy smrti děti dosud neodchované a nepodělené, vydání dědických podílů nastane podle jihlavského městského práva až za okolností, které uznají poručníci za vhodné. J. A. Tomaschek upozorňuje na častý výskyt tohoto postupu a obecně existenci poručníků malých dětí v německém právu.¹⁸³

Pouze jedna čtvrtina mužova majetku připadne ženě dle jihlavského práva městského v tom případě, že se žena opět provdá („*ihren Witwenstuhl vorrucket*“) a zároveň nedojde k dohodě s příbuznými zemřelého muže.¹⁸⁴ Kutnohorský překlad jihlavského městského práva pořízený Vítem Tasovským z Lipoltic se vyjadřuje o situaci vdovy po zemřelém muži stejně: „*Pakli žena stav svojoj chtěla by, s radú učiň přátel; toho ač neučinila-li by, sboží čtvrtý díl toliko obdrží, ač z práva třetinu měla by obdržeti.*“¹⁸⁵ O zajímavém momentu čtvrtinového podělení znovu se provdávší vdovy se brněnské městské právo pravděpodobně nezmiňuje.¹⁸⁶

Následující situace platí podle J. A. Tomascheka v případě intestátní posloupnosti. Pokud muž během svého života nevytvoří poslední vůli a zemře, aniž by po sobě zanechal ženu a děti, má jeho jmění připadnout jeho nejbližším příbuzným – dědicům („*nächsten Erben*“, „*proximi heredes*“).¹⁸⁷ Podobně český překlad jihlavského městského práva, článek třetí: „*Pakli kto umře bez ženy a bez dětí*

¹⁷⁸ Níže uvedený příklad (s. 55) právního naučení však dokládá, že v praxi byl v Jihlavě na přelomu 16.-17. století určitý počet svědčících osob požadován.

¹⁷⁹ M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období*, s. 288.

¹⁸⁰ J. A. TOMASCHEK, *Deutsches Recht*, s. 167. K vdovské třetině dále Antonín HAAS, *Omezení odúmrti a vdovská třetina v starém českém městském právu*, PHS 17, 1973, s. 199-218; rovněž Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963, s. 483-488.

¹⁸¹ F. HOFFMANN, *Jihlavské právo*, s. 34.

¹⁸² M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období*, s. 280-281, 294.

¹⁸³ J. A. TOMASCHEK, *Deutsches Recht*, s. 167.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ F. HOFFMANN, *Jihlavské právo*, s. 34.

¹⁸⁶ M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období*, s. 284. Tatáž situace, tzn. opětovné provdání vdovy, byla řešena v Dobřanech, kde platilo jihoněmecké právo, následovně: vdova získávala stejný díl jako každé z dětí. Naopak v severních Čechách, v České Kamenici a v Ústěku, nezískala vdova, která se „oddělila“ z jmění svého muže-nebožtíka nic a vše připadlo dětem. A. HAAS, *Omezení odúmrti*, s. 213. Před námi se tak otevírá široká škála způsobů řešení nastalé situace, tzn. opětovného provdání vdovy: od možnosti zdědění jedné třetiny mužova majetku, přes šanci zdědit stejný díl jako každé z dětí, až po úplné vyloučení z okruhu potenciálních dědiců zemřelého muže.

¹⁸⁷ J. A. TOMASCHEK, *Deutsches Recht*, s. 168.

*a poručenství svého neučinil-by, všechna sboží jeho bližnímu dostanú se dědici.*¹⁸⁸ Brněnské městské právo řešilo tuto situaci stejně.¹⁸⁹ V Tomaschekově výkladu německého práva není dále řešena intestátní posloupnost ani dědická posloupnost vůbec. Právní naučení vzešlá z jihlavského soudu byla jím pro změnu pouze editována, a již nebyla vyhodnocena v systematickém pojednání o detailech jednotlivých právních oblastí. Z tohoto důvodu zde nemůže být podán podobný vyčerpávající výklad ohledně intestátní posloupnosti a dílčích situací, jež můžou v dědickém řízení nastat, jako v případě M. Flodra a brněnského městského práva.¹⁹⁰

Dále městské právo jihlavské řeší obdobnou situaci intestátní posloupnosti, pokud zemře opět muž bez pořízení testamentu a nemá žádných dědiců. Jeho jmění je pak rozděleno na třetiny. Jedna byla využita pro spásu duše mrtvého, druhá byla odevzdána na opravování cest a mostů a třetí šla na potřeby města Jihlavy. Realizací v takovém případě jsou pověřeni přísežní.¹⁹¹ Řešení této situace je součástí třetího článku jihlavského městského práva podle kutnohorského překladu: „... [Nemá-li dědice], staň se o věcích jeho tímto obyčejem: rozděleny buďte na tři strany, z nichžto jedna dostane se za duši jeho, druhá k cest a mostův opravováním, třetí k potřebám města; a to se staň skrze některé přísežné.“¹⁹² Rozdělení majetku na třetiny ve zmíněné situaci platí i v brněnském městském právu. Ovšem struktura příjemců se maličko mění. Změna se odehrává nejspíše na úrovni té třetiny jmění, která je v Jihlavě určená na opravu silnic a mostů. V Brně případně tato část majetku rychtáři. Konkrétně tedy M. Flodr udává, že třetina majetku je určena městu, další rychtáři a poslední na spásu duše zemřelého muže.¹⁹³

Intestátní posloupnost je řešena do třetice v další možné situaci, která může nastat. Pokud zemře cizí člověk (alienus homo) bez pořízení testamentu, jeho jmění bude pod patronátem městské pečeti uschováno rok a den, o což se mají postarat přísežní. Pokud si jeho příbuzní či osoby spjaté s jeho obchodní činností (Handelsgesellschaft) během této doby nepřijdou majetek zemřelého vyzvednout, bude jmění rozděleno na tři díly. Podobně jako v případě výše uvedeném (úmrtí bez dědiců a zároveň bez posledního pořízení) bude určena jedna část na spásu duše zemřelého, další na opravu cest a mostů a třetí na potřeby města Jihlavy.¹⁹⁴ Díky kutnohorskému písaři Vítu Tasovskému z Lipoltic máme zachován příslušný pátý článek jihlavského městského práva v českém jazyce: „*Pakli by některý cizí člověk umřel bez poručenství a o věcích svých nic nezřídil by, přísežní věci jeho a sboží jeho pod pečeti města přes rok celý schovati kažte; a ač střed času někto z přátel neb z tovarišův jeho*

¹⁸⁸ F. HOFFMANN, *Jihlavské právo*, s. 34.

¹⁸⁹ M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období*, s. 281.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 280 an.

¹⁹¹ J. A. TOMASCHEK, *Deutsches Recht*, s. 168.

¹⁹² F. HOFFMANN, *Jihlavské právo*, s. 34.

¹⁹³ M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období*, s. 295. Ve stejné situaci, tj. úmrtí měšťana bez dědiců, se např. na Starém Městě pražském, v Polné a v Humpolci postupovalo podobně: třetina majetku připadla kostelu (na spásu duše zemřelého), další třetina šla na podporu chudých a potřebných a poslední třetinu získala obec (město). A. HAAS, *Omezení odúmrtí*, s. 215.

¹⁹⁴ J. A. TOMASCHEK, *Deutsches Recht*, s. 168. Rozdělení majetku na třetiny (za spásu duše zemřelého muže, městskému soudu a městu) bylo přítomno i ve znojenské testamentární praxi v případě, že se o majetek zemřelé cizí osoby nikdo nepřihlásil. Městské právo ve Znojmě bylo do velké míry ovlivněno městským právem brněnským, potažmo jihlavským. V. TLAPÁKOVÁ, *Testamentární praxe*, s. 29, 33.

*s jistými znameními přišel by, sboží jeho právem města obdrží. Pakli nižádný v roku celém nepřišel by nebo déle, sboží jeho rozdělena bud'ťe a staň se s nimi, jakož pověděno jest napřed.*¹⁹⁵

Jihlavské městské právo též zaručuje svobodnou vůli každého, včetně cizinců, bez ohledu na právní rozdíly, k vyjádření přání místa pohřbu. Podle J. A. Tomascheka je tato svoboda součástí mnoha práv.¹⁹⁶ „*Také hospodář i přichoze, kteréhožkoli pokolení byl by, svobodnú vuoli měj, kdekoli chtěl by pohřesti se,*“ tak zní šestý článek jihlavského městského práva v českém překladu.¹⁹⁷

Pokud shrneme dosavadní přehled o úpravě dědického postupu v Jihlavě vyložený z teoretického hlediska (tj. dle litery zákona), je třeba podotknout několik slov zejména k využitelnosti výše zmíněných zdrojů a literatury. J. A. Tomaschek se zasadil výrazným způsobem o poznání jihlavského městského práva a zvláště jeho původu. Na základě této práce však nemůžeme podniknout stejně detailní rozbor práva, jako jej provedl M. Flodr v případě městského práva brněnského. Tomaschekova práce o německém právu na příkladu práva jihlavského se dědickým otázkám věnuje opravdu pouze v nejzákladnějších obrysech. Tomaschekův výklad jihlavského dědického práva je pouhým zestručněním textu jihlavského městského práva (především články 1–6) a jeho podání nebylo podstatným způsobem rozšířeno, vyjma informací o původu a inspiraci městského práva jihlavského. Stejného poznání se dostane zájemci alespoň průměrně obeznámenému s právní realitou raného novověku, pokud se sám pokusí o rozbor především prvních šesti článků jihlavského městského práva, např. v české variantě podané kutnohorským písařem Vitem Tasovským z Lipoltic. Pokud jde o jihlavské dědické právo, Flodrova práce, ač vycházející z brněnského městského práva, je v současnosti prioritním východiskem při studiu této otázky. A Tomaschekova práce již za tímto zpracováním městského práva, jež bylo s jihlavským značně spřízněno, značně zaostává.

III. 4 Dědické právo podle jihlavského městského práva: praxe

J. A. Tomaschek dále poskytl edici jihlavských právních naučení od 13. století až do počátku století 16. Jedná se o právní naučení a nálezy, zasílané na žádost jednotlivým místům pod pravomocí jihlavské vrchní soudní stolice.¹⁹⁸ Ač je v Tomaschekově edici právních naučení množství případů týkajících se pozůstalostní praxe, jejich výklad nebyl Tomaschekem postižen. Detailnějšímu zpracování, které by do sebe implantovalo řešení řady možných situací, které v praxi nastávají, se Tomaschek nevěnoval. Jeho edice si podrží do budoucna svůj význam, ovšem právě a jenom za předpokladu, že jí bude využito podobným způsobem, jakým postupoval M. Flodr při studiu jednotlivých případů na základě brněnských právních knih. Teprve potom se kontury jihlavské právní praxe ukáží v komplexnější podobě. V tuto chvíli podtrhneme alespoň nejdůležitější aspekty jihlavské

¹⁹⁵ F. HOFFMANN, *Jihlavské právo*, s. 34.

¹⁹⁶ J. A. TOMASCHEK, *Deutsches Recht*, s. 168. Další výklad soukromého práva německého na příkladě práva města Jihlavy se týká již práva majetkového. Tamtéž, s. 169 an.

¹⁹⁷ F. HOFFMANN, *Jihlavské právo*, s. 34.

¹⁹⁸ J. A. TOMASCHEK, *Der Oberhof*, Innsbruck 1868.

pozůstalostní praxe, jak je podávají některé ze zde editovaných záznamů. Konkrétní zasílaná právní naučení, která nám podávají svědectví o regulérním postupu v jednotlivých dědických otázkách, jsou uvedena v textové příloze podle znění Tomaschekovy edice. Slouží jako bližší ilustrace stručněji a obecněji podaného postupu a pravidel a v textu na ně bude odkazováno.

Druhým výrazným zdrojem poznání detailnějších procesů spjatých se způsobem dědění a pořizování testamentů v praxi jsou samy testamenty. Ukazatelem není pouze otázka četnosti konkrétních způsobů dědění či míra výskytu jednoho nebo druhého sledovaného faktoru. Dosti průkazným znakem objektivnosti ve vztahu k právní praxi se zdá být formule „... *nach dem statrechten alhie*“.¹⁹⁹ V textech testamentů bývala připojována ke konkrétním požadavkům a přáním testátora či k vymezeným dědickým podílům.

Na základě podrobnějšího studia jihlavských právních nálezů a naučení byla zjištěna jistá odchylka mezi jihlavským a brněnským právem ohledně dostačující početnosti svědčících osob. M. Flodr píše k podmínkám vzniku testamentů v Brně takto: „*Počet svědků stanoven nebyl, postačoval nejméně jeden přísežný, ...*“.²⁰⁰ Naopak jihlavští podávají někdy na konci 15. či na začátku 16. století takovéto právní naučení Meziříčským: „...*žádné poručenství učiněné před jednů osobů bud' před přísežným neb purgmistrem moci nemá, než aby se dalo nejméně před dvěma osobami nebo před třemi, ...*“.²⁰¹ Svědci testamentu byli podle J. A. Tomascheka označováni výrazy Zeugen, později Todtbettleute. Podle jednotlivých testamentů z přelomu 16.–17. století se však setkáváme takřka výhradně s pojmenováním Geschefftsleuten. Vystupují nejčastěji v počtu dvou, leckdy však i tří osob. Poručníci byli v jihlavských závětech pojmenováni výrazem Vormunden. Jejich počet je podobný jako v případě svědků, což dokládá text právního naučení Čáslavským z roku 1509.²⁰²

Na dalších místech studie (část VI. 4) budou naznačeny některé aspekty vážící se k výskytu konkrétního systému dědění v českých zemích, obecně platné jak v městském, tak venkovském prostředí. Systém rovných dílů byl spíše záležitostí česky mluvícího etnika, kdežto systém vdovské třetiny se vyskytoval především v oblastech s převahou německého obyvatelstva.²⁰³ V této záležitosti je třeba zmínit dva momenty. Zatímco v Čechách se na konci 16. století čím dále více prosazuje Koldínova zásada rovného podělení, v Jihlavě je v testamentech přísně dodržován postup vyčleňující vdově jednu třetinu mužova jmění. Druhým zajímavým momentem zjištěným na základě studia

¹⁹⁹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, fol. 444r-v (testament Lucase Politzera). Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 261r-v (testament Paula Richtera). O pravidlu jihlavského městského práva přiznávajícího vdově 1/3 mužova majetku a jejich dětem zbývající 2/3 tohoto jmění se výslovně zmiňuje testátor Jacob Schleuch: tamtéž, fol. 92v (testament Jacoba Schleucha).

²⁰⁰ M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období*, s. 288.

²⁰¹ J. A. TOMASCHEK, *Der Oberhof*, s. 293. Výňatky z Tomaschkovy edice jsou na tomto místě citovány dle platných zásad pro vydávání historických textů. I. ŠTOVÍČEK et al., *Zásady vydávání*, s. 61an. Podle privilegií některých městeček českých zemí byla při vzniku kšaftu vyžadována přítomnost dokonce několikačlenného kolegia svědků složeného z představitelů městské samosprávy. V Jesenicích jím byl rychtář, purkmistr, čtyři konšelé a rektor školy (resp. městský písař). V Novém Strašecích měly být kšafy uzavírány před purkmistrem, rychtářem, dvěma přísežnými konšely a městským písařem. A. HAAS, *Omezení odúmrti*, s. 215–216.

²⁰² J. A. TOMASCHEK, *Der Oberhof*, s. 318–319.

²⁰³ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 59.

telečských a jindřichohradeckých testamentů z přelomu 16.–17. století je existence odlišného způsobu dědického vyrovnání v rámci poměrně úzce vymezeného geografického regionu. V Telči i Jindřichově Hradci platila podle textů zdejších kšaftů zásada rovných dílů.²⁰⁴ Někdy zde mohou být dědické podíly konkrétních dětí či ženy navýšeny předem o menší částky, a až po té nastává dělení rovným dílem.²⁰⁵ Obdobný postup se vyskytuje i v Jihlavě s tím rozdílem, že ženě patří po odečtení předem vymíněných částek třetina ze zbytku, ne rovný díl. V žádném případě však v telečských a jindřichohradeckých závětech nefiguruje „vdovská třetina“ jako oficiálně vymezený dědický podíl odkázaný ženě. Testamentární praxe ve Znojmě v 15. století naopak dokládá princip „vdovské třetiny“. Nepochybně v důsledku vlivu brněnského, potažmo jihlavského práva zde.²⁰⁶

Pravidlo odkazu 1/3 majetku ženě a 2/3 majetku dětem je doloženo přímo i v textech jihlavských testamentů. Téměř každý testament ženatého muže s dětmi obsahuje formuli „... nach dem statrechten alhie“. Ta je připojena k sentenci o odkazu 1/3 vdově, příp. doplněná informací o odkazu zbylých 2/3 dětem. Poslední vůle Martina Brimslawera je vynikající ukázkou: „... Mer schaff ich meiner hausfraw Kunegund in aller meiner narung iren gebürenden dritten tail, und menien vier kindern mit namen Balthasar, Judit, Susanna, und Hans, die zwei tail, nach dem statrechten alhie, ...“²⁰⁷

Jihlavská právní naučení z přelomu 16.–17. století dokládají striktní dodržování pravidla vdovské třetiny. Tento podíl nemůže být ženě upřen ani v případě, že její manžel v poslední vůli odkázal své jmění po zaplacení dluhů obecně na spásu své a manželčiny duše.²⁰⁸ V otázce, zda mají být testátorovy dluhy zaplacený též z částky určené vdově (třetiny majetku), dává jihlavské městské právo následující odpověď: všechny dluhy po zemřelém mají být vyplaceny v první řadě, před veškerým dělením majetku pozůstalým. Vdovská třetina se vymezuje a předává až ze zbylého

²⁰⁴ SOkA Jihlava, AM Telč, i. č. 145 – kniha testamentů (1531) 1537 – 1651, např. fol. 152r, 153r; SOkA Jindřichův Hradec, AM Jindřichův Hradec, i. č. 227 (poř. č. knihy 157) – kniha závětí 1539–1616, např. fol. 78r.

²⁰⁵ SOkA Jindřichův Hradec, AM Jindřichův Hradec, i. č. 227 (poř. č. knihy 157) – kniha závětí 1539–1616, např. fol. 90v, 128r; SOkA Jihlava, AM Telč, i. č. 145 – kniha testamentů (1531) 1537 – 1651, např. fol. 145r. Případně zde lze v telečských testamentech najít doklady přesně určených podílů, které případnou jednotlivým dětem z celku majetku, který je odkázán ženě. Tamtéž, fol. 157v.

²⁰⁶ V. TLAPÁKOVÁ, *Testamentární praxe*, str. 29 a 35.

²⁰⁷ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 104r (testament Martina Brimslawera). Na základě studia testamentů bylo vysledováno, že od jinak striktního dodržování pravidla vdovské třetiny bývá někdy ve specifické situaci upouštěno ve prospěch principu rovných dílů. Pokud ženatý muž pořízuje svůj kšaft v momentě, kdy po sobě zanechává pouze jedno dítě (zmíněné v testamentu), odhadem téměř polovina takových případů je řešena rovným podělením žena a dítěte (tzn. ve prospěch vdovy oproti systému vdovské třetiny). Zbytek takových testátorů rozděluje své dědictví způsobem v Jihlavě obvyklým, tj. 1/3 majetku vdově a zbylé 2/3 jedinému dítěti, viz např.: tamtéž, fol. 447r-v (testament Mathese Kramera), fol. 224r-v (testament Georga Leypolda). Ještě nenarozené dítě má testamentem svého otce jistěny 2/3 pozůstalosti zde: tamtéž, fol. 56r (testament Mathese Kampfa). Rovné podělení ženy a jediného dítěte je naopak obsahem např. těchto kšaftů: tamtéž, fol. 413r (testament Hanse Oedenhofera), fol. 456r (testament Hanse Behema), fol. 432v-433r (testament M. Georgia Gerlacha).

²⁰⁸ J. A. TOMASCHEK, *Der Oberhof*, s. 301. Zasláno do Polné.

jmění.²⁰⁹ V roce 1503 bylo například součástí právního naučení Meziříčským popsáno nezadatelné právo ženy na třetinu mužova majetku takto: „...*poněvadž žádný muž své manželce její třetiny v svém statku, kterýž ona má, žádnému zadati ani odporučiti nemož.*“²¹⁰ Zároveň se zde však praví, že větší podíl nepřísluší ženě ani v případě, že je ustanovena nejvyšší poručnicí dětí a pozůstalého jmění. Správný výklad majetkových otázek manželů z hlediska svatební smlouvy a testamentu podávají Jihlavští v roce 1505 do Čáslavi.²¹¹ Na veškerý majetek muže zemřelého bez testamentu si zde činí nárok vzhledem ke svatební smlouvě jeho žena. Vedle ní však chce mít svůj dědický podíl i dcera zemřelého a jeho bratr. Pokud byla svatební smlouva zapsána do městských knih a smrt muže nastala do roka a dne, pak má žena skutečně právo na veškerý jeho majetek, pokud toto bylo schváleno oběma stranami v textu svatební smlouvy. Po uplynutí této lhůty a v případě, že svatební smlouva nebyla zapsána do městských knih, již ženě patří pouze třetina mužova majetku. Zbylé dvě třetiny patří v tomto případě dceři mrtvého muže.

S vymezením vdovského podílu souvisí dědické podíly dětí (dvě třetiny majetku zemřelého). Bez detailní analýzy konkrétních právních případů bychom těžko mohli zodpovědět tak náročnou otázku, jakou je např. míra možností kšaftování mladých lidí. Problémem je, za jakých okolností může dospělý syn testátora, dosud nevybytý, sám pořídit testament, tzn. dále odkazovat z dědického podílu kšaftovaného v otcově poslední vůli. Právní naučení z roku 1487 hovoří jasně: rozhodující je kšaft otce a forma vymezení dědických podílů dětí. Pokud má každé dítě svůj majetkový podíl jmenovitě výslovně vymezen a určen, pak jej přijímá v okamžiku své dospělosti a může z tohoto dílu dále kšaftovat. Podkladem k tomu je fakt, že v okamžiku dospělosti jednoho dítěte je zřejmé, jakou část majetku má dostat ještě před dělením mezi všechny děti. V případě, že je však majetek otcem odkázán všem dětem dohromady na rovné podělení bez výslovného uvedení jednotlivých podílů, pak případný kšaft dospělého nevybytého syna nemá právní průkaznost. Protože tento případ předpokládá, že v případě smrti jednoho dítěte přechází automaticky jeho dědický díl po otci na další děti, bez možnosti učinit testament.²¹² V praxi bylo jihlavským městským právem zřejmě uznáváno i nerovné podělení dětí s odvoláním na platnost poslední vůle a tohoto práva vůbec. Ve sporu dvou bratrů o dědictví, protože jeden z nich získal dle poslední vůle otce větší díl, usuzují Jihlavští takto: „...*nehledě na to, že jest synu mladšímu více poručil nežli staršímu, neb to vedle práva slušně učiniti mohl.*“²¹³ Při úmrtí dítěte – dědice přechází právo na převzetí dědického podílu na descendenty zemřelého dítěte, pokud nějaké má. Dochován je případ z Čáslavi z roku 1504, kde muž ve své poslední vůli vyslovil přání, aby po smrti jeho ženy připadl majetek jejich dvěma dcerám. Mezitím jedna z nich zemřela a poté bez testamentu i jejich matka. Žijící dcera proto uplatňuje nárok na celý majetek po otci, resp.

---

²⁰⁹ Tamtéž, s. 321–322. Zasláno v roce 1512 do Čáslavi. Dle textu Tomaschkovy edice bylo v podobné situaci postupováno podle právní zásady, která v latinské podobě zní: „*Creditores sunt propinquissimi heredes.*“ Tamtéž, s. 322.

²¹⁰ Tamtéž, s. 301–302. Zasláno v roce 1503 do Velkého Meziříčí.

²¹¹ Tamtéž, s. 307–308. Zasláno v roce 1505 do Čáslavi.

²¹² Tamtéž, s. 269–270. Logicky pochopitelný postup podaný v právním naučení však naráží na fakt, že alespoň dle textu testamentů se přenechání podílu jednoho dítěte ostatním týkalo smrti dosud nedospělého dítěte.

²¹³ Tamtéž, s. 283.

matce. Podle naučení jihlavského soudu jí však má připadnout pouze polovina. Důvodem je skutečnost, že po mrtvé dceři zbyl syn. Tomu také náleží druhá polovina dědictví. „...nebo práva naše praví, quod nepotes succedunt in stirpes et in eam partem, quam parentes eorum habituri erant.“²¹⁴ V brněnském městském právu lze najít podobné ustanovení: „Vnoučata nastupují vždy do té části, kterou by jejich rodiče měli, kdyby byli naživu;...“²¹⁵ V případě úmrtí dětí – dědiců mohly kromě descendentů dědit i další příbuzné osoby, pokud tak bylo stanoveno zůstavitelem. Do Čáslavi bylo v roce 1509 zasláno naučení ve věci pozůstalosti po ženě, která svůj majetek odkázala dceři a zeti s dětmi. Po smrti ženy však zemřela i její dcera. Podle jihlavského městského práva bylo doloženo, že je třeba pozůstalost po ženě rozdělit mezi jejího zetě a jeho děti rovným dílem.²¹⁶

Podstatnou součástí hladkého průběhu testamentárního řízení bylo dodržení termínů a lhůt pozůstalými. Věřitel měl například roční lhůtu k vyzvednutí své částky po testátorovi.²¹⁷ Promlčení nároku na vznesení platného požadavku na dědický podíl se týkalo období podobného. Tak byl odmítnut požadavek dvou mužů (otce a syna) na dědický podíl z majetku jejich syna/bratra. Ten umřel bez testamentu, zanechávajíc po sobě ženu a děti. Jihlavští odůvodňují své tvrzení tím, že se muži po celý rok o své nároky nehlásili, teprve až se vdova po muži znovu vdávala. Verdikt Jihlavských je jasný: „... tak dlouho mlčeli, že i potom dále mají mlčeti a více se na ten statek netáhnuti.“²¹⁸

V roce 1498 píše Jihlavští kolínským měšťanům v otázce spravování majetku ženou zemřelého testátora a o způsobu vydávání dědických podílů dětem. Syn ženy značně zkomplikoval jí i jejím dvěma dcerám situaci, když rodinný majetek „obratným způsobem“ rozkrádal. Po jeho smrti jsou na matku kladeny nároky na zaplacení jeho velkých dluhů z rodinného majetku. Odpověď Jihlavských však zní pragmaticky, berouc v potaz pravděpodobně nešetrné a neopatrné zacházení ženy s dědictvím po manželovi: „...neměla-li toho vtipu nebo té opatrnosti, měla se utéci ku pánom a starším svým, za radů jich žádati, ... vydala synu statek marně a neopatrně, poněkud více nežli vydati měla.“²¹⁹ Na dědictví po muži, které připadne vdově a dětem, nazírá jihlavské městské právo jako na kompaktní celek, o nějž má být vdovou pečováno: „... A to má býti platěno secundum regulam juris: Qui prior tempore potior est jure. ... množí-li ten statek svým obchodem, množí se všem vespolek totiž mateři i dětem; pakli na statku hyne z své neopatrnosti, také statek hyne všem vespolek totiž mateři i dětem.“²²⁰

Konečně jistou představu, jakou váhu představovalo poslední pořízení mezi současníky (či spíše jakou váhu mu přisuzovalo městské právo), dokládá případ z Kolína. V jedné ze zdejších závětí testátor dokládá, že je dlužen určitou sumu jistému Židovi. Po smrti testátora se však Žid ohrazuje, že dluh z lichvy byl mnohem větší. Jihlavský soud se k tomu vyslovuje s důrazem na znění posledního pořízení a další neoprávněné nároky ze strany Žida: „...dušu svú zapečetiv na smrtešné posteli

---

²¹⁴ Tamtéž, s. 305.

²¹⁵ M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období*, s. 281.

²¹⁶ J. A. TOMASCHEK, *Der Oberhof*, s. 318–319. Zasláno v roce 1509 do Čáslavi.

²¹⁷ Tamtéž, s. 278. Zasláno v roce 1494 do Kolína.

²¹⁸ Tamtéž, s. 283–284. Zasláno do Čáslavi.

²¹⁹ Tamtéž, s. 289an., citace ze s. 291. Zasláno do Kolína.

²²⁰ Tamtéž.

*poručenství činie umřel na tom, že více Židu dlužen není než 20 ss, ... tehdy Žid vedle práva má na tom přestatí.*²²¹

Nabízí se zde ještě jedna velice důležitá otázka vzhledem k právům a povinnostem testátora, a sice možnost vydědění nejbližších příbuzných. K této otázce se podařilo najít alespoň částečnou odpověď v textu testamentů. Pokud testátor chce vydědit někoho z okruhu nejbližších příbuzných (děti, manželského partnera ...), odkazuje mu z naprosté většiny pouze 2 kopy grošů. Takových situací je velmi mnoho, za všechny alespoň dvě ukázky. Margareta Schenkin kšaftuje ve své poslední vůli svému synovi a nevlastní matce. Svému manželovi odevzdává pouhé 2 kopy grošů s odůvodněním, že jí málo věrnosti projevoval.²²² Vydědění syna je dochováno například díky závěti Ursuly, ženy Mathese Penieschko. Svoji pozůstalost odevzdává manželovi, dvěma synům a nevlastní dceři. Třetímu synovi Danielovi kšaftuje pouhé 2 kopy grošů, s kterými se má *“spokojit”*.²²³ Je tedy oprávněné se domnívat, že vydědění ze sumy veškerého majetku se podle právních regulí v jihlavském městském právu 16. století dělo za podmínky kšaftování nejméně 2 kop grošů dotyčné osobě. Druhou variantou, kdy se objevuje kšaftování 2 kop grošů, je odkaz této částky obecně nejbližším pokrevním příbuzným (či jmenovitě bratrovi apod.). U většiny z těchto případů s dovětkem, že se tak děje dle městského práva. Nejspíše šlo o ochranné opatření, z důvodu předejití dalším případným nárokům na dědictví ze strany širšího příbuzenstva. Hans Peczelt například odkazuje všechno své jmění ženě. Ovšem přeje si, aby v případě, že se nalezne nějaká příbuzná osoba, tak jí žena vydala 2 kopy grošů podle městského zvyku.²²⁴ V jednom případě byla do širšího příbuzenstva odkazována pouze jedna kopa grošů každé osobě s dovětkem, že se tak děje dle městského práva. Pouze však v případě, že umřou vlastní děti testátora.²²⁵

Odvolání na platnost městského práva se objevuje i v případě, že testátor kšaftuje určitou sumu, kterou si vymínil ve svatební smlouvě. Georg Wolff kšaftuje své ženě předem 100 kop grošů, tedy nad vdovskou třetinu, se zmínkou, že se tak děje dle městského práva.²²⁶

III. 5 Šestnácté století: (pozdolný) konec působnosti jihlavské vrchní soudní stolice

Vzhledem k našemu tématu je nanejvýš důležitá poznámka F. Hoffmanna o značných pravomocích a právní síle, která Jihlavským tradičně náležela. Svoji právní svébytnost začíná podle tohoto autora

---

²²¹ Tamtéž, s. 277. Zasláno do Kolína.

²²² SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 287r (testament Margarety Schenkin).

²²³ Tamtéž, fol. 468r (testament Ursuly, vdovy po Mathesovi Penieschko).

²²⁴ Tamtéž, fol. 488r–v (testament Hanse Peczelta). Mohou následovat další příklady: Tamtéž, fol. 469v (testament Lucase Fliegla), fol. 481r (testament Hanse Ilgnera), fol. 399v–400r (testament Caspara Schwartze) atd.

²²⁵ Tamtéž, fol. 251v (testament Marcuse Achzenetta).

²²⁶ Tamtéž, fol. 270r–v (testament Georga Wolffa).

Jihlava ztrácet v 16. století, kam lze datovat postupný zánik jihlavského městského práva.²²⁷ Víme ovšem, že Jihlavští se s vytrvalou obhajobou svých městských práv častokrát obraceli k panovníkovi ještě na přelomu 16.–17. století. Dokonce v roce 1615 Jihlavští žádají panovníka o potvrzení svých privilegií spjatých s pozůstalostním vyrovnáním. Jihlavští jsou přesvědčeni o své zvyklosti placení dědického poplatku (5 zlatých z každých 100 zlatých) v případě, že dědicem po jihlavském obyvateli je cizí osoba nežijící v Jihlavě.²²⁸ Mnohé ze zde projednávaných pozůstalostních pří se dostaly do rukou panovníkových.²²⁹ Značnou právní sílu Jihlavy pravděpodobně příliš nepodlomil ani vznik apelačního soudu v Praze (1548), alespoň ne pro nejbližší desetiletí jeho trvání. Jihlavští se poměrně tvrdě dožadovali uznání právních postupů v konkrétních případech i v době, kdy v některých oblastech Čech již platil Koldínův zákoník. Je pravděpodobné, že mnohé z těchto „svobod“ a právní svébytnosti zůstávalo hluboko do raného novověku Jihlavě ponecháváno z pragmatického důvodu. Jihlava v 16. století a na počátku 17. století byla u dvora „zapsána“ jako zámožný poskytovatel panovníckých půjček dosahujících obrovských sum.²³⁰ Zvláště tomu tak bylo v období boomu soukenické výroby a v období následujícím prostřednictvím zbohatlých jednotlivců – soukeníků a obchodníků. Závazek splátek (splácených ovšem v rozsahu několika desetiletí po mnohých urgencích Jihlavských), ale především stav státní kasy na přelomu 16.–17. století s výhledem na budoucnost nejspíš zabraňoval císaři v rázném postupu proti Jihlavským a jejich právní tradici.

Jeden z příkladů postupného ztrácení dřívějšího významu jihlavské vrchní soudní stolice je dochován z poloviny 16. století díky Tomaschekově edici jihlavských právních naučení. Jihlavští tehdy nepochybně podali Kolínským naučení ve věci jistého dědického sporu. Kolínští měšťané ovšem v roce 1545 reagují značně podrážděně. Jedna ze sporných stran se prý tehdy měla na adresu jihlavského naučení vyslovit takto: „*nesrozumitelně od práva vašeho jest odesláno... .*“²³¹ Následkem bylo odvolání obou sporných stran ke králi. Díky kolínským měšťanům tak máme dochován zajímavý pohled na přijímání a vnímání jihlavského městského práva v polovině 16. století. Kolínští měšťané tehdy vypovídají poslušnost jihlavskému vrchní soudní stolici v závěru svého psaní slovy: „*již více ku právu vašemu zřízení míti nebudem.*“ Jako pádný argument podávají tuto výpověď: „*... poněvadž tak zatemněle a nesrozumitelně nám na apelaci od práva vašeho k vám učiněné odpovědi dávati ráčíte a právo i strany, jichž se kdy v čem dotýče, nad tím těžkost mají.*“²³² Pravdou je, že Jihlavští se ani v 16. století své přednosti nechtějí vzdát a 16. století se ještě pořád nese v duchu boje o zachování právní svébytnosti Jihlavských, spíše než v rámci rezignace na tradiční právní zvyklosti a upadajícího právního vědomí Jihlavských.

²²⁷ R. PISKOVÁ (ed.), *Jihlava*, s. 96, 105, 107.

²²⁸ NA, Morava, i. č. 6039. Obhajoba a trvání na právních zvyklostech jihlavských je zjistitelná i v otázkách nesouvisejících s pozůstalostním či testamentárním řízením. Tamtéž, i. č. 2716, 2965 a další.

²²⁹ Tamtéž, i. č. 2502, 2743, 2916, 3334, 4917, 5381 a další.

²³⁰ Viz s. 38 a dále část IX. 2.

²³¹ J. A. TOMASCHEK, *Der Oberhof*, s. 351–352, citace ze s. 351. Zasláno v roce 1545 do Kolína.

²³² Tamtéž.

IV. Charakteristika testátorů

IV. I Analýza testamentů z hlediska pohlaví a rodinných stavů jejich pořizovatelů

Jedním ze základních kritérií nutných pro porovnání pozůstalostní praxe v jednotlivých městech je rozdělení testátorů podle pohlaví. Komparace mezi situacemi na různých místech v českých zemích raného novověku je v tuto chvíli již umožněna díky dostatečnému množství těchto informací poskytnutých četnými studii.

Počet testátorů – mužů je ve vzorku jihlavských testamentů z období 1578–1624 roven číslu 681 (70,35% z celkového počtu testamentů). Počet testátorek – žen vyjadřuje číslovka 287 (29,65% z celkového počtu). Počet ženských testamentů žen se tedy blíží 1/3 z celkové sumy testamentů, resp. osciluje mezi 1/4 až 1/3 všech kšaftů.²³³

Širší možnosti připisované mužům v uplatnění jejich posledního pořízení oproti šancím žen se v případě Jihlavy prokázaly. K podobným závěrům došly obdobné studie, ač podíl ženských testamentů v českých městech poměrně značně kolísá: od 47% do 28%. Poměr počtu mužů a žen coby testátorů tedy vyznívá lehce v neprospěch jihlavských žen.²³⁴

Pro získání kvalitních dat a závěrů, které by zhodnotily dané téma, je nezbytné provést analýzu testátorů podle jejich rodinného stavu. Jednotlivými fázemi rozboru musíme postupovat s obezřetností, která je na místě především v posuzování problému, zda prameny věrohodně a dostatečně vypovídají o skutečnosti a realitě v otázce rodinných stavů jednotlivých testátorů.

V případě testátorů žijících v manželském svazku, mužů i žen, je situace jednoznačná. Manžel (*hauswirt, mann*) odkazuje dědický podíl své manželce (*hausfraw, gemahel*) a naopak, přitom je v naprosté většině případů přímo uváděno jméno manželského partnera. U žen máme navíc jejich manželský stav potvrzen ve způsobu intitulace, kdy je žena přímo jmenována jako manželka konkrétního muže.

Větší opatrnosti a pozornosti si vyžadovalo celkem 16 ženských kšaftů, u nichž byl rodinný stav jejich původkyň obtížněji stanovitelný. Tyto testátorky z naprosté většiny uvádí v intitulaci, že jsou manželkami konkrétních mužů. Z konceptu kšaftu ale nevyplývá, že by jmenovitě manželovi odkazovaly nějakou část svého jmění. Společným rysem osmi testátorek z nich je výslovné uvedení, že kšaftují z majetku, jež si vymínily ve svatební smlouvě. Jedna žena ze zbývajících osmi odkazuje

²³³ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682.

²³⁴ M. HRUBÁ, *Nedávej statku*, s. 116; M. ŠTAJNEROVÁ, *Testamenty litoměřických*, s. 87–106 (zvláště s. 88); P. HOFFMANNOVÁ, *Rodina v 16. století*, s. 107–122 (zvláště s. 111); J. SMYČKOVÁ, *Pražské testamenty*, diplomová práce, s. 42–43; V. Smetanová, *Ústečtí měšťané*, s. 123–131 (zvláště s. 125); Jarmila HÁSKOVÁ, *Sociální struktura Litomyšle a peněžní hotovosti jejich obyvatel na přelomu 15. a 16. století*, SNM 36, 1982, s. 1–48 (zvláště s. 4); P. RAK, *Knihy trhů*, diplomová práce, s. 129–130. Petr Rak zde dále rozlišuje podíly kšaftů s rozlišením jednotlivých desetiletí, počet mužských testamentů tak kolísá mezi 71,1%–79,00%. Michaela Hrubá konstatuje, že analýza Petra Raka prokázala čtvrtinu ženských testamentů v Kadani. M. HRUBÁ, *Nedávej statku*, s. 116.

z toho, co jí dal zapsat manžel do městské knihy jako její vlastní majetek, s nímž může volně disponovat.²³⁵ Jiná testátorka zase výslovně uvádí, že jmění má podarovaným vnoučatům a pravnoučatům vydat manžel. Přitom sama manželovi nic jmenovitě neodkazuje.²³⁶ V jiném případě zase žádá testátorka svého manžela o vydání peněz po nevlastním tchánovi dětem, ač manželovi není žádná částka zvláště vymíněna.²³⁷ Na základě uvedených skutečností lze všech šestnáct testátorek považovat za vdané, resp. mající žijícího manžela, jak se ostatně samy prezentují v intitulacích kšaftů.

Bezpečné určení vdovců a vdov je již komplikovanější. Opět u žen máme o jejich rodinném stavu jistější doklady. Vdova je totiž v intitulacích přímo označena jako „*pozůstalá žena*“ (*nachgelassene hausfrau*) po svém mrtvém muži či jako „*vdova*“ (*witfrau, witib*) po jmenovaném manželovi. U mužů se můžeme orientovat jen podle odkazů určených svým dětem, příp. vnukům, a dle dílčích zmínek o své mrtvé manželce.

Problémem zůstává, kam zařadit osoby, které v testamentu neodkazují svým partnerům ani svým dětem (příp. vnukům) a ani jinak se o nich nezmiňují. Obdobně zaměřené práce vyčleňují obvykle pro takové osoby zvláštní skupinu testátorů „osamocených“ či „nezařazených“ z hlediska jejich rodinného stavu.²³⁸ Pro tento rozbor bylo počítáno s předpokladem, že testamenty mužů i žen bez odkazu partnerce a dětem, byly z naprostého minima psány vdovci či vdovami, kteří neměli děti či je všechny za svého života již pochovali. Pro své rozhodnutí tuto skupinu testátorů v rámci jihlavského vzorku kšaftů nevyčleňovat jsem přistoupila po zvážení důležitých okolností s ohledem na schopnost vypovídací hodnoty pramenů.

U mužů může být v takových případech dílčím dokladem jejich svobodného stavu všeobecně uznávaný názor odborníků o jejich větší šanci se po ovdovění opět oženit, oproti této možnosti u žen, které se staly vdovami.²³⁹ Možnost, že by testamenty bez odkazu partnerce a dětem náležely z většiny vdovcům, kteří by tím pádem žili delší dobu bez nové rodiny, není dle mého názoru příliš pravděpodobná.

Svobodný stav žen – testátorek je možno určit jistěji. Opět je cenným zdrojem informací intitulace v úvodu testamentů. Z naprosté většiny se ženy bez odkazu partnerovi a dětem neopomínají představit v intitulaci coby „*vlastní manželské dcery*“ (*eheliche tochter*) žijícího otce či „*pozůstalé dcery*“ (*nachgelassene tochter*) otce již mrtvého.

²³⁵ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 237v–238r (testament Anny, žena Daniela Türcka).

²³⁶ Tamtéž, fol. 348r (testament Marthy Mullnerin).

²³⁷ Tamtéž, fol. 49r–v (testament Agnes, manželky Basstla Steidla). Odkaz manželovi nefiguruje ještě v jednom testamentu vdané ženy z roku 1598, ovšem z jiného důvodu. Ursula, pozůstalá dcera po Paulu Hoffsteterovi, uvádí v intitulaci, že je „asi“ bývalá žena uprchlého Nicodema Feyerabenta. Tamtéž, fol. 262v–263r (testament Ursuly, pozůstalé dcery po Paulu Hoffsteterovi). V Národním archivu (fond Morava) je dochována zpráva k roku 1600, kde existuje zmínka o Nicodemovi Feyerabentovi v souvislosti se sporem. Je zde veden jako zběhlý. NA, Morava, i. č. 4309. Pro naši potřebu je tedy testátorka nadále vedena jako vdaná žena.

²³⁸ Pro zařazení značně rozměrné skupiny osob „osamocených“ či „nezařazených“, mužů i žen, se rozhodly autorky např. těchto studií: M. ŠTAJNEROVÁ, *Testamenty litoměřických*, s. 90, 95–97, 101–102; P. HOFFMANNOVÁ, *Rodina v 16. století*, s. 111–112.

²³⁹ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 92an.

Vodítkem pro rámcové zařazení osob bez odkazu partnerovi a dětem do klasické skupiny svobodných osob mohou být detailní informace o způsobu nabytí majetku dědickým podílem po rodičích (příp. dalších příbuzných). Takové informace nacházíme právě nejvíce u osob bez odkazu partnerovi a dětem. Dále je zde na zvážení, proč nevytvářet pro jihlavské testátory zvláštní skupinu osob „osamocených“ či „nezařazených“, vysoký podíl žijících otců či matek, kterým tyto testátoři odkazují. Pro nižší věk a svobodný stav těchto osob také hovoří jejich relativní nemajetnost odrážející se v odkazovaném souboru jmění a především pracovně-slужебní poměr či postavení tovaryše (příp. učně), který je z takových testamentů jasně čitelný. Konečně ne přímo bezpečným, ale situačně dokreslujícím faktem o svobodném stavu takových testátorů je početnost odkazů mužů – testátorů snoubence, které byl testátorem přislíben slib manželský. Z celého vzorku testamentů se tato záležitost dotýká několika případů a vždy jde o poměrně značně hodnotné odkazy, naprosto odpovídající a často přesahující odkazy manželů – testátorů svým pozůstalým ženám – vdovám jako jejich třetí díl.²⁴⁰ Nepochybně se odkaz „snoubenkám“ týká dobře majetkově zajištěných mužů; což je dokladem, že již převzali dědický podíl od rodičů.

Snaha zachytit rodinné stavy testátorů a výsledek takových rozborů se bude vždy potýkat s rizikem zkreslení situace vinou nedostatku jednoznačných informací získávaných z pramenů. Při volbě postupu, jakým budou jihlavské testamety analyzovány, jsem se rozhodla pro „menší zlo“, které však nelze považovat za zjednodušení na újmu kvality získaných údajů. Osoby bez odkazu partnerovi a dětem jsem zahrнула do skupiny osob svobodných s vědomím možné existence osob mezi nimi ve vdovském postavení. Dle mého soudu tak dojde k menšímu zkreslení, než kdybychom z důvodu nemožnosti přesného rozlišení několika jedinců ve vdovském stavu „skrytých“ mezi nimi, nevyužili možnost vytýčit alespoň rámcově rozměry a charakter skupiny svobodných testátorů. Domnívám se, že sdílnost a obsažnost jihlavských testamentů dovoluje přikročit k takovému „experimentu“.

	muži			ženy		
	svobodný/ neurčeno	ženatý	vdovec	svobodná/ neurčeno	vdaná	vdova
počet testamentů	86	527	68	50	77	160
procentuální vyjádření	12,63%	77,39%	9,98%	17,42%	26,83%	55,75%

Tab. č. 1: Testátoři podle rodinných stavů (Jihlava, 1578-1624)

²⁴⁰ SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 75v–76r (testament Hanse Heidorfera), 91r–v (testament Lorentze Dünlika), fol. 108v–109v (testament Merta Kitzmegla) atd.

Jednoznačně nejvíce mužů kšaftovalo v té fázi života, kdy žili v manželském svazku (77,39% z celkového počtu mužských testamentů). Podíl 12,63% odpovídá z množství všech mužských testamentů kšaftům svobodných mužů. A v přesném kontrastu se situací u ženských testamentů tvoří počet kšaftů vdovců nejmenší podíl (9,98%) ze všech testamentů osob stejného pohlaví.

Rovných 55,75% vyjadřuje podíl testamentů psaných vdovami z celkového množství kšaftů pořízených ženami. Druhé největší zastoupení (26,83%) mají v jihlavském vzorku ženských testamentů kšafy patřící vdaným ženám. Konečně údaj 17,42%, vyjadřuje v případě Jihlavy podíl kšaftů psaných svobodnými dívkami, příp. ženami nezařazenými, opět z celkového množství ženských testamentů.

IV. 2 Analýza testátorů z hlediska povolání, sociálního statusu a místa původu/pobytu

Jakou podporu či odezvu lze zaznamenat v odborné literatuře na téma analýzy testátorů z hlediska povolání, sociálního statusu a místa původu/pobytu? Nepřekvapuje, že první systematické pokusy v rámci tohoto badatelského úsilí byly podnikány v Anglii od 70. let 20. století. Jednou z nejkompaktnějších studií zaměřených na podobnou pramennou základnu a téma je však nedávný příspěvek N. Evans, který je součástí sborníku věnujícího se raně novověkým anglickým pozůstalostním pramenům.²⁴¹ N. Evans vychází ze závěrů analýzy téměř 19000 mužských testamentů z období 1551-1800 pocházejících z diecéze Ely v Cambridgeshire. Zájem byl soustředěn na postižení povolání a sociálního statusu testátorů, přičemž analýza reflektovala obě dvě kategorie zároveň.

Jak autorka poznamenává, ženské testamenty, které tvořily pouhých 17% ze sumy všech testamentů, byly z analýzy předem vyloučeny, neboť podávaly informace mnohem spíše o rodinném stavu žen než způsobu jejich obživy či sociálním statusu.²⁴² Z rozboru byly dále vynechány kšafy spadající do období před rokem 1551 z toho důvodu, že pouze necelých 6% testamentů z let 1449-1500 obsahuje data relevantní pro tento výzkum, pro období 1501-1550 se tento podíl zvýšil na necelých 16%. Výpovědní hodnota testamentů jako pramenů použitelných pro demografické účely však v případě pramenů zkoumaných N. Evans vzrůstá zároveň s postupujícím časem. Vezměme v potaz, že během zkoumaného období let 1551-1800 se podíl kšaftů podávajících informace k povolání a sociálnímu statusu testátora pohybuje v rozmezí 31%-92% z celé sumy mužských testamentů. Je přitom zajímavé, že tendence zmiňovat tyto údaje v testamentech během uvedeného období stoupá, zatímco počet testamentů jako takových klesá.²⁴³

Poslední vůle zkoumané N. Evans pocházejí ponejvíce od obyvatelstva venkovského, čemuž odpovídá i skladba zmiňovaných povolání či sociální struktury. Jistý počet kšaftů připadá dále na obyvatele dvou měst, Ely a Cambridge. Údaje o povoláních obvykle se vyskytující na venkově na

---

²⁴¹ N. EVANS, *The Occupations*.

²⁴² Tamtéž, s. 179.

²⁴³ Tamtéž, s. 180.

jedné straně a ve městech na straně druhé podávají testamenty ze zkoumaných malých tržních měst (Linton, Littleport).²⁴⁴

Jednotlivá povolání autorka nejdříve spojuje do více skupin podle převažujícího charakteru práce (zemědělství, rybaření, stavebnictví, textilní řemesla, odívání, potravinářská řemesla, manufaktury, ...) a doplňuje je příslušnými kvantitativními údaji zjištěnými na základě studia testamentů. Mezi tato „řemeslná odvětví“ jsou dále vřazeny další složky obyvatelstva (sociální kategorie obyvatelstva) jako např. šlechta, duchovenstvo, medici, právníci. Podrobnější výčet jednotlivých řemesel či pracovních činností je podán v další tabulce a je rozdělen mezi pět hlavních skupin: zemědělství, stavitelství (společně se zpracováním dřeva a kovu), textilní a oděvní řemesla, potravinářská řemesla a pracovní činnost spojená s dopravou. I tak jsou ovšem jednotlivá povolání rozepsána v rámci pěti hlavních skupin maximálně po šesti.²⁴⁵

Obecným závěrem, který plyne z popisovaného anglického výzkumu, je nepostradatelnost zemědělství v oblasti Cambridgeshire, a dále fakt, že v tomto regionu nelze v období 1551-1800 předpokládat industriální rozvoj. Podkladem pro tato tvrzení je výsledný číselný údaj 54%-70% (po zaokrouhlení), který odpovídá podílu mužských testátorů žijících se zemědělstvím v období 1551-1800. Následuje skupina mnohem méně početnějších řemeslníků a nakonec testátorů odlišených termínem labourer (dělník, pomocník), který však v tomto období představuje spíše označení sociálního statusu než povahy konkrétní pracovní činnosti.²⁴⁶

Jak autorka v závěru svého příspěvku poznamenává, vzhledem k tomu, že se jedná o první systematický rozbor způsobu obživy a sociálního statusu vzorku populace na základě testamentů, komparace zjištěných výsledků je obtížná. Přesto podává přehled o podobně koncipovaných studiích, založených na rozboru pramenů pozůstalostní povahy i dalších, které se zmiňují o způsobu obživy či o sociálním statusu obyvatelstva žijícího převážně ve Východní Anglii v raném novověku.²⁴⁷

Zhodnocení výpovědní hodnoty testamentu jako pramene pro poznání povolání jedinců tvořících tzv. will-making population, ale i hospodářského zázemí regionu či lokality, podávají N. Goose a N. Evans.²⁴⁸

Pokud si klademe za cíl vytěžit rovněž z jihlavských testamentů všechna data relevantní (srovnatelná) pro demografickou analýzu vzorku populace, pak je na místě pokusit se zachytit charakter početné skupiny jihlavských testátorů z přelomu 16.-17. století také z hlediska jejich

---

²⁴⁴ Tamtéž, s. 176-177, 185.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 180-181.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 183-184.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 187-188.

²⁴⁸ N. GOOSE – N. EVANS, *Wills*. Podobným směrem uvažování se vydal např. T. Arkell ve svém příspěvku o způsobech interpretace raně novověkých inventářů ve zmiňované knize *When Death Do Us Part*. T. ARKELL, *Interpreting*. V jedné z pasáží textu shrnuje autor názory odborníků na možnosti studia sociální a majetkové struktury vzorku obyvatelstva na základě rozboru inventářů. Status je zde opět pojímán v širším měřítku (či postavení ve společnosti obecně). V rámci tohoto výkladu se odvolává mj. na závěry výzkumu, který provedla L. Weatherill. Lorna WEATHERILL, *Consumer behaviour and material culture in Britain, 1660-1760*, London 1996. Weatherill vycházela z rozboru téměř 3000 inventářů pocházejících z osmi částí Anglie z období 1675-1725. Sociální status pořizovatelů inventářů, příp. i jednotlivá povolání těchto osob, zmiňovala spolu s vyčíslením průměrných hodnot jejich majetku.

sociálního statutu, povolání a místa původu/pobytu v okamžiku vzniku poslední vůle. Ač Gottfriedova tzv. „will-making population“²⁴⁹ nezrcadlí zcela věrně složení reálné populace a vykazuje určitá zkreslení (typicky střední či vyšší vrstvy ženatých mužů), je záhodno se dozvědět o vzorku obyvatelstva, s nímž bude dále pracováno, více.

Kvantitativní data získaná tímto postupem nebudou tudíž čísla absolutními. Přesto se můžeme ptát, zda a jakým způsobem se realita městského života v určitých oblastech promítla do charakteru skupiny pořizovatelů posledních vůlí. Vykazovala skupina jihlavských testátorů nějaké společné rysy odrážející např. specifika tohoto města? Zcela zásadní otázkou je pro nás však rozšíření našich poznatků o té části městské (příp. příměstské) populace, která se rozhodla pořídit vlastní poslední vůli.

Při tomto rozboru vycházíme z údajů, které nám poskytují sami testátoři prostřednictvím intitulací svých kšaftů. Je třeba říci, že některé kšafy jsou z tohoto rozboru předem vyloučeny tím, že jejich pořizovatel intitulaci v textu neuvádí žádnou. Intitulace ve své plné podobě vypadá následovně: za jménem testátora (příp. za informacemi o jeho rodinném stavu) následuje uvedení sociálního statusu či příslušnosti k vrchnosti, dále informace o povolání či způsobu živobytí a nakonec určení místa pobytu, příp. původu. Typicky např. „*burger und tuchmacher in Yglaw*“²⁵⁰, „*mitburger und töpffer alhie in Iglaw*“²⁵¹ nebo „*burgerin und melzerin alhier*“²⁵². Součástí úvodních pasáží některých kšaftů může být tedy plná či částečná forma intitulace, např.: „*von Schusserit aus Schwabenlandt ein tischlergesel*“²⁵³; „*mittwohner alhie in Yglaw*“²⁵⁴; „*mitburg/er*“²⁵⁵.

Intitulace dále může být vlastní (všechny výše uvedené příklady) nebo tzv. odvozená. Typem intitulace odvozené nazýváme případ, kdy testátor vymezuje svoji totožnost vztahem k jiné osobě, nejčastěji muže z blízkého příbuzenského okruhu. Typicky se tato varianta intitulací týká žen (svobodných, vdaných i vdov), příp. svobodných mužů, pořizujících testament. „*Ich Rosina des Matthes Vogt naglschmids seligen ehliche nachgelassene tochter...*“²⁵⁶; „*Ich Martha des Hanss Weissen burgers und meltzers alhie ehliche hausfraw*“²⁵⁷; „*Ich Anna weilandts Jacobs Schleichs seeligen, gewessenen weissgerber und mittburgers alhie, hinderlasner* [škrtnuto wittib, pozn. autorky] *ehlicher gemahel...*“²⁵⁸; „*Ich Marcus Wondro, des Paul Wondro im Alten Berg seeligen eheleiblicher sohn...*“²⁵⁹. Většinou je uváděno celé jméno příbuzného mužského jedince, k jehož osobě se intitulace vztahuje.

---

²⁴⁹ R. S. GOTTFRIED, *Epidemic Disease*, s. 22.

²⁵⁰ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 410r (testament Adama Sigmunda).

²⁵¹ Tamtéž, fol. 395v-396r (testament Mathese Fararsche).

²⁵² Tamtéž, fol. 447v-448v (testament Susanny Pernfusin).

²⁵³ Tamtéž, fol. 75v-76r (testament Hanse Heidorfera).

²⁵⁴ Tamtéž, fol. 451v-452r (testament Hanse Jägera).

²⁵⁵ Tamtéž, fol. 13r-v (testament Urbana Cu(ü)nharta).

²⁵⁶ Tamtéž, fol. 473v (testament Rosiny Vogtin).

²⁵⁷ Tamtéž, fol. 396v (testament Marthy Weissin).

²⁵⁸ Tamtéž, fol. 152v-153v (testament Anny, vdovy po Jacobu Schleichovi).

²⁵⁹ Tamtéž, fol. 510v (testament Marcuse Wondro).

Ze sumy ženských testamentů (287) se pouze dvě ženy ve své intitulaci neodvolávají na mužskou osobu z blízkého příbuzenského okruhu, aby podaly údaje o své totožnosti. Obě dvě se představují přímo svým povoláním (kovářka; sladovnice) i místem svého pobytu (na Špitálském předměstí; zde). Jedna z žen dále uvádí, že je vdova, aniž by zmiňovala jméno svého zesnulého muže. Druhá žena užívá pro sebe přímo termínu „měšťanka“ („burgerin“).²⁶⁰ Dále nacházíme dva ženské testamety, jejichž intitulace stojí uprostřed mezi zmiňovanými typy intitulací, vlastními a odvozenými, a lze je tak charakterizovat jako intitulace kombinované. Testátorky nejdříve odvozují svoji totožnost na základě příbuzenské vazby ke svému otci či rodičům, ale v zápětí oznamují způsob své obživy s dalšími detaily (služebná u nevlastního otce; kuchařka u lékaře v Jihlavě).²⁶¹

Pro tuto analýzu považujeme za stěžejní údaje poskytnuté pouze v rámci intitulace. Ostatní informace zjištěné na základě dalších pasáží jednotlivých testamentů či dohledané v jiných pramenech o osobách testátorů nebyly v tuto chvíli do rozboru zařazeny. Mimo jiné též v důsledku snahy po zachycení výpovědní hodnoty intitulací. Stranou pozornosti tedy v případě určování povolání testátorů, resp. způsobu jejich obživy, zůstává např. charakter odkazovaných předmětů či povolání osob zmíněných v testamentu. Např. výčet druhů a množství sukna, soukenické rámy a další zařízení nutná k výkonu soukenického řemesla by ukazovalo na povolání testátora poměrně zřetelně, prozatím však byly takto odvozené informace ponechány bez povšimnutí. Pokud sledujeme sociální status či příslušnost k vrchnosti jednotlivých testátorů, prostřednictvím databáze bydlišť testátorů založené na analýze městských knih radních lze např. zjistit, zda se jedinec objevuje někdy v průběhu let 1578-1624 jakožto majitel domu uvnitř městských hradeb a lze jej považovat za jihlavského měšťana. Podobně by bylo možno stanovit osoby, které žily na jihlavských předměstích, okolních mlýnech atp. Následně bychom mohli pokračovat ve zjišťování místa původu či pobytu jednotlivých testátorů.

---

²⁶⁰ „schmidin und wittib vorm Spittlthor“, tamtéž, fol. 451r-v (testament Dorothey Rusler); „burgerin und melzerin alhier“, tamtéž, fol. 447v-448r (testament Susanny Pernfusin).

²⁶¹ „des Caspar Behaims seeligen verlassenen Tochter, damals eine dienerin bey ihrem stieffvatter Paul Kaudel“, tamtéž, fol. 285v (testament dcery Caspara Behaima). „ich Elisabeth des Wolf Leitemaier von Crembsmunster burger und schuester dasselbst, auch Barbara seiner ehelichen hausfrauen, baiden eheleibliche tochter, der zeit ein köchin bei dem Edlen hochgelärten herren Andreen Eberstarfer der ertznay doctor zur Iglaw“, tamtéž, fol. 134v-135v (testament Elisabethy, dcery Wolfa Leutemaiera).

IV. 2. 1 Analýza testátorů z hlediska povolání (způsobu obživy)

Pro potřeby zmiňované analýzy jsou pro nás relevantní všechny konkrétní údaje v intulacích, které podhalují způsob obživy dotyčného či dotyčné. Do analýzy tak byly začleněny informace o určitém řemeslnickém povolání²⁶² jednotlivých testátorů, což je nejčastěji zmiňovaný způsob obživy u pořizovatelů jihlavských kšaftů. Mezi vzorkem městské populace, která pořizuje vlastní vůle, nacházíme dále též představitele městské inteligence (faráře a kazatele, učitele, radní a písaře ...), ale i tovaryše a služebnictvo.²⁶³ Naopak za zcela zřetelné určení způsobu obživy nepovažujeme pouhé oslovení či titul testátora, např. mistr, velevážený pán, magistr apod. Takové případy nebyly do rozboru zahrnuty.

Necelých 20% testamentů (18%) z celkového počtu 968 kšaftů, což představuje přesně 174 posledních vůlí, nám tedy dovoluje nahlédnout na strukturu vzorku obyvatelstva z hlediska profesního zaměření, resp. způsobu obživy.

Součástí intulací dalších 15 testátorů (1,50%) jsou sice údaje vhodné pro analýzu způsobu obživy testátorů, ale jedná se o tzv. intulace odvozené. Čtrnáct žen a jeden muž tedy neuvádí způsob své vlastní obživy, nýbrž zmiňuje pouze povolání muže z blízkého příbuzenského okruhu, k jehož osobě vztahuje svoji totožnost.

Faktem je, že více než ¾ testátorů (80,50%, tj. 779 testátorů) neuvádí v intulaci své povolání, ač je částečně odvoditelné např. z charakteru odkazovaných předmětů, postavení obdarovaných osob či z jiných pramenů.

Následně se můžeme ptát, jaká povolání byla mezi testátory nejčastější či zda se do četnosti zmíněných povolání promítla hospodářská specifika města (viz tabulka č. 2).

---

²⁶² František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 236-251. Výběrová literatura k dějinám řemesel a cechovním sdružením je následující: Ivana EBELOVÁ, *Řemesla a živnosti v Čechách: truhláři v královském věnném městě Poličce*, ČL 90, 1, 2003, s. 79-95; TÁŽ, *Pražská a venkovská stavební řemesla v době renesance a baroka*, Praha 2001; TÁŽ, *Počátky organizace kameníků v rámci cechů stavebních řemesel*. Díl 1, Kámen 8, 3, 2002, s. 17-21; TÁŽ, *Počátky organizace kameníků v rámci cechů stavebních řemesel*. Díl 2, Kámen 9, 1, 2003, s. 17-22; Ivana EBELOVÁ - Ivan Hlaváček, *Cechy stavebních řemesel v Čechách v 16. až 18. století*, Praha 1993; Tomáš BALETKA, *Řemeslné živnosti ve Vyškově v první polovině 16. století*, Vyškovský sborník 10, 3, 2002, s. 31-45; Pavel UBR, *Historie řemesla řeznického ve Žďáře*, ZM 2, 1998, s. 34-60; Leszek CIEŠLAK, *Třebíčský tkalcovský cech do konce 20. let 18. století (příspěvek k vnitřnímu životu cechů)*, ZM 7, 2003, s. 41-68; TÝŽ, *Ze života trebičských soukenických tovaryšů v 17. a na počátku 18. století*, ZM 8, 2004, s. 25-43; Hana PÁTKOVÁ, *"Volumus eciam, quod liber in pergamenno fiat": úřední knihy středověkých bratrstev a cechů v Čechách*, AČ 56, 3, 2006, s. 184-192; František ŽŘÍDKAVESELÝ, *Cechovní výroba na cestě k podnikatelským aktivitám v Brně v 17. a 18. století (část 1)*, VVM 57, 1, 2005, s. 18-30; TÝŽ, *Cechovní výroba na cestě k podnikatelským aktivitám v Brně v 17. a 18. století (část 2)*, VVM 57, 2, 2005, s. 113-119; Petr ANDREAS, *Československé cechovnítví XVI. století*, Výběr 42, 3, 2005, s. 174-198.

²⁶³ Olga FEJTOVÁ - Jiří PEŠEK - Václav LEDVINKA (edd.), *Pražské městské elity středověku a raného novověku - jejich proměny, zázemí a kulturní profil*. Sborník příspěvků z 21. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 1. a 2. října v Clam-Gallasově paláci v Praze, Praha 2004. Literatura týkající se služebnictva a tovaryšů je k dispozici v částech VII. 4 a VII. 5 disertační práce.

povolání/ způsob obživy	četnost výskytu	povolání/ způsob obživy	četnost výskytu
soukeník	39 (+2)	farář	1
krejčí	9 (+1)	diákon	1
řezník	9	varhaník	1
hrnčář	9	lékárnický tovaryš	1
sladovnick	6 (+1)	kuchařka	1
lazebník (ranhojič, bradýř)	6 (+1)	služebná	1
kloboučník	6	kojná (chůva)	1
kolář	5	vymývač rudy	1
bednář	5	důlní mistr	1
obchodník	4	caletník (perníkář)	1
švec	4	hostinský	1
učitel	3	měšečník (výrobce měšců)	1
jirchář	3	barvíř na černo	1
koželuh	3	soustružník	1
kovář, kovářka	3	výrobce drobných výrobků z kovu	1
mlynář	3	podkovář	1
truhlář	2 (+1)	tesař	1
kazatel	2	výrobce bryček	1
radní	2	postřihač (plátna)	1
písař	2	mydlář	1
správce dvora	2	prýmkař (stuhař)	1
postřihač (sukna)	2	řemenář	1
mistr v pivovaře	2	provazník	1
pekař	2	šrotěř	1
kožešník	2	ostruhář	1
mečíř	2		
pasíř	2		
zedník	2		
puškař	2		

Tab. č. 2: Četnost povolání u testátorů udávajících v rámci svých intitulací údaje o způsobu obživy (tj. 174 kšaftů z celkového počtu 968). Čísla v závorce značí počet tovaryšů určitého řemesla.

Z jinak více méně srovnatelných a nižších hodnot (0,57-5,17%) příslušných pro jednotlivá řemeslnická povolání, převážně intelektuálně zaměřenou činnost nebo učební či služební charakter pracovní činnosti testátorů, se zcela vymykají údaje o četnosti jihlavských soukeníků. Plných 39 testátorů dokládá v rámci intitulací svých kšaftů, že se živí soukenictvím.²⁶⁴ Zdá se, že hospodářská

²⁶⁴ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 74v-75r (testament Balthasara Langa), fol. 127r-128r (testament Adriana Eisenwagena), fol. 135v (testament Hanse Reichenbechera), fol. 208v-209r (testament Lorentze Staritzera), fol. 232r-v (testament Andre Paül Pintera), fol. 249v (testament Hanse Budtwitzera), fol. 275r-276r (testament Caspara Heylmana), fol. 287r-v (testament Tobiase Wolickha), fol. 311v (testament Lucase Pfarra), fol. 341v (testament Matthese Tischlera), fol. 344r-v (testament Georga Thomana), fol. 346r (testament Tobiase Brimsläbera), fol. 353v-354r (testament Tobiase Kapla), fol. 375v-376r (testament Lucase Tilla), fol. 378v-379r

prosperita Jihlavy na konci 16. století (založená především na výrobě a zahraničním obchodu se sukem) se promítla do struktury vzorku testátorů velmi výrazně. Tzn. necelá čtvrtina testátorů (22,41%) zanechávajících v rámci intulací údaje o způsobu obživy se hlásí k soukenictví. K tomu připočteme další dva testátory, kteří jsou v době pořízení kšaftu soukenickými tovaryši.²⁶⁵ Tito dva tovaryši zároveň představují největší skupinu tovaryšů stejného zaměření, protože všichni další tovaryši již vystupují po jednom pro řemeslo krejčovské²⁶⁶, sladovnické²⁶⁷, lazebnické²⁶⁸, truhlářské²⁶⁹ a dokonce lékárnické²⁷⁰.

S výrazným odstupem za množstvím testátorů-soukeníků přesto s čtenějším výskytem se ukazuje povolání krejčího²⁷¹, řezníka²⁷² a hrnčáře²⁷³ (vždy po devíti testamentech). Po šesti kšaftech se dokládá existence sladovníků²⁷⁴, lazebníků²⁷⁵ a kloboučníků²⁷⁶ v Jihlavě. Připomeňme, že sladovnické i kloboučnické řemeslo bývá vedle soukenictví považováno za další specifický artikl městského hospodářství v Jihlavě. Součástí vzorku testamentů udávajících v rámci intulace údaje o povolání je

---

(testament Mattheuse Pregera), fol. 381r-v (testament Mattheuse Jägera), fol. 381v-382r (testament Philipa Filische), fol. 386r-v (testament Valentina Scheubldorffera), fol. 390r (testament Matthese Predera), fol. 398v-399v (testament Bartla Hainricha), fol. 404v-405r (testament Matthese Weinstokha), fol. 410r (testament Sigmunda Adama), fol. 413r (testament Hanse Oedenhofer), fol. 430v-431r (testament Martina Lintnera), fol. 432v (testament Paula Mulnera), fol. 437r (testament Paula Haintze), fol. 444r (testament Christoffa Prechtla), fol. 445r (testament Abrahama Schönthana), fol. 450r-v (testament Philipa Pernschneidera), fol. 457v-458r (testament Daniela Ehe), fol. 458r-v (testament Paula Krenbergera), fol. 474v (testament Paula Baumgartnera), fol. 492r-v (testament Jacoba Polingera), fol. 494r (testament Lucase Müllnera), fol. 501v (testament Hanse Graupnera), fol. 505v (testament Matthese Prostlera). Tamtéž, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, s. 29-30 (testament Lorentze Engellmanna), s. 31 (testament Andream Finsterburgera), s. 25-26 (testament Augustina Gasta).

²⁶⁵ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 54v-55r (testament Valtana Mäherla), fol. 254r-v (testament Hanse Schiesslera).

²⁶⁶ Tamtéž, fol. 387r-v (testament Christofa Preunera).

²⁶⁷ Tamtéž, fol. 483v (testament Christofa Schawera).

²⁶⁸ Tamtéž, fol. 281v–282v (testament Leonharda Felle).

²⁶⁹ Tamtéž, fol. 75v-76r (testament Hanse Heidorfera).

²⁷⁰ Tamtéž, fol. 252v (testament Friderica Grundtmana).

²⁷¹ Tamtéž, fol. 90r-v (testament Steffana Gossko), fol. 113r (testament Simona Politzera), fol. 303r-v (testament Matthese Schestaka), fol. 306v-307r (testament Wentze Lienharta), fol. 347v (testament Hanse Prolla), fol. 371r-v (testament Frantze Jacoba), fol. 435v-436r (testament Petera Hanselia), fol. 466v-467r (testament Daniela Schestakha), fol. 503r-v (testament Jacoba Gsell).

²⁷² Tamtéž, fol. 34r-35r (testament Nicolasche Jandla), fol. 132r-v (testament Georga Spinko), fol. 147v-148r (testament Waczlawa Diedkowského), fol. 392v-393r (testament Hanse Syxe), fol. 422r (testament Thomy Taubenkorba), fol. 430r-v (testament Gregera Schweinitzera), fol. 472r (testament Paula Jadla), fol. 490v (testament Adama Höffera). Tamtéž, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, s. 22 (testament Mattheuse Habermana).

²⁷³ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 145r (testament Simona Bärma), fol. 174v-175r (testament Jana Suchanko), fol. 205r (testament Augustina Hardera), fol. 249v-250r (testament Matthese Kyslinga), fol. 268r-269r (testament Urbana Harnische), fol. 314r-v (testament Georga Stöffla), fol. 338r-v (testament Girzika Tucžka), fol. 395v-396r (testament Matthese Fararsche), fol. 443r (testament Jana Tscheko).

²⁷⁴ Tamtéž, fol. 241v-241(c)r (testament Martina Fridla), fol. 311v-313r (testament Johanna Trenkhera), fol. 393r-v (testament Bartlme Albrechta), fol. 427v-428v (testament Martina Scholtze), fol. 447v-448r (testament Susanny Pernfusin), fol. 509v-510r (testament Valentina Jungmäera).

²⁷⁵ Tamtéž, fol. 87v-88r (testament Andre Holého), fol. 252v-253r (testament Melichiora Otho), fol. 265v-267r (testament Adriana Grabera), fol. 368r-v (testament Hanse Spitzera), fol. 418r (testament Martina Aschbergera), fol. 430v (testament Paula Schrekha).

²⁷⁶ Tamtéž, fol. 41r (testament Clausse Schwaba), fol. 171r-v (testament Pettera Fischera), fol. 176v-177r (testament Christoffa Stanga), fol. 241(c)r-v (testament Jacoba Zieglera), fol. 264r-v (testament Jacoba Roße), fol. 445r (testament Steffana Zieglera).

dále pět kšaftů kolářů²⁷⁷ a pět kšaftů bednářů²⁷⁸. Čtyři testamety máme doloženy pro obchodníky²⁷⁹ a rovněž pro ševce²⁸⁰. Vždy po třech se nám dochovaly testamety učitelů²⁸¹, jirchářů²⁸², koželuhů²⁸³, kovářů²⁸⁴ a mlynářů²⁸⁵.

Již z uvedeného výčtu je patrné, že vedle téměř čtvrtinového zastoupení soukeníků je struktura vzorku obyvatelstva z hlediska povolání velmi různorodá a pestrá. To platí i pro množství povolání vyskytujících se ve dvou či dokonce jednom případě (viz blíže tabulku č. 2). Zmínky si vedle obvyklých řemesel a povolání²⁸⁶ zaslouží např. vždy dva testamety kazatelů²⁸⁷, radních²⁸⁸ a písařů (český²⁸⁹ a německý²⁹⁰). Po jednom jsou dochovány kšafy farářů²⁹¹, diákona²⁹² či varhaníka²⁹³ a dalších testátorů.²⁹⁴ Povolání žen bylo možno zjistit v pěti případech, tzn. vyskytuje se kovářka, sladovnice, kuchařka, služebná a kojná (chůva).

---

²⁷⁷ Tamtéž, fol. 144r (testament Hanse Preisinger), fol. 261v-262r (testament Hanse Birnaisna), fol. 316r (testament Thomase Naba), fol. 375r (testament Lorentze Schmida), fol. 491r (testament Paula Pergera).

²⁷⁸ Tamtéž, fol. 10r-v (testament Hanse Springenraifa), fol. 27r-v (testament Frantze Ermlera), fol. 440r-v (testament Martina Kraczmera), fol. 459r-v (testament Georga Herdla), fol. 476r (testament Matthese Schmida).

²⁷⁹ Tamtéž, fol. 219r-221r (testament Arnolta Jacoba), fol. 329r-330r (testament Mathese Stubika von Königstein), fol. 405r-v (testament Hanse Raunera), fol. 488v-489r (testament Egidia Reimana).

²⁸⁰ Tamtéž, fol. 41r-v (testament Simona Kyna), fol. 289r-290r (testament Georga Khüglera), fol. 317r-v (testament Simona Reisse), fol. 387v-388r (testament Matthese Öchsnera).

²⁸¹ Tamtéž, fol. 123p-124p (testament Johanna Möstelia), fol. 352v (testament Georga Ölhanse), fol. 380v-381r (testament Wentze Guettlera).

²⁸² Tamtéž, fol. 92v (testament Jacoba Schleucha), fol. 230v-231r (testament Hanse Kotznera). Tamtéž, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, s. 2-3 (testament Mathese Schleicha).

²⁸³ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 264v (testament Lorentze Krumauera), fol. 482v (testament Hanse Eckhartta), fol. 505r (testament Niclase Schabera).

²⁸⁴ Tamtéž, fol. 234v (testament Thomase Kelbla), fol. 403r (testament Matthese Reinmana), fol. 451r-v (testament Dorothey Ruslerin).

²⁸⁵ Tamtéž, fol. 363v (testament Lucase Zlawingera), fol. 444v (testament Andream Jacoba), fol. 488r (testament Matthese Heüslera).

²⁸⁶ Tamtéž další řemeslníci a povolání - truhláři viz fol. 354v-355r (testament Hanse Banekha) a fol. 383r (testament Hanse Flaxla); správci dvora viz fol. 379v-380r (testament Hanse Kampla) a fol. 410v-411r (testament Bartla Wagnera); postříhači sukna viz fol. 196v (testament Vicentze Sollera) a fol. 368r (testament Davida Lomnitzer); pivovarští mistři viz fol. 108r-v (testament Hanse Hamera) a fol. 307r (testament Paula Asche); pekaři viz fol. 53r (testament Görga Fuchsla) a fol. 411r-v (testament Simona Springera); pasíři viz fol. 169v-170r (testament Melchiora Saylera) a fol. 408r-v (testament Hanse Rottha); zedníci viz fol. 21v-22r (testament Antoniho Petorella) a fol. 445v (testament Hanse Platze); puškaři viz fol. 187r-v (testament Marcuse Nusbergera) a fol. 412v-413r (testament Hanse Nusbergera). Nalezeny byly též kšafy dvou kožešníků: tamtéž, fol. 414r-v (testament Andream Pettigera) a tamtéž, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, s. 20 (testament Matthese Geyera). Podobně u mečířů: tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 480v-481r (testament Bartla Kölera) a tamtéž, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, s. 14 (testament Caspara Schiritze).

²⁸⁷ Tamtéž, fol. 189r-190v (testament Simona Schönwaldta), fol. 213r-217r (testament Caspara Stoltzhagia).

²⁸⁸ Tamtéž, fol. 139r-141r (testament Wentzela Scholtze), fol. 486v-487r (testament Tobiase Seidenmelczera von Seidenberg).

²⁸⁹ Tamtéž, fol. 507r-508r (testament Jakuba Brodského).

²⁹⁰ Tamtéž, fol. 51v-52r (testament Bernharda Sturma).

²⁹¹ Tamtéž, fol. 503v (testament Stanislava Humelia).

²⁹² Tamtéž, fol. 277v-278r (testament Paula Fermana).

²⁹³ Tamtéž, fol. 288r-289r (testament Eliase Wickerera).

²⁹⁴ Tamtéž další řemeslníci a další povolání testátorů - kuchařka viz fol. 134v-135v (testament Elisabethy, dcery Wolfa Leutemaiera); služebná viz fol. 285v (testament pozůstalé dcery po Casparu Behaimovi); kojná/chůva viz fol. 219r (testament Dorothey, manželky Mirtla); vymývač rudy viz fol. 245r (testament Petra Kurase); důlní mistr viz fol. 389v-390r (testament Christoffa Paukhera); hostinský viz fol. 251r (testament Georga Steinbacha); měšičník viz fol. 447r-v (testament Mathese Kramera); barvíř na černo viz fol. 506v-507r (testament Matthese Gabriela); soustružník viz fol. 141v-142r (testament Melchiora Ottersheusera); výrobce drobných výrobků

IV. 2. 2 Analýza testátorů z hlediska sociálního statusu

Na tomto místě není možno podat zevrubný výklad vztahující se k této badatelské oblasti, mimoto charakter zde studovaných otázek je přece jenom odlišný.²⁹⁵ Nicméně je třeba si uvědomit, že klasifikace městského obyvatelstva doznává několika variant, i vzájemně se prolínajících, na základě hlediska, které je při jejich zkoumání vnímáno jako prioritní. Máme zde dobové pojmenování, dále pohled právněhistorický, zdůraznění sociální skladby obyvatelstva nebo lze i v této problematice uplatnit hlediska sociologická či antropologická. Další dělení je možno posuzovat z hlediska etnického a národnostního, v souvislosti s německou většinou týkající se mnoha měst v českých zemích. Nesmíme zapomínat, že otázka rozdělení městského obyvatelstva prodělala též svůj zvláštní vývoj v rámci evropské i české historiografie. Oproti dřívějším výzkumům se nyní prosazuje názor, že diferenciací skupiny obyvatel žijících ve městech byla hlubší a členitější. Revizí prošly též závěry marxistické historiografie: nekritické vyzdvihování významu a úlohy střední vrstvy vedle pokřivenějšího obrazu zbohatlého patriciátu a idealizované chudiny.²⁹⁶

Sociální skladba městské populace bývá v domácí literatuře nejčastěji řešena v rovině vymezení konkrétních osob vůči městskému právu na jedné straně a dále v rovině určení majetkové situace jedinců žijících v městské společnosti na straně druhé. V některých otázkách se obě tato hlediska samozřejmě prolínají.²⁹⁷

Klasifikace vycházející z právních podkladů hovoří v zásadě o plnoprávných měšťanech a dále osobách, kterým je přiznáno jen částečné městské právo. V moderní literatuře je však upozorňováno, že výraz měšťan nelze jednoduše přiřadit osobě majitele kteréhokoliv domu ve vnitřním městě a zároveň nelze v případě statistického určování velikosti měst zaměňovat počet plnoprávných měšťanů města s počtem hospodářů.²⁹⁸

---

z kovu viz fol. 452r-v (testament Wolffa Scharnagla); podkovář viz fol. 449r-v (testament Hanse Ruslera); tesař viz fol. 449v-450r (testament Martina Kreise); výrobce bryček viz fol. (testament Christoffa Lehnera); postříhač plátna viz fol. 306r-v (testament Christofa Königa); mydlář viz fol. 43r-v (testament Jana Mydláře); prýmař/stuhař fol. 364r-v (testament Christofa Millera); řemenář viz fol. 443r-v (testament Hanse Pidermana); šrotěř viz fol. 332v-333r (testament Luksche Weise); ostruhář viz fol. 441v (testament Georga Schlundta). Kšaft caletníka /perníkáře viz tamtéž, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, s. 8-10 (testament Veita Fabera), poslední vůli provazníka viz tamtéž na s. 17 (testament Pettera Pertterse).

²⁹⁵ K sociální hierarchii ve městech viz např. T. BOROVSÝ – B. CHOCHOLÁČ – P. PUMPR (edd.), *Peníze nervem*, s. 263-265; F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 315-334; J. MAREK, *Společenská struktura*.

²⁹⁶ F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 315, 334; T. BOROVSÝ – B. CHOCHOLÁČ – P. PUMPR (edd.), *Peníze nervem*, s. 263-265.

²⁹⁷ T. BOROVSÝ – B. CHOCHOLÁČ – P. PUMPR (edd.), *Peníze nervem*, s. 264.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 263; F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 316. Hospodářem se rozumí osoba, která v případě vybírání městských dávek reprezentuje konkrétní dům. T. BOROVSÝ – B. CHOCHOLÁČ – P. PUMPR (edd.), *Peníze nervem*, s. 263. Ač nebyli např. ženy, děti či podruzi počítáni mezi plnoprávné obyvatelstvo, nařízení městského práva pro ně v jisté podobě platilo rovněž. Osoby šlechtické a duchovní žijící ve městech spadaly pod svá zvláštní práva. Vztah aristokracie k městskému prostředí a právu byl však aktuální v případě zakoupených domů, neboť z městského práva pro ně vyplýval závazek platit městskou sbírku. Tamtéž, s. 264. Městské služebnictvo spolu s chudinou a migrujícími osobami požívala pouze minimální městská práva, pokud se jejich existence nenacházela rovnou ve stavu bezprávném. Tamtéž. Zvláštní postavení z tohoto pohledu náleželo dalším skupinám osob, např. jedincům žijícím na městských předměstích. Pro ně se dle F. Hoffmanna ujal český termín podsedci (v některých rysech se podobající výrazu podruzi). F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 315.

V současnosti je většinou odborníků zohledňujících majetkové rozřazení populace obecně uznáváno trojí dělení městského obyvatelstva na vrstvu horní, střední a spodní. Jak podotýká např. F. Hoffmann, shoda však už nepanuje v souvislosti s názvoslovím těchto vrstev, jejich významu či vývoji v čase.²⁹⁹ Pro horní vrstvu bývá tradičně užíván termín *patriciát*, toto označení se však neužívá v případě menších měst a je častěji zmiňováno v souvislosti se středověkou městskou populací vzhledem k rodové zakotvenosti *patriciátu*. V dnešní historiografii se však častěji setkáváme s pojmem *elita*, který lze vnímat v širším hledisku a snad i méně specifickém, než je dřívější označení *patriciát*. Tento termín bývá rovněž častěji citován ve studiích týkajících se raně novověkého městského obyvatelstva. Výraz „*elita*“ bývá někdy spojován s adjektivy, která specifikují její charakter (*elita majetková, politická, intelektuální...*). Střední vrstva bývá někdy členěna na dvě části z důvodu rozlišení majetnějších a chudších jedinců. Pro spodní vrstvu městského obyvatelstva se vžil obecně pojem *chudina*.³⁰⁰

Možnost využití testamentů pro poznání sociálního rozvrstvení městského obyvatelstva krátce zmiňuje F. Hoffmann.³⁰¹ Sociální status testátorů jako obyvatelů města Jihlavy či jejich příslušnost k jiné vrchnosti můžeme sledovat zhruba u 15% kšaftů (14,98%). Přesně 145 textů posledních vůlí se totiž ve svých intitulacích zmiňuje o sociálním statusu svých pořizovatelů. Míněny jsou tímto intitulace vlastní, týkající se sociálního statusu samotného testátora. Čtrnáct dalších kšaftů (1,45%) totiž obsahuje tzv. intitulace odvozené, kdy třináct žen a jediný muž podává informaci o sociálním statusu svého blízkého mužského příbuzného (manžel či otec, i zesnulí). Je nutné zmínit, že zhruba 4/5 všech kšaftů (přesně 809 testamentů, tj. 83,57%) nepodávají v rámci svých intitulací, pokud existují, informace o sociálním statusu pořizovatelů vůbec.

Pokud vezmeme skupinu všech 145 testátorů udávajících v intitulaci fakta o svém sociálním statusu, více než ¾ z nich (přesně 115 testátorů, tj. 79,31%) o sobě píše jako o jihlavských měšťanech (*burger alhie in Iglaw, burger alhier zur Iglaw, burger alhie ...*). Jeden z těchto testátorů-měšťanů připojuje v intitulaci k termínu „*burger*“ ještě výraz „*inwohner*“ (obyvatel).³⁰² Nacházíme mezi nimi jedinou ženu, která svoji totožnost neodvozuje na základě muže žijícího v její blízkosti, nýbrž sama sebe nazývá měšťankou („*burgerin*“).³⁰³

Vedle 145 jihlavských měšťanů se ve vzorku kšaftů nachází dva měšťané (1,38%) z jiných měst: Arnolt Jacob, měšťan a obchodník z Německého (dnes Havlíčkova) Brodu a Wentzel Scholtz, měšťan a radní z města Bruck an der Leitha v Dolním Rakousku.³⁰⁴ Jako spoluobčan v Jihlavě či na jihlavském předměstí (*mitburger alhie in Iglaw, mitburger alhier, mitburger vor dem Frawen thor ...*)

²⁹⁹ Tamtéž, s. 316, 329, 332-333; T. BOROVSÝ – B. CHOCHOLÁČ – P. PUMPR (edd.), *Peníze nervem*, s. 264.

³⁰⁰ Tamtéž. Dále František HOFFMANN, *Bydlení chudých vrstev ve středověkých městech*, in: V. Ledvinka – J. Pešek (edd.), *Ponížení a odstrčení. Města versus katastrofy. Sborník příspěvků z 8. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy, konaného ve dnech 2. a 3. října 1990 a 13. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy ve dnech 3. a 4. října 1995*, Praha 1998, s. 17-25.

³⁰¹ F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 333.

³⁰² SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 478r (testament Erasma Zimmermana).

³⁰³ Tamtéž, fol. 447v-448v (testament Susanny Pernfusin).

³⁰⁴ Tamtéž, fol. 139r-141r (testament Wentzela Scholtze), fol. 219r-221r (testament Arnolta Jacoba).

se v rámci intitulací představilo celkem 15 testátorů (10,34%). A konečně výraz spoluobyvateľ v Jihlavě (mitwohner alhie in Iglaw, mitwohner alhier ...) použilo při intitulaci 13 pořizovatelů (8,97%) posledních vůlí.

Zdá se, že termíny uvedené v intitulacích jihlavských testamentů nejlépe odpovídají dělení městské populace z hlediska právněhistorického, které rozlišuje mezi plnoprávními měšťany na jedné straně (burger), obyvatelstvem s omezenými právy a dalšími složkami městské populace (mitburger, mitwohner). Tomu by např. odpovídal fakt, že tovaryši či služebnictvo se v rámci svých intitulací již nezmiňují o žádném sociálním statusu. Realitu mohou výsledky zrcadlit přece jen v mírně pozměněné podobě i za předpokladu, že se terminologie intitulací v tomto dá srovnat s diferenciací provedenou podle právních ukazatelů. Příkladně, nemáme bohužel moc případů, kdy by se obyvatelé jihlavských předměstí vedle určení bydliště v intitulaci zmiňovali též o svém sociálním statusu. Ze tří testátorů, kteří v intitulaci udávají obě tato kritéria, se dva z nich označují výrazem „mitburger“³⁰⁵, kdežto třetí testátor se „tituluje“ dokonce termínem „burger“³⁰⁶.

IV. 2. 3 Analýza testátorů z hlediska místa původu/pobytu

Intitulace zhruba jedné pětiny jihlavských kšaftů (přesně 212 posledních vůlí, tj. 21,9%) jsou formulovány takovým způsobem, že máme díky nim přehled o místě pobytu či původu jednotlivých testátorů. Uvedená číselná odpovídají testamentům s tzv. vlastními intitulacemi. Kšaftů s intitulacemi odvozenými, ve kterých nejčastěji ženy podávají údaje o místě pobytu či méně původu svých manželů či otců, se v celém vzorku nachází 29 (3%). Zbytek, tj. téměř přesně tři čtvrtiny testamentů (75,10%), připadá na kšafy nepodávající jednoznačné zmínky o místě pobytu či původu jejich pořizovatelů.

Pokud bereme v potaz skupinu testamentů s intitulací zmiňující se o místě pobytu či původu testátorů, docházíme k zajímavému a důležitému faktu. Více než tři čtvrtiny (78,30%) takových testátorů doznává, že žijí v Jihlavě, s největší pravděpodobností tedy uvnitř městských hradeb. V tuto chvíli je záhodno porovnat tento údaj s číselným vyjádřením platným pro podíl jihlavských měšťanů ze všech testátorů, kteří se v intitulacích zmiňují o svém sociálním statusu (79,31%). Vidíme, že podíly se liší zhruba o jedno procento, což může být způsobeno některými neúplnými intitulacemi. Tato skutečnost by tak podporovala domněnku, že mezi testamenty zachycenými v písemné agendě královských měst v období raného novověku lze nalézt převážně (zhruba ze tří čtvrtin) měšťany téhož města, v jehož kompetenci je pozůstalostní vyrovnání zároveň řešeno.

---

³⁰⁵ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 171r-v (testament Pettera Fischera), fol. 232r-v (testament Andre Paül Pintera).

³⁰⁶ Tamtéž, fol. 449r-v (testament Hanse Ruslera).

Dalším údajem, ke kterému se obrací naše pozornost, je podíl 10% (8,96%) testátorů, kteří dle svých slov žijí na jihlavských předměstích.³⁰⁷ Bezprostřední okolí města (typicky městské mlýny) a jihlavské městské vsi byly domovem pro zhruba 2,83% testátorů, jejichž poslední vůle podávají relevantní informace v rámci intitulací o místě pobytu.³⁰⁸ Zhruba dvakrát více pořizovatelů posledních vůlí (5,19%) pocházelo z dalších míst ležících v českých zemích, pokud pomineme Jihlavu a její bezprostřední okolí. Rozlišit, zda dotyčný z uvedeného místa pouze pocházel či pro něj představuje domov v současnosti, je obtížnější. Jednoznačný je naproti tomu původ ve smyslu místa narození testátora v případě následující formulace intitulace: „geburtig von Friedlandt“.³⁰⁹

Z oblastí ležících mimo české země pocházelo 10 testátorů (4,72%). Nejvíce „cizích“ testátorů vykazovalo jako místo svého původu/pobytu oblasti ležící na jih od hranice Českého království a Markrabství moravského. Konkrétně se jedná se o dvě osoby přicházející z Bavorska,³¹⁰ další tři testátoři pocházeli ze Švábska,³¹¹ Dolních Rakous³¹² a Württemberska.³¹³ Oblasti ležící na sever od české a moravské hranice byly původně domovem pro další čtyři testátory ze zkoumaného vzorku; Sasko³¹⁴ pro dva z nich, Dolní Slezsko³¹⁵ a saská část Horní Lužice³¹⁶ vždy pro jednoho testátora. Z oblastí nacházejících se na východ od města Jihlavy pocházel jeden testátor, konkrétně ze slovenské Spiše.³¹⁷

---

³⁰⁷ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534, fol. 171r-v (testament Pettera Fischera), fol. 232r-v (testament Andre Paul Pintera), fol. 261v-262r (testament Hanse Birnaisna), fol. 316r (testament Thomase Naba), fol. 336r-v (testament Hanse Schaffera), fol. 375r (testament Lorentze Schmida), fol. 379v-380r (testament Hanse Kampla), fol. 403r (testament Matthese Reinmana), fol. 404v-405r (testament Matthese Weinstokha), fol. 410v-411r (testament Bartla Wagnera), fol. 422r (testament Thomy Taubenkorba), fol. 449r-v (testament Hanse Ruslera), fol. 451r-v (testament Dorothey Ruslerin), fol. 452r-v (testament Wolffa Scharnagla), fol. 505r (testament Nicolase Schabera), fol. 506v-507r (testament Matthese Gabriela). Tamtéž, i. č. 535, s. 2-3 (testament Mathese Schleicha), s. 17 (testament Pettera Pertterse), s. 25-26 (testament Augustina Gasta).

³⁰⁸ Tamtéž, i. č. 534, fol. 11v-12r (testament Nicolasche Prischencka zu Pirpaumer höf), fol. 185v-186v (testament Jana Müllnera; totéž na fol. 200r-201r), fol. 238r-v (testament Bartla von Pistav), fol. 363v (testament Lucase Zlawingera), fol. 426v-427r (testament Matthese Schenkha), fol. 444v (testament Andrease Jacoba).

³⁰⁹ Tamtéž, i. č. 534, fol. 358v (testament Hanse Grosche).

³¹⁰ Tamtéž, i. č. 534 - Kniha testamentů 1578–1624, fol. 281v-282v (testament Leonharda Felle), fol. 481r (testament Hanse Ilgnera).

³¹¹ Tamtéž, fol. 75v-76r (testament Hanse Heidorfera).

³¹² Tamtéž, fol. 139r-141r (testament Wentzela Scholtze).

³¹³ Tamtéž, fol. 263v-264r (testament Hanse Haufa).

³¹⁴ Tamtéž, fol. 82r (testament Paula Krause), fol. 54v-55r (testament Valtana Mäherla).

³¹⁵ Tamtéž, fol. s254r-v (testament Hanse Schiesslera).

³¹⁶ Tamtéž, fol. 302r (testament Joachima Schmidta).

³¹⁷ Tamtéž, fol. 3r (testament Hanse von Zips).

V. Roční součty testamentů jako ukazatelé hlavních tendencí mortality?

V. 1 Úvod a metodologická východiska

Směr bádání, kterému se budeme nyní věnovat, je třeba vidět v kontextu odborných diskusí o relevantnosti použití testamentů jako pramenů kvantitativní povahy. U nás tyto debaty probíhají především v posledních letech a myšlenka využití testamentů jako pramene kvalitativní povahy zde má (pravděpodobně) více odpůrců a méně zastánců (viz dále). M. Hrubá například v souvislosti se svým výzkumem pozůstalostní praxe v severozápadních Čechách uvádí: „*Pokud však spojujeme výzkum testamentů s „morovou“ problematikou, jak to již učinila řada badatelů, je nutné zopakovat fakt, že poslední vůle sepsané v dobách moru je možné daleko spíše chápat jako výpovědi o pocitu nebezpečí a strachu z 'černé smrti', než jako přímé doklady o úrovni mortality v těchto těžkých dobách.*“³¹⁸

Jak bylo představeno v první kapitole práce, v zahraničí (hlavně na Britských ostrovech) probíhaly diskuse o relevantnosti použití testamentů pro takto koncipované výzkumy již o několik desetiletí dříve. Od 70. let zde vznikala řada prací využívající ročních počtů testamentů k indikování hlavních tendencí mortality a výskytu moru (chápaných spíše jako faktický reálný důsledek epidemických nákaz a vyšší mortality než reakce části populace na všudypřítomný pocit ohrožení).

Tradičně kvantitativně orientovaný pohled na prameny pozůstalostní povahy v anglické historiografii (ač s vědomím limitů tohoto pojetí) nemusí být presentován pouze prostřednictvím konkrétních výsledků a závěrů studií. O tomto specifiku leccos vypovídá i anglická terminologie, užívaná v souvislosti s otázkou sledování mortalitních trendů na základě ročních/měsíčních počtů testamentů. Studium demografického chování středověké a raně novověké populace v Anglii (a zvláště úmrtnostních poměrů a výskytu morových a jiných epidemií) se zcela přirozeně odehrává v kontextu uvažování o minimálně třech různých typech „evidence“. Zcela běžně se tak setkáváme s termínem „probate evidence“³¹⁹ či dokonce „probate statistics“³²⁰, a dále „literary evidence“³²¹ a „parish register evidence“³²². Výzkum mortalitních výkyvů v populaci je tedy rozlišován podle užitého zdroje „evidence demografických jevů“ na studium farních matrik („parish register evidence“), kronikářských a literárních útvarů („literary evidence“) a konečně testamentů, příp. i inventářů.

---

³¹⁸ M. HRUBÁ, *Nedávej statku*, s. 132-133.

³¹⁹ P. SLACK, *The Impact*, s. 59-60, 100, 128, 148, 364; P. D. GLENNIE, *A commercialising*, s. 56; M. TAKAHASHI, *The number of wills*, s. 204. V roce 2000 užil termíny „probate evidence“ a „parish register evidence“ N. Goose ve svém článku o sledování porodnosti a úmrtnosti v předindustriálních anglických městech, přičemž relevantnost jejich významu dokládá samotná formulace názvu příspěvku. N. GOOSE, *Fertility and Mortality*.

³²⁰ P. SLACK, *The Impact*, s. 58, 148.

³²¹ Tamtéž, s. 63, 65, 148, 167; Paul D. GLENNIE, *A commercialising agrarian region: late medieval and early modern Hertfordshire*, nepublikovaná disertační práce, University of Cambridge, Cambridge 1983, s. 55.

³²² N. GOOSE, *Fertility and Mortality*, s. 189-212.

Je zajímavé, že tato terminologie skutečně nemá v českém prostředí a domácí historické demografii analogii. Příčinou je pravděpodobně odlišný (či spíše jednostranně zaměřený) typ uvažování o demografických procesech v minulosti a charakter otázek kladených prioritně jednomu druhu pramene (matriky). Anglickému výrazu „probate evidence“ snad nejlépe odpovídá český ekvivalent „pozůstalostní evidence“. I pokud je v českém překladu význam slova „evidence“ pojímán v širším slova smyslu jako například „svědectví“ nebo „fakta“ (nejen striktní překlad stejně psaný český výraz „evidence“), tedy bez podtextu o kvantitativním nazírání na studovaný pramen, podstata uvažování se nemění. „Evidence“ mortalitních krizí, nebo chceme-li obecněji znějící překlad „svědectví“ o mortalitních krizích, je alespoň podle termínů užívaných anglickými badateli spjatá nejen s výpovědní hodnotou připisovanou matričním zápisům, ale též pozůstalostním a literárním pramenům.

V úvodní pasáži této kapitoly je záhodno zmínit několik poznámek k časovému rozsahu vzorku testamentů a náležitostem spjatým s jejich početností. V případě, že není zachována kontinuita praxe pořizování testamentů daného typu, pak z takového vzorku testamentů nelze vyvozovat žádné důsledky vztahující se k míře mortality. Domnívám se, že pro potřeby výzkumu je zapotřebí mít k dispozici testamenty z období odpovídajícího minimálně jedné generaci, tj. z období 30ti let. Rovněž testamentární praxe v tom kterém místě musí fungovat natolik dynamicky, aby i průměrný roční počet testamentů byl dostačující.

Zcela nevhodné ke studiu kvantitativně strukturovaných otázek jsou však jihlavské testamenty po roce 1624. A to přes skutečnost, že pro století 16. a počátek století 17. právě testamenty této provenience jsou jedním z nejspolehlivějších a nejpočetnějších pramenů tohoto typu, jež se dochovaly na území českých zemí. Od roku 1625 včetně prudce klesá jejich počet a tento trend se minimálně do začátku 80. let 17. století nezastaví.³²³ Typickým příkladem je rok 1680, kdy se morová epidemie na počtu testamentů oproti předešlému období vůbec neprojevila.³²⁴ Příčinou poklesu kšaftů v Jihlavě od druhé poloviny 20. let 17. století je nejspíše změna v politickém uspořádání celého soustátí, jež se v menším odráží v oblasti sociální, kulturní a hospodářské.

Velmi nízký počet kšaftů vznikajících v českých městech zhruba od roku 1620 potvrzuje více domácích studií. R. Kolek hovoří například o testamentech kolínských, jejichž četnost v 17. století oproti situaci v 16. století rapidně klesá. Zmíněný autor nachází vždy pouze jeden kšaft v letech, kdy studium matrik a jiných pramenů potvrzuje přítomnost morové epidemie: 1625, 1631. Výskyt moru a zvýšené mortality se nijak neodrazil v počtu kolínských kšaftů ani v morových letech 1633, 1665, a dokonce ani během velké morové nákazy roku 1680.³²⁵

Situace v Anglii se zdá být z tohoto hlediska odlišná, alespoň pokud můžeme soudit z informací presentovaných v zahraničních studiích, které vypadají následovně. V 17. století počet

---

³²³ Kniha testamentů, která by měla chronologicky následovat, se do současné doby nedochovala. F. HOFFMANN – K. KŘESADLO, *Městská správa*, s. 27, 94–95.

³²⁴ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, fol. 367r–379v.

³²⁵ R. KOLEK, *Kolínské testamenty*, s. 148.

anglických testamentů nejen že neklesá, ale dokonce roste a jejich suma pro 17. století je (podle odhadů některých badatelů založených na základě tzv. Index Library) zhruba 1,6 násobkem všech kšaftů pořízených zde ve století 16.³²⁶ Vysoký počet kšaftů v mnoha různých oblastech Anglie v 17. století je doložen i těmi autory, kteří četnost pořízených testamentů zaznamenávají v grafech.³²⁷

V. 2 Četnostní extrém v ročních počtech testamentů s rozlišením pohlaví a rodinného stavu jejich pořizovatelů (a srovnání s kronikářskými záznamy)

Předtím než přikročíme ke zpracování statistických dat postupům v rámci vzorku jihlavských testamentů, podívejme se na měnící se početnost testamentů v průběhu celých 47 let. Roční počty jihlavských kšaftů v období 1578-1624 jsou zaznamenány v grafu č. 1. Jasně se zde profilují léta s maximem uzavíraných testamentů, kterými jsou roky 1583, 1597, 1605–1606 a 1624. Tato léta se zároveň a ne náhodou vyznačují též dalším specifikem. Ke každému z těchto roků je měšťanskými kronikami doložena přítomnost morové nákazy v Jihlavě. Leupoldova kronika, která končí své záznamy k roku 1616, dokládá morovou epidemii v Jihlavě v letech 1583, 1605-1606.³²⁸ Kronika Frühauf-Politzerova datuje mor ve městě roku 1597, 1605 a 1624.³²⁹ Morové epidemie v Jihlavě na přelomu 16.-17. století potvrzuje též odborná literatura.³³⁰

Další graf zaznamenává počty testamentů s rozlišením jejich pohlaví (viz graf č. 2). I v tomto případě se zcela jasně profilují při promítnutí početnosti testamentů na chronologickou osu období zvýšené mortality za morových epidemií. Počty mužských testamentů dosahují svých maxim právě v letech 1583, 1597, 1605–1606 a 1624. Testamenty žen je následují s větší či menší razancí. Pouze ve dvou letech přitom překročil počet ženských testamentů počet testamentů mužských. Stalo se tak roku 1588 a 1620. Následující rok vždy klesá křivka ženských testamentů prudce dolů. V letech 1601 a 1618 byly počty mužských a ženských testamentů vyrovnány.

Je přitom zajímavé, že charakter změn v ročním počtu testamentů, které zjistíme pro jedno pohlaví, lze v tutéž dobu zaznamenat s velkou pravděpodobností i v četnosti kšaftů druhého pohlaví. Pokud z linie příslušné např. pro mužské kšafy odezíráme hlavní tendence četnosti testamentů, tedy pokles, stabilitu či jejich vzrůst, totožné tendence často zjišťujeme i z průběhu linie příslušné pro testamenty ženské, a naopak. Jedná se tedy o jakési „kopírování“ průběhu křivek odpovídající různým pohlavím testátorů. Vidíme ale, že popsáný jev neplatí paušálně a má své nesrovnalosti. Výjimkou

³²⁶ Vypočteno dle údajů publikovaných v příspěvku N. GOOSE – N. EVANS, *Wills*, s. 39.

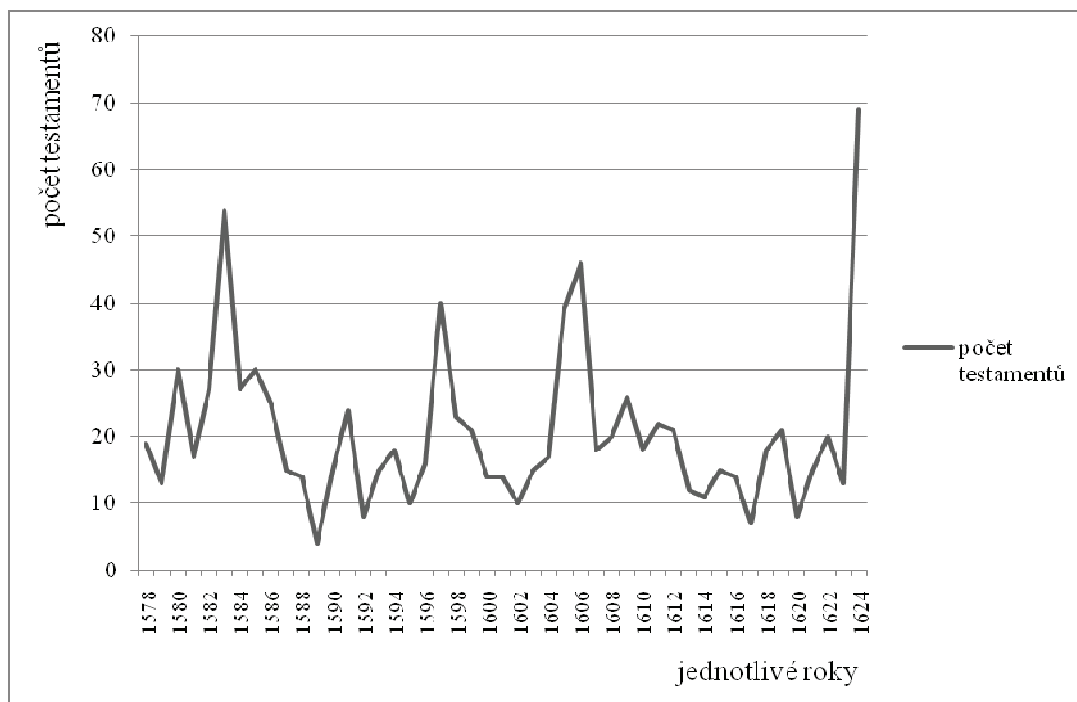
³²⁷ Tamtéž, s. 41-43. Dále N. GOOSE, *Fertility and Mortality*, s. 202-204.

³²⁸ Ch. D' ELVERT, *Chronik der königlichen Stadt Iglau (1402–1607) vom Iglauer Stadtschreiber Martin Leopold von Löwenthal*. Quellen-Schriften zur Geschichte Mährens und Österr.-Schlesiens, Brno 1861, s. 179, 243, 248.

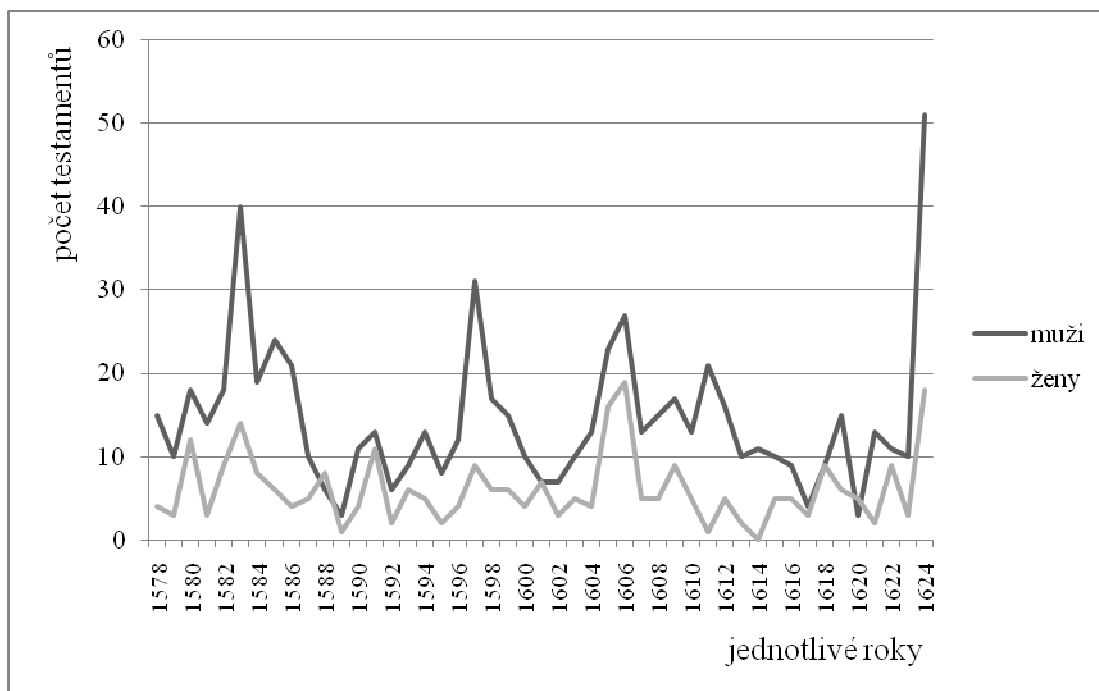
³²⁹ SOKA Jihlava, *Drobné písemné pozůstalosti Jihlava – P.*, kronika Frühauf-Politzerova (*Chronik der königlichen Kreis- und Bergstadt Iglau von Ihnen Entstehung bis auf gegenwärtige Zeiten /1827/*), s. 117, 124, 148.

³³⁰ Christian d' Elvert potvrzuje morové nákazy v Jihlavě v těchto obdobích: 1597–1598, 1605–1606. TÝŽ, *Geschichte und Beschreibung der (königlichen Kreis =) und Bergstadt Iglau in Mähren*, Brno 1850, s. 145–146, 261, 292–293. R. PISOVÁ (ed.), *Jihlava*, s. 272, 341.

jsou tedy léta 1585, 1588, 1601-1602, 1604, 1611-1612 (velký rozdíl), 1614-1615, 1619, 1620-1621; mírnější nepřesnosti byly zjištěny pro roky 1598, 1608, 1616.

Graf č. 1: Počet testamentů pořízených v Jihlavě v letech 1578-1624 bez rozlišení pohlaví a rodinných stavů testátorů

Graf č. 2: Počet testátorů a testátorek ve studovaném období (Jihlava, 1578-1624)

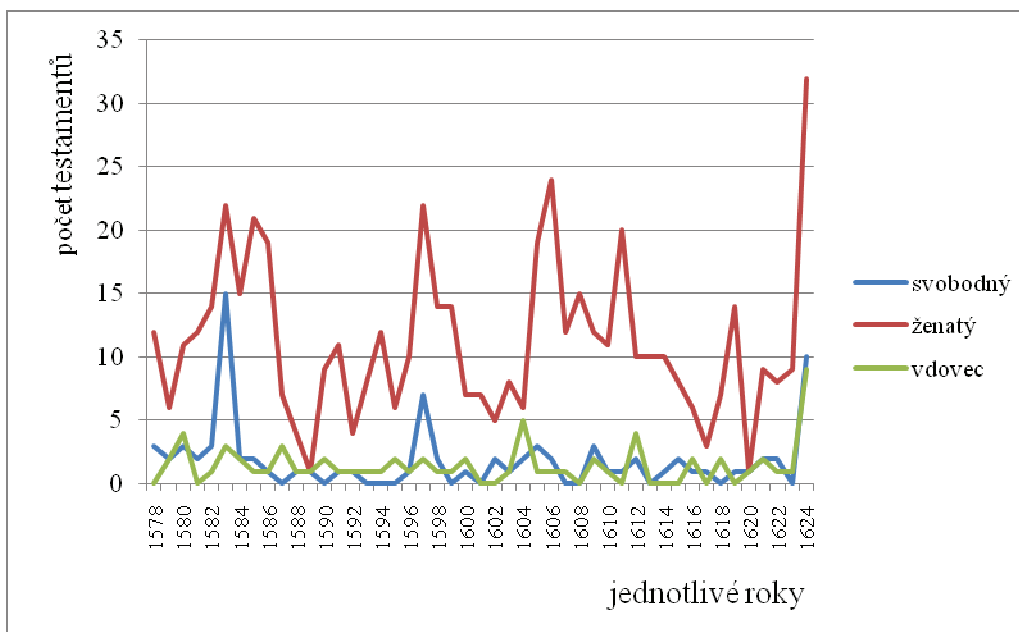
Tento poznatek tedy zakládá (odvážnou) domněnku, že i pouhá skupina z celku testamentů pořízených v určitém období, může obsahovat informace (a závěry a hodnoty a číselná zjištění), které bychom získali studiem celého souboru testamentů. Je zde však nutný předpoklad, a sice ten, že tato vyjmutá skupina či část kšaftů není zvolena libovolně. Výběr skupiny je podmíněn, v našem případě tedy pohlavím testátorů. Přitom je zajímavé, že rodinné stavy jako další z důležitých charakteristik testátorů zřejmě neměly na tyto vazby a souvislosti vliv.

Z hlediska sledovaných hodnot, tj. hlavních tendencí četnosti testamentů bychom mohli uvažovat o relativně srovnatelné výpovědní hodnotě tří skupin testamentů: a) skupiny všech testamentů, b) skupiny mužských testamentů, c) skupiny ženských testamentů. Upozorňuji, že se v současné době jedná o hypotézu, která by vyžadovala další výzkum, aby byly naznačené souvislosti kriticky zhodnoceny.

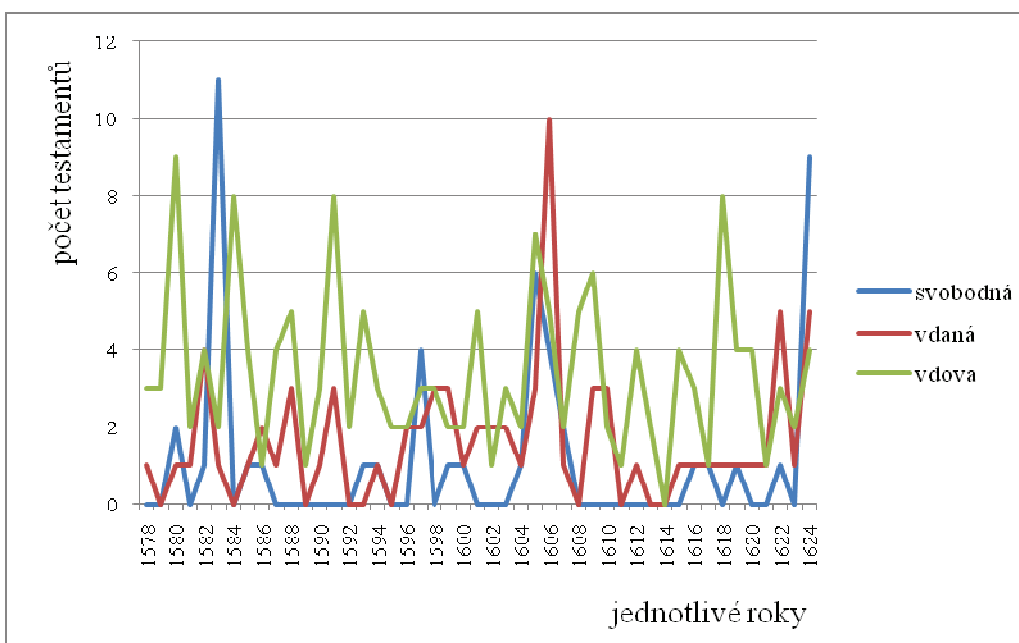
Promítněme si nyní početnost testamentů podle pohlaví a rodinného stavu jejich pořizovatelů. U mužů dosahují nejvyšších počtů po celé období kšafy ženatých jedinců (viz graf č. 3a). Menších hodnot, zato svých vlastních maxim, dosahuje v morových letech 1583, 1597, 1624 křivka vyznačující počty testamentů svobodných mužů. Naopak počet testamentů vdovců nebyl skutečností morové nákazy ovlivněn.

Ještě názornější pohled na situaci nabízí graf početnosti ženských testamentů podle zjištěných rodinných stavů testátorek v průběhu studovaného období (viz graf č. 3b). Početnost vdovských testamentů se stabilně po celé období pohybuje ve vyšších hodnotách. Maximální roční počty ženských testamentů v období 1578-1624 však byly dosaženy po pořadě díky svobodným testátorkám (rok 1583; 11 kšaftů), dále vdaným ženám (rok 1606; 10 kšaftů) a konečně prostřednictvím žen svobodných (rok 1624; 9 kšaftů) stejně jako vdov (rok 1580; 9 kšaftů).

Vysoké číslo příslušné pro počet testamentů svobodných žen v celém vzorku testamentů je tedy značně ovlivněno výskytem morových epidemií. Zkusme totiž ponechat morové roky 1583, 1597, 1605-1606 a 1624 stranou zájmu. Vidíme, že počet kšaftů psaných svobodnými ženami klesne zhruba na třetinu (z 50 na 16). Za této situace součet testamentů psaných vdanými ženami (56) více než trojnásobně převyšuje počet kšaftů svobodných žen (16) v rámci celého studovaného období (bez morových let). Počet svobodných a zároveň kšaftujících žen tedy rok od roku silně kolísal v závislosti na existenci morové nákazy v místě.

Graf č. 3a: Rozdělení testátorů-mužů dle rodinného stavu v průběhu jednotlivých let studovaného období (Jihlava, 1578-1624)

Graf č. 3b: Rozdělení testátorů-žen dle rodinného stavu v průběhu jednotlivých let studovaného období (Jihlava, 1578-1624)

Domnívám se, že příčinou značného množství testamentů svobodných osob (zvláště žen) mohla být vyšší míra mortality této skupiny obyvatelstva za epidemických nemocí. Atmosféra zjitřeného strachu o vlastní život, vedoucí k uzavírání více testamentů, zde jistě hrála roli, ale nebyla hlavní příčinou nárůstu testamentů zmiňované skupiny populace. U mladé generace je oprávněné předpokládat zvýšenou náchylnost k nákaze, především u ženského organismu. Imunitní systém osob dříve narozených, vdaných žen a vdov byl již obranyschopnější. Tyto osoby totiž již “měly příležitost”

se s morovými epidemiemi setkat. Tento střet měl u nich zdárný konec, což navíc posílilo jejich organismus pro případ dalších epidemií v budoucnu. Tato domněnka založená na srovnání početnosti testamentů může být podpořena závěry některých historicko-demografických prací a studií o historii lékařství.³³¹

V rámci své diplomové práce vycházející ze studia kadaňských knih trhů a testamentů z období 1465–1603 podal P. Rak exkurz nazvaný „Kšafy a morové epidemie (K možnostem využití časových řad testamentů)“.³³² Analýza kadaňských kšaftů (komparovaných s testamenty plzeňskými) je zde nahlížena z hlediska jejich ročních počtů a sezónních výkyvů v souvislosti se zvýšenou mortalitou za morových let. Závěry výzkumu (zahrnující precizně provedené grafy a tabulky) dovolily P. Rakovi formulovat pět hlavních pravidel, která by měla doprovázet studium ročních počtů testamentů z hlediska sledování mortalitních extrémů v populaci:

- „1. Časová řada testamentů musí být dostatečně početná.*
- 2. Hranici časového rozsahu četnostních extrémů je obtížné vymezit přesněji než v měsících.*
- 3. Časový rozsah četnostního extrému nebude pravděpodobně totožný s obdobím výskytu epidemie, o němž lze předpokládat, že stanovený interval překračoval na obou jeho koncích.*
- 4. Pokud časová řada neobsahuje četnostní extrémy, nelze z toho vyvozovat závěry o neexistenci epidemie.*
- 5. Zjištěné výsledky je vždy žádoucí, pokud je to možné, kombinovat se zprávami z jiných pramenů.“³³³*

P. Rak uvažuje i o limitujících momentech, které takové studium obsahuje. Sledování počtu testamentů za rok nemusí podle něj indikovat všechny reálně existující morové a jiné nákazy. Takový případ ilustruje P. Rak na základě moru doloženého jinými prameny pro Chomutov v roce 1488. Ač je Chomutov vzdálen zhruba 20km od Kadaně, počet testamentů v Kadani v tomto roce nijak nevybočuje z průměru.³³⁴

Období kritické (zvýšené) mortality v Anglii v raném novověku může být studováno v zásadě podle dvou typů pramenů, jak píše P. Slack ve své práci o mortalitních krizích v Anglii.³³⁵ Od roku 1538 jsou v Anglii pořizovány matriční záznamy o křtech, sňatcích a pohřbech, což je hlavní oporou studia míry mortality v tomto období. Výzkumu mortalitních krizí existujících do roku 1538 je k dispozici prostřednictvím „méně přesné evidence“ poskytovaná pozůstalostními prameny, především testamenty.³³⁶ Jako vážný limit takového studia považuje Slack nereprezentativnost informací, které

---

³³¹ Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Karel STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 203–204; Susan SCOTT - Christopher J. DUNCAN, *Biology of plagues: evidence from historical populations*, Cambridge 2001.

³³² P. RAK, *Knihy trhů*, diplomová práce.

³³³ Tamtéž, s. 166.

³³⁴ Tamtéž, s. 165.

³³⁵ P. SLACK, *The Impact*, s. 54.

³³⁶ Tamtéž.

podávají vzhledem k celku populace, vzhledem ke skutečnosti, že ne všichni pořizovali své poslední vůle. Kšaftování bylo vázáno např. více na muže a jedince mající majetek vhodný k odkazu. Z tohoto důvodu podle Slacka nemohou být vyvozené závěry jednoduše vztaženy na mortalitní trendy existující v celé populaci.³³⁷

„Nevertheless, we must make the best of what evidence we have.“³³⁸ Pozitivně (!) koncipovanou sentencí zahajuje Slack svůj výklad o možnostech, které nám dlouhé časové řady testamentů poskytují. Jsou tedy nejenom ukazateli změn v počtu úmrtí před rokem 1538 v Anglii, ale též dostupným zdrojem informací o mortalitních výkyvech v Anglii až do roku 1560. Teprve tehdy totiž začíná být vedení matrik v Anglii rozšířenější a plynulejší. Pro další období slouží testamenty jako alternativní pramen vedle matričních údajů, jejichž zaznamenávání je v některých časových úsecích mezerovité.³³⁹

Na základě ročních počtů testamentů odhaduje P. Slack, že 30. léta 16. století byla v Anglii obdobím relativní stability z hlediska míry úmrtnosti. Podle Slacka je však pravděpodobné, že ve 20., 40. a zvláště v pozdních 50. letech 16. století zasáhla vysoká mortalita velká území Anglie. Běžná byla nejspíš i mezi lety 1487-1518. Celkem podle tohoto autora proběhlo v Anglii mezi lety 1500-1670 minimálně 17 mortalitních krizí, a to v průměru jednou za deset let.³⁴⁰

V. 3 Násobky průměrného počtu testamentů v morových letech

Roční průměr v období let 1578-1624 dosahuje hodnoty téměř 21 testamentů (20,60). Počet testamentů v morovém roce 1583 nám tak vychází jako 2,5 násobek (přesněji 2,62 násobek; 54 testamentů) průměrného ročního počtu kšaftů v tomto období. Není bez zajímavosti, že 2,5 násobek průměrného ročního počtu testamentů k témuž morovému roku 1583 dostáváme výpočtem údajů poskytnutých Jiřím Peškem pro Prahu jako celek. Navíc téměř trojnásobku průměrného ročního počtu kšaftů zde bylo dosaženo již o rok dříve (1582) v období prvního velkého nárazu morové epidemie.³⁴¹ K témuž morovému roku (1582) je zaznamenán v Kadani dokonce 3,5 násobek průměrného ročního počtu kšaftů zde obvyklého.³⁴²

---

³³⁷ Tamtéž, s. 55.

³³⁸ Tamtéž, s. 55-56.

³³⁹ Tamtéž, s. 56.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 57, 59.

³⁴¹ Vycházíme přitom z údajů J. Peška vztahujících se k celopražskému průměru kšaftů (32/rok). Jiří PEŠEK, *Pražské knihy testamentů a inventářů (příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské)*, PSH 15, 1982, s. 63–92 (zvláště s. 77). Na jiném místě zde uveden celopražský průměr „něco přes třicet“ kšaftů za rok.

³⁴² Petr RAK, *Knihy trhů*, diplomová práce, s. 113, 164. Vypočteno z údajů o počtu testamentů v Kadani obsažených v této práci (s. 164), počítáno s ročním průměrem v Kadani 10,1 testamentů, který uvádí Rak pro období 1571–1600 (s. 113).

Počet jihlavských testamentů v morovém roce 1597 se zvýšil téměř dvojnásobně oproti průměru (přesněji 1,94 násobek; 40 testamentů). V Kadani o rok později se počet kšaftů zdvojnásobil oproti průměrnému počtu testamentů za rok.³⁴³

Pro morový rok 1605 vykazují počty testamentů v Jihlavě téměř dvojnásobnou hodnotu oproti průměru (přesněji 1,89 násobek; 39 testamentů), což je zhruba srovnatelné s obdobím moru zde v roce 1597. Morová nákaza nicméně neutuchala ani v roce následujícím a objem testamentů se více jak zdvojnásobil (přesněji 2,23 násobek; 46 testamentů).

Zdaleka největší rozdíl v počtu testamentů oproti průměru za léta 1578-1624 byl dosažen v morovém roce 1624. Celkem 69 testamentů tehdy představovalo téměř 3,5 násobek (přesněji 3,35 násobek) oproti průměru.

V této souvislosti se zmiňme o zajímavé shodě údajů, kterou poskytuje porovnání početnosti testamentů v morových letech se závěry historické demografie o mortalitních krizích. Číselný údaj dvou- a více násobku určitého jevu (počtu testamentů a míry mortality) oproti průměrné hodnotě sledovaného jevu se vyskytuje jak u zvýšeného množství zaznamenaných testamentů z morových let, tak jako míra úmrtnosti v období demografických krizí či sezónního výkyvu úmrtnosti. S tím rozlišením, jak upozorňuje Eduard Maur, že za demografickou krizi, tak častou v epoše starého demografického režimu, považujeme minimálně dvojnásobně zvýšenou křivku úmrtí oproti průměrné hodnotě mortality s tím, že tento stav musí trvat nejméně tři měsíce, ale často zůstává po dobu několika let. Křivka úmrtí u sezónního výkyvu mortality vykazuje stejný násobek oproti průměrné hodnotě mortality (či dokonce i trojnásobek), ovšem tento stav zde má kratší trvání (1–2 měsíce) či je rok co rok opakován.³⁴⁴

Jeden z nejrozsáhlejších zahraničních výzkumů týkajících se výše násobku průměrného ročního počtu kšaftů v souvislosti se sledováním let s vysokou úmrtností podnikl P. D. Glennie v rámci nepublikované disertační práce obhájené na University of Cambridge.³⁴⁵ Své studium zaměřil jednak na testamenty z arciděkanství St. Albans v hrabství Hertfordshire v období 1416-1570 a dále na testamenty londýnské v období 1348-1570. Vzhledem k chronologickému zaměření mé práce uvádím pouze hodnoty příslušné pro 16. století, i když Glennieho výzkum zasahoval hluboko do středověku. Dvojnásobný počet kšaftů oproti devítiletému průměrnému ročnímu počtu testamentů byl v hrabství Hertfordshire dosažen v 16. století v letech 1558 a 1559. Jeden a půl násobek testamentů byl v průběhu tohoto století zaznamenán v roce 1505, 1545, 1548 a 1557. Ještě menší násobný počet posledních vůlí (jeden a čtvrt násobek) zjistil Glennie pro léta 1501, 1504, 1506, 1533, 1553 a 1563.³⁴⁶

Londýnské testamenty z období 1348-1570, které Glennie podrobil stejnému výzkumnému postupu, byly vysvědčovány u čtyř různých soudů, jejichž názvy ponechávám v originální znění: Commissary, Archdeaconry, Hustings a Prerogative Court of Canterbury (P.C.C.). V následujícím

---

³⁴³ Tamtéž.

³⁴⁴ E. MAUR, *Základy*, s. 141.

³⁴⁵ P. D. GLENNIE, *A commercialising*, s. 55. Za upozornění na tuto práci vděčím a děkuji prof. R. Smithovi.

³⁴⁶ Tamtéž, s. 55.

přehledu násobků počtu testamentů jsem nucena vynechat informace týkající se soudu v Hustings, neboť pro období 1504-1570 se zde nedochoval ani jediný.³⁴⁷ Dvoj- a vícenásobky oproti průměrnému ročnímu počtu testamentů byly v průběhu 16. století v Londýně zjištěny v letech: 1504 a 1563 (Commisary); 1563 a 1564 (Archdeaconry, nedochovány testamenty z let 1500-1545); 1558 (P.C.C., nedochovány testamenty z let 1563-1570).³⁴⁸ Rozsah násobné hodnoty v rozmezí 1,99 až 1,50 v počtu londýnských kšaftů se týká let 1509, 1513, 1518, 1540, 1551, 1558 a 1564 (Commisary); 1557 a 1570 (Archdeaconry); 1540, 1545, 1551, 1557 (P.C.C.).³⁴⁹ Násobná hodnota v rozmezí 1,49-1,25 byla nalezena u londýnských testamentů v letech 1500, 1510, 1511, 1526 a 1553 (Commisary); 1551, 1553 a 1558 (Archdeaconry); 1500, 1504, 1509, 1517, 1528, 1535 (P.C.C.).³⁵⁰

Na základě studia londýnských kšaftů z období 1348-1570 Glennie uvádí, že období vysoké úmrtnosti se vyskytovala v nepravidelných intervalech, ale často. „*Pokud seskupování testamentů odráží reálné úrovně mortality, epidemická nákaza se shodovala s každou epizodou kritické mortality mezi londýnskými testátory, pravděpodobně vyjma 1393-9, 1492 a 1553.*“³⁵¹

Závěrem Glennie dodává, že pokud období vysoké mortality porovnáme s informacemi podávanými narativními a literárními prameny, testamenty jsou „*věrohodnými indikátory epidemické nákazy*“.³⁵² Na základě zjištěných výsledků konstatuje mj. Glennie, že sestavením přehledu let s vysokým počtem testamentů „*může být stanovena relativně přesná chronologie let vysoké mortality*“.³⁵³ Přitom dodává, že pokud jsou kšafy uzavírány u různých soudů v určité lokalitě, často se shodují roky maximálního počtu testamentů i navzájem mezi sebou. A to vedle již zmiňované shody s údaji poskytnutými narativními prameny.³⁵⁴

V. 4 Sezónní úmrtnost z pohledu testamentů a kronikářských záznamů

Kšafy vznikající v morových letech v Jihlavě nebývají v průběhu těchto roků ani zdaleka rovnoměrně rozloženy (viz grafy 4a-e, 5).. Situace z tohoto pohledu graduje na podzim, příp. na konci léta. Odborná veřejnost ostatně dokládá tuto záležitost z hlediska dlouhodobější časové perspektivy podobně: morová nákaza nejspíše propukala v teplých měsících, především v létě a na podzim.³⁵⁵ Například v roce 1583 bylo nejvíce jihlavských testamentů pořízeno v měsíci září, kdy nově vzniklé kšafy dosahují počtu jedenácti kusů. Toto časové ohraničení by nám souhlasilo s údajem kronikáře

³⁴⁷ Tamtéž, s. 422-423. V průběhu tohoto období ale nejspíš docházelo ke změnám v kompetencích soudů ohledně praxe vysvědčování testamentů, neboť u jednotlivých soudů nebývá dochován testament jediný po několik desetiletí.

³⁴⁸ Tamtéž, s. 423.

³⁴⁹ Tamtéž.

³⁵⁰ Tamtéž.

³⁵¹ Tamtéž, s. 55, 422-423.

³⁵² Tamtéž, s. 55, 423.

³⁵³ Tamtéž, s. 55.

³⁵⁴ Tamtéž.

³⁵⁵ Karel ČERNÝ, *Tajemství morových epidemií*, Zdravotnické noviny 29-30, 2006, s. VI-VII.

Leupolda, který k roku 1583 v Jihlavě poznamenává, že na podzim tu „*panoval mor*“ a umíralo zde 20-21 osob denně.³⁵⁶ Maximum testamentů v rámci morového roku 1582, kdy epidemie „navštívila“ pro změnu město Kadaň, zde Petr Rak zaznamenal k měsíci říjnu (13 testamentů).³⁵⁷

Kšafty z dalšího morového roku v Jihlavě (1597) dokládají propuknutí nákazy zhruba o jeden měsíc později, než tomu bylo v roce 1583. Zatímco v září zde byly pořízeny pouhé dva testamenty, po oba další měsíce lze zaznamenat vysokou míru kšaftování (říjen – 10 kšaftů, listopad – 11 kšaftů). Leupoldova kronika udává číslo 1358 odpovídající počtu zemřelých osob v Jihlavě za rok 1597, což je číslo mnohokrát vyšší oproti například roku předchozímu (326 mrtvých) a následujícímu (510 mrtvých).³⁵⁸ Kronika Frühauf-Politzerova přiznává výskyt moru (*pest*) v období od sv. Jakuba (tj. od 25. července) do Vánoc, kdy mělo umřít na mor 1389 lidí, tedy o něco více, než udává Leupold pro celý rok 1597.³⁵⁹ Záznam k morovému roku 1597 končí ve Frühauf-Politzerova kronice slovy: „... pouze 437 dětí přišlo ke svatému křtu.“³⁶⁰ Počet křtěných je velmi dobře porovnatelný s údaji Leupolda, který pro rok 1597 udává celkem 435 pokřtěných dětí.³⁶¹ V Kadani, kterou morová epidemie zastihla o rok později, bylo nejvíce posledních vůlí pořízeno v září (6 testamentů).³⁶²

Ostrý nárůst testamentů v Jihlavě v průběhu morového roku 1605 byl zachycen v měsíci listopadu (11 testamentů). Kronikář Leupold se zmiňuje o morové nákaze (*pest*) v tomto roce, a podle jeho údajů mělo denně umírat 4 až 20 lidí.³⁶³ Za celý rok umřelo podle Martina Leupolda 801 osob.³⁶⁴ Další z jihlavských měšťanských kronik, Frühauf-Politzerova, rovněž dokládá výskyt moru (*pest, seuche*) v Jihlavě v roce 1605. Podle ní zemřelo denně až 20 osob. Za celý rok postihla smrt podle Frühauf-Politzerova kroniky celkem 970 lidí.³⁶⁵

Víme ovšem, že morová nákaza (*pestilenz*) zde přetrvala v aktivním stavu i v dalším roce, stejně jako nestále počasí, jak se k tomu vyjadřuje Leupoldova kronika. Umírat mělo podle kronikáře 4-6 osob denně. V měsíci září se podle Leupolda pohřbívalo nejvíce, mezi 6-11 osobami denně.³⁶⁶ Celkově zemřelo podle záznamů tohoto kronikáře 970 osob.³⁶⁷ Evidence testamentů hovoří následovně: dokonce již v červenci bylo pořízeno sedm testamentů, což se zopakovalo i v měsíci říjnu. Jinak ale nelze vypozařovat extrémní a nápadné navýšení testamentů pro jeden konkrétní měsíc.

Morová epidemie v roce 1624 měla mnohem dynamičtější průběh, a domnívám se, že v Jihlavě dosahovala i většího rozsahu než mory na konci 16. století. Rok 1624 se vyznačuje prvenstvím v počtu

³⁵⁶ Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 179.

³⁵⁷ P. RAK, *Knihy trhů a testamentů*, diplomová práce, s. 164.

³⁵⁸ Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 194-196.

³⁵⁹ SOKA Jihlava, Drobné písemné pozůstalosti Jihlava – P., kronika Frühauf-Politzerova (*Chronik der königlichen Kreis- und Bergstadt Iglau von Ihnen Entstehung bis auf gegenwärtige Zeiten /1827/*), s. 117.

³⁶⁰ Tamtéž.

³⁶¹ Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 195.

³⁶² P. RAK, *Knihy trhů a testamentů*, diplomová práce, s. 164.

³⁶³ Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 243.

³⁶⁴ Tamtéž.

³⁶⁵ SOKA Jihlava, Drobné písemné pozůstalosti Jihlava – P., kronika Frühauf-Politzerova (*Chronik der königlichen Kreis- und Bergstadt Iglau von Ihnen Entstehung bis auf gegenwärtige Zeiten /1827/*), s. 124.

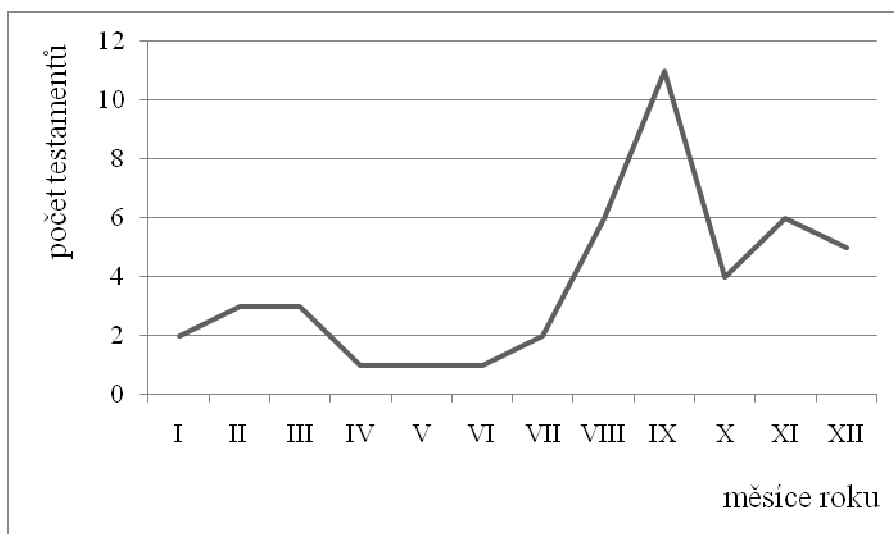
³⁶⁶ Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 248.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 250.

testamentů v rámci celého období 1578-1624. Pro první polovinu roku dosahují počty testamentů hodnot obvyklých i v předchozích morových letech, což je dobře patrné v grafu 4e. Změna oproti ostatním morovým rokům nastává až momentě obrovského nárůstu testamentů od července do září. Tehdy počet testamentů více než dvojnásobně přesahuje četnost kšaftů v období nárazu epidemie v ostatních morových letech. V měsíci srpnu vzniklo plných 38,5% testamentů pořizovaných za celý rok 1624. A dokonce 3/4 ročního objemu kšaftování (75,4%) bylo směřováno do tří měsíců (červenec-srpen-září). Je velice zajímavé, že v říjnu a listopadu prudce klesá míra kšaftování (po jednom testamentu) a v prosinci dokonce nebyl pořizen testament jediný. Kronika Frühauf-Politzerova dokládá k roku 1624 drahotu a „velké umírání“. V „krátkém čase“ pryč v Jihlavě umřelo více než 2000 lidí.³⁶⁸

P. Rak se v rámci rozboru datace kadaňských testamentů pokusil stanovit určitá období v roce, ve kterém se kumulovala 1/2 nebo dokonce i 4/5 všech testamentů pořizovaných v jednom roce.³⁶⁹ Délka trvání kumulace kšaftů dosahovala podle P. Raka zhruba 2,5-4 měsíce v roce, což představuje přibližně 1/5 až 1/3 roku. Jak ukazují publikované tabulky udávající rozložení testamentů po jednotlivých měsících v morových letech, největší počty kšaftů se v Kadani (1483-1598) soustředily zejména do období pozdního léta společně s podzimem, dále pak do konce zimy a začátku jara.³⁷⁰

Grafy č. 4a-e: Testamenty podle data jejich vzniku v průběhu morových let v Jihlavě

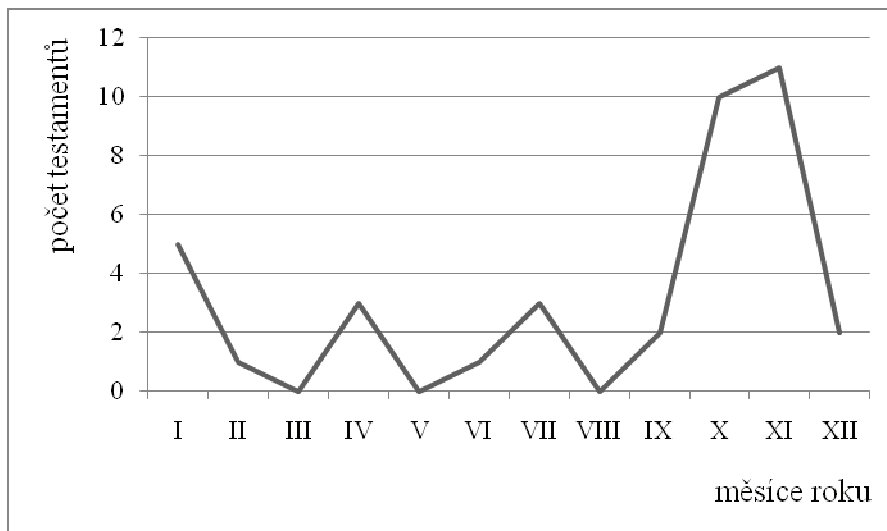

a) rok 1583

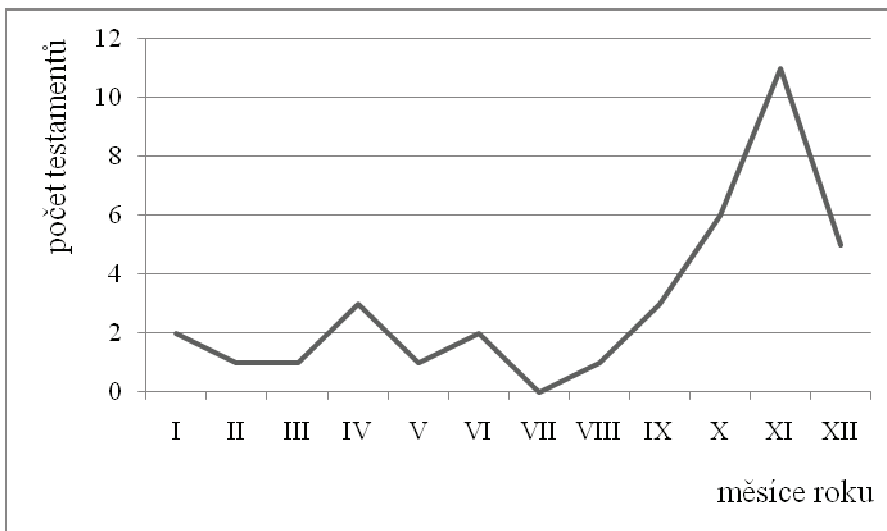
³⁶⁸ SOKA Jihlava, Drobné písemné pozůstalosti Jihlava – P., kronika Frühauf-Politzerova (Chronik der königlichen Kreis- und Bergstadt Iglau von Ihnen Entstehung bis auf gegenwärtige Zeiten /1827/), s. 148.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 165. Výjimkou jsou roky 1520 a 1531.

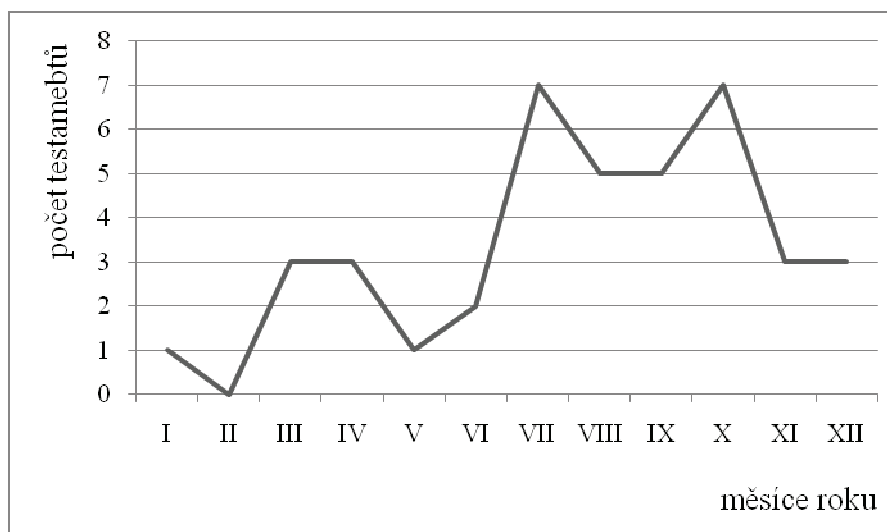
³⁷⁰ Tamtéž, s. 164-165.

b) rok 1597

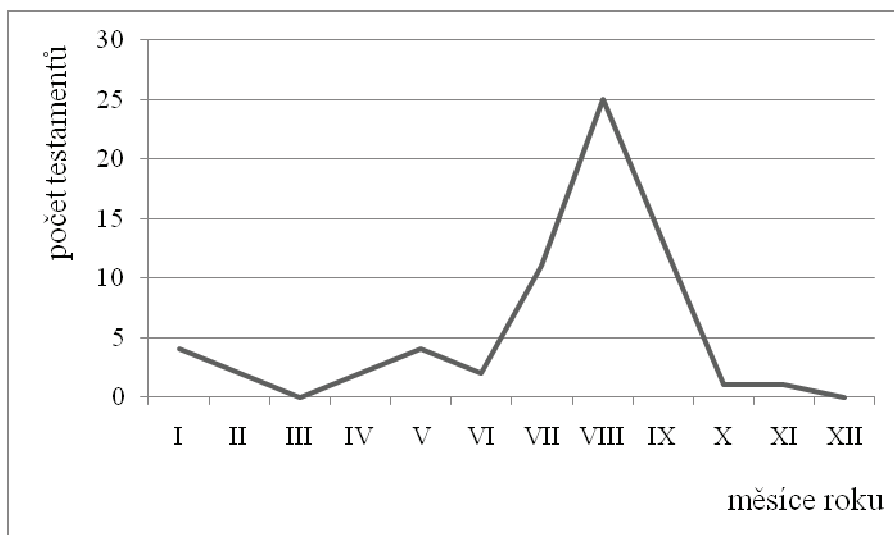

c) rok 1605

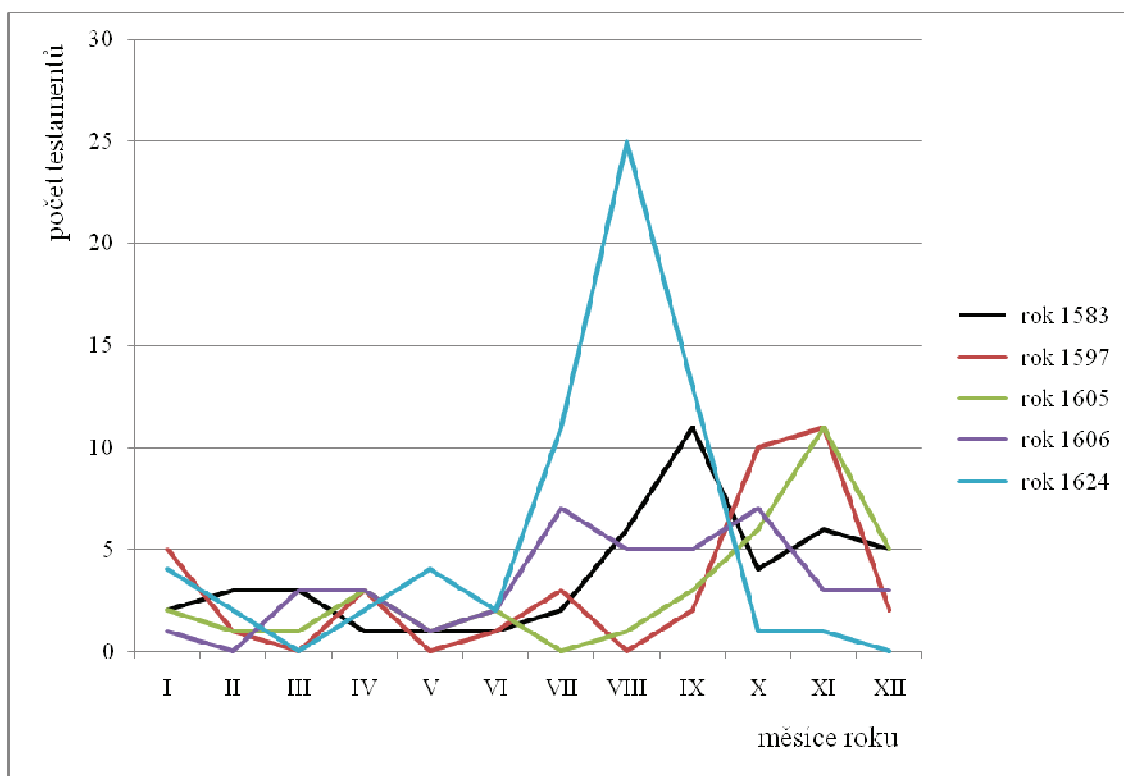

d) rok 1606

e) rok 1624

Graf č. 5: Morová léta v Jihlavě (1583, 1597, 1605-1606, 1624) a rozložení testamentů po jednotlivých měsících roku

Sezónní úmrtností s rozlišením na jednotlivá roční období se v případě východoanglických testamentů podrobně zabýval Gottfried. Výsledná data uvádí vždy společně pro jednotlivá desetiletí z období 1430-1480. Komparace je umožněna díky tomu, že zjištěné hodnoty jsou presentovány

zvláště pro jednotlivé oblasti východní Anglie.³⁷¹ Mimo jiné zjistil, že v průběhu 15. století umíralo v Anglii více lidí spíše během podzimních měsíců než v jiných obdobích roku. Stejně tak tomu bylo i v Jihlavě, což potvrzuje výzkum jihlavských testamentů. Pořadí zbylých ročních období podle počtu úmrtí bylo podle výsledků R. S. Gottfrieda následující: jaro, zima a nakonec léto. Období pozdního léta se vyznačovalo tím specifickým, že v morových letech bylo možno sledovat stoupající mortalitu již zhruba od konce srpna.³⁷²

V. 5 Poměr mezi počtem křaftujících a velikostí zemřelé populace v morových letech

Důvodem, proč se množství měšťanů odhodlalo k sepsání testamentů právě v morových letech, mohla být všudypřítomná atmosféra vzrůstajícího strachu. Pokud však přistoupíme jako někteří badatelé na tento fakt, pak to zároveň znamená, že nelze, aby se zvýšená mortalita, logicky přítomná v době epidemií, nepromítla i do pramenů pozůstalostní povahy. Přestože testamenty poskytují informace o životě jedné vrstvy městského obyvatelstva (relativně bohatší a obvykle s mužskou většinou) lze je hodnotit alespoň částečně jako prameny hromadné povahy. Důraz by měl být kladen na sumu informací o značném množství obyvatel a přesto zcela vlastních každému jednotlivci, která podávají.

Jedním z důkazů, že dochované dlouhé časové řady testamentů mohou sloužit jako ukazatelé základních tendencí mortality, budiž následující sonda. Za stavu, kdy jsou matriky zemřelých pro Jihlavu dostupné až od roku 1626³⁷³, využijeme číselných hodnot, jež podává měšťanská kronika pořizená Martinem Leupoldem. Autor této kroniky zde dává k dispozici roční údaje o počtu zemřelých, oddaných a pokřtěných v období 1587-1616; data pro rok 1608 nejsou k dispozici.³⁷⁴ Je velmi pravděpodobné, že Leupold započítal mezi mrtvé osoby i děti, tj. veškerou zemřelou populaci ve městě v jednotlivých letech. Oporou k tomuto tvrzení je shoda Leupoldových údajů se záznamy o celkovém počtu zemřelých, které jsou připsány do matriky narozených od roku 1599.³⁷⁵

Tvůrce kroniky byl městský písař Leupold, pocházející z bohatého měšťanského rodu. Díky své funkci stál v centru dění ve městě a měl tak možnost bezprostředně zaznamenat události, které se v Jihlavě odehrály. Leupoldova kronika je i odborníky uznávána za věrohodný pramen; v současné době se objevují nová a nová potvrzení pravdivosti dílčích zpráv, jež podává.³⁷⁶ Dokladem může být například srovnání zde uváděných počtů oddaných s matričními záznamy z počátku 17. století.³⁷⁷ Až na drobné výjimky jsou totožné.

---

³⁷¹ R. S. GOTTFRIED, *Epidemic Disease*, viz především tabulky na s. 109-114.

³⁷² Tamtéž, s. 107.

³⁷³ MZA Brno, E67, Sbíрка matrik, kniha 6510.

³⁷⁴ Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 182 an.

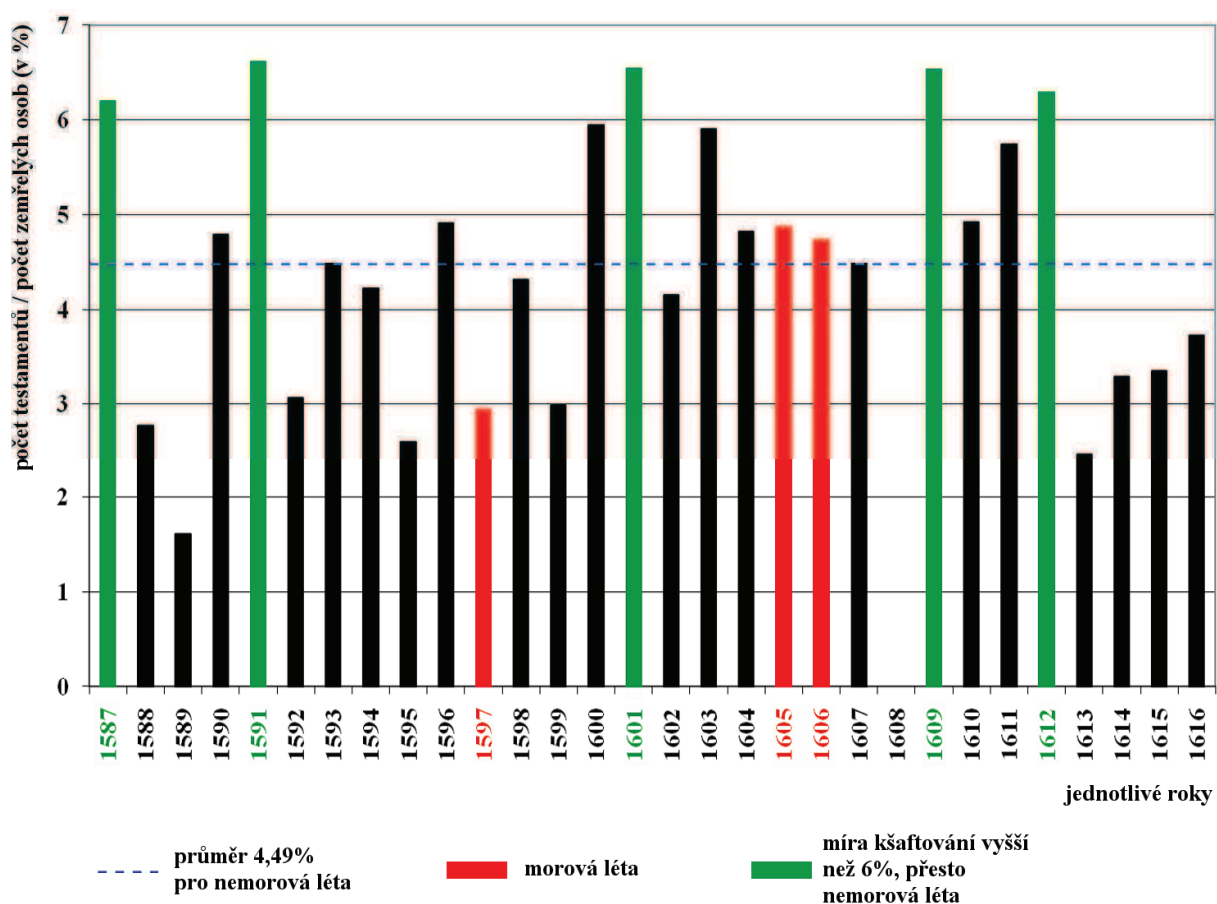
³⁷⁵ MZA Brno, E67, Sbíрка matrik, kniha 6400.

³⁷⁶ R. PISOVÁ (ed.), *Jihlava*, s. 313.

³⁷⁷ Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 182 an. Viz MZA Brno, E67, Sbíрка matrik, kniha 6400.

Je samozřejmé, že demografické informace získané z měšťanských kronik nejsou tak spolehlivé jako např. z matričních záznamů. Oproti naddimenzovaným početním údajům středověkých kronik o rozsahu škod napáchaných epidemiemi či o velikostech vojska se data raně novověkých měšťanských kronik zdají být věrohodnější. Podobně jako v případě kutnohorské kroniky Mikuláše Dačického, již autoři píší v menším měřítku o místně či časově vzdálených bitvách, politických smlouvách a státoprávních otázkách apod.³⁷⁸ V duchu humanistické kultury se zabývají životem, který se odehrává v jejich osobní blízkosti, tj. ve městě. Z naprosté většiny byli autoři kronik přímými účastníky zmiňovaných skutečností.

Známe-li počet křaftujících i počet zemřelých v témže roce, pak nám jejich poměr (počet křaftujících/počet zemřelých) řekne, kolik závětí připadá na jednoho zemřelého za ten který rok. Jinými slovy, kolik procent zemřelých udávaných kronikářem Leupoldem pořizovalo testament (viz graf č. 6). Dozvídáme se, že v období 1587 – 1616 křaftovalo v průměru 4,45% zemřelých. Jedná se o velice nízkou hodnotu, která podporuje naši domněnku, že kronikář Leupold včlenil mezi zemřelou populaci i děti, tj. jedince, kteří neměli oprávnění křaftovat. Velikost skupiny testátorů v rámci veškeré dospělé populace tedy musela být nutně vyšší.

Graf. č. 6: Poměr počtu testamentů/počet mrtvých v jednotlivých letech (Jihlava, 1587-1616; data pro rok 1608 nejsou k dispozici). Podíl testátorů z osob zemřelých v jednotlivých letech (v %).

³⁷⁸ Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova: Paměti*, Praha 1996.

Předmětem této analýzy je ovšem pokusit se vymežit poměr mezi počtem kšaftujících a velikostí zemřelé populace konkrétně v morových letech. Pokud totiž vynecháme morová léta, tj. roky 1597, 1605-1606, hodnota procentuálního vyjádření kšaftujících a zemřelých bude vyšší. Nyní se pohybuje kolem 4,50% (přesně 4,49%). Srovnáme-li procentuální vyjádření kšaftujících a zemřelých v morovém roce 1597 s průměrnou hodnotou za nemorová léta, zjistíme, že v morovém roce 1597 zemřelo o 1,54% méně kšaftujících, tedy 2,95%. Z toho plyne, že v onom roce počet úmrtí nadprůměrně převažoval nad počtem napsaných testamentů. V dalším morovém roce (rok 1605; hodnota 4,87%) zemřelo pouze o 0,38% více kšaftujících oproti průměru za nemorová léta. V následujícím roce, kdy morová nákaza v Jihlavě přetrvávala, zde zemřelo pouze o 0,05% více kšaftujících jedinců ve srovnání s průměrnou hodnotou za nemorová léta.

Pokud bychom vycházeli z předpokladu, že nárůst počtu testamentů v morových letech je zapříčiněn především atmosférou narůstajícího strachu, pak bychom očekávali, že výsledný poměr bude výrazně převyšovat průměrnou hodnotu za nemorová léta.

Za předpokladu vzrůstajícího strachu jako hlavního faktoru vzrůstu testamentů bychom dále museli očekávat, že data přesahující průměrnou hodnotu 4,49% (bez morových let) jsou morová léta. Což by znamenalo, že opravdu velké morové epidemie navštívily město Jihlavu např. v letech 1587, 1591, 1601, 1609 či 1612. A to nemáme potvrzeno literaturou ani žádným z dostupných archivních pramenů.³⁷⁹

V. 6 Obsah testamentů pořízených v morových letech

Je třeba říci, že četní jihlavští testátoři, kteří v morových letech pořizují testament, se o přímé existenci moru ve městě vyslovují velmi zřídka. Jedná se všeho všudy o dva testamety z roku 1583. Lorentz Cunradt v úvodu své poslední vůle píše o nynějších nebezpečných časech, kdy Bůh seslal mor (*pestilentz*).³⁸⁰ Podobně ihned po intitulaci píše Georg Schindler ve svém kšaftu o napadení „*nynějším nebezpečným morem*“ (*seuch*).³⁸¹ S relativní absencí zmínek o moru nejspíš souvisí i stručnost a někdy až úsečnost testamentů z morových let, která je pro jihlavské testamety typická. Na existenci epidemické nákazy v Jihlavě však může ukazovat i množství testátorů, kteří se v úvodu testamentů zmiňují o své nemoci.³⁸²

³⁷⁹ Ch. D' ELVERT, *Chronik*; TÝŽ, *Geschichte*; SOkA Jihlava, Drobné písemné pozůstalosti Jihlava – P., kronika Frühauf-Politzerova (Chronik der königlichen Kreis- und Bergstadt Iglau von Ihnen Entstehung bis auf gegenwärtige Zeiten /1827/).

³⁸⁰ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 67v (testament Lorentze Cunradta).

³⁸¹ Tamtéž, fol. 79v-80r (testament Geoga Schindlera).

³⁸² Nemocní testátoři například z roku 1583 k dohledání pod touto citací: SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 57r-v (testament Cathariny, vdovy po Lampertu Leupoldovi), fol. 66v-67r (testament Girga Girstnera), fol. 80r-v (testament Daniela Prieglga) a mnozí jiní.

První morová epidemie v rámci období, kterým se zabýváme, napadla město Jihlavu v roce 1583. Dvě poslední vůle patřící sourozencům, Anně a Mathiasovi Scholtzovým, máme dochovány k měsíci únoru.³⁸³ Kšaftují hned den po sobě, nejprve Anna v pátek 1. února, poté v sobotu 2. února její bratr Mathias. Oba sourozenci jsou dosud svobodní a shodně udávají, že jsou nemocní. V testamentech Anny i Mathiase figurují odkazy sourozencům a také „milému“ otci Martinovi Scholtzovi (Schultzovi). Vlastní majetek Anny, která dosud nepřevzala své dědictví po žijícím otci, je tvořen tím, co zdělila po tetě (příp. jiné blízké příbuzné) Ursel, dceři Hanse Reindlera, dále po matce Mandě a sestře Judit. Mathiasovi patří vedle finanční hotovosti také soukenický rám. Oba sourozenci mají shodného jednoho ze dvou svědků přizvaných ke vzniku poslední vůle, Lorentze Hebenstaina.

V pátek 13. září 1583 pořídil svoji poslední vůli Mathes Fest, zanechávajíc po sobě kromě ženy Anny i nezletilého syna Paula a dceru Marthu, které má Anna podle Mathesova přání vychovat do dospělosti.³⁸⁴ Manželka se ale o budoucnost jejich společných dětí postarat nemohla. Již jako vdova po Mathesovi pořizuje Anna svůj vlastní testament o šest dní později, ve čtvrtek 19. září. Ne nadarmo zde píše, že „*je nyní skutečně chorá*.“³⁸⁵ Pokud tedy děti Paul a Martha přežily nápor moru v roce 1583, je jisté, že do dalšího roku vstupovaly již jako oboustranní sirotci. O relativně mladém věku obou mrtvých manželů svědčí fakt, že v době pořizování jejich kšaftu ještě žili otcové obou partnerů, o jejichž existenci se texty kšaftů zmiňují.

Pouze necelý týden musel uběhnout mezi vznikem kšaftu Hanse Schaffera (26. října) a smrtí tohoto testátora, když byl jeho testament vysvědčen 31. října roku 1605.³⁸⁶ Poslední vůle Hansovy dcery Susanny vznikla zhruba o měsíc později (27. listopadu).³⁸⁷ V intitulaci píše, že je pozůstalou dcerou po nebožtíkovi Hansovi Schafferovi a kšaftuje z toho, co jí po „milém“ otci dědičně náleží. Hans Schaffer žil do roku 1605 se svojí rodinou na Brtnickém předměstí (Pirtnitzthor), a kromě své ženy a dvou dcer poděluje i tři syny, které má manželka vychovat do doby dospělosti. Obě dcery přitom pochází z Hansova předchozího manželství, neboť dcera Susanna odkazuje mimo jiné svým třem *nevlastním* bratrům, Bartlovi, Paulovi a Eliasovi. Většinu majetku však směřuje do rukou svého „milého“ strýce/synovce (*vetter*) Benedicta Schustera.³⁸⁸

30. října roku 1605 v době morové nákazy vytvořil testament Mathes Tischler, „*měšťan a soukeník zde v Jihlavě*“.³⁸⁹ Hans, který sám sebe tituluje jako „*Matthese Tischlera nebožtíka syn po něm pozůstalý*“ pořizuje svoji poslední vůli 24. listopadu téhož roku, což je pouhý den před vysvědčením kšaftu svého otce.³⁹⁰ Mezi 30. říjnem a 24. listopadem tedy musel otec Mathes zemřít; dosud svobodný syn Hans musel být mrtvý nejpozději 16. prosince, kdy byl vysvědčen jeho kšaft.

---

³⁸³ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 58r (testament Anny, dcery Martina Scholtze), fol. 57v-58r (testament Mathiase Scholtze).

³⁸⁴ Tamtéž, fol. 68v (testament Mathese Festa).

³⁸⁵ Tamtéž, fol. 70r-71r (testament Anny, vdovy po Mathesovi Festovi).

³⁸⁶ Tamtéž, fol. 336r-v (testament Hanse Schaffera).

³⁸⁷ Tamtéž, fol. 343r (testament Susanny, pozůstalé dcery po Hansi Schafferovi).

³⁸⁸ Tamtéž.

³⁸⁹ Tamtéž, fol. 341v (testament Mathese Tischlera).

³⁹⁰ Tamtéž, fol. 345r-v (testament Hanse Tischlera).

Mathes odkazuje svůj dům a soukenický rám synovi Hansovi, ze kterého má vyplácet svoji matku Catharinu. Dům se tehdy dle rejstříků městských sbírek nacházel ve druhé městské čtvrti, v tzv. Dolní České ulici (Untere Behemgasse).³⁹¹ Mathesova žena Catharina má v tomto domě zároveň do konce života zajištěno bydlení.³⁹² Pokud se však Mathes na konci října 1605 snažil v textu své poslední vůle zajistit snesitelné živobytí a optimální majetkové podmínky pro svého syna i manželku, je jisté, že již do měsíce a půl jsou tyto požadavky bezpředmětné. Dne 16. prosince 1605 se totiž nedožil jediný člen zmiňované rodiny. Syn Hans totiž v kšaftu datovaném k 24. listopadu předává většinu majetku svým třem tetám, sestřám *mrtvé* matky Cathariny.³⁹³ Stojí též za zmínku, že jak otec, tak syn, si přivzali ke vzniku svých posledních vůlí stejné svědky: Andrease Rottha a Michla Rottnekhera.

Podle testamentárních požadavků Matze Matyasche ustanovených roku 1606 případně manželce Marthě náležitý třetí díl a dům, z čehož má vychovat děti Justinu, Wentze a Jeremiase do dospělosti.³⁹⁴ Matz Matyasch se tehdy nejspíše živí soukenictvím, neboť řeší svoji pozůstalost i z hlediska hotovosti za různé druhy sukna a příze. Zajímavý je odkaz čtrnácti knih, což je v kontextu dalších jihlavských testamentů jev ojedinělý, které jsou kšaftovány jmenovitě synům Wentzovi a Jeremiasovi, bez dcery Justiny. Testament zhruba takového obsahu pořídil Matz Matyasch 19. července a již za týden a půl (28. dne téhož měsíce) byl kšaft vysvědčen. Testament Marthy, Matzovy ženy, je ověřen a schválen zhruba o měsíc později, 25. srpna 1606.³⁹⁵ Martha v něm odkazuje z třetího dílu, který jí patří po muži, z čehož vyplývá, že Matz již musel být mrtev. Zajímavá je též poznámka Marthy, že pokud děti přežijí její smrt, má si je k sobě vzít její otec. Nejenom, že zde máme doklad o způsobu zajištění péče o oboustranné sirotky, ale velmi pravděpodobně i doklad o pochybnosti, zda v době morové nákazy přežijí děti blízkou smrt své matky. Jisté je, že zhruba v rozmezí měsíce a půl zemřel jak otec, tak i matka tří nedospělých dětí, Justiny, Wentze a Jeremiase.

V červenci 1606 ustanovuje podobně jako Matz Matyasch svoji poslední vůli i Hans Scholtz, přesně 16. července.³⁹⁶ Kšaft byl vysvědčen 25. srpna. Rosina, vdova po Hansovi, pořídila testament na začátku listopadu stejného roku (6. listopadu), ale vysvědčen byl až v lednu roku následujícího (19. ledna 1607).³⁹⁷ Oba manželé kšaftují předem zvláštní podíl Susanně za věrnost, s jakou jim pomáhala v nemoci. Susanna je přitom nevlastní dcerou Hanse, zato vlastní dcerou Rosiny. Rosina dále kšaftuje své druhé dceři Ursule a dvěma vnučkám Judith a Anně. Vnučka Anna je podělena také z Hansovy pozůstalosti. Zmínka o nemoci u obou testátorů nabízí vysvětlení související s výskytem moru v Jihlavě tohoto roku. Oba manželé ustanovili ke svým testamentům stejné poručníky, Lorentze Wutschnera a Hanse Wenigera.

---

³⁹¹ Tamtéž, i. č. 54 Rejstřík městské sbírky - 1592 (termín sv. Jiří); i. č. 56 Rejstřík městské sbírky - 1596 (termín sv. Michala); i. č. 58 Rejstřík městské sbírky - 1599 (termín sv. Michala); i. č. 59 – Rejstřík městské dávky, event. jiná dávka – 1607.

³⁹² Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 341v (testament Mathese Tischlera).

³⁹³ Tamtéž, fol. 345r-v (testament Hanse Tischlera).

³⁹⁴ Tamtéž, fol. 355r-v (testament Matze Matyasche).

³⁹⁵ Tamtéž, fol. 356v-357r (testament Marthy Matyaschin).

³⁹⁶ Tamtéž, fol. 356r-v (testament Hanse Scholtze).

³⁹⁷ Tamtéž, fol. 365v-366r (testament Rosiny Scholtzin).

Morový rok 1606 se stal osudným také pro manžele Jacoba a Susannu Rindtfleischovi, jejichž dům je psán ke čtvrté městské čtvrti do ulice Mlátečné (Trebergasse).³⁹⁸ Jacob pořizuje poslední vůli 26. dubna a vysvědčen je zhruba za tři týdny, 19. května.³⁹⁹ Když 18. října stejného roku píše testament jeho žena Susanna, žije již šestý měsíc ve vdovském stavu.⁴⁰⁰ Jako vdova po Jacobovi se ostatně označuje i v intitulaci své poslední vůle, která byla vysvědčena o týden později, 24. října. Testamenty této manželské dvojice nejsou zajímavé pouze z hlediska sledování důsledků morové epidemie, když v průběhu půl roku zůstalo pět dětí bez vlastních rodičů. Druhým momentem je zde totiž fakt, zde máme opět příklad rodiny, v níž žijí děti, které má jeden z partnerů z předchozího manželství. Ač 2/3 svého majetku odkazuje Jacob všem pěti dětem (Anně, Christofovi, Georgovi, Fridrichovi a Susanně), testátorka Susanna kšaftuje pouze čtyřem z nich, vlastním nedospělým dětem Christofovi, Georgovi, Fridrichovi a Susanně. Anna pochází podle textu Jacobovy poslední vůle z jeho prvního manželství s ženou Annou. Po vlastní matce získává Jacobova dcera Anna navíc měšec s 6 kopami grošů s odůvodněním, že to patřilo „její milé matce“.⁴⁰¹ Pro zajímavost uvedme, že máme zprávy o druhé Jacobově dceři, Susanně, která přežila do dospělosti a v roce 1519 se vdává za Marcuse Höfera.⁴⁰²

K roku 1619 je dochována svatební smlouva mezi Augustinem Heidlerem a Christinou, pozůstalou dcerou po Bartlovi Segnschmidovi.⁴⁰³ Oba ale umírají v rozmezí necelého měsíce v morovém roce 1624. Augustin ustanovil své testamentární požadavky ve čtvrtek 29. srpna a již za necelý týden, ve středu 4. září byl kšaft vysvědčen.⁴⁰⁴ Za dva a půl týdne nato (21. září) pořizuje testament vdova Christina.⁴⁰⁵ Její poslední vůle byla vysvědčena o necelý týden později, 27. září. Jak vypadaly rodinné a majetkové poměry této dvojice, jejíž manželství trvalo necelých šest let? Text testamentů ani jednoho z nich neobsahuje odkazy určené dětem. Augustin, který se tituluje slovy „*měšťan města Jihlavy*“, podává výčet dlužných částek vysoké výše, kteří jsou mu obyvatelé Jihlavy dlužní.⁴⁰⁶ Svůj majetek kšaftuje ženě a do širšího příbuzenstva. Christina v testamentu poděluje své sourozence, mj. sestru Judith za věrnost, kterou jí i zemřelému Augustinovi prokazovala.⁴⁰⁷ Ke svým posledním vůlím si Augustin a Christina přizvali Bartla Staningera jako jednoho ze svědků. Mor pozdního léta 1624 se stal rozhodným pro i Adama Grosse a jeho syna Tobiasa. Adam, který byl již pravděpodobně vdovcem, pořídil svůj testament v pátek 2. srpna.⁴⁰⁸ Hned následující den, v sobotu, tak činí jeho syn, který se zde představuje jako „*pozůstalý syn po Adamu Grossovi*“.⁴⁰⁹ Během

³⁹⁸ Tamtéž, i. č. 56 Rejstřík městské sbírky - 1596 (termín sv. Michala); i. č. 58 Rejstřík městské sbírky - 1599 (termín sv. Michala); i. č. 59 – Rejstřík městské dávky, event. jiná dávka – 1607.

³⁹⁹ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 351v-352r (testament Jacoba Rindtfleische).

⁴⁰⁰ Tamtéž, fol. 361v-362r (testament Susanny, vdovy po Jacobovi Rindtfleischovi).

⁴⁰¹ Tamtéž, fol. 351v-352r (testament Jacoba Rindtfleische).

⁴⁰² Tamtéž, i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737, fol. 108r (matrimonium – Marcus Höfer a Susanna).

⁴⁰³ Tamtéž, fol. 107r (matrimonium – Augustin Heidler a Christina).

⁴⁰⁴ Tamtéž, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, s. 18 (testament Augustina Heidlera).

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 25 (testament Christiny, vdovy po Augustinovi Heidlerovi).

⁴⁰⁶ Tamtéž, s. 18 (testament Augustina Heidlera).

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 25 (testament Christiny, vdovy po Augustinovi Heidlerovi).

⁴⁰⁸ Tamtéž, s. 4–5 (testament Adama Grosse).

⁴⁰⁹ Tamtéž, s. 5 (testament Tobiasa Grosse).

jediného dne tak musel jeho otec Adam zemřít. A skutečně hned po neděli, v pondělí 5. srpna byl otcův kšaft vysvědčen. Někdy v první polovině týdne však umírá i syn Tobias, jehož kšaft byl vysvědčen hned nejbližší čtvrtek 8. srpna. Otec měl přitom obavy ohledně zajištění péče pro svého syna Hanse. Proto Adam ve své poslední vůli ustanovil, že pokud by zemřel syn Tobias, má být Hans vychováván testátorovým švagrem Ambrosy Osterlambem, který byl zároveň ustanoven jedním ze dvou poručníků. Je možné, že rychlost postupující nákazy zaváděla příčnu k tomu, aby se otec Adam bál o přežití syna Tobiase, který skutečně kšaftoval hned druhý den po něm. V každém případě je jisté, že již do týdne od data vzniku kšaftu Adama je z další výchovy Hanse vyloučen nejen mrtvý Adam, ale i Adamův syn Tobias.

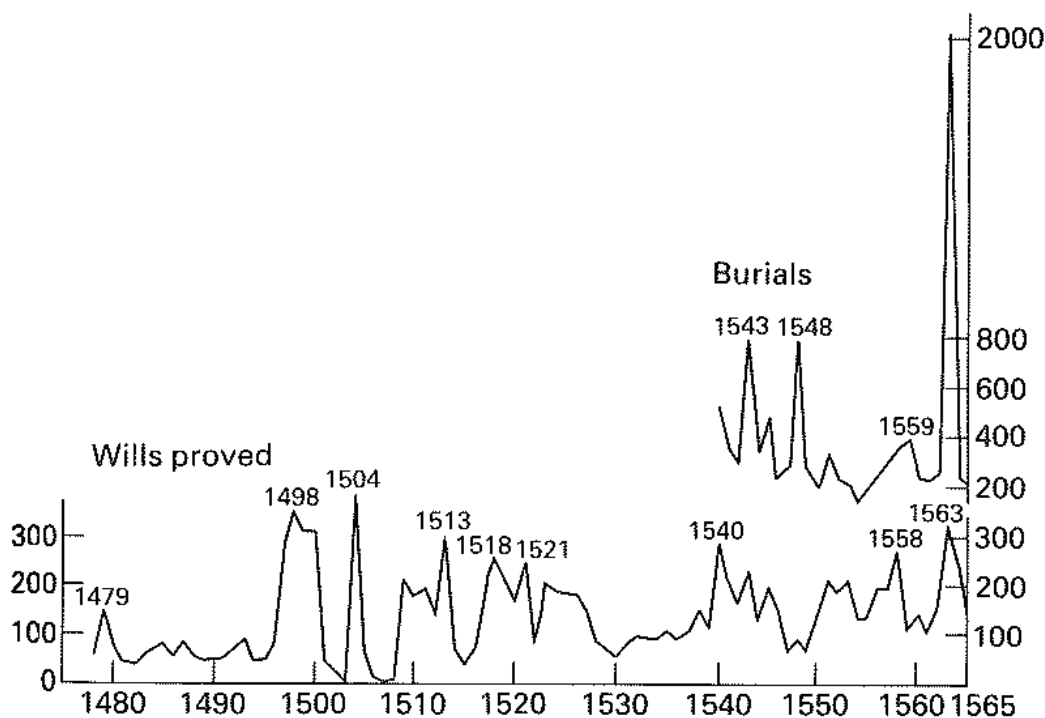
Testamenty členů nukleární rodiny byly tedy zvláště v morových letech pořizovány v rychlém sledu za sebou. Takových případů jsme našli celkem devět v rámci pěti (resp. čtyř, tj. vyjma roku 1597) morových let. Zároveň máme doklady o tom, že testátoři po pořízení kšaftu řádově v několika dnech (výjimečně měsících) skutečně umírali. Co bylo příčinou relativně značného množství testamentů osob navzájem úzce spřízněných, které byly pořizovány v odstupe několika dní či měsíců? Kromě postupující morové nákazy přítomné v konkrétních rodinách, kde se mohli dosud zdraví jedinci nakazit od umírajících, měla na tento jev vliv i další skutečnost. Uvědomme si, že ve všech případech pořizovali kšaft nejprve otcové rodin a manželé partnerek. Důležitým momentem je přitom právně zajištěné předání dědičného (otcovského) majetku formou poslední vůle, a to z otce/manžela jako hlavy rodiny svým dětem/ženě. Teprve po smrti otců/manželů se majiteli rodinné pozůstalosti staly jejich děti a partnerky, kterým tímto nastává, v případě potřeby, největší motivace k pořízení poslední vůle. A blízkost smrti v morových letech zapříčinila, že tito blízcí pozůstalí kšaftují z nově zděděného majetku a umírají v krátkém rozmezí po zemřelém otci/manželovi. Sled těchto událostí byl v kritických obdobích velmi rychlý (i v rámci několika dní). Všimněme si, že většina svobodných dětí a vdov se výslovně zmiňují o charakteru majetku, z kterého kšaftují. Pozůstalé děti odkazují z toho, co jim odkázal otec; vdova kšaftuje z třetího dílu, který získala od manžela, příp. i z věna vymíněného ve svatební smlouvě.

Vedle těchto situací musel jistě v mnohých rodinách v době nákazy nastávat moment, kdy umírají v první řadě (ne)dospělé svobodné děti a manželky a následně teprve otcové/manželé. S průběhem morové nákazy v takových rodinách se bohužel v testamentárních záznamech nesetkáme tak často. Pokud totiž zemřelo dospělé svobodné dítě/žena časově před svým otcem/manželem, nedošlo za jejich života k předání náležitého dědictví po otci/manželovi, které tvořilo hlavní část jejich vlastního majetku. Důvod či motivace ke kšaftování tedy nemohla být u těchto jedinců natolik výrazná a jejich testamenty jsou vzácnější.

V. 7 „Probate evidence“ a „parish register evidence“

P. Slack provedl podrobnou analýzu ročních počtů testamentů pořízených mezi lety 1478-1565 v osmnácti londýnských farnostech. Údaje o reálném počtu zemřelých osob za rok měl P. Slack k dispozici od roku 1540, a to díky nejstarší dochované matrice pohřbů. Svůj výzkum tak mohl rozdělit do dvou fází, jejichž výsledky zakreslil do společného grafu, který si vzhledem k cennosti Slackova výzkumu zde dovoluji otisknout s příslušnou citací. V první z fází sleduje četnostní extrémy u testamentů v období 1478-1539. Ve fázi druhé již mohl maxima uzavíraných testamentů v období 1540-1565 komparovat s počty zemřelých, které udává farní matrika.⁴¹⁰

V první fázi sleduje maxima v počtu uzavíraných testamentů, které podle P. Slacka souhlasí s obdobím výskytu moru v Londýně, o němž se dochovaly zprávy z jiných pramenů. Jednalo se o roky 1479, 1498, 1504, 1513, 1518 a 1521. Zvláště mezi lety 1498-1521 jsou přitom rozestupy mezi morovými nákazami velmi krátké.⁴¹¹ Nicméně v Londýně existovaly i epidemie, o nichž hovoří „literární evidence“, ale do počtu testamentů se tato skutečnost nepromítla. Tak tomu bylo například v letech 1535-1536. Na tomto základě se P. Slack domnívá, že v tomto období lze očekávat výskyt i jiných epidemií, než jak by se zdálo z „pozůstalostní evidence“. Očekává též, že propuknutí moru bývalo častější v raném 16. století, než v raném 17. století.⁴¹²

Graf č. 7: Graf P. Slacka zaznamenávající mortalitní výkyvy v Londýně v období 1478-1565 podle početnosti testamentů (spodní křivka) a dále podle matričních údajů o pohřbech (od roku 1540 horní křivka). Převzato z publikace: Paul SLACK, *The Impact*, s. 147.

⁴¹⁰ P. SLACK, *The Impact*, s. 147-148.

⁴¹¹ Tamtéž.

⁴¹² Tamtéž.

Pokud jde o výsledky druhé fáze bádání, kdy již jsou k dispozici i matriky, dvě zjištěná maxima v počtu testamentů (1540, 1563) odpovídají morovým epidemiím doloženým jinými prameny. Výjimkou je rok 1558, kdy počet kšaftů sice vykazuje vysoké hodnoty, ale současné zmínky o moru se nedochovaly. Oproti skutečné výši mortality v populaci jsou počty testamentů v tomto roce nadhodnoceny a nejspíš souvisí s chřipkovou epidemií 1558-1559.⁴¹³ Srovnáním počtu testamentů s mortalitními maximy zjištěnými z farní matriky, vychází najevo významnější nesrovnalost. A sice dvě těžké (pravděpodobné morové) epidemie v letech 1543 a 1548, jak si lze ověřit na průběhu křivky v presentovaném grafu. Úmrtnost v rámci celé populace v těchto letech nezanechala svůj odraz ve vyšším počtu uzavíraných kšaftů. Dalším zkreslením úrovně mortality je morový rok 1563, kdy farní matrika dokládá úmrtnost obrovského rozsahu. Tehdy lze konstatovat výrazný nepoměr mezi výši skutečné mortality a nepoměrně nízkým počtem pořizovaných testamentů. Četnost posledních vůlí v tomto roce značně podhodnocuje reálný stav z hlediska úmrtnostních poměrů.⁴¹⁴

Na základě svého výzkumu londýnských testamentů komparovaných s matričními údaji tedy P. Slack tvrdí, že studiem četnostních extrémů pořizovaných testamentů získáváme „*pouze částečný obrázek o celkové mortalitě*“.⁴¹⁵ A měření četnosti výskytu epidemií podobně jako jejich závažnosti na základě sledování ročních počtů testamentů pokládá za značně nevyhovující postup, alespoň pro období do roku 1540. I přes velmi negativně znějící závěry P. Slacka ohledně využití ročních počtů testamentů k odhadu hlavních tendencí mortality, je na jeho výzkum v odborné literatuře často vzpomínáno a rovněž je odkazováno např. na jeho chronologii (morových) epidemií v 15. a 16. století v Londýně především pro období, pro které se nevedly matriční záznamy.⁴¹⁶ Rovněž byl v dalších studiích napodobován jeho metodologický postup. Pozdější badatelé (R. Smith, M. Takahashi, N. Goose, N. Evans) zdůrazňují především jeho metodologický postup odvíjející se od komparace ročních počtů testamentů a údajů o úmrtnosti poskytnutých matrikami a mnozí mu dokonce přiznávají první místo v systematickém výzkumu demografických otázek studovaných na základě testamentů.⁴¹⁷

Kritika anglických farních matrik jako pramenů pro demografické studium a dějiny rodiny v protostatistickém období přiměla R. T. Vanna k přesunu pozornosti v rámci těchto studovaných otázek především k testamentům a dále k inventářům. „*Jediná evidence vyhovující (odpovídající) kvantitativnímu studiu jsou pozůstalostní dokumenty: poslední vůle a inventáře*.“⁴¹⁸ Kromě toho, že matriční záznamy podle R. T. Vanna obsahují dlouhé pauzy, vyznačují se menším množstvím detailů, které jsou schopny ke struktuře rodiny a domácnosti i k demografickým procesům v populaci podat. A především jsou v Anglii přístupné až od poloviny 16. století. Alternativní zdroj informací, kterým

---

⁴¹³ Tamtéž.

⁴¹⁴ Tamtéž.

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 148.

⁴¹⁶ M. TAKAHASHI, *The number of wills*, s. 200; N. GOOSE, *Fertility and Mortality*, s. 190.

⁴¹⁷ R. SMITH, *Plagues and Peoples*, s. 197-198; M. TAKAHASHI, *The number of wills*, s. 200-204; N. GOOSE – N. EVANS, *Wills*, s. 63; N. GOOSE, *Fertility and Mortality*, s. 190.

⁴¹⁸ R. T. VANN, *Wills*, s. 346.

mohou být svatební smlouvy, rovněž nejsou v Anglii dochovány v takové míře, jako například ve Francii.⁴¹⁹

Tento autor ve své studii rodinných struktur na základě testamentů z Banbury v letech 1558-1723 provedl komparaci kvantitativních údajů, které podávají nejen kšafy, ale také inventáře a matriky pohřbů v tomto období. Sleduje tedy jednak počet testátorů a pořizovatelů inventářů v průběhu období, ale také velikost zemřelé dospělé populace v Banbury, kterou označuje termínem „potenciální testátoři“.⁴²⁰ Kromě slovního doprovodu podal závěry svého výzkumu také v podobě grafů, zvláště pro muže a ženy. Jak R. T. Vann komentuje výsledky analýzy, průběh dvou křivek vztahujících se k „potenciálním“ testátorům a „reálným“ testátorům probíhá za jakéhosi vzájemného kopírování sebe sama.⁴²¹ Přesto, že nelze úroveň mortality v rámci tzv. „*will-making population*“ vztáhnout pro případ celé populace, jedná se podle R. T. Vanna o důležitý ukazatel mortalitních poměrů v populaci. S tím souvisí další poznatek, a totiž že procentuální vyjádření poměru mezi mužskými a ženskými kšafy zůstává v období let 1558-1723 „dosti konstantní“.⁴²²

Jiný anglický badatel N. Goose v době relativně nedávné pokusil podle svých vlastních slov o „srovnání a konfrontaci relativní hodnoty dvou pramenů“.⁴²³ Tyto prameny představují testamenty a farní matriky, jejichž prostřednictvím zkoumá měnící se úroveň fertility a mortality v populaci. Zatímco soubor testamentů ze tří velkých anglických měst (Cambridge, Colchester a Reading) se dochoval kontinuálně pro celé období období 1500-1699, a to v počtu celkem 6195 kšaftů, matriční evidence je torzovitější.⁴²⁴

Srovnáním ročních počtů testamentů z uvedených měst s úmrtnostními poměry zjištěnými na základě matrik dochází N. Goose k následujícím závěrům. Výše testamentů pořizovaných ve 40. letech poukazuje na mortalitní krizi, což odpovídá jak výzkumům P. Slacka na základě studia ročních počtů kšaftů komparovaných s matričními záznamy, tak také analýzám dalších anglických matrik. Mortalitní krize v roce 1540 je patrná nejen pro Colchester a Reading, ale i pro Londýn, Lichfield, Essex a Berkshire. Je tedy pravděpodobné, že se jednalo o rok morový, pro což se kromě N. Goose vyslovuje i P. Slack.⁴²⁵ N. Goose proto dává na zvážení otázku otevření nové diskuze o možné morové epidemii v roce 1540 v Anglii, přestože není tento mor potvrzen jinými prameny. Kritické úmrtnostní poměry ve 40. letech v Anglii dokládá i fakt, že například pro Cambridge byl zaznamenán vůbec nejvyšší počet testamentů za celé 16. století v roce 1545.⁴²⁶

Mírný nárůst počtu testamentů byl ve sledovaných městech zjištěn také na počátku 50. let, což už může být porovnáno se záznamy matrik. Matriční záznamy hovoří o vysoké mortalitě i na konci 50.

---

⁴¹⁹ Tamtéž.

⁴²⁰ Tamtéž, s. 348-351.

⁴²¹ Výjimkou je pouze období občanské války. Tamtéž, s. 348-349.

⁴²² Tamtéž, s. 352.

⁴²³ N. GOOSE, *Fertility and Mortality*, s. 190-191.

⁴²⁴ Matriční evidence pro studovaná tři anglická města je v úplnější podobě dostupná až od poloviny 16. století, nicméně i v dalším období dozrává značných mezer. Roku 1538, kdy se v Anglii objevují první matriky, byly založeny pouze pro dvě ze čtrnácti cambridgeských matrik. Tamtéž, s. 192-193.

⁴²⁵ Tamtéž, s. 201. N. Goose odkazuje na práci: P. SLACK, *The Impact*, s. 57, 60-61.

⁴²⁶ N. GOOSE, *Fertility and Mortality*, s. 201.

let, čemuž odpovídá i vzestup počtu kšaftů ve všech třech anglických městech. „Testamentární evidence“ dokládá pro Cambridge v letech 1556-1559 zhruba dvou- až čtyřnásobný počet pořizovaných kšaftů oproti průměru z osmi sousedících let (2,6 násobek v roce 1556; 4,0 násobek v roce 1557; 2,6 násobek v roce 1558; 1,8 násobek v roce 1559).⁴²⁷ Matriky ve dvou cambridgeských farnostech přitom zaznamenávají 2,3 krát vyšší úmrtnost v roce 1558 oproti průměru z osmi sousedních let. Násobek počtu testamentů v Readingu v letech 1557-1559 byl oproti průměrnému počtu zhruba dva a půl až tři krát větší (2,6 násobek v roce 1557; 3,2 násobek v roce 1558; 3,2 násobek v roce 1559).⁴²⁸ Matriky pohřbů dochované pro jednu farnost v Readingu rovněž dokládají vysokou mortalitu zde v letech 1558-1559 (2,0 násobek v roce 1558; 1,7 násobek v roce 1559). V Colchesteru v letech 1556-1560 bylo pořizováno zhruba dvoj- až trojnásobně více testamentů oproti ročnímu průměru v osmi sousedních let (2,6 násobek v roce 1556; 3,2 násobek v roce 1557; 2,4 násobek v roce 1558; 2,8 násobek v roce 1559; 2,0 násobek v roce 1560).⁴²⁹ Matriční záznamy jsou pro toto období v Colchesteru velmi chudé a nemůžeme proto data získaná studiem testamentů adekvátně porovnat s úrovní mortality vypočítanou z matričních záznamů.

Po roce 1560 klesá podle N. Goose hodnota testamentů jako pramenů, díky nimž můžeme poukázat na hlavní tendence mortality. V tomto období se již v Anglii stávají matriky obecně dostupnějším pramenem. N. Goose nicméně podává konkrétní argumenty podporující tvrzení, že ani matriky nejsou naprosto bezchybným měřítkem demografických procesů v rámci celé populace a v kontinuálním časovém období.⁴³⁰ Ve srovnání s naší historickou demografií, kde výpovědní hodnota matrik není pro potřeby demografie v protostatistickém období téměř zpochybňována (resp. nejsou výrazněji připomínána jejich negativa), se v Anglii vůči používání matrik ozývá mnohem více kritických hlasů (podobně P. Slack).

N. Goose hovoří o tom, že extrémní četnost testamentů ze všech tří sledovaných měst prokázaná k určitým rokům koresponduje s vysokou úrovní mortality, která byla zjištěna na základě studia matrik pohřbů. Je ovšem pravděpodobné, že ne všechny mortalitní krize jsou tímto způsobem zachyceny.⁴³¹ V tomto duchu hovořil již dříve i P. Slack a stejná domněnka se objevuje i u českého badatele P. Raka. A naopak lze v souboru testamentů z Cambridge, Colchesteru a Readingu nalézt roky s vysokým počtem uzavíraných kšaftů, tyto potenciální mortalitní krize však nemají oporu v matričních záznamech.⁴³²

---

⁴²⁷ Tamtéž, s. 205.

⁴²⁸ Tamtéž.

⁴²⁹ Tamtéž.

⁴³⁰ Tamtéž, s. 189, 208-209.

⁴³¹ N. GOOSE, *Fertility and Mortality*, s. 212. Například v roce 1582 a 1608 vypovídají farmí matriky dochované pro Reading o vysoké úrovni mortality, čemuž ovšem neodpovídá nízký počet pořizovaných testamentů. Tamtéž, s. 210. Další menší rozdíly ve výpovědních hodnotách „probate evidence“ a „parish register evidence“ pro konkrétní roky a konkrétní anglické město viz tamtéž, s. 209-210.

⁴³² Tamtéž, s. 210. Takové případy se vyskytují například v Cambridge v letech 1569, 1617 a 1661 nebo v Colchesteru v letech 1582, 1593, 1616, 1648 a 1651.

Mezi omezení, která studium testamentů pro zmiňované účely přináší, náleží podle N. Goose především sociální selektivita a případné podhodnocení počtu dcer jako příjemců majetku.⁴³³ Výhody „pozůstalostní evidence“ pro anglické prostředí vidí ve třech rovinách. Za prvé jmenuje okolnosti geografického a (kontinuálního) chronologického rozsahu pořizovaných testamentů.⁴³⁴ Připomíná, že poslední vůle jsou v jeho případě dochovány pro každé ze tří studovaných měst po celé období 1500-1699 (1700). Dalším velice důležitým přínosem dlouhých časových řad testamentů je jejich existence i ve starších obdobích, kdy dosud není k dispozici evidence farních matrik. Jedná se především o dobu 15. století, resp. do roku 1538, kdy se v Anglii začínají objevovat matriky. Nicméně až do poloviny 16. století nahrazují testamenty chybějící matriční údaje v oblastech, kde dosud nebylo vedení matrik ustáleno v plné podobě.⁴³⁵ Posledním důvodem, kvůli kterému je třeba brát v potaz testamenty v historicko-demografickém studiu, je možnost korekce matričních údajů v pozdějších obdobích díky kontinuální časové řadě posledních vůlí. Testamenty tak mohou vyplnit data v časových úsecích, kdy byly matriky vedeny méně kvalitně či obsahovaly mezery. V Anglii byla takovým obdobím občanská válka a doba interregna v 17. století, ale ani konec tohoto století se nevyznačoval precizností a systematičností ve vedení matrik.⁴³⁶

Pokud jde o výpovědní hodnotu dlouhých časových řad testamentů v otázce (ne)existence mortalitních krizí v minulosti, uzavírá tedy N. Goose tuto záležitost takto: „*Navzdory faktu, že testamentární evidence je sociálně selektivní, identifikuje většinu propuknutí epidemických nemocí, které jsou zřejmě z farních matrik, ...*“⁴³⁷ N. Goose nezastírá, že matriční záznamy jsou jako pramen pro historickou demografii mnohem lépe využitelné a jejich prostřednictvím můžeme skutečně „měřit“ stupeň mortality v populaci. Nicméně tvrdí, že podstatné změny v úrovni mortality je možno sledováním ročních počtů testamentů, dochovaných v dlouhých časových řadách, zaznamenat.⁴³⁸ Studium urbánní demografie si přitom podle něj vyžaduje velmi široké spektrum pramenů, které jsou použity, včetně testamentů. „Evidenci“ demografických jevů zprostředkovaných dlouhými chronologickými řadami testamentů doporučuje používat vedle takových pramenů, jakými jsou seznamy daňových poplatníků, církevní soupisy obyvatelstva a matriky. A to „... *ne namísto těchto ostatních pramenů, ale jako jejich cenný doplněk k nim.*“⁴³⁹ N. Goose, který se ve svém výzkumu zabýval jak otázkou mortality tak fertility, nezakrývá určité metodologické obtíže, které studium testamentů v tomto ohledu přináší. Přesto tvrdí, že testamenty „...*mohou být dobře užity vedle evidence farních matrik k poskytnutí plnějšiho obrazu raně novověkých demografických podmínek a trendů, někdy potvrzující výsledky, které odhalují matriky, někdy kompenzující nekompletní /matriční, poznámka autorky/ záznamy životních událostí.*“⁴⁴⁰

---

⁴³³ Tamtéž, s. 195-196.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 193-194.

⁴³⁵ Tamtéž, s. 201-202.

⁴³⁶ Tamtéž, s. 201, 212.

⁴³⁷ Tamtéž, s. 209.

⁴³⁸ Tamtéž, s. 212.

⁴³⁹ Tamtéž.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 191.

VI. Počet dětí zmíněných v testamentech jako demografický ukazatel?

VI. 1 Počet dětí zmíněných v testamentech

Práce francouzského historika P. Dubuis o testamentech ze švýcarské horské oblasti Valais může být pro náš výzkum velikosti rodin inspirací. Dubuis sledoval měnící se početnost dětí zmíněných v testamentech v období 1300–1599. Vzorek 791 testamentů rozdělil dle roku pořízení do časových úseků vymezených čtvrtstoletím (viz tab. č. 3). Pro tyto časové úseky podává hodnoty průměrného počtu dětí, kterým je v testamentech odkazováno.⁴⁴¹ Dubuis si všímá nárůstu počtu dětí v letech 1450–1474 a 1550–1574, kdy testátoři odkazovali po zaokrouhlení průměrně 3 dětem v prvním z výše zmíněných čtvrtstoletí a až 3,5 dětem v druhém. Tato dvě maxima dává Dubuis do souvislosti s klesající mortalitou zapříčiněnou nižším výskytem epidemií. Minima v počtu dětí, kterým je odkazováno, bylo dosaženo ve čtvrtstoletí 1350–1374. Výsledky Dubuis korespondují s potvrzeným výskytem epidemií a moru v tomto období. Tehdy testátoři ve svých posledních vůlích zmiňovali v průměru pouze 1,45 dětí.

období	průměrný počet dětí
1300-1324	1,75
1325-1349	1,76
1350-1374	1,45
1375-1399	1,85
1400-1424	2,07
1425-1449	2,47
1450-1474	2,99
1475-1499	2,68
1500-1524	2,85
1525-1549	2,99
1550-1574	3,46
1575-1599	3,07

Tab. č. 3: Průměrný počet dětí, jimž bylo odkazováno v jednom testamentu. Dle zjištění Dubuis na základě studia vzorku 791 testamentů z regionu Valais v období 1300-1599. (Pierre Dubuis, *Le jeu de la vie*, s. 279)

Právě poslední čtvrtstoletí, kterému se v souvislosti s výzkumem počtu dětí Dubuis věnoval, chronologicky odpovídá období, které zajímá nás. Dubuis uvádí pro poslední čtvrtinu 16. století, že bylo v průměru odkazováno 3,07 dětem. V Jihlavě ve stejném období, ke kterému přidáme ještě první

⁴⁴¹ P. DUBUIS, *Le jeu de la vie*, s. 275an.

čtvrtinu století 17., bylo odkazováno průměrně 2,86 dětem (pro období přesně 1578-1624).⁴⁴² Výsledky samozřejmě nelze beze zbytku komparovat vzhledem k existenci odlišných právních principů a různých politických, sociálních a kulturních podmínek. Přesto zkusme vyjít z předpokladu Dubuis, že vyšší počet zmiňovaných dětí předpokládá stabilizovanou situaci v regionu, alespoň pokud jde o epidemie a hladomory. Pro Jihlavu bychom v tomto případě mohli konstatovat klidnější období a konsolidované podmínky.

Promítněme sledovaný ukazatel na časovou osu postupně po desetiletích na přelomu 16.–17. století: 1580–1589, 1590–1599, 1600–1609, 1610–1619. Výsledná čísla se budou pohybovat v rozmezí 2,53-3,14 dětí vystupujících jako dědicové v jednom testamentu. V rámci úzce vymezeného chronologického období (40 let) samozřejmě nelze usuzovat na významný vliv morových epidemií na hodnotu tohoto ukazatele jako v případě Dubuis a regionu Valais v průběhu několika staletí. Přesto je zajímavá ta skutečnost, že v 80. letech 16. století bylo v jednom testamentu průměrně odkazováno více než třem dětem. Na počátku 17. století je to již pouze 2,5 dítěte.

období	průměrný počet dětí
1580-1589	3,14
1590-1599	2,99
1600-1609	2,53
1610-1619	2,71

Tab. č. 4: Průměrný počet vlastních dětí, jimž bylo odkazováno v jednom testamentu, rozlišeno z chronologického hlediska (Jihlava, 1578-1624)

Výsledky výzkumu provedeného na základě jihlavských testamentů z přelomu 16.–17. století vykazují jistou podobnost s poznatky historických demografů. Za prvé se jedná o závěry historicko-demografických výzkumů vztahujících se k výskytu morových a jiných epidemií v českých zemích v raném novověku. Dotvrzují totiž, že ke konci 16. století narůstá počet morových (a dalších) epidemií a dokonce i hladomorů. Tento nepříznivý vývoj dále graduje na počátku 17. století.⁴⁴³ Jak vidíme, na přelomu 16.–17. století skutečně dochází ke snížení počtu dětí, kterým je jihlavskými testátory odkazováno. Tato situace by tak mohla odpovídat obecně vyznívajícím závěrům historických demografů o zvýšeném množství nálezů a hladomorů v tomto období. Druhá otázka se týká velikosti rodiny, resp. početnosti dětské složky v rodinách v období raného novověku v našich podmínkách. Autoři studie o přirozené změně obyvatelstva v 17.–18. století dokládají, že v tomto časovém rozpětí se v českých zemích z jednoho sňatku v průměru narodilo pět dětí. Vlivem vysoké kojenecké a dětské

⁴⁴² SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682.

⁴⁴³ Lumír DOKOUPIL – Ludmila FIALOVÁ – Eduard MAUR – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená změna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 63–64.

úmrtnosti se dospělosti nedožila „o něco více než polovina narozených dětí“.⁴⁴⁴ Toto početní vyjádření tak koresponduje s výsledky zjištěnými v naší sondě, že totiž na konci života jedince (žijícího v manželském či vdovském stavu) bylo odkazováno průměrně 2,86 vlastním dětem.

Další fází provedeného výzkumu velikostí rodin bylo rozlišení jihlavských testátorů dle pohlaví a rodinného stavu. V otázce počtu dětí budeme dále pracovat s kvalitativními údaji příslušejícími pouze testátorům žijícím v manželském či vdovském stavu.

Velikost nejvyšší rodiny v době poručení posledních vůlí jednotlivými osobami neodpovídá do důsledku její velikosti ve skutečnosti. Lze předpokládat, že velikost úzkého okruhu rodiny, která testátora v přeneseném slova smyslu “obklopovala” nejen fyzickou blízkostí, byla vlivem některých okolností jiná, než jak by vyplývalo z testamentů. Pravděpodobné je její mírné zvětšení. Příčin k tomu vedoucích bylo více. Pokud budeme mít na vědomí tuto skutečnost, potom je na místě pokusit se vymezit velikosti rodin, tak jak vyplývají z testamentárních zápisů, a dále s těmito informacemi pracovat.

Rozdílnost rodinné situace, ve které se nacházeli jednotliví testátoři, se promítla i do pozůstalostní praxe. Průměrný počet vlastních dětí, kterým odkazuje jedinec – testátor, se značně liší podle rodinného stavu testátora (viz tab. č. 5). Sonda byla vytvořena za té podmínky, že do ní nebyly započítány děti jednotlivými testátory označené jako nevlastní či přijaté.

	ženatí / vdané		vdovci / vdovy	
	muži	ženy	muži	ženy
prům. počet dětí, kterým odkazuje jedinec	2,98	2,33	2,46	2,85

Tab. č. 5: Průměrný počet vlastních dětí, jimž bylo odkazováno v jednom testamentu, rozlišeno dle pohlaví a rodinného stavu (Jihlava, 1578-1624)

Největšímu počtu dětí odkazovali ženatí muži. Za nimi co do početnosti odkazů dětem následovaly s mírným odstupem vdovy. V testamentech vdovců byly děti podělovány již o dost méně, ale naprostého minima v počtu zmiňovaných dědiců dosahují testamenty vdaných žen.

Počet dětí, jimž je odkazováno, tak kolísal mezi čísly 2,33-2,98. Číselné údaje by ovšem ještě vzrostly, kdybychom měli k dispozici přesné údaje o počtu dětí u těch testátorů, kteří se spokojili s obecným konstatováním o jistém množství dětí, ovšem bez udání jejich přesného počtu. Faktem je, že zhruba 33% testátorů (33,41%) žijících v manželském či vdovském stavu neuvádí mezi dědici ani jedno vlastní dítě. Tyto rodiny nebyly do sondy započítány, v reálu tedy muselo existovat značné

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 45. Vyšší počet dětí připadající na jednoho jihlavského testátora má na svědomí nejspíše existence vlastních dětí z vícerých manželství či např. otázka spjatá se zařazením (či nezařazením) vybytých dětí mezi ostatní podělované nevybyté sourozence.

množství rodin bez vlastních dědiců. Katalin Szende uvádí na základě výzkumu A. Kubinyi hodnotu 46%, která představuje velikost skupiny manželských párů bez žijících dětí v Bratislavě.⁴⁴⁵

Je zajímavé, že testamenty ženatých mužů zároveň uvádí největší množství dětí v jedné rodině vůbec (max. 11 dětí uvádějí celkem 3 testátoři). Za nimi v pořadí přesně dle tabulky počtu dětí následují vdovy (max. 9 dětí uvádí 1 testátorka). Poté přichází na řadu vdovci, odkazující z jednoho testamentu až 8 vlastním dětem (max. 8 dětí uvádí 1 testátor). V závětech vdaných žen lze nalézt nejvíce 6 dětí, jimž je odkazováno (max. 6 dětí uvádí 1 testátorka).

Uvedené výsledky je možno porovnat s údaji zjištěnými v historicko-demografických rozborech. Poměrně nízkou početnost dětské složky, jež se tak neshoduje s obecně rozšířenou představou široké veřejnosti o dobách dávno minulých, dokládá i Jan Horský a Markéta Seligová.⁴⁴⁶ O relativně nízkém počtu dětí, jimž bylo odkazováno, hovoří též závěry studia testamentů. Příkladem může být výzkum více než 430 bratislavských testamentů z období let 1420–1485, který provedla K. Szende. Autorka uvádí, že většina manželských dvojic měla jedno či dvě děti v okamžiku smrti jednoho z partnerů. Větší počet dětí se týkal jedinců, kteří během svého života uzavírali více manželství. Obecně lze mluvit o tendenci k většímu počtu dětí v rodinách bohatších a dobře situovaných jedinců. Katalin Szende zjistila, že až 75% testamentů, ve kterých vystupují jako dědicové děti, se týká nedospělých dětí (resp. alespoň jednoho).⁴⁴⁷

Skutečnost relativně malého podílu dětí, jimž bylo v testamentech odkazováno, mohla mít řadu příčin. Nabízí se například otázka způsobu rozdělování dědičného majetku ve smyslu neexistence odkazu již vybytým dětem. Avšak osobně tento důvod, pokud uvažuji povahu jihlavských testamentů, nepovažuji za příliš přesvědčivý. Více se nabízí takové řešení otázky, které vnímá demografická data příslušná pro populaci raného novověku (častá úmrtí, přežití vlastních dětí rodiči), případně komplexní sociální a majetkové postavení rodiny.

VI. 2 Počet synů a dcer zmíněných v testamentech s rozlišením pohlaví a rodinného stavu testátorů

Předmětem další analýzy je, zda lze na úrovni kritéria genderu vysledovat nějaké rozdíly z hlediska dědictví odkazovaného do mladších generací. Určitý počet testamentů tedy podrobíme rozboru, zda bylo v rámci dědičného vyrovnání více odkazováno vlastním synům či dcerám nebo byl tento poměr vyrovnaný. Jsme si vědomi, že je zde limit z pohledu výpovědních hodnot testamentárních zápisů: většinou se nedozvíme, jestli již někteří ze synů nebo dcer zemřeli. Sdílnější jsou testamenty například v otázce, zda jsou děti dospělé či nedospělé (resp. malé, nedovychované,

---

⁴⁴⁵ K. SZENDE, *Families*, s. 107–124.

⁴⁴⁶ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 86. A dále o velikosti rodin tamtéž, s. 17–25, 27–29.

⁴⁴⁷ K. SZENDE, *Families*, s. 113.

neženate/nevdané, ženaté/vdané), často se objevují také zmínky o (ne)předání věna při příležitosti sňatku.

Dotýkáme se zde samozřejmě dvou rozdílných pohledů vysvětlujících příčinu určitého poměru mezi pohlavím u dětí, jimž bylo na konci života rodiče odkazováno. Jak sociálně-psychologický moment, tak i moment biologický, však mají své místo v rámci uvažování o genderových rozdílech. Z hlediska sociálně-psychologických vlivů mohla být disproporce zapříčiněna jak dědickými zvyklostmi a právními předpisy určité lokality, tak i vůlí a požadavky jednotlivých testátorů. Svoji roli v otázce počtu synů a dcer však hraje i faktor biologický, tedy zda se v populaci (geograficky i chronologicky vymezené) rodilo více chlapců či děvčat. Předmět zkoumání, tedy „nerovnovážený či naopak vyvážený poměr zastoupení pohlaví dětí“ není v tomto ohledu přesně formulován. A dále, kolik z narozených dětí se dožilo smrti svých rodičů, zda se kojenecká a dětská úmrtnost týkala spíše chlapců či dívek apod. Na vývoj nemoci a její důsledky pro život/smrt dítěte hrozby samozřejmě měla vliv i lidská společnost (nejen příroda), ale to není nyní předmětem našich úvah. Důsledky biologického činitele lze zkoumat nejlépe prostřednictvím matrik, které zaznamenávají veškeré demografické změny na úrovni jednotlivých rodin. Samozřejmě s vědomím litimů výpovědních hodnot těchto pramenů, podávajících v ideálním případě informace o křtu, sňatku a pohřbu každého ze členů rodiny.

Pokud nás zajímá poměr pohlaví u dětí, jimž je odkazováno, pak je logické, že z celkové sumy 968 testamentů jsou pro nás relevantní jen kšafy těch testátorů, kteří jednoznačně uvádí nejen počet dětí, ale i jejich pohlaví. Z tohoto důvodu je velikost souboru testamentů, s nímž je nyní pracováno, menší než u dosavadního rozboru průměrného počtu dětí. Logicky se proto průměrný počet dětí vypočtený na základě dvou různě velkých vzorků testamentů může lišit.⁴⁴⁸

Výzkum probíhal v několika fázích, od sledování menšího počtu faktorů až po složitější kvantitativní analýzu. Během tohoto postupu tak snadno odhalíme moment či konkrétní činitel, který mohl výrazně zapůsobit na (ne)vyrovnanost v pozůstalostním řízení z hlediska poměrového zastoupení pohlaví dětí.

V první fázi nerozlišujeme testátory podle pohlaví, rodinného stavu ani podle konkrétního data vzniku jejich posledních vůlí. Výsledky analýzy v takovém případě nepotvrdily preferenci jednoho pohlaví dětí před druhým z hlediska výběru vlastních dětí jako dědiců, jimž je v testamentech odkazováno. Soubor všech dětí, jimž je odkazováno, byl z 51% (50,9%) zastoupen chlapci, z 49% (49,1%) dívkami. Číselné údaje tedy hovoří o vyváženém zastoupení synů i dcer jako dědiců majetku po rodičích. Rozdíl je tvořen pouze téměř jedním procentem ve prospěch častějšího odkazování synům.

V následující fázi výzkumu sledujeme pohlaví dětí, jimž je odkazováno, za předpokladu rozlišení jejich rodičů (testátorů) podle jejich pohlaví a rodinného stavu.

---

⁴⁴⁸ Nejedná se o nic jiného, než že využíváme výpovědní hodnoty testamentů. Příčiny, které vedou k rozdílným výsledkům, jsou vázány na formulaci otázek, na které hledáme odpovědi.

Za prvé odlišme, jaká skupina testátorů podle pohlaví a rodinného stavu poděluje děti více a jaká méně. Největšímu počtu dětí odkazují ženy vdovy (2,77), dále ženatí muži (2,67) a muži vdovci (2,47) a nejméně vdané ženy (2,27).

Právě zde jsme nuceni porovnat tyto výsledky se závěry sondy v části VI. 2. určující průměrné počty dětí na základě většího vzorku testamentů. Nyní se výsledná čísla se pohybují v průměru v rozmezí: 2,27-2,77 dětí; v předešlé analýze bylo toto rozmezí 2,33–2,98. Za prvé vidíme, že hodnoty průměrného počtu dětí oproti minulé analýze poklesly. A za druhé došlo i ke změně v pořadí čtyř skupin testátorů v otázce průměrného počtu dětí. Zde se na první místo dostaly ženy vdovy a odsunuly tak na druhou pozici ženaté muže. Jak je toto vše možné? Ve vzorku testamentů, na jehož základě jsme počítali průměrné počty dětí původně, existovala poměrně rozsáhlá skupina testamentů udávajících sice přesný počet dětí, ale bez informací o jejich pohlaví. Pokud tehdy takové kšafy mohly být započítány do analýzy předchozí, nyní tomu již být nemohlo. Tato změna tedy ovlivnila hodnoty příslušné pro průměrné počty dětí v nové analýze.

Zvláštní ošetření si ale zasloužily kšafy udávající sice pohlaví dětí, ale pamatující s odkazem i na dosud nenarozené dítě. V případě takových rodin, byla započítána pohlaví dětí narozených a logicky ignorována informace o tom, že na cestě je nový potomek. Až na jednu testátorku to byli právě ženatí muži, u nichž se odkazy nenarozeným dětem objevovaly nejčastěji.⁴⁴⁹ Z tohoto důvodu rapidně poklesl počet dětí, jimž odkazují ženatí muži, což se odrazilo na jim příslušejícím průměru této hodnoty.

Přístupme tedy k otázce, zda pohlaví a rodinný stav rodiče-testátora mělo v Jihlavě vliv na preferenci synů či dcer v pozůstalostním řízení (viz tab. č. 6). Největší počet synů podělují dědictvím ženatí muži (1,37), následují ženy vdovy (1,34), potom muži vdovci (1,25) a naposledy vdané ženy (1,24). Pokud se tedy zabýváme počtem synů, jimž odkazují jednotlivé skupiny testátorů podle pohlaví a rodinného stavu, dochází k odchylce oproti analýze provedené bez rozlišování pohlaví dětí. Tato změna probíhá na prvním a druhém místě v pořadí sledovaných skupin testátorů: synům odkazují nejvíce ženatí muži, až poté ženy vdovy.

Pokud však sledujeme průměrný počet dcer, jimž bylo odkazováno, pak vidíme, že jim ženy vdovy odkazují nejspíš (1,43). Až za nimi se nachází ženatí muži (1,30), vdovci (1,22) a nakonec vdané ženy (1,03). Vidíme, že v případě sledování počtu dcer je posloupnost jednotlivých skupin testátorů totožná jako v případě průměrného počtu dětí bez rozlišení pohlaví, kterým je odkazováno.

Podejme ještě jedno zajímavé srovnání: zatímco u mužů i žen žijících v manželském stavu stejně jako u vdovců převyšuje hodnota průměrného počtu synů, jimž je v testamentech odkazováno, hodnotu průměrného počtu dcer, do jejichž rukou směřují dědické podíly. Vdovy jsou jedinou skupinou testátorů, kde je tomu naopak (!).

---

⁴⁴⁹ SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 462r (testament Evy, manželky Andrease Davida).

specifikace zkoumaného jevu	testátoři			
	v manželském stavu		ve vdovském stavu	
	muži	ženy	muži	ženy
prům. počet synů , kterým odkazuje testátor/ka	1,37	1,24	1,25	1,34
prům. počet dcer , kterým odkazuje testátor/ka	1,30	1,03	1,22	1,43
prům. počet dětí , kterým odkazuje testátor/ka	2,67	2,27	2,47	2,77

Tab. č. 6: Průměrný počet synů a dcer zmíněných v testamentech s rozlišením pohlaví a rodinného stavu testátorů (Jihlava, 1578-1624)

Na celou situaci je možno se podívat i jiným způsobem než v rámci sledování průměrného počtu synů a dcer či dětí dohromady. Tabulka č. 7 prezentuje výsledky analýzy na základě absolutního a procentuálního vyjádření podílu testátorů na kšaftování synům a dcerám v období 1578-1624. Předpokladem je samozřejmě rozlišení testátorů podle pohlaví a rodinného stavu a rozdělení dětí podle pohlaví.

období	pohlaví dětí	testátoři								SUMA	
		v manželském stavu				ve vdovském stavu					
		muži		ženy		muži		ženy		počet	%
		počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
		dětí		dětí		dětí		dětí		dětí	
1578-1624	synové	466	34,2%	41	3,0%	61	4,5%	126	9,2%	696	50,9%
	dcery	441	32,4%	34	2,5%	60	4,4%	134	9,8%	669	49,1%

Tab. č. 7: Podíl testátorů na kšaftování dětem za celé sledované období: testátoři rozlišení podle pohlaví a rodinného stavu, děti podle pohlaví (Jihlava 1578-1624)

Je skutečně zajímavé, že pokud bereme v potaz celé období bez dalšího chronologického rozlišení, nenacházíme žádné doklady o jednoznačné preferenci určitého pohlaví dětí některou ze skupin testátorů rozlišených podle pohlaví a rodinných stavů. Nacházíme pouze velice mírné navýšení skupiny podělených synů u ženatých mužů oproti skupině jejich dcer (o 1,8%), jimž je odkazováno.

Přesně v opačném sledu je tomu u vdov, u kterých o minimální rozsah přesáhl počet podělených dcer nad počtem synů (0,6%), kterým se kšaftuje. Téměř neznamenné rozdíly v podělování dětí u vdaných žen (o 0,5% více chlapců) a vdovců (o 0,1% více chlapců).

Tato záležitost mimoto koresponduje se závěry analýzy průměrného počtu synů a dcer za předpokladu rozlišení pohlaví a rodinného stavu testátorů. Dokonce i mírné odchylky z vyváženého podělování synů a dcer souhlasí s výsledky analýzy výše provedené. Připomeňme, že nejvyšší průměrný počet synů byl v rámci čtyř skupin testátorů nalezen u ženatých mužů. Naopak nejvyššího průměrného počtu dcer dosáhly vdovy.

Dosavadní analýza ukazuje, že faktor pohlaví a rodinného stavu testátorů nebyl v otázce tolik výrazný, jak by se mohlo myslet. Alespoň za předpokladu, že uvažujeme dohromady všechny testamentsy ze studovaného období 47 let, tj. bez promítnutí na časovou osu. Opět zde nelze stanovit jednoznačnou výraznější preferenci buď chlapců či děvčat u některého z pohlaví či rodinných stavů testátorů-rodiců. Je skutečně překvapivé, jak jsou vypočtené hodnoty podobné. Velice mírné rozdíly (jednoprocentní) spatřujeme pouze u ženatých mužů a vdovců, kteří dcerám odkazují zhruba o jedno procento méně. Naopak vdovy kšaftují svým dcerám právě o tuto hodnotu více, než synům. Všechny tyto „jednoprocentní“ rozdíly však považujeme v kontextu celého výzkumu za pomíjivé. Jak ještě uvidíme, bude to „průběh času“, co tuto rovnováhu výrazně naruší.

Přínos tohoto způsobu prezentace je však ještě větší. Jak bylo popsáno výše, máme tu opět možnost vidět *potenciální (ne)preferenci pohlaví dětí-dědiců* u jednotlivých skupin testátorů, nyní v absolutním a procentuálním vyjádření. Druhým momentem, který se zároveň zviditelní, je *vzájemný poměr jednotlivých skupin testátorů na sumě chlapců a děvčat*, jimž je v určitém období odkazováno. Téměř 70% chlapců (66,95%) a děvčat (65,92%) získalo své dědické podíly v Jihlavě na přelomu 16. a 17. století díky testamentárním požadavkům svých otců, přičemž otec žil v okamžiku pořízení své poslední vůle v manželství. Skutečnost značného vlivu ženatých mužů na pozůstalostní řízení řešené na základě testamentů v Jihlavě na přelomu 16.-17. století je tedy neoddiskutovatelná. Mimoto koresponduje s pozicí ženatých testátorů z hlediska rozdělení celého souboru všech 968 testamentů podle pohlaví a rodinného stavu testátorů (viz vzájemné poměry počtu ženatých testátorů, vdaných testátorek, vdovců, vdov a svobodných testátorů a testátorek).

VI. 3 Sledovaný jev v závislosti na průběhu času

Přistupme k třetí a poslední fázi celého rozboru, kdy ke zmiňovaným kritériím přidáme navíc hledisko časové (viz tab. č. 8). Jak se sledované hodnoty měnily po jednotlivých desetiletích?

V 80. letech zůstává pořadí jednotlivých skupin testátorů z hlediska průměrného počtu synů a dcer stejné jako v případě průměru pro celé období 1578-1624, až na dvě výjimky. Ze čtvrté pozice se vdané ženy dostávají přímo na pozici první z hlediska průměrného počtu synů připadajících na jeden

testament takto charakterizované testátorky (1,67). Trumfují tak ženaté muže, kteří jinak v této ... „s přehledem“ vedou. Dcery-dědičky dosahují svého největšího průměrného počtu v rodinách ženatých mužů (1,68), což je spolu se skupinou testamentů vdov z období 1600-1609 zároveň nejvyšší průměrným počtem dívek v rodinách vůbec za celé studované období 1578-1624 a to napříč všemi skupinami testamentů (viz níže).

V 90. letech se dokonce pozice ženatých testátorů mužů přesunuje až na samý konec pomyslné osy představující průměrný počet synů, jimž je v jejich testamentech odkazováno (1,19). Vdané ženy totiž v tomto ohledu předávají svoji první pozici, které dosáhly v 80. letech, ženám vdovám. První dvě pozice z hlediska průměrného počtu dcer v období 1590-1599 obsazují testamenty vdov (1,53) a ženatých mužů (1,44), což odpovídá pořadí testátorů v rámci sledovaného jevu pro celé období 1578-1624.

Oproti situaci z 90. let, kdy se o první dvě místa v počtu synů/testament dělily ženy, jsou v prvním desetiletí 17. století první dvě pozice záležitostí mužů (1,40 a 1,38). Ženatí testátoři se tedy z poslední pozice přesunují rovnou na vedoucí místo, čímž už tato záležitost koresponduje s posloupností zjištěnou pro celé období 1578-1624.⁴⁵⁰ Ženy vdovy setrvávají nadále na první pozici z hlediska nejvyššího počtu dcer, kterým je odkazováno v jednom kšaftu (1,68).⁴⁵¹ Oproti předchozímu desetiletí je zde jediná výjimka, a sice přesun pozice ženatých mužů z druhé pozice o jednu níže.

V období 1610-1619 se pořadí testátorů z hlediska sledovaných kritérií pomalu navrácí opět do podoby, jakou známe z 80. let 16. století. To znamená, že vdané ženy v pořadí následují ženatí muži, kdežto osoby žijící ve vdovském stavu (vdovy a vdovci) odkazují menšímu počtu synů. Míra výskytu synů-dědiců v období 1610-1619 je jednoznačně nejvyšší v případě testamentů vdaných žen (2,00). Hodnota příslušná pro průměrný počet synů u nich dosahuje svého maxima ze všech sledovaných skupin testátorů v celém období 1578-1624. Silná pozice testátorů-vdovců v otázce podělených počtu dcer nalezená pro léta 1600-1609 je v druhém desetiletí 17. století ještě více zvýrazněna. Právě muže žijící ve vdovském stavu nacházíme tehdy na místě úplně prvním v průměrném počtu dcer-dědiček (1,25). Další pořadí zůstává ve srovnání s předešlým desetiletím nezměněno.⁴⁵²

---

⁴⁵⁰ Druhým společným znakem s výsledky vázícími se k celému zkoumanému období, je pozice vdaných žen v rámci sledování počtu synů připadajících v průměru na jeden jejich testament (0,45). Zároveň jde o naprosté minimum v počtu synů, jimž je průměrně odkazováno v jednom testamentu, v rámci všech skupin testátorů z celého období 1578-1624.

⁴⁵¹ Jedná se o maximální hodnotu sledovaného jevu, kterého na přelomu 16.-17. století dosáhly zároveň už jen testamenty ženatých mužů v 80. letech (viz výše).

⁴⁵² Počet dcer připadajících v průměru na jeden kšaft vdané ženy dosáhl v tomto desetiletí svého minima za celé studované období (0,67). Pokles v počtu dcer uváděných v testamentech lze ostatně konstatovat pro případ vdaných testátorek už i v předchozím období (0,82).

specifikace zkoumaného jevu	období	testátoři			
		v manželském stavu		ve vdovském stavu	
		muži	ženy	muži	ženy
prům. počet synů , kterým odkazuje testátor/ka	1578-1624	1,37	1,24	1,25	1,34
	1580-1589	1,51	1,67	0,85	1,23
	1590-1599	1,19	1,40	1,20	1,74
	1600-1609	1,40	0,45	1,38	1,09
	1610-1619	1,40	2,00	1,13	1,33
prům. počet dcer , kterým odkazuje testátor/ka	1578-1624	1,30	1,03	1,22	1,43
	1580-1589	1,68	1,00	1,46	1,23
	1590-1599	1,44	1,40	1,10	1,53
	1600-1609	1,04	0,82	1,13	1,68
	1610-1619	1,10	0,67	1,25	1,22
prům. počet dětí , kterým odkazuje testátor/ka	1578-1624	2,67	2,27	2,47	2,77
	1580-1589	3,19	2,67	2,31	2,46
	1590-1599	2,63	2,80	2,30	3,26
	1600-1609	2,44	1,27	2,50	2,77
	1610-1619	2,50	2,67	2,38	2,56

Tab. č. 8: Průběh času jako faktor ovlivňující sledovaný jev: průměrný počet synů a dcer zmíněných v testamentech s rozlišením pohlaví a rodinného stavu testátorů (Jihlava, 1578-1624)

Nabízí se alternativní způsob presentace výsledků, tedy absolutní a procentuální vyjádření podílu testátorů na kšaftování synům a dcerám v rámci jednotlivých desetiletí v období 1578-1624 (viz tab. č. 9). Sledujme nejprve poměr mezi pohlavím dětí, jimž je dokazováno, po jednotlivých desetiletích, a to pro tuto chvíli bez jakéhokoli rozlišování pohlaví a rodinného stavu testátorů (viz tab. č. 9, sloupec „suma“).

Úvodem je třeba říci, že ani při sledování zkoumaných kritérií na pozadí jednotlivých desetiletí nelze hovořit o jednoznačné preferenci jednoho pohlaví dětí před druhým. Nicméně na základě srovnání výsledných hodnot pro jednotlivá desetiletí byly zachyceny malé změny v preferencích odkazů. Pohybovaly se maximálně v rozpětí téměř 8% (7,8%). Je přitom zajímavé, že hodnota rozsahu tohoto rozpětí je shodná jak v případě chlapců, tak děvčat.

I v takto jednoduše nastaveném modelu vidíme, že se zásadně od sebe liší situace na konci 16. století a na počátku století následujícího. V 80. a 90. letech 16. století jsou zhruba s pětiprocentním náskokem (4,40%-5,00%) oproti synům podělovány rodinným dědictvím především dcery. S příchodem nového století se tento obrací ve prospěch podělování synů (rozdíl mezi pohlavím 4,6%-10,6%).

období	pohlaví děti	testátoři									
		v manželském stavu				ve vdovském stavu				SUMA	
		muži		ženy		muži		ženy			
		počet děti	%	počet děti	%	počet děti	%	počet děti	%	počet děti	%
1580-1589	synové	119	32,9%	10	2,8%	11	3,0%	32	8,8%	172	47,5%
	dcery	133	36,7%	6	1,7%	19	5,2%	32	8,8%	190	52,5%
1590-1599	synové	87	29,9%	7	2,4%	12	4,1%	33	11,3%	139	47,8%
	dcery	105	36,1%	7	2,4%	11	3,8%	29	10,0%	152	52,2%
1600-1609	synové	108	38,2%	5	1,8%	11	3,9%	24	8,5%	148	52,3%
	dcery	80	28,3%	9	3,2%	9	3,2%	37	13,1%	135	47,7%
1610-1619	synové	87	38,2%	6	2,6%	9	3,9%	24	10,5%	126	55,3%
	dcery	68	29,8%	2	0,9%	10	4,4%	22	9,6%	102	44,7%

Tab. č. 9: Průběh času jako faktor ovlivňující sledovaný jev: podíl testátorů na kšaftování dětem v rámci jednotlivých desetiletí (testátoři rozlišení podle pohlaví a rodinného stavu, děti podle pohlaví; Jihlava 1578-1624)

Asi nejmarkantnější změna probíhá v rámci sledování podílu testátorů na kšaftování synům a dcerám v rámci testamentů ženatých mužů. U nich do konce 16. století poměrně významně převažuje počet dcer oproti synům, jimž je odkazováno (rozdíl 3,8% v letech 1580-1589 a 6,2% v letech 1590-1599). Tento poměr se však obrací od prvního desetiletí 17. století a přetvárá i v letech 1610-1619. Téměř ve stejném poměru, avšak opačném pořadí, odkazují tedy ženatí muži spíše synům než dcerám (rozdíl 9,9% v letech 1600-1609 a 8,4% v letech 1610-1619).

V letech 1600-1609 lze zaznamenat nápadnou podporu dcer oproti synům v případě testamentů žen-vdov (rozdíl 4,6%). V ostatních desetiletích se zdá být počet synů a dcer vyrovnán, příp. mírně převažuje více synů zmíněných v kšaftech vdov. Naprosto stejný jev se týká testamentů vdaných žen. Větší či menší podpora synů v ostatních desetiletích je ve zmiňovaném období 1600-1609 vystřídána větším počtem dcer oproti synům (rozdíl 1,4%).

Na této úrovni rozboru již tedy zaznamenáváme jisté změny oproti původně zjištěné nulové či minimální preferenci jednoho pohlaví dětí před druhým. Je velmi pravděpodobné se domnívat, že demografické jevy a procesy existující v kontextu sociálních, hospodářských a politických dějin na konci 16. století, se s nástupem nového století mění.

Zjištěné výsledky můžeme alespoň částečně porovnat např. se studií K. Szende. V příspěvku věnujícím se rodinným strukturám zjistitelným na základě studia bratislavských a budapešťských testamentů nabízí tabulku, v níž jsou uvedena absolutní i procentuální vyjádření týkající se počtů synů a dcer, jimž je v posledních vřících odkazováno.⁴⁵³ Sledovaná kritéria zde nejsou promítnuta na

⁴⁵³ K. SZENDE, *Families*, s. 144.

časovou osu (tj. výsledky odpovídají celému zkoumanému období). Zato je zde zkoumaný jev sledován zvláště pro rozdílné velikosti dětské složky v rodině. Ze srovnání obou měst je patrný větší rozdíl ve způsobu řešení pozůstalostního vyrovnání. Pokud bratislavští testátoři odkazují jednomu, dvěma, třem nebo čtyřem dětem, mají mezi podělenými dětmi jasnou převahu chlapci (synové testátora), oproti děvčatům (dcerám testátora). Tato disproporce se vyvažuje až v momentě, že je odkazováno většímu počtu dětí, tj. pěti až osmi.⁴⁵⁴ Pak dochází podle výsledků K. Szende k rovnováze v obdarování dětí z hlediska genderového, tj. stejnému zastoupení synů i dcer. Úplně jiná se ukazuje situace v Budapešti. Pokud jsou zde v testamentech jako dědici zmíněny dvě děti, podělených děvčat (dcer) se mezi nimi vyskytuje více než dvojnásobek oproti chlapcům (synům). Naopak ve všech jiných případech, tj. pokud pořizovatel poslední vůle odkazuje majetek jednomu dítěti nebo třem a více, již vždy zde mají převahu synové testátorů (konkrétní čísla viz v citované tabulce).⁴⁵⁵

Počtu dětí a poměru mezi chlapci a děvčaty, jimž je odkazováno, se věnoval též N. Goose na příkladě anglických testamentů z Cambridge, Readingu a Colchesteru v období 1500-1699.⁴⁵⁶ Autor se zmiňuje o obavě mnohých badatelů, že počty dcer zmíněných v testamentech jsou oproti realitě podhodnoceny. Ověřuje proto tuto hypotézu a dokládá, že po většinu 16. století jsou dcery v testamentech ze studovaných měst mírně podhodnoceny. V 17. století ale tato relativní rovnováha kolísala podle lokality a zkoumaného dvacetiletí jednou ve prospěch synů, podruhé dcer. Nicméně N. Goose se nepřiklání k tvrzení, že počty synů byly jednoduše v testamentech 17. století podhodnoceny. Nicméně data vypočtená pro Reading v pozdním 17. století ukazují dlouhodobě vyšší počet dcer-dědiček v testamentech než synů-dědiců. Podle autora by tato skutečnost mohla ukazovat na nevyváženost mezi pohlavím v daném období. Jako pravděpodobnou příčinu udává rozdílné hodnoty úmrtnosti u obou pohlaví či prostě změny v dědických systémech.⁴⁵⁷

Ale N. Goose provedl ještě hlubší analýzu, kdy nejdříve ignoroval testamenty neudávající žádný počet dětí, aby je následně v druhém případě započítal do zkoumaného souboru. Autor konstatuje buď stabilizaci nebo přímo růst průměrného počtu dětí na testátora právě na přelomu 16.-17. století, a to pro všechna tři zkoumaná města v kontextu let 1500-1699.⁴⁵⁸

N. Goose provedl též srovnání těchto dat s demografickým vývojem celé populace v určených lokalitách zjištěným na základě výzkumu matrik a dalších pramenů. V rámci obyvatelstva jednotlivých měst doložily matriční záznamy především značnou rychlost růstu populace v pozdním 16. a časném 17. století. Podle N. Goose tato záležitost „dobře koresponduje s evidencí z testamentů“, ať už uvažujeme hodnotu průměrného počtu dětí nebo průměrný počet synů na muže.⁴⁵⁹

---

⁴⁵⁴ Tamtéž.

⁴⁵⁵ Tamtéž. Je třeba říci, že K. Szende vedle kategorie „chlapec“ a „děvče“, kterým je odkazováno, zavedla ještě třetí možnost příslušnou pro děti bez udání jejich pohlaví. Do sumy sta procent jsou zde tam započteny jednak kšafy, v nichž je odkazováno synům a dcerám, stejně jako poslední vůle, v nichž nejsou informace o pohlaví dětí.

⁴⁵⁶ N. GOOSE, *Fertility and Mortality*.

⁴⁵⁷ Tamtéž, s. 195-196.

⁴⁵⁸ Tamtéž, s. 197.

⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 198.

Klade si dále otázku, nakolik mění se počet dětí zmíněných v testamentech souhlasí s hlavními směry v rámci demografického chování populace. Jinými slovy, pokusil se o komparaci těchto počtů s hodnotou podílu křtů a sňatků (poměr křty/sňatky) zjištěnými z matrik. Sledováním hodnot podílu křtů a sňatků dospěl k závěru, že tyto hodnoty mají u všech měst tendenci vzrůstat v pozdním 16. století. Opět připomíná stejně vyznívající závěry ze studia počtu dětí zmíněných v testamentech v tomto období. V časném 17. století hodnoty podílu křtů a sňatků vypočítané N. Goosem mírně klesají.⁴⁶⁰

N. Goose zároveň dodává, že výsledky sledování hodnot podílu křtů a sňatků dobře odpovídají hodnotám podílu křtů a pohřbů (poměr křty/pohřby) zjištěným pro vybraná tři města.⁴⁶¹ Nicméně autor nepovažuje za vhodný postup přímo srovnávat hodnoty podílu křtů a pohřbů, resp. míry nadbytku křtů nad pohřby, v jednotlivých časových úsecích ať už s průměrným počtem dětí zmíněných v testamentech nebo s vypočítaným poměrem křty/sňatky pro jednotlivá období. A to jak z obsahového tak metodologického hlediska, neboť takový postup přináší různé nedostatky, dodává autor.^{462,463}

Závěrem několik slov k celé analýze sledující preferenci pohlaví dětí u jihlavských testátorů v letech 1578-1624, resp. poměr mezi počtem synů a dcer, jimž je odkazováno. Snažili jsme se dokázat, že otázka četnosti výskytu vlastních synů či dcer jako dědiců majetku testátora je závislá na více kritériích, z nichž my jsme se soustředili na tři z nich (pohlaví testátora, rodinný stav testátora, chronologické hledisko). Výsledky sondy zohledňující pohlaví testátora a jeho rodinný stav hovoří v případě Jihlavy na přelomu 16.-17. století o tom, že nejde uvažovat o výrazné preferenci jednoho pohlaví dětí před druhým. Mnohem větší vliv na tuto záležitost je však třeba přiznat hledisku chronologickému. Až při promítnutí sledovaného jevu na časovou osu vidíme, že zde probíhají změny v počtu podělovaných synů a dcer závisí na pohlaví a rodinném stavu testátorů. Lze vysledovat určité tendence, které jsou samozřejmě zobecněním detailnější analýzy.

V kritických letech, kdy obecně klesá počet dětí, jimž je v testamentech odkazováno (především 1600-1609), je synům odkazováno mnohem spíše od mužských testátorů. Zároveň je patrná nízká podmíněnost tohoto jevu z hlediska rodinného stavu těchto osob (ženatí muži a vdovci). V otázce sledování počtu dcer, jimž je odkazováno, je období vyšší kojenecké a dětské úmrtnosti potažmo i relativní společenské a politické nestability vázáno na jeden výrazný ukazatel. Tím je výskyt vysokého počtu dcer v ženských testamentech.

Naopak v období relativně příhodných podmínek pro dostatečné materiální zajištění dětí, s čímž souvisí vyšší pravděpodobnost přežití dětí a menší kojenecká a dětská úmrtnost, jsou synové prioritně podělováni od osob žijících ve stavu manželském, s nízkou podmíněností tohoto jevu z hlediska pohlaví testátorů (ženatí muži i vdané ženy). V těchto letech je zároveň dcerám odkazováno

---

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 197-198.

⁴⁶¹ Tamtéž, s. 199.

⁴⁶² Tamtéž, s. 200.

⁴⁶³ Tamtéž, s. 199-200.

(poněkud překvapivě) především v testamentech mužských, ať již se jedná o testátory ženaté či žijící ve vdovském stavu.

VI. 4 Souvislost mezi počtem dětí v rodinách a dědickým systémem konkrétního regionu

Poslední fáze výzkumu zaměřeného na sledování početnosti dětské složky byla zohledněna z hlediska existence různých systémů, díky kterým byla v minulosti zajištěna vdova po zemřelém partnerovi. V širším slova smyslu se tedy tato problematika překrývá s faktem existence dvou rozdílných dědických systémů v tradiční evropské společnosti (systém jediného dědice – „*the sigle-heir system /area/region/*“; systém rovných dílů – „*the system/area/region of equal division*“).⁴⁶⁴ Princip vdovské třetiny, který se na mnoha místech v Evropě též prosadil, byl v tomto pohledu jakousi alternativou „rovnějšího“ způsobu dělení, tedy protikladem k systému jediného dědice. Jak již bylo výše zmíněno, především ve 2. polovině 20. století byly historiky, sociology a antropology koncipovány nejrůznější hypotézy o vlivu konkrétních činitelů na utváření se jednoho či druhého systému v určitém regionu. Každým z badatelů byly preferovány jiné faktory: kulturní činitelé, ekonomické podmínky, specifika příbuzenství, důraz na kontinuitu obývané nemovitosti a zemědělské půdy atd. Nejvíce objektivní obraz o vlivu činitelů na utváření dědických systémů pravděpodobně vznikne průnikem všech uvažovaných závěrů a názorů. V našem případě se pokusíme ukázat některé souvislosti, které vyvstanou, pokud problematiku dědických systémů budeme uvažovat z hlediska početnosti nastupujících descendentů jako dědiců. Jedná se o velice zajímavý faktor, který mohl spolu s ostatními činiteli ovlivňovat způsob dědění v určité lokalitě.

V českých podmínkách se setkáváme nejčastěji se dvěma principy dědění: systémem rovných dílů (*in capita*), kdy byl majetek rozdělen na rovné díly mezi vdovu a každým z dětí. A dále principem vdovské třetiny, který byl založen na pravidle, že vdova získávala smrtí manžela 1/3 majetku. O zbylé 2/3 majetku se podělily všechny pozůstalé děti. Jak ukazují výzkumy, oba principy byly k nalezení jak u obyvatelstva vesnického, tak městského. Ukazuje se, že dělítkem mohlo být převažující etnikum v oblasti z hlediska národnostního. Jednotřetinový systém tak byl přítomen spíše v oblastech s vysokým podílem německého etnika. A jinak tomu bylo i v Jihlavě. Naopak systém rovných dílů se nejspíš nacházel v oblastech s většinovým zastoupením české populace.⁴⁶⁵

K výkladu jednotřetinového systému si vezměme na pomoc knihu *Rodina našich předků* od Horského a Seligové. Autoři zde konstatují: „*Daleko lépe byla zajištěna vdova v „severočeském*

---

⁴⁶⁴ Viz s. 32.

⁴⁶⁵ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 59. Nejnověji k dědickým systémům českého poddanského obyvatelstva v raném novověku: Dana ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen, 1558–1750*, Wien/München 2009, s. 49an., 167an.; Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddani? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009, s. 150–174, 192an.; J. Grulich, *Populační vývoj*, s.

*systemu vdovské třetiny.*⁴⁶⁶ Tato domněnka si zaslouží hlubší prostudování; myšlenku se pokusíme dále konkretizovat. Hypotézu o preferenci vdov v jednotřetinovém systému totiž zdaleka nelze zobecnit. Autoři dále uvádějí, že právě charakter tohoto systému dědění podporoval vznik podružských poddomácností vdov (příp. vdov s dětmi).

Lepší zajištění vdovy lze přisoudit systému vdovské třetiny pouze za zcela specifické podmínky závislé na početnosti dětské složky v rodině. Domněnku Horského a Seligové lze brát za samozřejmou pouze pro případy rodin s 3 a více dětmi. A to v momentě pořizování testamentu otce těchto dětí, resp. vypořádání rodinného majetku po jeho smrti. V těchto rodinách jsou totiž 3 děti (příp. 3 a více dětí) nuceny se podělit o sumu majetku zbylou po odečtení konstantní 1/3 vdově (viz tab. č. 10). Suma „dětského“ majetku zde bude už vždy menší, než v případě platného systému rovných dílů. Připomínám, že stále uvažujeme pouze rodinu o 3 a více dětech.

Pokud je totiž v právní praxi dodržena postup dědění in capita (t. j. po hlavách, systém rovných dílů), dostává vdova s 3 a více dětmi podíl majetku už vždy menší než 1/3. Tudíž si zbylé děti mezi sebe rozdělují takovou sumu majetku, která bude vždy větší, než v případě rodin se stejným počtem dětí, ovšem žijící v oblasti s praxí tzv. jednotřetinovou.

Situaci je třeba si dále vyložit. V oblastech s platným systémem rovných dílů je hodnota majetku postupovaného vdově v přímé závislosti na počtu dětí v rodině. Postupovaný podíl majetku vdově se tak mění spolu s různou velikostí dětské složky v rodině. Hodnota vdovského odkazu klesá s rostoucí početností dětské složky. Naopak je tomu v oblastech s platným systémem vdovské třetiny, kdy je hodnota majetku postupovaného vdově bez závislosti na počtu dětí v rodině. Měnicí se početnost dětské složky zde nemá vliv na velikost podílu odkazovaného vdově, hodnota vdovského odkazu je tak ve všech případech konstantní (1/3).

počet dětí	rovné díly		vdovská třetina	
	vdova	každé dítě	vdova	každé dítě
1	1/2	1/2	1/3	2/3
2	1/3	1/3	1/3	1/3
3	1/4	1/4	1/3	2/9
4	1/5	1/5	1/3	1/6
5	1/6	1/6	1/3	2/15

Tab. č. 10: Systém rovných dílů a systém vdovské třetiny – podíly majetku po smrti jedince, rozdělené mezi zbytek rodiny (viz 2 zvýrazněné osy: vertikální - konstantní hodnota majetku postupovaného vdově bez závislosti na počtu dětí v rodině /platí v oblastech se systémem vdovské třetiny/; horizontální - konstantní hodnota majetku postupovaného vdově bez závislosti na příslušnosti k určité oblasti dle systémů dědění)

⁴⁶⁶ Tamtéž.

Napříč těmito možnostmi v rámci dědické praxe existují v zásadě dvě konstanty vyjadřující hodnotu majetku postupovaného vdově, a to dle rozlišení závislosti či nezávislosti na dalších působících jevech. A tyto konstanty se sobě dále rovnají (1/3). První konstanta (1/3 majetku vdově) platí za podmínky závislosti na geografickém vymezení lokality, ovšem není závislá na početnosti dětské složky v rodinách. Druhá konstanta (rovněž 1/3 majetku vdově) je naopak svou podstatou vázána na počet dětí v rodině (konkrétně 2 děti v rodině), ovšem bez závislosti na geografickém vymezení lokality (konstanta platí v obou uvažovaných systémech dědické praxe).

Adekvátně k těmto postupům dělení majetku lze vypočítat podíly dětí z rodin žijících v oblastech s rozdílným systémem dělení majetku. V případě oblastí s platným systémem vdovské třetiny jsou na majetkových podílech „byty“ děti za podmínky, že jejich počet v rodině překročí číslo 2, tzn. pro počet 3 a více dětí v rodině.

Pro lepší názornost je vhodné si do tabulky dosadit vypočtené průměrné hodnoty dětí, jimž je v jednotlivých lokalitách odkazováno v posledních vůlích jejich rodičů. Na základě jihlavských testamentů z přelomu 16.–17. století tedy platí hodnota 2,86 vyjadřující průměrný počet dětí – příjemců dědických podílů v jednom testamentu. Tento číselný údaj se blíží hodnotě průměrného počtu 3 dětí, jimž je odkazováno. Z tabulky vidíme, že každé dítě (uvažujeme ideální jihlavskou rodinu s průměrným počtem 2,86 dětí – dědiců) obdrží 2/9 majetku otce. V systému rovných dílů by ve stejně početné rodině jedno dítě získalo nepatrně větší dědický podíl. Vidíme, že v ideální jihlavské rodině (tj. za předpokladu průměrného počtu 2,86 dětí – dědiců na rodinu) je skutečně pozice vdovy výhodnější, než by byla v lokalitách, kde platí systém rovných dílů. Pokud by byl zachován stejný demografický ukazatel (průměrný počet 2,86 dětí – dědiců na rodinu), v systému rovných dílů by majetkové vypořádání po smrti muže dopadlo v neprospěch vdovy, ovšem se ziskem pro děti.

Pokud se vrátíme k výzkumu Dubuis provedeného na švýcarských testamentech se zřetelem k průměrnému počtu dětí, jimž je odkazováno v průběhu tří staletí, získáme další důležitý poznatek.⁴⁶⁷ Objektivní (ne)výhodnost jednoho z uvažovaných systémů (rovných dílů či vdovské třetiny) vzhledem k jednotlivým členům úzké rodiny, se výrazně měnila v čase. Uvažujme případ, kdyby v regionu Valais platil kontinuálně po tři staletí systém vdovské třetiny. Pak by majetkové postavení vdovy žijící ve vrcholném středověku (průměrný počet dětí – dědiců v jedné rodině: minimum 1,45) zdaleka nebylo tak výhodné, jako kdyby zde platila zásada rovných dílů. Pokud by zde nadále platil systém vdovské třetiny a vdova by zde žila v období raného novověku (průměrný počet dětí – dědiců v jedné rodině: maximum 3,46), dědila by naopak výrazně více než v oblastech rovných dílů.

Matematické modelování poskytuje samozřejmě pouze abstraktní situace. Cílem bylo ukázat, že výslednice (tzn. dědický systém a forma rodinného uspořádání) vzniká působením různých faktorů. Ekonomická a politická (ne)stabilita státu a regionu, válka či mír, zdravotní a hygienické podmínky (mory, hladomory) měly zcela jistě vliv na počet dětí – dědiců v rodinách. Tento faktor dále za předpokladu delšího časového horizontu ovlivňoval (ne)výhodnost existujícího dědického principu pro

---

⁴⁶⁷ P. DUBUIS, *Le jeu de la vie*, s. 279.

jednotlivá rodinná postavení. Docházelo tedy za působení těchto tlaků ke změnám v dědických principech zažitých po staletí? Jaké důsledky měly tyto tlaky na podobu utváření rodinných společenství? Změna v počtu dětí – dědiců iniciovala spíše změnu dědických principů (např. směrem od nerovného podělení k rovnému) či spíše proměnu rodiny zevnitř (neolokalizace, odchod dětí z domu...)? Zcela jistě se však praktické dopady jednoho a téhož dědického systému proměňovaly v čase. Nelze jinak, neboť populace i její části jsou de facto živým organismem, kterému je vlastní specifické demografické chování vázané na konkrétní čas.

„Existují správné důvody, proč jsou obvykle testamenty vynechávány ze škály pramenů městské demografie. Je zřejmé, že poslední vůle nejsou schopny podat plný počet členů testátorovy domácnosti. Přesto následkem malého množství či naprostého nedostatku středověkého a raně novověkého písemného materiálu tradičně užívaného pro rekonstrukci rodin v novověku (farní matriky, daňové výkazy) nemůžeme demografické informace obsažené v posledních vůlích nebrat na vědomí. Ačkoli jsme si vědomi, že testamenty jsou jako snímky (momentky – pozn. autorky) rodin – někteří členové již zemřeli, jiní ještě nejsou narozeni v době, kdy je tvořena poslední vůle – naši úlohou je roztrždit relevantní detaily z často neúplných zmínek a pokusit se je narýsovat do soudržného obrazu.“⁴⁶⁸ Tolik Katalin Szende a její pozitivní náhled na výpovědní hodnotu testamentů jako pramenů pro studium rodinných struktur.

Předchozí řádky o souvislostech počtu dětí – dědiců v jihlavských rodinách jsou dokladem, že studium testamentů je relevantní i v případě historicko-demograficky koncipovaného studia. Výpočet průměrného počtu dětí – dědiců v okamžiku smrti jednoho z partnerů totiž nemusí sloužit jen jako pouhá ilustrace o početnosti rodin s nutným dovětkem, že testamenty často počet dětí zkreslují a nelze tedy tato čísla považovat za objektivní. Z demografického hlediska tu jistě není oprávněnost k tvrzení, že se jedná o skutečný počet dětské složky v rodinách. Nelze vyvrátit skutečnost, že v testamentech často nejsou započteny zemřelé děti, nejsou rozlišeny děti z vícera manželství či naopak jsou vynechány z dědění dcery. Podobně se v posledních vůlích nemusí jako dědici objevit vybyté děti či děti dosud nenarozené. Fakt, že testamenty postihují strukturu rodiny pouze v jednom okamžiku jejího života, má tedy jisté nevýhody. Ovšem značně pozitivní význam přísluší testamentům v tom ohledu, že nám dávají přehled o skutečném počtu dědiců v okamžiku smrti jednoho z rodičů (či obou). Máme tak informace o početnosti nastupující generace descendentů, mezi které bude dělen majetek rodičů. Četné výhrady k testamentům jako možným pramenům pro klasické „početní“ historicko-demografické bádání jsou vyváženy cennými informacemi o počtu dětí – dědiců z hlediska výzkumu dědických systémů, podob rodinného společenství a postavení jednotlivých rodinných členů.

---

⁴⁶⁸ K. SZENDE, *Families*, s. 108–109.

VII. Rodinná a domácnostní postavení dle svědectví testamentů

Zahraniční produkce zabývající se dějinami rodiny v kontextu ekonomicko-sociálních a kulturně-sociálních faktorů je v současné době již natolik bohatá, že na tomto místě můžeme zmínit pouze některé významné práce komplexnějšího charakteru, navíc s ohledem k dějinám raného novověku. Významné místo v tomto směru patří Jacku Goodymu, který vedle svých dalších prací předložil též dílo věnované podobám rodiny a sňatkovým zvyklostem, jak se v minulosti utvářely v Evropě.⁴⁶⁹ „*Dějiny rodiny*“ v ucelenější podobě předložili v anglické, německé či francouzské variantě pracovní kolektivy spjaté se jménem Andreas Gestrich⁴⁷⁰ (Mitterauer, Krause) a André Burguière⁴⁷¹ (Klapisch-Zuber, Segalen, Zonabend). Karl Kaser se zabýval dějinami rodiny ve východní Evropě v období 16.–19. století s akcentem na formy dědického vypořádání.⁴⁷²

V souvislosti s otázkou po využitelnosti měšťanských středověkých a raně novověkých testamentů naprosto souhlasím s M. Malaníkovou, která se na základě studia brněnských testátorek věnuje postavení ženy v pozdně středověké měšťanské společnosti. Testamenty považuje za „...unikátní pramen, který nám dovoluje snad nejlépe proniknout do dobových rodinných struktur.“⁴⁷³ Jejich unikum je podle mého mínění do značné míry odpovídá tomu, že jsou dokladem (pozůstalostní) praxe, leckdy odlišné od proklamativních norem v teoretické rovině (právní nařízení, kázání). Že se nejedná o pouhé formální konstatování, se pokusím dokázat i na stránkách této studie.

Na místo výkladu o typech domácností a jejich definic (nukleární, komplexní či rozšířená domácnost) odkazují na tzv. Laslettovu typologii domácností.⁴⁷⁴ Měšťanské závěti mohou být do určité míry svědectvím o typu rodiny, který byl v daném regionu neobvyklejší. K. Szende uvádí, že většina bratislavských testátorů žila v nukleárních rodinách. Počet komplexních či rozšířených domácností byl v pozdně středověké Bratislavě minimální.⁴⁷⁵

---

⁴⁶⁹ Jack GOODY, *The development of the family and marriage in Europe*, Cambridge 1983.

⁴⁷⁰ Andreas GESTRICH – Jens-Uwe KRAUSE – Michael MITTERAUER, *Geschichte der Familie*, Stuttgart 2003.

⁴⁷¹ André BURGUIÈRE – Christine KLAPISCH-ZUBER – Martine SEGALen – Françoise ZONABEND (Hgg.), *Geschichte der Familie. 2. Mittelalter*, Frankfurt am Main 1997; TÍŽ, *Geschichte der Familie. 3. Neuzeit*, Frankfurt am Main 1997. Uvedené práce jsou dostupné též v dalších jazykových variantách.

⁴⁷² Dále Karl KASER, *Macht und Erbe. Männerherrschaft, Besitz und Familie im östlichen Europa (1500–1900)*, Böhlau 2000. Srov. TÝŽ, *Power and inheritance: Male domination, property, and family in eastern Europe, 1500–1900*, HF 7, 3, 2002, s. 375–395.

⁴⁷³ Michaela MALANÍKOVÁ, *Několik poznámek k ženským testamentům v pozdně středověkém Brně (diskusní příspěvek)*, in: K. Jíšová – E. Doležalová (edd.), *Pozdně středověké testamenty v českých městech: Prameny, metodologie a formy využití*. Sborník příspěvků z konference uspořádané Archivem hlavního města Prahy a HÚ AVČR, Praha 2006, s. 139–143 (citace ze s. 39).

⁴⁷⁴ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 35–36.

⁴⁷⁵ Katalin SZENDE, *From Mother*, s. 209–232 (zvláště s. 216).

VII. 1 Muž a žena: manželství jako jedno z období životního cyklu jedinců

Tématika postavení muže v tradiční společnosti na straně jedné a ženy na straně druhé je natolik široká, že na tomto místě samozřejmě nemůže být podána ve své celistvosti. Moderní zahraniční výzkumy se dotýkají např. problematiky posilování patriarchální moci v rodinách od 16. století či naopak vývoje směřujícího k individualizaci, finanční (ne)samostatnosti žen, pracovního nasazení ženy a dalších dílčích témat. Rozsah studovaných otázek sahá od tradičního rozdělení úloh v měšťanské domácnosti až k otázkám zohledňujícím kvalitu partnerského soužití a možných manželských konfliktů.⁴⁷⁶

Pokud posuzujeme různé aspekty postavení ženy (a muže) v tradiční společnosti, vždy by se tak mělo dít v rámci vzájemného vztahu jednoho a druhého působícího činitele či dokonce instituce. V případě ženy tedy např. žena – muž (manžel), žena – děti, žena – ženský kolektiv, žena – konkrétní městská obec. V širším měřítku potom: žena – církev, žena – práce apod. Výzkum raně novověkých měšťanských testamentů má v tomto ohledu také své místo. V předložené studii se zaměříme jen na ty aspekty vztahu muže a ženy žijících v manželském svazku a jejich postavení ve společnosti, které mají souvislost s pozůstalostní praxí, a to na konkrétním místě a čase.

Testamenty nám do jisté míry umožňují nahlédnout do soukromí manželů a kvalit jejich vzájemného vztahu. Vyskytují se samozřejmě manželské páry, jejichž manželství bychom na základě studia závětí mohli jen stěží označit za šťastná.⁴⁷⁷ Tyto však byly vyváženy dvojicemi manželů, jejichž láskyplný vztah či alespoň výraz vzájemně projevované úcty našel odezvu i v posledních vůlích.⁴⁷⁸ Samozřejmě se jedná o pouhý výsek z každodenní reality žité většinou dospělou populací v dobách starého demografického režimu, ukázaný na několika jednotlivých a konkrétních situacích. Přesto i

---

⁴⁷⁶ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 94an; Sheilagh OGILVIE – Jeremy EDWARDS, *Ženy a "druhé nevolnictví" v Čechách na počátku novověku*, HD 22, 1998, s. 5-49;; Lucie STORCHOVÁ – Jana RATAJOVÁ, *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření Boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*, Praha 2009; Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (edd.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 96an; Milena LENDEROVÁ – Kateřina ČADKOVÁ – Jana STRÁNIKOVÁ (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27. - 28. dubna 2006, Pardubice 2006; Marie RYANTOVÁ, *K otázkám bádání o ženách raného novověku*, *Studia Rudolphina* 2, 2002, s. 29-37; Josef GRULICH, *Venkovská žena v období raného novověku (16. - 18. století)*, *Česko-slovenská historická ročenka*, 2001, s. 225-235; TÝŽ, *Obraz manželství a rodiny v díle J. A. Komenského a B. Bolzana*, HO 9, 7-8, 1998, s. 169-172; Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Významový slovník k vybraným oblastem středověké kultury v Českých zemích (manželství a rodina, zdraví a hygiena, vzdělání, zvyky, rituály, zábavy)*, Ostrava 1996. Studovány jsou též demografické poměry související se zakládáním rodin a sňatečností, stejně jako existující rozdíly v širším geografickém horizontu: Markus CERMAN, *Mitteleuropa und die "europäischen Muster". Heiratsverhalten und Familienstruktur in Mitteleuropa, 16.-19. Jahrhundert*, in: J. Ehmer – T. K. Hareven – R. Wall (Hgg.), *Historische Familienforschung. Ergebnisse und Kontroversen*, Frankfurt am Main/New York 1997, s. 327-346. V anglické verzi vyšlo jako: TÝŽ, *Central Europe and the European marriage pattern. Marriage patterns and family structure in Central Europe, 16th-19th centuries*, in: R. Wall – T. K. Hareven – J. Ehmer – M. Cerman (eds.), *Family history revisited. Comparative perspectives*, Newark 2001, s. 282-307.

⁴⁷⁷ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 287r (testament Margarety Schenkin) atd.

⁴⁷⁸ Tamtéž, fol. 142r–v (testament Anny, manželky Valtena Felkla) atd.

fakt dochování necelého tisíce závětí umožňuje v souvislosti s výzkumem kvalit manželského soužití leccos poodhalit.

Výběru manželského partnera a determinantům vymežujícím hranice, v nichž tento jev probíhal, byla věnována stať v kapitole předchozí. Rovněž zde byly podány kvantitativně vyjádřené výsledky zohledňující průměrnou délku trvání manželství v Jihlavě na přelomu 16.–17. století.

Prostor v tomto příspěvku poskytnutý prostřednictvím podkapitoly muž a žena proto využijeme pro nastínění hmotných rezerv, které byly ve vlastnictví muže na jedné straně a jeho manželky na straně druhé. Rozvržení majetku mezi manželi nám mohou osvětlit některá ustanovení svatebních smluv. Způsoby vyměření věna a úpravy majetkových otázek svatebčanů však nabíraly v prostředí Jihlavy na přelomu 16.–17. století více variant.⁴⁷⁹

Úprava finančních poměrů je zde koncipována na základě dvou rozdílných časových vymezení doby trvání manželství: období do roku a po roce. Jak uvádí V. Procházka, jednalo se o pozůstatek zvyklosti, která byla kdysi rozšířena v celé Evropě, že totiž k plnému majetkovému společenství dochází v rodině až s narozením prvního dítěte.⁴⁸⁰ První dítě přicházelo do rodiny nejčastěji do roku od uzavření sňatku, odtud tedy rozdílné řešení smluv pro období do roka a po roce. Výše finančních částek, jimiž se partneri vzájemně „obvěnují“ pro období „do roka“, je tedy relativně malá právě pro případ, že ke smrti jednoho z partnerů dojde již během prvního roku manželství, kdy tato částka případně pozůstalému manželovi. Zemře-li partner v období následujícím po prvním roce manželství, případně na pozůstalého manžela již větší část pozůstalosti.

U jihlavských svatebních smluv z přelomu 16.-17. století nelze vysledovat jednotící poměr mezi částkami, které do prvního roku manželství vnáší na jedné straně muž a na druhé straně žena. Vyskytují se jak dvojice, kde muž vnáší do prvního roku manželství větší finanční částku než žena, ale může tomu být i naprosto opačně (tj. žena více než muž). Anebo se novomanželé pro první rok manželského soužití „obvěnují“ částkou ve stejné výši. Pokud jde o výši finančních částek, kterou se manželé obvěnují pro případ smrti v prvním roce manželství, pohybuje se zhruba v rozsahu: 20–1000

---

⁴⁷⁹ Podobně se k tématu vyjadřuje i P. Nácovská ve své studii o struktuře kutnohorských svatebních smluv z druhé poloviny 16. století. Pavla NÁCOVSKÁ, *Svatební smlouvy jako pramen sociálně-dějinného a historicko-demografického poznání (Kutná Hora 1550–1600)*, HD 21, 1997, s. 37–72 (zvláště s. 49, 53). SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 11 – Městská kniha X radní 1556–1584, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737.

⁴⁸⁰ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská*, s. 403–404. Tzv. obvěnění pro období „do roka“ i „po roce“ bývalo ve svatebních smlouvách ve formě finančních částek, ale mohlo nabývat i povahy předmětné (šatstvo, nemovitosti apod). V. Procházka hovoří o prvním roce trvání manželství jako období „do roka a do dne“; jihlavské svatební smlouvy užívají zřejmě z důvodu zestručnění pouze termínu „do roka“. Zde dále k terminologii spjaté s určením výše finanční částky, kterou získává pozůstalý partner pro případ úmrtí manžela v období „do roka“ od uzavření manželství. Někdy se mluví o „obvěnění“. Tamtéž, s. 403. V jihlavských testamentech pak bývá tato částka jmenována jako „Heiratgut“ či méně častěji jako „Morgengabe“ (věno, vybytí; jitřní dar). Příp. mělo „Heiratgut“ zároveň funkci „Morgengabe“. SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 488v–489r (testament Egidia Reimana), fol. 442r–v (testament Johanna Popitzera).

kop grošů. V některých případech je v textu svatebních smluv uvedeno, že tato částka slouží (zároveň) jako „morgengab“ (jitřní dar).⁴⁸¹ Tento termín se vyskytuje nejenom u mužů, ale i u žen.⁴⁸²

Úprava finančních poměrů v období následujícím po prvním roce manželského života je co do formy složitější; lze rozeznat tři hlavní skupiny podle formy finančního vypořádání. Zatímco „věno“ (obvňení) pro případ smrti v prvním roce je u muže i ženy vymežováno v naprosté většině pevně stanovenou konkrétní částkou, pro období „po roce“ se setkáváme též s obecnějším pojmenováním velikosti majetku a vůbec způsobu finančního vypořádání pro případ smrti („vše, co jí náleží od Boha a dle práva“; „dle městského zvyku“; „má být plnomocná hospodyně“; „třetinou majetku“ atd.). Navíc lze vysledovat odlišnou formu vypořádání u mužů na jedné straně a u žen na straně druhé.

První z možných způsobů vyrovnání je přesné vyčíslení finanční částky, což jsme poznali již v případě „věna“ určeného pro první rok manželství. Prakticky vypadá takový postup následovně: muž (či žena) uvádí přesnou finanční částku, která se má pro období „po roce“ připočíst k částce vnesené do prvního roku manželství. V případě úmrtí osoby, která uzavřela svatební smlouvu na tomto principu a zemřela po prvním roce manželství, připadne na manželského partnera jmění ve výši součtu obou částek (tj. pro období „do roka“ i „po roce“). Z většiny případů je v jihlavských svatebních smlouvách tato konečná částka jmenována jako „ewige morgengab“ (v česky psaných jihlavských svatebních smlouvách „věčné věno“).⁴⁸³

Druhý způsob vyrovnání pro období „po roce“ náleží výhradně mužům: v případě jejich smrti získává vdova po nich třetinu jmění. Zcela jistě se jedná o „vdovskou třetinu“, kterou vdovám přiznává jihlavské městské právo. To dokládá i text některých svatebních smluv, kdy je třetina majetku dávana vdově (v případě úmrtí manžela po prvním roce manželství) spolu s konstatováním, že se tak děje „dle městského zvyku“.⁴⁸⁴ Tomuto způsobu vyrovnání pravděpodobně odpovídá i stručnější verze textu svatebních smluv, kdy je žena pro období „po roce“ obvňena bez bližší specifikace „dle městského zvyku“.⁴⁸⁵ Některé svatební smlouvy obsahují v této souvislosti formulí „dle městského zvyku“ bez údaje o vdovské třetině, zato s tvrzením, že žena má být plnomocnou hospodyní.⁴⁸⁶

Konečně poslední z nejčastějších způsobů finančního vypořádání je ten, kdy je druhý partner pro období „po roce“ obvňen dokonce veškerým majetkem („vše, co jí/mu náleží od Boha a dle práva“).⁴⁸⁷ Respektive mu připadl zbytek po odečtení části, kterou mohl mít jedinec „vymíněnu“ ve

⁴⁸¹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 255v–256r (matrimonium – Hans Heffer a Juliana), fol. 250r (matrimonium – Christoff Mesly a Susanna) atd.

⁴⁸² Tamtéž, fol. 257v (matrimonium – Zacharias Geschl a Anna, vdova po Michaelovi Patzlovi), fol. 260v (matrimonium – Maximilian Mügliczer a Veronica, vdova po Benedictu Hoffmannovi) atd.

⁴⁸³ Tamtéž, fol. 233r (matrimonium – Balthasar Neumeyr a Dorothea, vdova po Hansovi Schmilauovi), fol. 249r-v (matrimonium – Georg Schmilawer a Elisabeth), fol. 229r-230r Bartolomej Ssmilaur z Smilowa a Estera, vdova po Jindřichovi Ryhlerovi z Ryzenska).

⁴⁸⁴ Tamtéž, fol. 238v–239r (matrimonium – Matthes Reindler a Katharina), fol. 264v (matrimonium – Hans Schindl von Eberhartz a Catharina).

⁴⁸⁵ Tamtéž, fol. 249v (matrimonium – Jacob Schaller a Margaretha, vdova po Pontionovi Steinbacherovi).

⁴⁸⁶ Tamtéž, fol. 239r (matrimonium – Sigmund Bursch a Anna, vdova po Marcusi Schlosserovi).

⁴⁸⁷ Tamtéž, fol. 243r (matrimonium – Paul Tauber a Estera, vdova po Andreasovi Österreicherovi).

svatební smlouvě (viz dále). Obvňování partnera veškerým majetkem pro období „po roce“ se vyskytuje zejména u žen, tzn. pokud by žena zemřela v období následujícím po roce manželství, její muž by získal veškeré ženino jmění (příp. po odečtení majetku, který si žena „vymínila“).

Je záhodno uvést ještě dvě poznámky, které se přímo dotýkají forem majetkového uspořádání manželů ve svedbních smlouvách.

Součástí svedbních smluv dosud svobodných jedinců bývá obvykle i úprava poměrů spjatá s tzv. vybytím dospělých dětí, resp. jejich odchodem od původní rodiny. V. Procházka hovoří v této souvislosti v zásadě o dvou situacích, ke kterým v rodinách v minulosti docházelo. „Vybytím“ v plném slova smyslu a převzetím příslušného dědičného podílu ztrácel jedinec právo dále dědit po smrti svého otce; naopak „vybytí“ v užším slova smyslu a převzetí pouhého „věno“ (Heuratgut) v okamžiku sňatku opravňovalo získat patřičný dědičný podíl z pozůstalosti otce po jeho smrti. Přitom platí, že obecný vývoj postupoval směrem od dodržování první zásady k postupnému prosazování druhého principu. S jistotou můžeme říci, že v jihlavské praxi bylo striktně oddělováno „věno“ (Heiratgut) od zbytku majetku, který měl jedinci připadnout z otcovy pozůstalosti. Tato skutečnost by nasvědčovala tomu, že v Jihlavě bylo postupováno podle druhé z uvedených zásad. Ve zdejších svedbních smlouvách obvykle otec předává dítěti po první vstupujícímu do manželství „věno“ (nejčastěji pro období „do roka“). Text pak pokračuje konstatováním, že otec přijímá své dítě k dědictví, někdy však s výslovným dovětkem „po mé smrti“.⁴⁸⁸

Testamenty, které mohou být dokladem o způsobu „vybytí“ nehovoří dostatečně průkazně ani pro jeden ani pro druhý ze jmenovaných způsobů. Přesto se zdá, že druhá možnost řešení „vybytí“ byla v Jihlavě častější: poté, co jedinec převzal „věno“ v okamžiku sňatku, na získání dědičného podílu „čekal“ do momentu smrti svého otce, kdy mu byl odevzdán stejný dědičný podíl jako jeho sourozencům.⁴⁸⁹ Pravdou je, že někteří testátoři naproti tomu poznamenávají, že věno a dědictví konkrétnímu dítěti předali a to se pak mezi dědici otcovy pozůstalosti, tj. matkou a nevybytými sourozenci, nevyskytuje.⁴⁹⁰ Tato otázka si vyžaduje dlouhodobější a pečlivý výzkum. Nicméně pro tento moment ji lze uzavřít tak, že k okamžiku předání dědičného podílu po otci docházelo v Jihlavě jak při příležitosti uzavření sňatku spolu s předáním věna, tak (a to zřejmě častěji) až po smrti otce. V praxi se první ze jmenovaných možností vyskytovala mimo jiné též vzhledem k svobodným osobám, jejichž otec již v okamžiku sňatku nebyl na živu. Takovým jedincům bylo obvykle poručníky předáno otcovské dědictví v okamžiku uzavření sňatku (resp. pro období „po roce“).⁴⁹¹

---

⁴⁸⁸ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 300r (matrimonium – Nicodemus Staritzer a Judit).

⁴⁸⁹ Dosud neženaté/neprovdané děti získávaly na základě textu testamentů „předem ... věno“ („bevor ... Heuratgut“), někdy s dovětkem, kterým ženatým/provdaným dětem již bylo vydáno. O zbylé otcovské dědictví se dělily všichni děti rovným dílem (po odečtení podílů určených dalším dědicům). Viz např. tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 179v–180r (testament Hanse Zlabingera). Tamtéž, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 4r (matrimonium – Wentz Zlabinger a Judit).

⁴⁹⁰ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 313v (testament Baltazara Klugmichela) atd.

⁴⁹¹ Tamtéž, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 258r (matrimonium – Jeremias Czepane a Margaretha).

Nyní ještě k důležité součásti praxe pořizování jihlavských svatebních smluv, a sice vymezení vlastního majetku jedince a práva k němu po zbytek celého života. V jakých situacích je využívána možnost „vymínění“ jistého finančního obnosu (výjimečně předmětů) jako vlastního jmění, který je jedinci přiznán po dobu celého života? Za prvé je tento jev vymezen pro případ finančního vyrovnání pro období následujícím po prvním roce manželství. Za druhé, jak dosvědčují jihlavské svatební smlouvy, se možnost „vymínění“ nevyskytuje u vyrovnání, které je pro období „po roce“ vyměřeno přesnými finančními částkami. A to z logického důvodu, neboť pokud jedinec využil možnost přesného vyčíslení obvěnění pro období „po roce“, mohl zvolením konkrétní částky určovat velikost jmění, které nebude předmětem svatební smlouvy a obvěnění ženy. „Vymínění“ se tak vyskytovalo pouze u principu, který je výše popsán v pořadí druhém (vdovská třetina, dle městského zvyku, ustanovení plnomocné hospodyně – u mužů) a třetím (obecně veškeré jmění – u žen).⁴⁹² Ovšem ne povinně; některé svatební smlouvy této možnosti nevyužívají vůbec, ač by principiálně mohly.⁴⁹³ S „vymíněným“ jměním mohl muž i žena nakládat dle své vůle.⁴⁹⁴ Nejčastěji se tato částka stává v budoucnosti jedním z předmětů testamentárního odkazu.⁴⁹⁵ Funkce tohoto „vymínění“ nabývá na významu především u (po prvé) vdaných žen, jejichž pozůstalost je dle textů posledních vůlí tvořena tímto obnosem. Jinak ale byla možnost „vymínění“ využívána i muži, ač u žen byla častější. Pro představu o výši, kterou si jedinec vymínil pro sebe po zbytek svého života: obvykle šlo o větší částku, než jakou tentýž jedinec obvěnil svého partnera pro období prvního roku manželství. Přesný poměr však vyměřit nelze. Jak velký byl podíl majetku, který se nestal předmětem „vymínění“, nelze říci právě z důvodu obecně formulované velikosti obvěnění v období „po roce“ (vdovská třetina u mužů, veškeré jmění zvláště u žen). Tolik ke způsobům majetkového vypořádání mezi partnery na počátku jejich manželského života.

Na nepoměr mezi materiálním postavením muže a ženy v minulosti bylo již často poukázáno především v souvislosti s obecně nerovnoprávným postavením ženy v tradiční společnosti. Jak lze charakterizovat hranice, které oddělovaly mužův a ženin majetek v konkrétním případě, se podíváme na příkladech jihlavských rodin v raném novověku. Byl ženin majetek pouze součástí „společného rodinného vlastnictví“ vystupujícím oficiálně pod jménem manžela jako vlastníka či měla žena k dispozici sumu vlastních materiálních prostředků, k nimž měla nezadatelné právo? Pokud ano, bylo tomu tak po celý její život či pouze některá období?

Na tomto místě asi nejlépe vynikne jako tzv. kontrastní vymezení otázka postavení ženy v minulosti a otázka jejího dědického podílu ve společnosti africké na rozdíl od společnosti euroasijské. V Africe totiž byly ženy z dědění rodinného majetku předem vyloučeny a tento majetek se

---

⁴⁹² Tamtéž, fol. 250r (matrimonium – Christoff Mesly a Susanna), 257v–258r (matrimonium – Simon Klugmichl a Susanna, vdova po Andre Paulpinterovi).

⁴⁹³ Tamtéž, fol. 259r–v (matrimonium – Gregor Hammermaister a Judit).

⁴⁹⁴ „... aby o nich kšaftovali aneb je komužby se jí líbilo dáti mohla bezevší jeho pana Jana manžela svého budoucího překážky.“ Tamtéž, 7v–8r (matrimonium – Jan Schmilauer z Schmilowa a Dorotha, vdova po Martinu Humelioví z Prochowa).

⁴⁹⁵ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 27r–v (testament Frantze Ermlera).

předával pouze v mužské linii.⁴⁹⁶ Z tohoto úhlu pohledu se rozdíly v postavení žen v jednotlivých evropských regionech jeví jako drobné nuance ve srovnání euroasijské společnosti s obyvatelstvem afrického kontinentu a zde fungujících dědických principů.

Zcela jistě by zde patřilo hlavní slovo právním zákoníkům a kodexům ustavujícím a upravujícím majetková práva manželů navzájem. Záruka objektivnosti je však díky zde použitému přístupu zajištěna tím, že jsou postiženy případy ze samé životní praxe.

Jack Goody hovoří ve svém výkladu o majetkových poměrech v manželství jako o tzv. manželském fondu.⁴⁹⁷ Výstižně je v tomto termínu pojmenována suma majetku, která vznikne nakupením jmění, které vnáší do manželství muž a žena. Jednou z hlavních příčin vzniku tohoto finančního fondu existujícího v manželství, je zajištění rodiny jako životaschopné hospodářské jednotky, což má počátek právě při příležitosti sňatku jedinců.

Jako velice příhodné označení majetku patřícího ženě se mi jeví termín použitý J. Goodym, tzv. komplex ženského jmění („*women's property complex*“).⁴⁹⁸ Výsledkem zestručněného Goodyho výkladu je myšlenka, že instituce věna je nedílnou součástí komplexu ženského jmění. Strukturu celého komplexu ženského jmění lze nejlépe pochopit z Goodyho výkladu o majetku, na nějž má v období reformace a protireformace právo žena po smrti svého manžela.

Na místě výkladu o majetku, jenž připadl ženě po smrti muže, již Goody nehovoří o komplexu ženského jmění. Domnívám se však, že lze výčet těchto jednotlivin právě pod řečený pojem zahrnout. A to jednoduše z toho důvodu, že dalšího majetku, majícího jiný charakter, než je popisovaný Goodym, ani žena nemohla dosíci. Výskyt ženina jmění, které by bylo definováno ještě jiným způsobem, není možno předpokládat právě proto, že Goody pojímá majetkové poměry ženy komplexně. Jak lze tušit, komplex ženského jmění a především podoba vlastnického vztahu měl své výrazné časové determinanty závislé na rodinném stavu ženy, především na (ne)existenci muže – manžela v její blízkosti. Podoba tohoto vlastnictví se tedy měnila v čase a životním cyklu ženy.

Dle Goodyho si žena může po úmrtí svého muže nárokovat již výše zmíněné věno, za což pokládá Goody obecně sumu majetku, kterou do společného života manželského páru žena přinesla. Ekvivalentem je zde nárok na pouhý příjem z finanční částky, kterou žena vnesla do manželství. Jako „*příjem z věna*“ klasifikuje Goody tento způsob majetkového vyrovnání manželů založeného na vzájemné dohodě obou manželů. Komplex ženského jmění dále představoval soubor ženského oblečení a šperků a rovněž dílčí části majetku darovaného manželem. Ze společného majetku s manželem, tj. vzniknuvšího v období po sňatku, měla žena po smrti manžela právo podle Goodyho na 1/2 či 1/3. Jak víme, v případě Jihlavy platila jednotřetinová varianta. A nakonec patřilo dle Goodyho šetření vdově vše, co jí manžel odkázal v testamentu.⁴⁹⁹

---

⁴⁹⁶ Jack GOODY, *Proměny rodiny v evropské historii*, Praha 2006, s. 26 an.

⁴⁹⁷ Tamtéž, s. 102–103.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 102–103. Výklad tohoto termínu viz též v anglickém originálu: TÝŽ, *The European Family: an historico-anthropological essay*, Oxford 2000, s. 7, 37, 93 an.

⁴⁹⁹ J. GOODY, *Proměny rodiny*, s. 90–92.

Komplex jako skupina předmětů vytvářejících dohromady celek je skutečně výstižným vyjádřením charakteru ženina majetku. Teprve seskládáním poměrně přesně vymezených a ohraničených dílčích částí byl ženin majetek úplný. Každá ze jmenovaných součástí ženina majetku měla v komplexu ženského jmění svoji vlastní pozici a neměnnou funkci, jak lze předpokládat u vzorku populace zkoumaného Goodym, i jak se prokázalo na příkladě jihlavských obyvatel. Výzkum majetkových poměrů manželů na základě jihlavských testamentů a dále záznamů městských knih radních (svatebních smluv, kvitancí, donatií, převodů nemovitostí apod.) přinesl zjištění, že Goodyho pojem komplex ženského jmění lze beze zbytku vztáhnout i na poměry jihlavské v období 16.–17. století.

Pokud si čtenář vzpomíná, v kapitole rozřazující jednotlivé testátory z hlediska pohlaví a rodinného stavu nám způsobila malé znejistění skupina šestnácti ženských testamentů. U nich totiž nefiguroval odkaz manželovi, přesto byly tyto ženy v intitulacích označovány jako manželky konkrétních mužů. Problém určení jejich rodinného stavu byl vyřešen záhy, když byl odhalen společný prvek většiny těchto závětí, a sice výslovná zmínka o kšaftování z majetku, jež si vymínily ve svatební smlouvě. Právě z hlediska studia komplexu ženského jmění, jeho skladby v českých zemích v minulosti a postavení ženy jsou tyto testamenty velmi důležité.

Z uvedeného je zřejmé, že 20,78% testátorek žijících v manželském stavu, poděluje ve svých závětech všechny další osoby příbuzné i nepříbuzné, vždy však ve svém výběru opomíjejí vlastního manžela. Mezi podělenými osobami figurují u těchto testátorek samozřejmě děti, vnoučata a pravnoučata. Dále jsou to sourozenci a jejich děti a vzdálenější mužští příbuzní a ženské příbuzné (vetter, muemen). U těchto příbuzensky vzdálenějších jedinců (synovců a neteří, méně jistě strýců a tet) jsou kšaftovány podíly i jejich dětem. Příbuzenská síť, již jsou odkazy směřovány, je někdy uvedena obecně jako „*nejbližší pokrevní přátelé*“.

Tyto ženy tak doslovně využily svého práva na svobodné nakládání vlastním majetkem, i když tento majetek jmění v období trvání manželství nedosahoval značných velikostí. Jmění ženy se totiž téměř s pravidelností rozrůstalo až s úmrtím manžela. Suma majetku, která v Jihlavě obydlené na prahu novověku převážně německým obyvatelstvem patřila výhradně ženě po celé období jejího manželství, byla fakticky totožná s tím jměním, které si žena vymínila ve svatební smlouvě uzavírající sňatek s konkrétním mužem.

Klasickým příkladem je závět' a majetková situace Barbary, manželky Jacoba Kramera, švece z Brtnické ulice. Jedná se o jednu z šestnácti žen, na jejíž situaci si ukážeme, jak byl vymezen komplex ženského jmění v praxi, přesněji ta jeho část, která odpovídala vymíněné částce či předmětům při uzavření svatební smlouvy a předání věna. Manželství Kramerových se datuje od roku 1607, kdy si nevěsta Barbara, vdova po ševci Paulovi Albrechtovi, bere za manžela tehdy ševcovského tovaryše Jacoba Kramera. Základní částka věna, kterou si manželé slibují navzájem do prvního roku svého manželského soužití, je v jejich případě totožná: 100 kop grošů. Po roce života obvěnuje ženich nevěstu podle městského zvyku (tj. třetinou svého majetku). A naopak, i nevěsta obvěnuje muže po

roce společného života, ovšem celým svým jměním. Z něj si však předem vymínjuje částku 100ss, která jí má patřit po celý její život („*lebenlang*“). Podle textu svatební smlouvy může žena s touto vymíněnou částkou naložit „*dle své vůle a svobodného rozhodnutí*“. Tím má již na počátku manželského soužití písemně zaručenu možnost svobodně nakládat s takto vymíněnou sumou v případě vzniku své poslední vůle.⁵⁰⁰

Tuto možnost využívá Barbara opravdu beze zbytku, když po osmiletém manželství je v její poslední vůli z roku 1615 rozděleno dědictví po ní takovým způsobem, že je z nároků na něj vynechán její manžel.⁵⁰¹ První z řešených finančních operací v této závěti se týká právě informace o svatební smlouvě, kterou Barbara uzavřela se svým manželem. Tato poměrně důležitá zmínka přichází na řadu ihned po úvodních pasážích testamentu, což platí i pro další podobné závěti. Z částky 100 kop grošů vymíněných právě ve svatební smlouvě nyní Barbora kšaftuje. Z textu závěti jasně vystupuje struktura odkazů, totiž 60 kop grošů dceři, 30 kop grošů dvěma synům a vnoučeti 10 kop grošů zbývajících do celkové sumy 100 kop grošů. Ke vlastnictví dalšího jmění se Barbara nevyjadřuje, nenásledují ani další odkazy jiným osobám. Podobným způsobem je upraveno pozůstalostní řešení i u ostatních patnácti žen, tj. 20,78% testátorek žijících v manželském stavu. V těchto případech se nejedná o vydědění, nýbrž o využití možnosti svobodného kšatování vlastního majetku.

I za předpokladu, že formálně byl správcem ženina jmění manžel, nic to neměnilo na faktu, že právě žena měla k majetku vymíněnému svatební smlouvou nezadatelné právo. Situace žen, jejichž manželství a předání věna nebylo stvrzeno svatební smlouvou, byla mnohem méně výhodná. Bez vyřešení majetkoprávních otázek manželů ve svatební smlouvě se žena ochuzovala o jistotu, kterou ženě dávala svatební smlouva v tom, že bylo oběma stranami písemně stvrzeno vlastnictví vymíněného jmění ženou po celý její život. Tuto situaci vzniku svatební smlouvy výstižně charakterizuje M. Flodr na základě principů brněnského městského práva: „*Když manžel zřizoval testament, nemohl manželku o věno okrást...*“⁵⁰² Na základě studia jihlavských svatebních smluv a testamentů vyplývá, že po celé období životního cyklu, kdy žena žila v manželství, mohla počítat se sumou majetku, jejíž právo na něj jí nemohlo být upřeno manželem ani příbuznými. Pravděpodobně byla podobně řešena majetková situace i párů bez svatební smlouvy, ale pouhý slib bez písemné kodifikace neposkytoval ženě takovou záruku.

⁵⁰⁰ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 418v (matrimonium – Jacob Kramer a Barbara, vdova po Paulovi Albrechtovi). Antonín Haas se vyslovuje ke vztahu mezi vdovskou třetinou a tzv. obvěněním takto: „*Snad ji [vdovskou třetinu – pozn. autorky] lze uvést do volného vztahu k tzv. obvěnění, kterým manžel zajišťoval manželce určitou peněžitou částku, kdyby zemřel dříve nežli ona, tedy proto, aby žena byla hmotně zajištěna pro případ vdovství.*“ A. HAAS, *Omezení odúmrti*, s. 214. Domněnku o blízké souvislosti mezi vdovskou třetinou a tzv. obvěněním lze skutečně na příkladech jihlavských svatebních smluv a testamentů doložit. Jak poznamenává A. Haas, výše obvěnění měla teoreticky odpovídat 2,5 násobku věna, jež do manželství vnesla žena (pravidlo ustáleno pod formulí „třetinou výš“). V praxi ale k dodržení výše obvěnění nedocházelo, jak potvrzuje i P. Nácovská pro Kutnou Horu (viz poznámku 479). Mimo jiné též proto, že veškerý majetek ženicha leckdy nedosahoval ani výše nevěstina věna (př. bohatá vdova). A. HAAS, *Omezení odúmrti*, s. 214. To dle mého názoru zvyšovalo význam konkrétních svatebních smluv a přesných dohod v nich obsažených.

⁵⁰¹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 444r (testament Barbary, manželky Jacoba Kramera).

⁵⁰² M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období*, s. 272.

V otázce vymínění vlastního jmění ve svatební smlouvě se tedy testamentární praxe úzce protíná s právem rodinným a manželským. Pokud se necháme poučit právní teorií platnou pro středověké Brno, vidíme, že situace zde je M. Flodrem popisována velice podobně. K majetku manželů obecně se M. Flodr za podmínek platného brněnského městského práva vyslovuje následovně: „*Šlo přirozeně o ... podřízení veškerého majetku manželů řízení a správě pánem rodiny. V ohledu majetkovém to znamenalo nikoli změnu vlastnictví, nýbrž pouze využívání a nakládání s majetkem podle pánových záměrů, respektující též zájmy manželky.*“⁵⁰³ Situace mohla nabývat nejrůznějších variant, tak jak je dovolovalo právo, ale uvedená situace je popisována jako klasická. M. Flodr se dále vyjadřuje k pozici ženina majetku v brněnském městském právu: „*To, co bylo manželčím majetkem (včetně nemovitostí připsaných jí manželem jako věno), mohl manžel prodávat či jinak zcizovat jen s jejím souhlasem... .*“⁵⁰⁴ Výjimkou byla pouze situace nezaviněného neštěstí či bídy.⁵⁰⁵ O podřízení manželky muži v otázce svobodného nakládání s jejím vlastním majetkem během ženina života (upozorňuji tedy, že řečené neplatí pro okamžik vzniku ženina testamentu) podle intencí brněnského práva píše M. Flodr toto: „*Z manželova postavení správce veškerého majetku vyplývala pro manželku minimálně povinnost informovat manžela o veškerých svých majetkových záměrech, byť by se týkaly jejího vlastnictví. Jedinou výjimkou větší volnosti manželek bylo snad nakupování věcí jejich osobní potřeby, jako byly šaty a ozdoby,...*“⁵⁰⁶

Potud brněnská středověká právní teorie. Raně novověká jihlavská praxe vykazuje stejné prvky. Ovšem lze předpokládat, že v období raného novověku došlo v postavení žen k většímu uvolnění i v majetkoprávní oblasti. Počátky brněnského městského práva spadají do středověku, proto lze pro 16.–18. století počítat s jistým posunem, který se týkal postavení ženy a úpravy jejich finančních poměrů, ač zřejmě nebyl velký.

Je vhodné zmínit se o majetkových poměrech ostatních žen kšaftujících za života svých manželských protějšků. V jihlavské testamentární praxi na přelomu 16.–17. století se střetávají dvě poměrně výrazné skupiny žen žijících v manželském svazku. Součástí posledních vůlí žen z první skupiny jsou i (či pouze) odkazy vlastním manželům. To se týká 3/4 vdaných testátorek (přesněji 75,32%). Necelá čtvrtina vdaných žen (20,78%) ve svých testamentech neuvádí žádné podíly, které by byly směřovány do rukou jejich manželů. Nejedná se o případy vydědění, nýbrž o právně schválený postup založený na svobodném nakládání s vlastním majetkem žen vymíněném ve svatebních smlouvách. Tato skupina žen je totožná s výše popsány situacemi šestnácti testátorek. Zanedbatelný podíl vdaných žen (3,90%) se ocitl při psaní svého kšaftu v tak komplikovaném okamžiku a za nám nejasných okolností, že jejich závěti nebyly hodnoceny. Jednalo se o následující složité případy: nezvěstný muž, vydědění manžela, podmínění manželova podílu smrtí dcery.⁵⁰⁷

---

⁵⁰³ Tamtéž, s. 273.

⁵⁰⁴ Tamtéž, s. 274.

⁵⁰⁵ Tamtéž, s. 272, 274.

⁵⁰⁶ Tamtéž, s. 274.

⁵⁰⁷ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682.

Některé z vdaných testátorek nepodávají v kšaftech bližší informace o původu svého majetku, i když jistě nemohly být moc odlišné od případů ostatních žen. Jiné vdané ženy se zmiňují o otcovském dědictví (po otci i matce), z něhož nyní kšaftují. Podobně je uváděno přijetí dědických odkazů po sourozencích či vlastních dětech žen, které jsou nyní dále kšaftovány. Pokud již žena byla v minulosti vdovou, někdy se v testamentu zmiňuje, že odkazuje z vdovské třetiny, kterou získala po smrti svého předchozího muže. Podobně může určovat způsob rozdělení předmětů, které jí byly darovány předchozími manželi. Občas je zvláště upozorněno na ten způsob zisku ženina vlastního majetku, když jí byl tento majetek darován současným manželem spolu se zanesením tohoto převodu do městské knihy, kde figuruje jako ženin vlastní majetek, s nímž může volně disponovat. Zbylé ženy poukazují ve svých závětech na texty svatebních smluv zapsaných v městských knihách a na finanční částky či soubor předmětů, které si v nich vyměnily po celý život. Do této skupiny spadá šestnáct žen, jak bylo výše popsáno, které z řečeného finančního zdroje neodkazují vlastním manželům nic.

Jak vyznívá situace dalších žen odkazujících ze svého majetku vymíněného ve svatební smlouvě? Jedná se o velice zajímavý moment ve výzkumu postavení žen a otázky jejich finančního zabezpečení. Uvažujme skupinu jihlavských testátorek žijících v manželství, které v testamentech uvádí informaci o kšaftování ze jmění vymíněného ve svatebních smlouvách. Pouze třetina z takových žen (33,33%) zároveň odkazuje z tohoto jmění svému manželovi. Tzn. celé dvě třetiny žen (16 případů z 24) ze sumy vdaných testátorek kšaftujících z majetku vymíněného ve svatební smlouvě využily svého práva na svobodné kšaftování a nakládání s tímto majetkem a svému muži nic neodkazují.

V praxi tedy vedle sebe žijí ženy, které z vlastního jmění vymíněného ve svatebních smlouvách odkazují svým manželům, i ty, které své muže nepodělují vůbec. Na jedné straně se setkáme s ženami, jež v závěti kšaftují celé jmění vymíněné při svatbě pouze manželovi, což je často odůvodněno prokazovanou věrností manžela ženě.⁵⁰⁸ V momentě jsme však u případu žen, které ani v případech vyšších finančních obnosů vymíněných ve svatebních smlouvách (např. 300 kop grošů) svého muže nepodělují vůbec.⁵⁰⁹ To ukazuje na spektrum situací, k nimž v rodinách a domácnostech docházelo, a rovněž na pestrost manželských poměrů.

Možná tu působily ekonomické determinanty, tzn. žena, která nabyla většího majetku např. darem od současného i dřívějšího manžela (často zapisovaným do městských knih), vdovskou třetinou po zemřelém předchozím muži či dědickým podílem po rodičích a příbuzných, nebyla tolik limitována z hlediska financí ve výběru osob, které chce podělit. Na opačném konci situace se nacházela žena, která měla v momentě kšaftování k dispozici pouze částku vymíněnou ve své svatební smlouvě.

Spíše než tyto ekonomicky laděné determinanty bych zde usuzovala na výraznější vliv faktorů psycho-sociálních. Jedná se dle mého soudu především o otázku kvality partnerského vztahu a vzájemných manželských (ne)sympatií v kontrastu s podobou vztahů s vlastními dětmi a příbuznými z ženiny strany. Své zde mohl sehrát pozitivní charakter ženiných vztahů s příbuznými ze své blízkosti, vyjma manžela, který leckdy vyvažoval a převažoval vztah s vlastním manželem. Jako

⁵⁰⁸ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 409v (testament Juliany, manželky Petera Junga).

⁵⁰⁹ Tamtéž, fol. 348r (testament Marthy, ženy Mathese Mulnera).

lakmusový papírek, kterým lze do jisté míry „měřit“ i kvalitativní rovinu jevů a vztahů, zde posloužil stav rozšířeného právního vědomí v oblasti rodinného a manželského práva a především jeho odraz v praxi. Podstatou tohoto právního vědomí bylo to, že ženě žijící v městské společnosti v období raného novověku umožnilo nezadatelné právo na své vlastní jmění, ač nevelkých rozměrů svobodné nakládání, za to po celý ženin život. Přesněji řečeno, garantovalo jí omezenou svobodu s nakládáním s vlastním vymíněným jměním za ženina života, zato plnou svobodu kšaftování v okamžiku vzniku poslední vůle.

Vraťme se ke Goodyho výčtu součástí komplexu manželského jmění. Goodyho výslovné uvedení instituce testamentu v případě posledně jmenované části ženina majetku (testamentárního odkazu ženě nad 1/2 či 1/3 majetku) nás přivádí k domněnce, že právě instituce testamentu hrála významnou roli v otázce postavení ženy v tradiční společnosti.⁵¹⁰ V tomto bodě se můžeme pokusit navázat na debaty a diskuze po důvodech sepsování závětí, charakteristice části populace zanechávající závěti (Gottfriedova „*will making population*“) a naopak rozdílným momentům v pozůstalostních otázkách těch, kdo testamenty nevytvářeli.⁵¹¹ Domnívám se, že stěžejním bodem v diskuzích o příčině pořizování závětí bude pokusit se postihnout vnímání instituce testamentu a jeho dopadů přímými současníky. To bude, předpokládám, přínosnějším prvkem v diskuzích, než ty směry bádání, které se například snaží o co nejpřesnější postižení okruhu jedinců, z nichž se testátoři rekrutovali a o zjištění jejich sociálního statutu apod. V momentě, kdy většina dospělé populace žije v manželském svazku a v podmínkách, kdy smrt často navštěvuje příbytky lidí nesplňující základní hygienická a zdravotní pravidla, se vyskytovaly chvíle odchodu hlavního živitele rodiny z tohoto světa a vznik neúplné rodiny tvořené vdovou a dětmi velmi často. V ideálním případě bylo v zájmu muže zajistit co největší finanční zajištění vdovy a dětí do budoucna před nároky ze strany širšího příbuzenstva či církve. Pokud dále rozvineme tuto myšlenku, myslím si, že to bylo právě navýšení vdovské poloviny či třetiny o jistou sumu, co si v dobách raného novověku ještě stále vyžadovalo důraznějšího oprávnění v podobě písemného stvrzení. A to přesto, že podobně jako děděná polovina či třetina majetku bylo toto navýšení (v jihlavských testamentech uváděné výrazem *bevor*) právně dovoleno a schvalováno.

Předpokládejme, že v určitém regionu byl v období raného novověku již plně zakotven určitý platný právní postup automatického převodu buď poloviny či třetiny majetku na ženu, nastávající vdovu. U velkého procenta populace se tak dělo bez nutnosti pořizovat poslední vůle. V případě navýšení tohoto polovičního či třetinového podílu o jistou sumu lze písemné (resp. i ústní) kodifikování posledního porřízení považovat za průkaznější doklad, podle kterého bude v praxi v budoucnu opravdu postupováno. Někteří muži tak chtějí zajistit lepší materiální podmínky pro zbytek rodiny a zároveň do budoucna ochránit vlastní rodinu před nároky sociálního prostředí, které ji obklopuje (příbuzní, církve). To nevylučuje, že byly dědické ženské podíly o tyto jisté sumy navyšovány i za situace, kdy ke vzniku závěti nedošlo.

⁵¹⁰ J. GOODY, *Proměny rodiny*, s. 90–92.

⁵¹¹ R. S. GOTTFRIED, *Epidemic Disease*, s. 22.

Hypotézu lze podle mě rozšířit i na ty případy, kdy v rodinách docházelo ke komplikovaným situacím např. vzhledem k rozdílům v rodinných stavech a především věku dětí. To by ostatně korespondovalo s praxí „absolvování“ několika sňatků během životního cyklu jedince a dětem rozeným z několika manželství. U mnoha jihlavských testátorů byl způsob rozdělení pozůstalosti řešen tak, že podíl nejmladších či výrazně malých dětí bych značně nadhodnocen oproti starším, často již ženatým a vdaným sourozencům tohoto dítěte. Tento nepoměr je v závětích obvykle vždy výslovně vysvětlován rodičem, že tak jedná vzhledem k tomu, že dítě je „malé“ a „nedovychované“.⁵¹²

V souvislosti s výše zmíněnou diskuzí o příčině pořizování testamentů lze uvažovat následovně. Mám za to, že i testamenty obsahující navýšení podílu nejmenším dětem (podobně jako navýšení vdovské třetiny o částku „*předem*“) ztělesňují testátorovu víru v písemné vyjádření poslední vůle jako jistějšího zajištění způsobu dědění v té podobě, jak testátor žádá a navíc se zmenšením rizika sporů s příbuznými apod. Závěť tak testátor považuje pravděpodobně jako průkaznější doklad především v porovnání s tou situací, kdyby testament nebyl pořízen a bylo řešení pozůstalosti zcela v kompetenci městského práva a obvyklých postupů. A to i přesto, že tyto právní pořádky samy o sobě navýšení podílů nezakazovaly a leckdy je mohly i schvalovat. Pořízení testamentu chápu především jako využití a dokonalé zhodnocení nabídky, která se nabízela obyvatelům měst raného novověku. Jednalo se o snahu pečlivou přípravou zahrnující konstruování a lavírování, ale v hranicích daných právem, přizpůsobit způsob dědění podmínkám konkrétní rodiny (malé děti, fyzicky a psychicky postižení...). Moment zlistinění poslední vůle (vznik originálního spisu a hlavně jeho přepisu do městských knih či knih testamentů) v tomto ohledu zajišťoval větší trvalost a průkaznost posledních přání.

Analogicky k situaci velmi malých dětí a nadhodnocení jejich dědických podílů v konkrétních testamentech lze uvést příklady těch dětí, které jsou řečeno dnešním jazykem znevýhodněni handicapem fyzickým či psychickým. Mám zde na mysli četné závěti, v nichž jsou navýšeny podíly osobám z příbuzenského okruhu, které jsou slepé či mají nedostatečně vyvinuté psychické a intelektové schopnosti (viz část VIII).

VII. 2 Muž a žena: vdovství jako jedno z období životního cyklu jedinců

Z dnes již velice bohaté zahraniční literatury věnující se postavení vdov i vdovců v raném novověku zvláště upozorňuji na novější práci S. Cavallo a L. Warner zaměřující se na vdovství jako fenomén ve středověké a raně novověké Evropě.⁵¹³ Gesa Ingendahl nedávno představila práci o vdovách v epoše

---

⁵¹² SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 259r–260r (testament Mathese Reindlera mladšího), fol. 365r–v (testament Sebastiana Hirschbergera), fol. 468r–v (testament Susanny, vdovy po Bartlovi Waldhauserovi) atd.

⁵¹³ Sandra CAVALLO – Lyndan WARNER (eds.), *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe*, London 1998.

raného novověku.⁵¹⁴ Pařížským vdovám žijícím v podobném časovém úseku a zvláště nejrůznějším aspektům přeměny „*manželky ve vdovu*“ se nově věnuje J. M. Lanza.⁵¹⁵ Podobně se stalo postavení vdov ve Francii předmětem studia Antoinette Fauve-Chamoux. V jejím příspěvku „*K historii vdov*“ publikovaném v domácím periodiku Historická demografie nalezneme soupis především starší, ale základní literatury k tématu.⁵¹⁶ Z našich badatelů studovali postavení vdov (příp. žen) zejména ve venkovské společnosti např. J. Horský s M. Seligovou, D. Štefanová, A. Velková či J. Grulich.⁵¹⁷

Zajímá nás, za jakých okolností se ovdovělé osoby dále ženily a vdávaly. Konkrétní kroky, které měly být podniknuty k udržení života svého i pozůstalých dětí a dále zajištění bezproblémového praktického chodu domu nebylo u žen, ale ani u mužů, otázkou zcela svobodného rozhodnutí. Determinovaly jej faktory biologické, ekonomické i sociálně-kulturní. Biologickým činitelem byl především věk a zdravotní stav ovdovělého jedince, který hrál roli zvláště u žen ocitajících se na konci svého plodného období či za jeho hranicemi. Druhý moment, na nějž měly vliv biologické okolnosti, bylo zajištění vlastních potomků a dědiců, pokud předchozí manželství zůstalo bezdětné (př. sňatek se starší vdovou). Takové postupy již náleží mezi tzv. dědické strategie, zvláště, pokud v některých regionech (předpokládejme vesnického obyvatelstva) byl kladen důraz na transfer jádra rodinného majetku v rámci mužské linie potomků. Muž pocházející z oblastí, kde existovaly tyto dědické systémy výrazně podporující mužské dědice, mohl čekat od dalšího sňatku mužského potomka, pokud měl z předchozích svazků pouze dcery či bylo manželství bezdětné.

Ekonomický determinant přítomný v životě ovdovělé ženy i muže představoval hlavně bezodkladnou nutnost zajištění hmotných podmínek zbylé části rodiny. Vybaví se nám představa chudé vdovy obklopené nejmenšími dětmi bez ochrany a finanční pomoci muže, pěstovaná literaturou i výtvarným uměním po staletí. Ovšem situace ovdovělého muže, který vede řemeslnou dílnu či musí držet při životě obchod, a to vše bez ženy a jejího dohledu na chod domu, výchovu dětí a úkoly služebnictva, také není záviděníhodná. I potřeba nové ženské ruky v domě měla v případě ovdovělého muže ekonomický efekt. To když byly díky ženě vytvořeny podmínky, za kterých mohl muž dále pokračovat ve svém řemesle, obchodu či jiné pracovní činnosti, za účelem udržení životní úrovně své i rodiny. Pravdou zůstává, že na rozdíl od ekonomicky zcela soběstačného muže byl další život vdovy mnohem více ovlivněn výší hmotného zajištění, jakého se ženě dostalo od zemřelého muže. Nakonec sociálně-kulturní faktor mající vliv na existenci či neexistenci dalších sňatků ovdovělých osob a četnost nevlastních rodičů dětí, je plně s ekonomickým činitelem svázán. Přesto lze vysledovat jasně sociálně a kulturně determinovanou skutečnost, jejíž podstatou byla existence takové společenské

⁵¹⁴ Gesa INGENDAHL, *Witwen in der Frühen Neuzeit: eine kulturhistorische Studie*, Frankfurt am Main 2006.

⁵¹⁵ Janine M. LANZA, *From Wives to Widows in Early Modern Paris. Gender, Economy, Law*, Aldershot 2007.

⁵¹⁶ Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *K historii vdov*, HD 23, 1999, s. 15–29.

⁵¹⁷ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 92–94; Dana ŠTEFANOVÁ, *Vdovy v raném novověku. Studie k právnímu postavení a jednání „viditelných“ žen na příkladu praxe panství Frýdlant v severních Čechách mezi léty 1550–1750*, SPFFBU, C 49, 2002, s. 49–70; TÁŽ, *Erbschaftspraxis*, zvláště s. 153–160, dále s. 185–186, 188–190 a další; A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, např. s. 237–238, 249–256; J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 268–270.

atmosféry raného novověku nejen ve střední Evropě, která nebyla nakloněna samostatnosti v počínání ženy v různých oblastech jejího života. Výraznou ideovou oporou tohoto společenského smýšlení bylo církví deklarované přesvědčení o muži jako hlavě rodiny.

Konečně, pokud odhlédneme od otázky postavení ženy, i na životy mužů měly vliv podobné sociálně a kulturně motivované faktory. Statut manželství jako jediné církví oficiálně stvrzené formy soužití muže a ženy předurčoval v dobách minulých hranice způsobu žití jak u mužů tak žen. Realita vztahů mezi muži a ženami se odehrávala jistě i vně církví stanoveného rámce, ale pravdou zůstává, že dohled církve i státu na věrnost manželského slibu a oficiální podobu žití muže a ženy a jeho veřejného stvrzení byl značný.⁵¹⁸

V oddíle věnujícím se postavení vdovců a vdov se zastavme ještě u otázky převodu řemesla či živnosti z muže na ženu jako faktoru majícího vliv na utváření podoby rodinného společenství. Otázka ženské práce v minulosti především v řemeslné výrobě se stává v posledních dvou desetiletích důležitou otázkou studovanou v zahraničí.⁵¹⁹ Studium jihlavských testamentů ukazuje, že důležitou roli v utváření podoby zbytku rodinného uskupení hrála skutečnost, zda bude mít vdova možnost převzít po manželovi řemeslo či živnost. Záleželo samozřejmě na úspěšnosti vlastní řemeslné výroby či podnikatelských aktivit, jíž dosáhl muž ještě za svého života. Upadající úroveň výroby či živnosti nepomohla ženě po smrti jejího muže v ničem a stávala se břemenem. Přesto ve značné míře závisela právě na vdově a jejích schopnostech otázka další podoby zbytku rodiny. Budoucnost pozůstalých dětí, to, zda budou vyrůstat v neúplné rodině či v péči nevlastního otce, byla z velké části v rukou jí samotné.

Z těchto všech důvodů je nanejvýš důležitá okolnost, že jihlavští obyvatelé včleňují do textů svých kšaftů sentenci o ponechání řemeslného náčiní (*handtwerckgeret, werkzeug*) nebo veškerého příslušenství potřebného k určitému řemeslu (*alle notturfft so zum preuwerck gehörig; aller zugehörung zum preuwerch*) či vybavení obchodu (*handel*) ženě.⁵²⁰ Takto uvažovala většina testátorů, kteří po sobě zanechávali rodiny.

Způsob rozdělení vypadal následovně. Často bylo ženám přenecháváno řemeslné vybavení v celku předem (*bevor*), nad jejich náležitý třetí díl. Takovým způsobem rozděluje vybavení potřebné ke svému řemeslu například Cristof Biner (též Biener) v situaci, kdy má dvě vlastní dcery a jednu

---

⁵¹⁸ Mnohé z případů cizoložství v Jihlavě v 16. století byly řešeny i u panovníka. NA, Morava, i. č. 2475, 2595, 2601 atd.

⁵¹⁹ Katalin SZENDE, *A női munka a középkori gazdaságban (Womens' work in medieval economy)*, Aetas 3, 1995, s. 179–194; TÁŽ, *Handwerkerwitwen in der mittelalterlichen Gesellschaft von Ödenburg*, in: K. Dóka – I. Éri (Hgg.), IV. Internationales Handwerksgechichtliches Symposium, Veszprém/Budapest, 1994/1995, s. 72–77; TÁŽ, *Craftsmen's Widows in Late Medieval Sopron*, in: M. Hietala – L. Nilsson (eds.), *Women in Towns. The Social Position of Urban Women in a Historical Context*, Stockholm 1999, s. 13–23; TÁŽ, *A nők szerepe a kézműiparban a késő-középkorban a soproni és pozsonyi végrendeletek tükrében (The role of women in handicrafts in the mirror of testaments from Sopron and Bratislava)*, in: P. Dominkovits – É. Turbully (edd.), *Házi Jenő Emlékkönyv*, Sopron 1993, s. 169–180.

⁵²⁰ SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – *Knih testamntů 1578–1624*, fol. 108v–109v (testament Merta Kitzmegla), fol. 111r–112r (testament Mathese Zetlera).

nevlastní, všechny dosud svobodné.⁵²¹ V některých případech bylo řemeslné náčiní zahrnuto do širšího výčtu majetku (dům se dvorem, hospodářství, soukenický rám, řeznický krám apod.). Toto jmění fakticky připadalo dle textů testamentů ženě pod podmínkou, že bude 2/3 jeho finanční hodnoty ročně vyplácet ve splátkách. Analogicky, jako v případě ostatních objektů předávaných tímto způsobem, připadlo řemeslné vybavení ženě fyzicky spolu s právem na třetinu jeho hodnoty. Soukeník Daniel Eh kšaftuje ženě za lásku a věrnost, již věnovala jemu a jeho malým dětem, řemeslné nářadí, z čehož jí má patřit jedna třetina.⁵²² Ve zbylých případech měla vdova právo užívat řemeslné vybavení do doby, než dospějí děti, pak je měla předat jim. Tak například Paul Zwitter podle své poslední vůle odevzdává řemeslné nářadí svým dvěma dcerám Juditě a Ester, avšak pod podmínkou, že jej má žena Uršula užívat, než dcery dospějí, resp. než se vdají.⁵²³ Předání obchodu ženě máme doloženo příkladně v poslední vůli Wentze Macka.⁵²⁴

A naopak, zajímavé je zjistit, za jakých okolností je řemeslo či živnost předávána v okamžiku smrti ženatého muže do rukou jiných než ženiných. V takovém případě jsou přirozeně jmenováni synové a v menší míře dcery testátora, příp. všechny děti. Jakou ukázkou uvedme situaci, kdy příslušenství k řemeslné výrobě piva odkazuje Mathes Zetler do rukou svého syna a dvou dcer. Svoji manželku poděluje jinými částmi svého majetku.⁵²⁵ Na základě studia jihlavských posledních vůlí se zdá, že okolnostmi, které vedly k této praxi, byl především dospělý věk vlastních synů či alespoň naděje na jejich včasné vyučení se předávanému řemeslu. V situaci, kdy byli v širší rodině k dispozici schopní jedinci mužského pohlaví, bylo řemeslo či živnost předány jim. Leckdy k tomu dopomohl fakt, že tyto osoby se živily řemeslem stejného či podobného zaměření jako testátor.

Testament bradýře Adriana Grabera nám dokládá praxi, kdy muž ponechává vdově de facto možnost svobodné volby, zda po své smrti bude tato chtít převzít řemeslo, nebo se jej raději vzdá. Testátor – muž se opět snaží o jakýsi vhléd do budoucnosti, kdy již nebude moci zajistit obživu své rodině. Veškeré vybavení patřící k výkonu bradýřského řemesla, ničehož nevyjímaje, odkazuje testátor fakticky ženě. Graberova žena má právo na třetinu finanční hodnoty odkazovaného řemeslného vybavení. Další dvě třetiny z celkové hodnoty řemeslného vybavení (30 kop grošů) má vdova po Graberovi vyplácet dvěma dcerám ročně po 10 kopách grošů. Pokud však vdova po Graberovi nezůstane při bradýřském řemeslu, má se převod tohoto vybavení týkat testátorova zetě. Tomu pak má vdova přenechat řemeslné náčiní za 40 kop grošů, tedy za částku o 10 kop grošů vyšší, než za jakou je odkazována vdově.⁵²⁶

---

⁵²¹ Tamtéž, fol. 107r–v (testament Cristoffa Binera, též Biener).

⁵²² Tamtéž, fol. 457v–458r (testament Daniela Ehe).

⁵²³ Tamtéž, fol. 73r–v (testament Paula Zwittera).

⁵²⁴ Tamtéž, fol. 232v–233r (testament Wentze Macka).

⁵²⁵ Tamtéž, fol. 111r–112r (testament Mathese Zetlera).

⁵²⁶ Tamtéž, fol. 265v–267r (testament Adriana Grabera). „... *Im fal aber sie bey dem handtwerk nicht bleibt, so soll meinem aiden Martin Lencz umb 40ss zugelassen werd[en].*“ Tamtéž, fol. 266r. Řemeslné vybavení Grabera zahrnuje též knihy. Tato informace koresponduje s naší představou o působení bradýřů v minulosti, od kterých byly očekávány též úkony drobnějších lékařských ošetření nevyžadujících vysoce odborné vzdělání.

V situacích nevhodných či ne nezbytně nutných k převzetí řemesla či živnosti ženou, tak mohla vdova přenechat řemeslnou či podnikatelskou činnost jiné osobě. V konkrétních případech mohlo jít o existenci velmi malých dětí či dokonce těhotenství. Na opačném pólu uvažování stála vdova, jíž se převzetí řemesla nebo živnosti nemuselo nutně dotýkat díky dostatečnému hmotnému zabezpečení zděděnému po muži. Jak vidíme, tyto situace mohly mít nejrůznější podobu, od vysloveně negativně vyznívajících, až po ty, kde se mohlo počítat s optimističtější vizí pro osud zbytku rodiny po muži živiteli.

Ženy z bezdětných manželství, jak lze alespoň usuzovat z textů testamentů, ale také nemusely získat řemeslné vybavení po svých mužích vůbec. V takovém případě bylo náradí zpeněženo prodejem. Nepřekvapí, že k tomu docházelo v rodinách, kde nebyly děti a zároveň pro další budoucnost ženy nebylo z různých důvodů výhodné ponechat si řemeslné vybavení a navázat na řemeslnou výrobu po manželově smrti. Například Hans Procop odkazuje svému bratrovi 6 kop grošů, které testátorova žena získá prodejem řemeslného vybavení.⁵²⁷

Úprava poměrů ve zbytku rodiny z hlediska provozovaného řemesla se týká testátorů – vdovců i vdov. Při nemožnosti odkázat řemeslné vybavení partnerovi, hledají testátoři nejsnazší řešení především s ohledem na pohlaví, věk a profesní zaměření dětí. Mathes Krätschmer kšaftuje své řemeslné náradí nejmladšímu synovi Salomonovi, pokud u téhož řemesla zůstane. Pravděpodobně s ohledem na jeho nízký věk, protože i částku 30 kop grošů mu odkazuje navíc z důvodu, že je „*ještě malý a nevychovaný*“. Jestliže by ale došlo k situaci, že všechny Krätschmerovy děti zůstanou u stejného řemesla, mají se o vybavení po otci porovnat společně.⁵²⁸ V rodině Melchiora Ottersheusera nastala v okamžiku vzniku jeho poslední vůle jiná situace. Podle znění testamentu po něm pozůstávají na tomto světě dvě dcery a vnuk. Z celého řemeslného vybavení kšaftuje každému po třetině, včetně vnuka Hanse.⁵²⁹ Někdy mohly nastat takové podmínky, kdy poslední vůli zanechává jedinec bez žijícího partnera, zato s větším množstvím rodinných členů, jimž může řemeslné vybavení přenechat. Tehdy mohla hrát roli kvalita vztahu mezi jednotlivými pozůstalými po testátorovi. Tak například Valten Patzko odevzdává vybavení nutné k řemeslu synu Mathesovi, ač má ještě dalšího syna, dvě dcery a dokonce i dvě vnoučata. Své rozhodnutí doprovází slovy, že syn Mathes pilně pracoval a v dílně jej sám zastal.⁵³⁰

Poslední vůle mužů, kteří vyhotovují své poslední vůle dle všech indicií jako svobodní mládenci či vdovci bez dětí, odkazují řemeslné vybavení často do širšího příbuzenského okruhu. Mert Kitzmeagl příkladně odevzdává veškeré příslušenství k výrobě piva svému švagrovi. Ostatně, právě do švagrových rukou směřuje tento testátor valnou část svého jmění, včetně domu, sladovny a dílu v pivovaru a dalšího majetku. Zdá se, že Kitzmeagl zhotovuje svoji poslední vůli právě v momentě, kdy jej čeká sňatek s Juditou, pozůstalou dcerou po panu Hansi Leupoltovi. Tomu by nasvědčovala textace

---

⁵²⁷ Tamtéž, fol. 223v–224r (testament Hanse Procopa).

⁵²⁸ Tamtéž, fol. 320r–v (testament Mathese Krätschmera).

⁵²⁹ Tamtéž, fol. 141v–142r (testament Melchiora Ottersheusera).

⁵³⁰ Tamtéž, fol. 314v–315r (testament Valtena Patzko).

kšaftu, kde je tato svobodná dívka oslovena jako „*hertzlieben*“, ale i nadmíru vysoká finanční částka (200 kop grošů), která jí má být vyplacena švagrem testátora z jeho dědictví.⁵³¹ Jinou situaci odkazu velmi pravděpodobně svobodného muže zaznamenáváme u Andrease Ferstera, pozůstalého syna po Bartolomeovi Fersterovi. Náčiní potřebné k výkonu kloboučnického řemesla, které náleželo testátorově otci a jež Ferster řádně zaplatil, odkazuje testátor dále svému bratrovi Lorenci Fersterovi.⁵³²

Směrování odkazu řemeslného vybavení se netýkalo pouze osob z příbuzenského okruhu testátora. Především původci kšaftů žijící v osamění bez vlastních potomků (svobodní vyučení muži, bezdětné vdovy po řemeslnících), ale vlastníci vybavení a náradí pro výkon určitého řemesla, odkazují toto vybavení do rukou vlastních učedníků a pomocníků ve vlastní výrobě. Lucia, vdova po Mertovi Garleschovi, odevzdává například 30 kop grošů a nad to ještě řemeslné vybavení svému učedníku Georgu Schretterovi (*lehrknecht*). Toto vlastnictví mu nemá nikdo zpochybnit.⁵³³

VII. 3 Děti: vlastní a nevlastní, (polo)sirotci a pohrobci, schovanci a schovanky, přijaté a nemanželské

Z domácí odborné literatury věnující se postavení dětí v rodinách za starého demografického režimu zasluží zmínku příslušné části knihy *Rodina našich předků*.⁵³⁴ „*Dítě a dětství napříč staletími*“ se stalo tématem druhého pardubického bienále v roce 2002, ze kterého pochází též sborník příspěvků.⁵³⁵ Děti a jejich úděl v minulosti studuje v komplexnější podobě také Milena Lenderová a Karel Rýdl.⁵³⁶ Částečně se této otázce věnovali nebo věnují i další čeští badatelé a badatelky.⁵³⁷ Přesto je nutno upozornit, že studium postavení dítěte v minulosti v českém prostředí dosud nebylo systematicky studováno. Zahraniční produkce dnes již starších a klasických prací o dětství a mládí v evropském kontextu by měla být zastoupena především jmény Philippe Ariès či M. Hewitt a I. Pinchbeck. Názory P. Arièse o citově chladném vztahu rodičů k dětem v období před 18.–19. století byly však mnohými

⁵³¹ Tamtéž, fol. 108v–109v (testament Merta Kitzmepla).

⁵³² Tamtéž, fol. 245r–v (testament Andrease Ferstera).

⁵³³ Tamtéž, fol. 198v–199v (testamen Lucie, vdovy po Mertovi Garleschovi). Téměř totožný případ se týká Susanny, vdovy po Simonu Amfeldtovi. Své dceři kšaftuje většinu majetku, ale svému učedníkovi Augustinovi (*lerknecht*) předává veškeré řemeslné vybavení a jednotlivé části mužského oděvu po manželovi nebožtíkovi. A to za věrnost, kterou jí učedník Augustin zachoval v její nemoci. Tamtéž, fol. 256r–v (testament Susanny, vdovy po Simonu Amfeldtovi).

⁵³⁴ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 83–90.

⁵³⁵ Tomáš JIRÁNEK – Jiří KUBEŠ (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími*. 2. pardubické bienále: 4. až 5. dubna 2002, Pardubice 2002.

⁵³⁶ Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006.

⁵³⁷ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská*, s. 404an.; Thomas KRZENCK, *Marginalien zur Rolle von Kindern in böhmischen Testamenten des 15. Jahrhunderts*, in: Ad vitam et honorem Jaroslao Mezník. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno 2003, s. 611–628; P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR – K. STLOUKAL, *Dětství*; Martin NODL, *Dětství v předmoderní době*, *Souvislosti* 4, 1996, s. 7–29; TÝŽ, *Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti hříšníci ve středověku*, *DaS* 28, 1, 2006, s. 30–33; A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 335an.; J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 178an.; Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (edd.), *Žena v českých zemích*, s. 564an.

badateli vážně zpochybnovány.⁵³⁸ Zmiňovaná A. Fauve-Chamoux se věnovala postavení sirotků a rodinným strategiím v raně novověké Francii.⁵³⁹

Jak je patrné již z nadpisu této podkapitoly, rodinných konstelací, za nichž vyrůstal lidský jedinec od dob svého dětství, bylo nesčetně mnoho. Okolní svět nazíraný malými dětmi nabíral nejrůznějších podob. Pokud pomineme takové determinanty jako vliv náboženství, čas relativního míru či válek, doba morových a jiných nákaz či sociální postavení příslušných rodin, nabízí se zde především otázky spojené s osobou či osobami, u níž dítě vyrůstá a je mu poskytována nejnütnější péče v nejzranitelnějším období. Péči zde rozumím obecný fakt výživy, ošacení a zajištění střechy nad hlavou, které se dítěti dostává od rodičů či jedinců jemu svěřeným. Péči, jako termínu spojenému s otázkou způsobu výchovy a podílu citu a empatie rodičů či vychovávajících osob ve vztahu k němu, ponechávám stranou. Okolnosti oficiálně deklarovaného vztahu rodič (vychovávající jedinec) – dítě i kvalita tohoto vztahu v osobní rovině měly klíčovou roli v životě dítěte s důsledky finančního i sociálně-kulturního charakteru.

Dovoluji si tvrdit, že raně novověké testamenty jsou skutečně prvořadým dokumentem ke studiu postavení dítěte v rodině a společnosti a umožňují se ke konkrétnímu dítěti přiblížit takřka na dosah. Všechny typy postavení uvedené v nadpise podkapitoly a příslušné pro děti v městské společnosti raného novověku našly přímou odezvu v textech jihlavských testamentů. Ke každému z těchto postavení najdeme ve sledovaném vzorku 968 závětí několik příkladů, jeden se dotýká i dítěte počatého (prozatím) mimo manželský stav jeho rodičů. Snad žádný jiný pramen (vyjma register stavění sirotků či matričních údajů) neposkytne tolik detailních informací o dětském světě pro období 16.–18. století. Na rozdíl od register stavění sirotků, která se zabývají pouze jedním z možných postavení dětí, a oproti matrikám, poskytujícím statistická data např. o dětské úmrtnosti, vynikají kšafy poskytnutím sumy informací o spektru postavení, v nichž se mohlo dítě ocitat. Navíc však ve zcela konkrétní rovině s možným rozlišením sociálního zařazení příslušné rodiny apod.

Realita dětství v období raného novověku snad může být nejlépe přiblížena, když si uvědomíme, že jedno dítě mohlo za svůj dětský věk projít několika jmenovanými postaveními. Pokud uvažujeme většinu nově narozených dětí v podmínkách raného novověku jako děti vlastní a manželské, během svého dětství se tytéž děti často stávaly (polo)sirotky, v návaznosti na postavení příslušné dětem nevlastním či přijatým.⁵⁴⁰ Obvykle tytéž děti vystupovaly také jako schovanci a

---

⁵³⁸ Philippe ARIÈS, *Centuries Of Childhood. A Social History of Family Life*, New York 1962; Ivy PINCHBECK – Margaret HEWITT, *Children in English Society*, London 1969. Ke zpochybnění teorie P. Arièse o citově chladném vztahu rodičů k dětem v minulosti např. J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 86.

⁵³⁹ Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *Beyond adoption: Orphans and family strategies in pre-industrial France*, HF 1, 1, 1996, s. 1–13.

⁵⁴⁰ K rozlišení zde používaných označení: v případě dětí z prvního manželství hovořím o nevlastních dětech; v souvislosti s cizími dětmi, které byly začleněny do rodinného kruhu, mluvím o dětech přijatých. V tomto momentě se tedy odkláním od klasifikace V. Procházky, který užívá pojem „přijaté děti“ v širším slova smyslu, tj. děti z prvního manželství i přijaté děti cizí. V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská*, s. 416–417. Důvodem je zaprvé potřeba a možnost detailnějšího rozřazení postavení dítěte v rodině ze sociálně-psychologického hlediska. A za druhé je jím fakt, že V. Procházka se postavením dětí zabýval především v souvislosti se zajištěním jejich majetkových práv (dětí „přijaté“ do nedílného rodinného majetkového společenství apod.).

schovanky svých poručníků. Stejný postup je platný i pro děti narozené po smrti svých otců. Ovšem bez absolvování prvního typu postavení, do nějž se děti i v raném novověku rodily nejčastěji (vlastní manželské dítě žijícího manželského páru). Kategorie dětí nemanželských zase předurčovala dítě k celoživotním obtížím spojeným s vnímáním manželské věrnosti ve společnosti, pokud např. nedošlo k dodatečnému uzavření platného manželství rodičů dítěte zakrátko po jeho narození. Dokladem pro to je praxe vydávání potvrzení o manželském původu osob kanceláři městských rad a panských vrchností.

Na několika místech této podkapitoly bude odkazováno na výsledky výzkumu uskutečněného na základě studia svatebních smluv (viz zvláštní kapitola) a konkrétně délek trvání manželství. Zde ve stručnosti. Byl analyzován vzorek 87 manželských párů, u nichž se dochovala jak svatební smlouva, tak testament alespoň jednoho z partnerů, fakticky ukončující svazek za předpokladu brzké smrti cca do týdne od vytvoření testamentu. Bylo zjištěno, že průměrná délka jednoho manželství na přelomu 16.–17. století v Jihlavě byla pouhých 8,42 let. Dlouhodobější trvání manželství bylo pro nemnohé případy doloženo, ale fakt druhých a dalších sňatků byl v dobách starého demografického režimu běžnou realitou u mužů i žen. Alespoň pro jihlavské demografické podmínky lze předpokládat, že docházelo poměrně často k situacím dále popsaným. Totiž dítě narozené v jednom manželském svazku se nejpozději do sedmi let svého věku stávalo úmrtím jednoho z rodičů polosirotkem.⁵⁴¹

Situaci uvažujeme pro prvorozené dítě v manželství, ale je snadné si ji rozšířit a upravit pro případ dětí druhorozených a dalších v pořadí, tedy mladších sourozenců prvorozeného dítěte. Pro prvorozené děti je tím pádem osíření záležitostí již prvních 6–7 let života. Dokladem je vysoký počet dosud nenarozených, avšak očekávaných přírůstků do rodiny, jimž je testátory odkazováno. Jedna těhotná testátorka dokonce kšaftuje pravděpodobně nedlouho před svým porodem i počatému dítěti, pokud se samozřejmě v pořádku narodí.⁵⁴²

Pro otázky spojené s podobou dalšího života osiřelých dětí, je možno využít další z výsledků výzkumu jihlavských testamentů a svatebních smluv týkající se otázky druhých a dalších sňatků vdov. Samozřejmě bychom ke studiu postavení dětí a sirotků mohli použít stejné či podobné ukazatele získané klasickými postupy historické demografie a publikované v četných studiích. Využíváme ale autenticity prostředí a vztahů, která se dotýká osudů těch dětí, kterým bylo odevzdáno otcovské či matčino dědictví v konkrétním místě a čase (Jihlava na přelomu 16.–17. století). Poněkud neosobní povaha kvantitativně vyjádřených čísel v případě čistě statistického přístupu je v této studii nahrazena postupem poněkud odlišným. Ke kvantitativně vyjádřeným informacím týkajícím se řekněme menšího vzorku populace (vážícím se na konkrétní prostředí a čas, s jasně vymezenými možnostmi kšaftování) jsou dohledány kvalitativní údaje týkající se života konkrétních jedinců. Závěry publikovaných výzkumů různých lokalit a období mohou být samozřejmě svoji povahou méně zkrslující, zvláště

---

⁵⁴¹ Děti narozených před sňatkem svých či počaté před oficiálním uzavřením manželství se tím pádem osíření týkalo ještě dříve než v sedmi letech svého věku.

⁵⁴² SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 462r (testament Evy, manželky Andrease Davida).

pokud jde o číselně vyjádřené údaje. Komparace demograficky koncipovaných ukazatelů dalších lokalit s výsledky zjištěnými pro Jihlavu bude předmětem dalšího studia, především za využití matrik zemřelých, jež jsou však v Jihlavě dostupné až od roku 1626.⁵⁴³

V tomto momentě závisí další osud dětí na krocích, které podnikne pozůstalý rodič, tj. zůstane bez partnera a bude vychovávat děti v neúplné rodině či se pokusí o uzavření dalšího sňatku. První případ bude záležitostí spíše některých žen, především starších vdov, ač nemnohých, mající odrostlejší dětmi. V souladu s názory některých autorů tak fakticky dochází ke vzniku samostatně fungujících polorodinných uskupení pod vedením ženy – podruhyňe.⁵⁴⁴ Naopak, jak dokázal i výzkum jihlavských testamentů a satebních smluv, velkého procenta ovdovělých osob se týkal druhý postup, tedy uzavření dalšího sňatku a začlenění nového manželského partnera do rodiny coby nevlastního rodiče dětí. Viděli jsme, že souhra událostí charakterizovaná smrtí partnera a novým manželstvím se mnoha jedinců týkala v životě několikrát.

Jak bude ukázáno v části IX.1, jihlavské vdovy přiváděly svým dětem nevlastního otce již do dvou let (a často do roka) od úmrtí vlastních otců dětí (resp. data sepsání testamentů). Nyní aplikujme tato číselně vyjádřená data na situaci dětí, jimž umírá jeden z rodičů, a to nejčastěji ve věku 0–7 dítěte (odůvodnění použité věkové hranice viz výše). Alespoň pro podmínky zjištěné pro královské město Jihlavu na přelomu 16.–17. století platí ta skutečnost, že mnohé ze zde žijících rodin byly tvořeny dětmi, které měly maximálně od svého 8–9 roku věku nevlastního jednoho z rodičů.

Situaci opět posuzujeme z pohledu prvorozených dětí, na nichž lze postavení polosirotků ilustrovat nejlépe. Faktem je, že většiny dětí (mladších sourozenců) se tato záležitost dotkla dříve v závislosti na počtu let, v jakém byly jednotlivé děti v manželstvích rozeny.⁵⁴⁵

Terminologicky vypadají jednotlivá dětská postavení na základě jihlavských testamentů následovně. V nekomplikovaných případech nebo v situaci, kdy testátor nepovažuje za důležité odlišit původ dětí, je existence dětí v rodině vyjádřena výrazem „kinder“ (resp. sohn /sun/, tochter). Termíny stiefkinder (resp. stiefsohn, stieftochter) označují v testamentech a dalších pramenech jihlavské proveniencie nemanželské děti jedince, tzn. partnerovy děti narozené z předchozích svazků. Celek dětí je pak označován jako alle kinder, zároveň někdy vlastní dítě vystupuje pod adjektivy rechten či eigen.⁵⁴⁶ Pokud chce testátor od sebe odlišit vlastního a nevlastního otce či matku (otčímá a macechu), děje se tak pomocí výrazů rechten vater (mutter) a stiefvater (stiefmutter).⁵⁴⁷

⁵⁴³ MZA Brno, E67, Sbírká matrik, kniha 6510.

⁵⁴⁴ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 93.

⁵⁴⁵ Pro úplnost dodejme, že uvedená čísla samozřejmě neplatila paušálně. Pokud se vyskytly manželské páry, jimž tento sňatek vydržel celý život (cca do konce plodného období ženy), pak se samozřejmě děti vzešlých z takových manželství netýkalo osiření, ani hranice 8–9 let věku, kdy by získaly nevlastního rodiče.

⁵⁴⁶ Analogicky k uvedenému je odlišen původ např. sourozenců či vnoučat, pokud jim testátor kšaftuje a považuje tento údaj za nutný. Např. Anna, vdova po Clausi Schwabovi odevzdává dědický podíl mimo jiné „...svým vlastním vnoučatům od vlastních pěti dětí“. SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 43v–44v (testament Anny, vdovy po Clausi Schwabovi). Nicolaus Teuser zase kšaftuje všem svým sourozencům, ale odlišuje je výrazy vlastní (*rechten geschwistrat*) a nevlastní sourozenci (*stiefgeschwistrat*). Tamtéž, fol. 256v (testament Nicolause Teusera).

⁵⁴⁷ Tamtéž, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, s. 34 (testament Justiny Albrechtin).

Po smrti rodiče vystupuje dítě v pramenech jako sirotek (Waise). Tento termín platí v testamentech i pro děti osiřelé jen z jedné strany, tzn. úmrtím jednoho z rodičů (polosirotci). Z formálního hlediska může být osiřelé dítě ve vztahu k pravému otci označováno do konce svého života jako sirotek, ač samozřejmě v jiném kontextu vystupuje jako nevlastní dítě, schovanec apod. Ovšem v tom případě jsou dospělí jedinci spíše označováni jako pozůstalý syn (resp. dcera) po konkrétně jmenovaném otci nebožtíkovi.

Dítěte, jemuž zemřel alespoň jeden z rodičů a rozšířilo tak řady sirotků a polosirotků ve městě, z naprosté většiny budoucích nevlastních dětí nových otců a matek, se automaticky týkala ještě jedna z variant z hlediska zařazení dětí. Stalo se svěřencem, tedy schovancem či schovankou (pflugsohn, pflugschneid) svých poručníků. Tyto pojmy nemají žádnou souvislost s termíny jako stiefkinder (resp. stiefsohn, stieftochter). Složeniny slov, ve kterých se vyskytuje „*pflug-*“, dávají tušit existenci sociálního seskupení osob bez příbuzenských pout, která se jinak běžně vyskytují v nejužší rodině. V kontextu slova je zde zdůrazněn ochranný a opatrovatelský charakter poručnického systému. Poručník (furmund) vystupuje z druhé strany jako Pflugsater schovance nebo schovanky. Nejčastější byli v Jihlavě voleni k jednomu dítěti dva mužští poručníci. Mohli být stanoveni přímo vlastním otcem či matkou z okruhu příbuzných nebo známých v momentě sepsání jejich testamentu. Běžně byla vybrána testátorem dvojice mužů, jako poručníků společných pro všechny vlastní děti a často i k ochraně pozůstalé ženy. Městská rada měla právo a povinnost v případě neustavených poručníků ze závěti tyto zvolit tzv. úřední cestou.

Odkaz dosud nenarozenému vlastnímu dítěti, jehož narození očekává umírající testátor až po své smrti, je uváděn pomocí popisu „...*dítě, s nímž je má žena těhotná/těhotná chodí/pod svým srdcem (ještě) nosí...*“ apod.⁵⁴⁸ Přímou s termínem pohrobek se setkáme jednou, a sice v testamentu bohatého radního Baltazara Neumaiera. V rámci svých úvah o pohlaví dosud nenarozeného dítěte píše o svém pohrobku jako o posthuma tochter.⁵⁴⁹

Opisem bývá v testamentech uvedeno také dítě, pro něž je nejuvýstižnější výraz přijaté. Takové dítě pak vyrůstalo u osoby, která jej „...*od mladosti při sobě měla a vychovala.*“⁵⁵⁰ Jednalo se o další z typů „náhradní“ péče o dítě v případě (nejspíše oboustranného) osiření, ovšem postaveném na jiném základě, než je vztah nevlastním dítě – nový rodič nebo schovanec – poručník.

Výčet dědického podílu, jenž náleží ženě po muži, obsahuje takřka vždy v případě existence nedospělých dětí v rodině formulaci o zajištění výchovy dětí pozůstalou ženou do jejich dospělého věku. Pokud si všimáme prioritně např. vyčlenění vdovské třetiny či požadavku na vedení dětí do škol, může nám zvláště ve formálně nastylizovaném textu poněkud zaniknout okruh osob, do jejichž rukou je

⁵⁴⁸ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 46v–47r (testament Hanse Amrlinga), fol. 407r–v (testament Georga Seidela), fol. 510r–v (testament Martina Walthera) atd.

⁵⁴⁹ Tamtéž, fol. 238v–240v (testament Baltazara Neumaiera). Informace o Neumaierově funkci radního pochází z Leupoldovy kroniky: Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 182, 193.

⁵⁵⁰ „...*von iugendt auf bey mir gehabet und ertzogen...*“. SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 341v–342r (testament Lidmilly, vdovy po Balthazarovi Schinabitzovi z Ungerswerthu).

svěřen z popudu umírajícího otce další osud dětí – sirotků. V tomto bodě proto ponechme stranou další specifika výchovy, které se má dětem dostat dle přání jejich otce – testátora. Až po seznámení se s principy dědických systémů fungujících v Evropě i jiných světadílech v minulosti, nám svěřením dětí do rukou pozůstalé ženy časté v našich podmínkách nepřijde jako zcela automatická záležitost. Podle Jacka Goodyho existovaly v tomto ohledu rozdíly mezi severní a jižní Evropou. Zatímco v severní Evropě se vdovy přirozeně stávaly poručníky svých dětí, principy zajištění péče o pozůstalé děti byly v případech jihoevropských rodin vystavěny jinak. Vdova zde pouze získala věno, ale péče a výchova dětí byla záležitostí příbuzných z manželovy strany.⁵⁵¹

Z hlediska právní teorie je zde nutné jedno upozornění, které může zčásti objasnit otázku péče o dítě a jeho dědický podíl po smrti otce. Na příkladě středověkého práva brněnského ukázal M. Flodr, že faktické přidělení poručníků a počátek jejich činnosti týkající se správy konkrétního sirotčího jmění se týkal až okamžiku, kdy se matka těchto polosirotků opět provdala či zemřela. Teprve tehdy se péče o sirotky ve středověkém Brně ujímali poručníci, jak ti určené otcem dětí v závěti, tak i vyvolení městskou radou. Do té chvíle byla „péče o děti a jejich majetek“ v rukou matky polosirotků, tedy od smrti jejího manžela až po další její sňatek či smrt.⁵⁵² Vzhledem k tomu, že jednotlivé prvky brněnského práva se s jihlavským městským právem podle odborníků prolínají, lze podobné postupy předpokládat i v právní praxi a teorii jihlavské. Období ženina vdovství bylo pravděpodobně nejen podle brněnského práva zároveň obdobím oficiálního převzetí výchovy dětí. To bylo v jiných chvílích ženina životního cyklu, tj. za manželského stavu, svěřeno manželovi či poručníkům dětí. Z hlediska praxe se však začátek působení poručníků překrýval s okamžikem schválení kšaftu a postupného vyřizování jednotlivých odkazů a např. vymáhání dluhů od testátorových dlužníků. Pak není vyloučeno, že již tehdy byl sirotčí majetek řešen týmiž poručníky, ač byla jejich matka dosud vdovou.

Součástí většiny testamentů, které se týkají nezletilých pozůstalých dětí, je ostatně požadováno vychování dětí vlastní matkou do doby jejich dospělosti.⁵⁵³ Pokud se tuto dospělost pokusíme nazírat z pohledu testátora snažícího se zajistit optimální podmínky dětem, ale i ženě, moment dospělosti dětí v tomto aspektu považují především za osamostatnění, tzn. jak ekonomické spjaté ponejvíce se sňatkem či vyučením se řemeslu, tak de facto i v rovině socializace jedince a jeho postupného odloučení od matky.

---

⁵⁵¹ J. GOODY, *Proměny rodiny*, s. 90–92. Určité problémy při aplikaci myšlenek formulovaných Goodym pro podmínky střední Evropy souvisí s vymezením pojmu poručník a dále s jeho kompetencemi. Ze studia jihlavských testamentů vyplývá, že pokud po zemřelém muži zůstala vdova, byla to přirozeně zároveň ona, kdo měl na starosti další výživu a výchovu pozůstalých polosirotků. Tato péče, domnívám se, se odehrávala především v horizontu zajištění běžných denních potřeb menších dětí. Dohled nad finančním vyrovnáním dětských (sirotčích) dědických podílů však přebírali v naprosté většině v případech Jihlavy k tomu určené poručníci (*formunden*), ustanovení již v závěti jejich otcem či poté městskou radou.

⁵⁵² M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období*, s. 278. K postavení sirotků především u rolnického obyvatelstva a k jejich majetkovým právům: V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská*, s. 417an.

⁵⁵³ SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 147v–148r (testament Waczlawa Diedkowskeho), fol. 499r-v (testament Marcuse Dornkreila) atp.

Na tomto místě je nutná malá odbočka, abychom se pokusili vymezit podobu instituce plnomocné hospodyně a poručníka na jedné straně podle intencí J. Goodyho a na druhé straně pro podmínky českého raného novověku. Přířknutí funkce plnomocné hospodyně vlastní ženě je obsahem některých závětí testátorů z oblastí s převahou jak českého tak německého obyvatelstva v českých zemích. De facto se jedná o typ poručnické správy nad sirotky. Otázkou zůstává její rozsah. Jinými slovy, zda vykonávaly tyto ženy poručnickou správu nad sirotky a jejich majetkem zcela a úplně. Existence plnomocné hospodyně (eine volkomentliche Wirtin) jako vdovy po zemřelém muži je v Jihlavě doložena, ovšem týká se naprostého minima testamentů. Tento termín je zde uváděn především v souvislosti se způsobem rozdělení majetku, doslova se uvádí „*plnomocná hospodyně v mém domě*“.⁵⁵⁴ Pasáže o výživě dětí z odkázaného majetku a jejich výchově následují až po specifikaci nemovitých, movitých a hotovostních podílů odkázaných vdově.

Domnívám se, že v případě Jihlavy (a dost možná nejen u ní) nepředstavovalo ustanovení ženy jako plnomocné hospodyně ty kompetence, která běžně očekáváme od funkce klasického poručníka nad testamentem a zároveň nezletilými dětmi. Zvláště, pokud bychom výkon takové poručnické správy uvažovali v plné rovině, tzn. bez jakékoli další pomoci mužských příbuzných či známých (např. vymáhání dědických podílů dětí u dlužníků, oficiální zastoupení jedné ze stran při majetkových vyrovnáních v rámci svatebních smluv apod.). Jinými slovy, tyto a podobné záležitosti byly úkolem poručníků ustanovených testátory v kšaftu či městskou radou volených poručníků nad sirotky. Přestože jinak byla žena jako plnomocná hospodyně testátorem uznána. Pokud se opět vrátíme k myšlence Goodyho, ustanovení ženy jako plnomocné hospodyně pravděpodobně není totožné s institucí poručníka, jakou má na mysli Goody, když ji vztahuje k ženě – vdově v severoevropském modelu. Tento fakt oslabuje myšlenku totožnosti středoevropského způsobu řešení péče o sirotky se severoevropským modelem, tak jak jej nastínil Goody.

Ve srovnání se dvěma odlišnými přístupy k péči o polosirotky prosazovanými Goodym se jeví situace polosirotků a péče o ně v podmínkách českých zemí v minulosti někde v prostoru mezi těmito dvěma vymezeními. Pro severoevropský model by v případě Jihlavy jasně hovořily požadavky proklamované testátory na výchování nezletilých dětí vlastní matkou do jejich dospělého věku, často za specifických podmínek (výuka českého jazyka...). Tento směr je však oslabován faktem, že součástí stejných závětí bylo stanovení poručníků. V některých případech testátor poručníky výslovně žádá o ochranu sirotků, příp. i pozůstalé ženy. Některé souhlasné znaky s jihoevropským modelem lze vystopovat především v zakotvenosti instituce klasického poručníka nad závětí a sirotčím majetkem. Při troše snahy zachytíme podobné rysy se situací na jihu Evropy i v tom ohledu, že velká část z klasických poručníků byla testátory v našich zemích volena právě z okruhu mužských příbuzných testátora.⁵⁵⁵ V konkrétním případě brněnského práva byla vdova v samostatnějším postavení, když jí byla svěřena péče o polosirotky i správa jejich peněz, ovšem pouze na časově omezenou dobu, po

---

⁵⁵⁴ „*eine volkm[m]ens wirtin, in meinem haus*“. Tamtéž, fol. 238v–240v (testament Baltazara Neumaiera).

⁵⁵⁵ Dle Antonína Haase (na základě výzkumu W. Weizsäcker) máme např. pro oblast saského práva doloženo, že poručníkem nedospělých dětí se mohl stát pouze příbuzný po meči. A. HAAS, *Omezení odúmrti*, s. 211.

období jejího vdovství (viz výše). Toto právo zde ztrácela při svém dalším sňatku. Zda tomu tak bylo i v severoevropském modelu, je otázkou.

Dokonalé poznání jihlavské pozůstalostní praxe i praxe v ostatních městech českých zemí je samozřejmě předmětem velkoryse pojatého časového horizontu. Podobně i možnost proniknutí do velmi složitého systému evropských dědických principů za pomoci Goodyho se snahou po co nejvěrnější interpretaci pro podmínky střední Evropy je především časově velice náročný projekt. Proto za současného stavu poznání lze tuto úvahu prozatím uzavřít již výše zmíněným konstatováním, že systém péče o polosirotky existující v našich zemích (na příkladě Jihlavy) v raném novověku, nelze jednoznačně přiřadit k žádnému z Goodym prezentovaných modelů. Zdejší poměry by nejspíš odpovídaly přechodu jedné formy do druhé.

Oprávnění výše uvedené úvahy o způsobu péče o (polo)sirotky v českých zemích v minulosti v kontextu dvou modelů (severo- a jihoevropského) deklarovaných Goodym je proto také na místě. Především proto, že se jedná o interpretaci jevů na základě pramenů vzniklých při praktickém uplatňování dědických práv a povinností.

Neméně zajímavá otázka v souvislosti s péčí o osiřelé děti je ta, jakému okruhu osob (příbuzných či nepříbuzných) připadla faktická výchova a praktické zajištění životních potřeb nezletilých dětí, jimž zemřeli oba rodiče. Přířknutí dvojice či trojice poručníků v ideálním případě hájících finanční stránku oboustranného sirotka je automatickou záležitostí, kterou ponecháváme v kontextu tématu stranou. Testamenty mohou podat důležité odpovědi na zvolenou otázku, pokud si budeme ze sledovaného vzorku všimnout kšaftů vdovců a vdov. Část těchto testátorů, kteří zmiňují děti, byla svojí smrtí „odpovědná“ za oboustrannou sirotku pozůstalých dětí. Negativní dopady osiření a v podstatě i označení „*sirotek*“ samo o sobě samozřejmě nebyly tak markantní v případě, že pozůstalé děti byly již zletilé. Termín „*sirotek*“ samozřejmě ztrácí váhu u těch dětí, které jsou již ženaté či vdané, jak se o tom zmiňují samotné testamenty. Doklad o zletilosti dětí je v kšaftech prezentován zmínkou o odkazech vnoučatům a pravnoučatům. A naopak, naprostá většina rodin vdovců a vdov, kteří mají nedospělé děti, v testamentech výslovně uvádí postup řešení dědictví v případě, že jedno z nich či všechny děti zemřou před dosažením dospělého věku (nejčastěji ve formě uzavření sňatku). Tato zmínka je pro nás dostačujícím důkazem o existenci malých dětí v rodině, budoucích oboustranných sirotek. Právě mezi testátory – vdovci a vdovami lze najít jedince, pro něž má poslední vůle pravděpodobně širší význam, než jen jako prostředek zajištění finančního přísunu pozůstalým.

Pokud tedy budeme ignorovat testamenty bezdětných vdovců a vdov a zároveň těch, jejichž děti jsou již zletilé, vykryštalizuje nám skupinka jedinců, po nichž zůstanou malé děti bez rodičů, vlastních i nevlastních. Takových případů je celá řada, velice často se testátoři snaží vylepšit situaci nejmladších dětí tím, že jim kšaftují větší podíl než dětem odrostlejšími. Příkladem může být způsob rozdělení dědictví po Susanně, vdově po Bartlovi Waldhauserovi. Ač má Susanna osm dětí, které se všechny dělí o pozůstalost zbylou po odečtení zvláště vymíněných odkazů (např. darů na dobročinné účely), třem z dětí kšaftuje ještě nad toto podělení finanční obnos nemalého rozměru předem. Její

nejmladší syn Johannes dostává předem 100 kop grošů s odůvodněním, že je „...*ještě malý a nevychovaný*“. Podobně „...*dvě malé dcery*“ Martha a Dorothea jsou poděleny každá předem 20ti kopami grošů, s vysvětlením, že se tak mohou učit českému jazyku.⁵⁵⁶ Pozůstalostní praxe tedy ukazuje, že testátoři měli poměrně značné možnosti v přizpůsobení způsobů dědění konkrétním podmínkám pozůstávající rodiny a hojně jich využívali.

Závěti tří vdovců a osmi vdov určují jmenovitě konkrétní osobu, jíž má přináležet výchova pozůstalých sirotků. Mezi tyto zmínky nepočítám poněkud obecně vyznívající formule žádostí směřovaných poručníkům o jejich dohled nad pozůstalými sirotky v závěru testamentů. Daleko spíše je třeba věnovat pozornost těm textům, v nichž je detailně popsán způsob další výchovy dětí. Domnívám se, že jde o zcela prvořadý pramen k poznání života dětí a sirotků v raném novověku a žijících ve městech, případně na vsi. Pramen srovnatelné výpovědní hodnoty se v tomto ohledu sotva dá najít, pokud nezkoumáme např. děti ze šlechtických rodin, kde lze pro období 16.–18. století počítat s větším výskytem ego-dokumentů především v podobě deníků a korespondence.

Třebaže se jedná o pouhých jedenáct testátorů z celého vzorku 968 testamentů, nic to neubírá na hodnověrnosti a pravdivosti níže zmíněných jedenácti příběhů umírajících rodičů a dalších osudů pozůstalých sirotků po nich. Pokud uvažujeme testamenty všech vdovců a vdov, o konkrétní osobě, jíž připadne z přání testátora péče o sirotky, se zmiňuje zhruba 5% testátorů žijících ve vdovském stavu. V přepočtu na skupinu vdovských testamentů rozdělených podle pohlaví zjistíme, že u testátorů mužů i žen se objevují zmínky o konkrétní osobě určené k péči o sirotky téměř stejně často (přesně 4,41% závětí vdovců, 5,03% závětí žen). Výsledná čísla se zdá být na první pohled velice nízká. Hodnota, kterou ztělesňují, ale naroste poté, co se na kvantitativně vyjádřený údaj podíváme optikou pohledu zaměřenou na skupinu všech vdovských testamentů. Vždyť velká část z nich neměla potřebu uvádět okruh osob, které se mají o sirotky postarat jednoduše z toho důvodu, že se tyto děti a budoucí sirotci již mnohem spíše sami starali o umírající testátory v jejich nemocech a stáří. Případně umírali tito testátoři v relativní opuštěnosti a bez vlastních potomků.

Sirotci pocházející ze čtyř rodin (Grossova, Segenschmidova, Stecherova a Walthauserova) budou za předpokladu dodržení přání jejich rodiče uvedeného v závěti vychováni svými staršími sourozenci. Jak lze vypožorovat alespoň na základě malého vzorku čítajícího jedenáct testamentů, jedná se o nejčastější způsob (36,36%) zajištění péče o pozůstalé sirotky, který je zároveň totožný s vlastní vůlí rodičů těchto sirotků.

Hned za ním následuje s poměrným výskytem 27,27% ten způsob péče o sirotky, kdy je umírajícími testátory žádána o výchovu pozůstalých dětí osoba nepřibuzná. Nelze samozřejmě vyloučit, že se mezi nimi nevyskytne jedinec, u něž existuje příbuzenské pouto s testátorem a zároveň jím ale není výslovně zmíněno. Ovšem z kontextu ostatních testamentů vyplývá, že pokud testátor

---

⁵⁵⁶ „...*Erstlich schaff ich meinem iungsten Sohn Johannes 100ss bevor nachdem er klein und unerzogen ist. Mehr schaff ich meinem 2 kleinen Töchtern mit nahmen Martha Dorothea, einer iedlichen 20ss bevor wegen der Behmischensprach damit sie es lernen möchten.*“ SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 468r–v (testament Susanny, vdovy po Bartlovi Waldhauserovi).

očekává vznik komplikovaných situací během pozůstalostního řízení, ve vlastním zájmu v závěti uvádí inkriminované osoby plnými jmény se zřetelnou informací o stupni příbuznosti. Cizím osobám, předpokládáme důvěryhodným jedincům z okruhu testátorových známých, by měli na přelomu 16.–17. století v Jihlavě být svěřeni sirotci pocházející ze tří rodin (rodina Habermannova, Melchiorova a Schwartzova). V jednom z uvedených případů byly děti svěřeny jmenovitě manželskému páru.

Ve dvou případech, což představuje 18,18% ze sledovaných jedenácti testamentů, je o výchovu malých dětí žádána matka testátorů, v tomto případě testátorek. Tak by měly v budoucnu vyrůstat nezletilé pozůstalé děti z rodiny Letzelterovy a Reindlerovy.

Stejně často se objevuje případ, kdy se o sirotky mají postarat sourozenci umírajících testátorů (2 případy, tzn. 18,18% testamentů). Dvě vdovy tak po sobě zanechají sirotky původně narozené do rodiny Wolfovy a von der Dürr, ale mající od okamžiku smrti rodičů patřit do rodin svých strýců.

Pokusme se nyní vysledovat u těch z jedenácti testamentů, které to díky své sdílnosti dovolí, zda existuje princip, kterým se řídí testátoři při výběru budoucího opatrovníka z okruhu většího počtu žijících „uchazečů“ (příbuzných). Rekonstrukce způsobů rozmístění důvěry a nedůvěry v jisté osoby má samozřejmě své limity. Výsledky neplatí paušálně, zvláště v případě malého zkoumaného vzorku, jedná se tedy o jednotlivé, avšak autentické způsoby řešení umírajících rodičů v otázce zajištění blízké budoucnosti pro pozůstalé vlastní děti, potenciální oboustranné sirotky. V řešených jedenácti případech byla např. dána přednost synovi (a dále švagrovi) před tchýní (1 případ); synovi před zetěm (1 případ); matce před sourozenci (1 případ); sourozenci před švagrovou (1 případ). Zajímavý je detail výběru cizích nepřibuzných jedinců: byli vybráni před sourozenci (3 případy), matkou (1 případ), švagrovou (1 případ).⁵⁵⁷

Nedůvěra ve schopnosti či ochotu jednotlivých příbuzných osob, o nichž testátor nemá proč přemýšlet jako o opatrovnících svých dětí, nemusí být samozřejmě podmíněna pouze negativně utvářeným vzájemným vztahem (nesympatie, spory apod.). Přichází zde v úvahu i náhradní řešení testátora, jehož rodiče sice jsou na živu, avšak již vysokého věku, postižení nemocemi. Testátor může situaci vyřešit výběrem jiné, např. nepřibuzné osoby, čímž se zároveň nepřitíží nemohoucím rodičům. Situací nevhodnou k přenechání dětí byla např. též geografická vzdálenost žijících blízkých příbuzných či jejich velké materiální problémy. Rozsah sociálních kontaktů byl v analýze jednoznačně podán. Poněkud nápadná je preference cizích nepřibuzných osob především před sourozenci, ale i ostatními příbuznými.

Na všudypřítomnou nejistotu a nestálost situace v dobách starého demografického režimu, kterou se snaží testátoři ve vdovském postavení vyřešit stůj co stůj kvůli zajištění snesitelného živobytí

---

⁵⁵⁷ Existenci „nevybraných“ příbuzných osob k péči o sirotky máme doloženo v příslušných závětech. Širší okruh žijících příbuzných samozřejmě jmenovitě uváděli jen někteří z testátorů, u zbylých tudíž nemohly být okolnosti výběru preferované osoby sledovány. To na druhou stranu nevylučuje existenci těchto dalších příbuzných osob, v testamentech neuvedených. Sonda je vystavěna na četnosti konkrétních příbuzenských postavení, kterým nebyla svěřena péče o děti pozůstalé po svých příbuzných. Pokud tedy testátor dokládá existenci většího počtu svých příbuzných, každý ze vztahů mezi ním a jednou každou osobou z příbuzenského okruhu je zanesen zvlášť. Součet případů uváděných v závorkách tedy nepředstavuje počet testamentů, ale četnost výskytu konkrétního příbuzenského poměru s vyznačením preferované osoby.

svých dětí, ukazuje testament Adama Grosse.⁵⁵⁸ V první rovině je péče o syna Hanse záležitostí Hansova staršího sourozence, bratra Tobiasa, ač zde není Tobias o řečený úkol výslovně požádán. Způsob řešení situace vyplývá z dalšího textu testamentu. Zajištění výchovy sirotka jeho sourozencem jsme také započítali do svrhu uvedených typů péče. Ovšem otec obou synů, Hanse i Tobiasa, uvažuje „dále“. V případě, že umře syn Tobias, má testátorův švagr Ambrosy Osterlamb k sobě přijmout („*zue sich nehmen*“) pozůstalého testátorova syna Hanse. V tom případě je Ambrosy Osterlamb žádán testátorem o výchování svěřeného chlapce Hanse Grosse, a to výslovně „*jako svého syna v bázni Boží*“.⁵⁵⁹ Švagr Ambrosy Osterlamb a případný náhradní otec pozůstalého sirotka Hanse vystupuje v kšaftu zároveň jako jeden z poručníků. Pokud bude Hans vychováván u testátorova švagra, ale zemře ještě dříve, než dosáhne plnoletosti, připadne většina jeho dědického podílu právě Ambrosy Osterlambovi. A znovu se na tomto místě vrací testátor k žádosti o výchování dítěte švagrem a znovu vystupuje na povrch zřejmá obava o osud svého syna. Jak testátor připomíná, švagrovi by připadla většina sirotkova majetku za to, že přijal syna Hanse. Jak testátor Adam Gross doufá, syn Hans bude svěřen do rukou švagrových tak, aby mu tento zajistil péči „*věrně jako svému vlastnímu dítěti*“.⁵⁶⁰

Podobně jako potenciální náhradní otec sirotka Hanse Grosse, Ambrosy Osterlamb, i další z jedinců, jimž je výslovně svěřena péče o děti, vystupují v inkriminovaných závětech rovněž jako poručníci či svědci.⁵⁶¹

Celkově 9,09% případů zajištění péče o sirotky by pak připadala na širší mužské příbuzenstvo testátorů (švagr), ovšem až v druhé rovině. Tato podmíněnost je ztělesněna smrtí osob, jež jsou vzhledem k výchově sirotků uvažovány prioritně (zde starší sourozenec dítěte).⁵⁶²

K zajištění přežití a dosažení základních životních potřeb po svého syna Caspara neváhá vdova po Michaelovi Schwartzovi, Barbara, rozprodat své ložní prádlo, všechny šaty a co dále zbývá z její pozůstalosti. Finanční prostředky získané tímto způsobem mají jít na potřeby výchovy syna. Pokud bude potřeba dalších materiálních zdrojů k zabezpečení Casparovy výchovy včetně docházky do školy, mají být vzaty peníze z Barbařina otcovského dědictví v podobě vlastnictví části nemovitosti (domu jistého muže). I tímto způsobem se testátoři a testátorky snažili pojistit další osud svých dětí a snad i ulehčit situaci těch osob, jimž byli sirotci svěřeni. V tomto případě byl syn Caspar „*kšaftován*“ pravděpodobně s testátorkou nepříbuzným manželům Weltzerovým jako „*ještě malý a nevychovaný*“.

---

⁵⁵⁸ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, s. 4–5 (testament Adama Grosse).

⁵⁵⁹ Tamtéž.

⁵⁶⁰ „... *Und wofern mein sohn Tobias mit todt abgienge, so soll mein schwager Ambrosy Osterlamb mein sohn Hanssen zue sich nehmen und ihn als seinen sohn in der furcht Gottes aufferziehen, ...*“; „... *von wegen dass er meinen sohn Hanssen zue sich genohmen hatt, zue welchen ich mein vertrawen hab, er wirdt ihme meinen sohn trewlich als sein eigen kindt lassen befohlen sein.*“ Tamtéž.

⁵⁶¹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, 286r–v (testament Barbary, vdovy po Michaelovi Schwartzovi), i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, s. 4–5 (testament Adama Grosse).

⁵⁶² Analogicky k procentuálnímu vyjádření tohoto případu by se o stejnou hodnotu samozřejmě zmenšila četnost těch způsobů péče, kdy jsou sirotci svěřeni starším potomkům testátorů.

⁵⁶³ Podobně jako v případě Adama Grosse a jeho syna Hanse, i v případě Barbary a sirotka po ní Caspara, případně v případě úmrtí sirotek v nezletilém věku většina podílu jemu vyměřeného těm, kdo se o něj starali. V této situaci by Barbařin bratr Nicodemus Koch dostal pouhé 2 kopy grošů, kdežto manželé Weltzerovi všechn zbytek z dětského podílu. A to za „*křesťanský skutek*“ (lásky) prokázány jejímu synovi Casparovi.⁵⁶⁴

Bližší okolnosti předcházející dalším událostem v životě sirotků lze pozorovat právě na příkladu závěti Barbary. Způsob výběru náhradních opatrovníků pro dítě, jež se stane brzy sirotou, je zde prezentován díky zmínce Barbary, že prokázání řečeného křesťanského skutku (lásky) jí manželé Weltzerovi slíbili rukodáním i ústně („*mit handt und mundt haben zugesagt*“).⁵⁶⁵ Vidíme, že budoucnost sirotka je řešena v osobní rovině a v přátelské atmosféře naplněné důvěrou a vírou na straně umírající testátorky a laskavým přijetím nového dítěte za své na straně osloveného manželského páru. Další roky pak ukáží, jak byl tento akt úspěšný. K přijetí i nepříbuzného dítěte do vlastní rodiny docházelo v podmínkách starého demografického režimu ostatně poměrně často, jak ještě poznáme.

Výchova vlastních bratrů a sester byla, jak jsme výše ukázali, poměrně obvyklým jevem. Susanna, vdova po Bartlovi Waldhauserovi vybírá jednoho ze svých osmi dětí, syna Michaela, aby se postaral o své mladší sourozence, Susanniny „*3 malé děti*“ Marthu, Dorotheu a Hanse.⁵⁶⁶ Je to právě syn Michael, jemuž zároveň Susanna přičkne vlastnictví domu, v němž bydlí, spolu se dvorem a zbylými surovinami (mouka a obilí). Michael je pověřen převzetím domu, ač mu z něj právně patří pouze část, zbylé má vyplácet po ročních splátkách svým sourozencům. To vše právě pod podmínkou, že vychová svého malého bratra a dvě sestry do jejich dospělého věku a zaopatří je denními potřebami a ošacením. Vyvolením dvou poručníků zároveň Susanna předpokládá, že budou nápomocni všem osmi pozůstalým dětem.

Dva shodné rysy s tímto způsobem řešení nastanou po smrti Anny, vdovy po Bartlovi Segenschmidovi. Jacob, jeden z jejích synů se také stane vlastníkem domu, v němž žena bydlí, a dalších nemovitostí včetně rybářské sádky i věcí movitých s povinností vyplácet splátky sourozencům. A díky tomu má Jacob „*držet při svém stole*“ své tři sourozence Augustina, Christinu a Judith do jejich dospělých let.⁵⁶⁷ Pravdou je, že Anna je ve srovnání s ostatními testátory mimořádně majetná; další ze svých domů, tentokrát na Špitálském předměstí odkazuje dalšímu synovi.

---

⁵⁶³ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, fol. 286r–v (testament Barbary, vdovy po Michaelovi Schwartzovi).

⁵⁶⁴ Tamtéž.

⁵⁶⁵ Tamtéž.

⁵⁶⁶ „... *Mehr schaff ich meinem sohn Michael mein haus und hoff darauff ich wonhafft bin sambt den meel und khorn was verhanden ist, in der suma umb 800ss. Zur angab sol er geben 100ss, und jährliche werung zu 20ss bies zur auszahlung der obgedachten 800ss. In der gestalt das mein sohn Michael die 3 kleinen khinder mit nahmen Martha, Dorothea Hans bies zu ihren mundigen iahren mit teglicher notturfft und kleidung erziehen sol.*“ Tamtéž, fol. 468r–v (testament Susanny, vdovy po Bartlovi Waldhauserovi).

⁵⁶⁷ „... *Darnach schaff ich meinem sohn Jacob mein wohnhaus theil im preuhaus sambt dem halben meltzhaus und was zum prauwerkch gehörig, höltzern gefäss, auch sambt dem fischbehalter in der summa um 3000ss. Zur angab sol sein geburenden theil herab gehn, und sol noch darzu bares geldt erlegen 900ss, wegen der schulden und der versessen 2 wehrung, damit dieselben abgericht wurden. Die wehrung sol er iahrlich zu 80ss ausrichten*

Do třetice podobný příběh se bude v dohledné době týkat Anny, sirotka po Margaretě, vdově pozůstalé po Wentzi Stecherovi.⁵⁶⁸ Také tento sirotek má být dle přání své umírající matky vychováván svým starším sourozencem, Margaretiným synem Salomonem, do jeho dospělých let. Jako v předchozích případech, i tento syn pověřený výchovou mladší sestry, dostává dům a další nemovitosti s povinností vyplatit své sourozence. Těmi jsou kromě sirotka Anny ještě dvě sestry, z nichž jedna je již vdaná. Samotnému Salomonovi je vyměřeno i věno 60 kop grošů, což ukazuje na jeho dosud svobodný stav, v němž by měl převzít odpovědnost za svoji mladší sestru.

Oslovení matky s požadavkem na zajištění výchovy jejich vlastních vnoučat se týká dvou vdov, Ursuly (vdovy po Mathesovi Letzelterovi) a Cathariny (vdovy po Mathesovi Reindlerovi). Ursula kšaftuje své matce 100 kop grošů. Za to se má Ursulina matka přestěhovat do domu a má pomoci „držet“ hospodářství vedle dětí, dokud nevyrostou. Sirotků, dosud neženatých a nevdaných dětí, je v tomto případě dokonce šest.⁵⁶⁹ Vdova Catharina podobně zajišťuje „vychování svých obou ještě nedospělých a nevychovaných dětí“ u své „milé paní matky“.⁵⁷⁰ Její matka je ženou Hanse Waidhofera a je jí svěřena další výchova vnoučat Augustina a Dorothey, což jsou dle slov jejich matky „nedospělé dětičky a chudí sirotci“. Jejich babička je má mít u sebe, „dokud jí Bůh dopřeje života“. Za to ji má podle Catharininých slov Bůh Všemohoucí odplatit.⁵⁷¹

Jiný, ale stejně často se vyskytující způsobem zajištění výchovy sirotků je případ dětí Cathariny (vdovy po Wentzovi von der Dürr) a Marthy (vdovy po Paulu Wolffovi). Catharina kšaftuje svým sourozencům Eliasi, Hansovi a Susanně každému 20 kop grošů. Ovšem pouze bratra Hanse určuje za toho, kdo se má postarat o vychování dvou dcer Anny a Rosiny do dospělých let. Jejich živobytí (Unterhaltung) má být zajištěno z vdovina celého majetku. Bratr Hans figuruje zároveň jako jeden z poručníků.

V domácnosti svého strýce Wolfa Taubenkorba budou nejspíše žít i dvě děti Paul a Daniel po smrti své matky Marthy, vdovy po Paulu Wolffovi. Právě ona žádá svého bratra, „pokud je to možné“,

---

und sol darbey seine 3 geschwistret Augustin, Christina und Judith bey seinem tisch erhalten bies zu ihren ehlichen iahren.“ Tamtéž, fol. 466r–v (testament Anny, vdovy po Bartlovi Segenschmidovi).

⁵⁶⁸ „Nachmals schaff ich mein hauss unnd hof tail im prauhauss, sampt aller wirtschafft, meinem sun Salomena [omyl písaře, pozn. Autorky, správně Salomon] umb mc ss undt die jürlich werung sol sein zu xl ss. Daran sol im zu handts an der angab herabgeh[en], seine vorgeschaffte c ss. Auch sein heiratguet lx ss bleibter noch zugeben an der angab schuldig xlss. Und mein sun Salomon sol mein tochter Anna bei im auferziehen, biss zu iren mündigen jaren.“ Tamtéž, fol. 27v–28r (testament Margarety, vdovy Wentzi Stecherovi).

⁵⁶⁹ „...Nachmals schaff ich meiner mutter 100ss derhalben das sie sich sol auf das haus zihen und die wirtschafft neben den kindern helffen aufhalten, bis so lang die kinder erwachsen.“ Tamtéž, fol. 85v (testament Ursuly, vdovy po Mathesovi Letzelterovi).

⁵⁷⁰ „... Was aber die erziehung meiner beyder nach unmündiger und unerzogener khinder belangen thut, weiss ich der zeit dieselben nechst Gott niemandt zubefelhen den meiner lieben frauen mutter Hans Waidhofferin wie ich dan gentlicher zuversicht zu ihr bin, sie werde ihr meine zwey nach unmündige kinderlein und arme waislein, so lang das ihr Gott das leben vergönnen möchte, treulichen befolhen sein lassen, und den lohn darfür von Gott dem Allmechtigen gewertig sein.“ Tamtéž, fol. 310r–v (testament Cathariny, vdovy po Mathesovi Reindlerovi).

⁵⁷¹ Tamtéž.

aby byli u něj sirotci zbylí po ní „*zcela*“ vychováni.⁵⁷² Strýc dětí má být zároveň jedním ze tří poručníků. Testátorka vymezuje též hotovost, ze které mají být dva synové „*drženi*“ do doby zletilosti.

Pokud budeme opět posuzovat celý vzorek 968 testamentů, tedy nejen kšafy jedinců žijících ve vdovském stavu, vyvstanou před námi další detaily ze způsobů, jakými bylo řešeno osiření malých dětí. Ukazuje se, že někteří z testátorů žijících dosud v manželském svazku měli ve své domácnosti po určitou část života svá vnoučata. Tato skutečnost v závětech presentována různými variantami typu: „*vnouče..., které nyní u sebe mám*“ apod.⁵⁷³ Důvodů, pro které brali prarodiče k sobě svá vnoučata, mohlo být více (služba, učení se řemeslu apod.), ale nejčastější příčinou bude pravděpodobně siroba dětí. Otázkou samozřejmě je, zda šlo o sirotky oboustranné, či mající na živu alespoň jednoho z rodičů. Vlivem rozličných okolností také například nebylo možno zajistit péči o děti jedním z pozůstalých vlastních rodičů nebo alespoň ne po jistý čas. Častá smrt mající na svědomí pouze několikaletá manželství byla odpovědná za rostoucí řadu jednostranných i oboustranných sirotek poté vychovávaných svými prarodiči. Někteří z testátorů skutečně dávají přítomnost svých vnoučat u sebe do souvislostí se smrtí svých vlastních dětí, rodičů vnuků.

Například Baltazar Klugmichl kšaftuje svému stejnojmennému vnukovi Baltazarovi, kterého má u sebe, o němž píše jako o pozůstalém dítěti po Hansi, testátorově synu. Situaci osiřelého vnuka se testátor snaží vylepšit i finančně. Svým zbylým třem vnoučatům odkazuje každému 30 kop grošů. Vnuk Baltazar, žijící po smrti svého otce v domácnosti dědy, však získává plných 200 kop grošů. Toto nadhodnocení komentuje testátor slovy: „... *protože od svého otce opravdu málo dostal.*“⁵⁷⁴ Podobná struktura domácnosti byla na přelomu 16.–17. století v Jihlavě ke spatření například v rodině Schinabitzových. Podle závěti Lidmilly, vdovy po Baltazarovi Schinabitzovi, vyrůstala v domácnosti testátorky se svými prarodiči Judith, nyní manželka Hanse Freislebena. Testátorka kšaftuje své vnučce Judith, kterou „*od mladosti u sebe měla a vychovala*“, 50 kop grošů.⁵⁷⁵ Stejnou sumou podarovává vdova i své další vnuče, Marcuse Hodmera. Testátorka pravděpodobně ve výchově svých vnoučat neustává, neboť se u odkazu vnukovi Marcusovi Hodmerovi zmiňuje, že jej má nyní u sebe. Mnoho dalších testátorů alespoň udává, že jejich vnoučata jsou sirotci.⁵⁷⁶

Díky bližšímu seznámení se s rodinnými situacemi jedenácti testátorů jsme podali obraz rodinných uspořádání zbylých po testátorech, kteří ve svých závětech oslovují konkrétní jedince s žádostí o svěřením dětí do jejich péče. Následné události, obrysy rodinného uspořádání po smrti rodičů

---

⁵⁷² „... *Weil ich mich dan alles gutten zu meinem bruder Wolff Taubenkorb versehe so sollen meine 2 söhne, soviel möglich ist, bei ihm völlig auffgezogen werden.*“ Tamtéž, fol. 458v–459r (testament Marthy, vdovy po Paulu Wolffovi).

⁵⁷³ Tamtéž, fol. 370r–371r (testament Augustina Fellebauma).

⁵⁷⁴ Tamtéž, fol. 313v (testament Baltazara Klugmichla).

⁵⁷⁵ „*Meinem enikl Marcus Hodmer, so an ietzo bey mir ist, schaff ich 50ss. Meinem enikl mit nahmen Judith des ehrbaren Hans Freislebens ehlichen hausfraw welches ich von iugendt auff bey mir gehabt und ertzogen, schaff ich 50ss.*“ Tamtéž, fol. 341v–342r (testament Lidmilly, vdovy po Baltazarovi Schinabitzovi).

⁵⁷⁶ Tamtéž.

dětí a především další osud sirotků (výchova u prarodičů) byly ve zkratce a ukázce nastíněny prostřednictvím popsáných příběhů.

VII. 4 Čeleď a služebnictvo

Jak upozorňuje E. Maur, studium postavení a životních cyklů čeledi a tovaryšů na základě testamentárních záznamů je doposud z naprosté většiny záležitostí zahraniční odborné literatury.⁵⁷⁷ V souvislosti se studiem testamentů zmiňuje na tomto místě především Ginzburgovu žačku A. Arru či R. Engelsinga, který se zabýval služebnictvem v německých zemích na rozmezí 17. až 20. století.⁵⁷⁸ Před několika lety podala skvělou sondu do poměrů sloužících žen na základě jejich posledních vůlí G. Benadusi.⁵⁷⁹ Soubor příspěvků k otázce služebnictva jako fenoménu v 16.-20. století v Evropě představila dvojice A. Fauve-Chamoux a L. Fialová.⁵⁸⁰ L. Fialová rovněž spolupracovala na mezinárodním projektu *The Socio-Economic Role of Males and Females in Domestic Service as a Factor of European Identity*. Dějiny čeledi a služebnictva v Evropě byly v tomto případě řešeny pod vedením S. Pasleau v letech 2001-2004. Vedle množství dílčích studií byl v roce 2004 vydán jako hlavní výstup z výzkumného záměru sborník, k němuž editorka A. Fauve-Chamoux napsala úvod.⁵⁸¹ Zahraniční literatura věnující se obecně tématu čelední služby a služebnictva na základě nejrůznějších pramenů je rovněž značně bohatá.⁵⁸²

---

⁵⁷⁷ Eduard MAUR, *Čeleď a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*, HD 23, 1999, s. 85–135 (zvláště s. 90); TÝŽ, *Das Gesinde in Böhmen in der frühen Neuzeit*, in: A. Fauve-Chamoux – L. Fialová (edd.), *Le Phénomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles*, (Acta demographica XIII), Praha 1997, s. 75-94.

⁵⁷⁸ E. MAUR, *Čeleď*, s. 90; Angiolina ARRU, *Un métier négociable dans la Rome des Papes: Les domestiques aux XVIIIe et XIXe siècles*, in: A. Fauve-Chamoux – L. Fialová (edd.), *Le Phénomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles*, (Acta demographica XIII), Praha 1997, s. 105–124 (zvláště s. 105–107); Rolf ENGELSING, *Das Vermögen der Dienstuben in Deutschland zwischen dem 17. und 20. Jahrhundert*, Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte in Tel Aviv 3, 1974, s. 250–252. E. Maur v souvislosti se studiem testamentů vyzdvihuje především situaci, kdy testátor odůvodňuje odkaz svému sloužícímu v případě jeho celoživotní či dlouholeté služby. V článku o čeledi a tovaryštvu sledovaných na základě soupisu podle víry z roku 1651 podává zásadní otázky spojené s výzkumem tohoto okruhu jedinců v minulosti. E. MAUR, *Čeleď*, s. 90. V kontextu dalších stránek o jihlavských poměrech přelomu 16. a 17. století hrají důležitou roli tyto problémy: životní cyklus jedince, služba u příbuzných osob či naopak u cizích jedinců.

⁵⁷⁹ Giovanna BENADUSI, *Investing the Riches of the Poor: Servant Women and Their Last Wills*, AHR 19, 2004, s. 805–826.

⁵⁸⁰ Antoinette FAUVE-CHAMOUX – Ludmila Fialová (edd.), *Le Phénomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles*, (Acta demographica XIII), Praha 1997; Antoinette FAUVE-CHAMOUX – Richard Wall, *Domestic Servants in Comparative Perspective*, HF 10, 4, 2005, s. 345-354.

⁵⁸¹ Antoinette FAUVE-CHAMOUX (ed.), *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalisation of Domestic Work, 16th–21st Centuries*, Bern/Berlin/Bruxsel/Frankfurth am Main/New York/Oxford/Wien 2004. Kromě zmíněného sborníku se projektu *The Socio-Economic Role of Males and Females in Domestic Service as a Factor of European Identity* věnují webové stránky: <http://www.servantproject.com/> a dále <http://www.uniurb.it/servantproject/>. Sborník z řečeného projektu byl recenzován E. Maurem v Historické demografii: Eduard MAUR (rec.), *Antoinette Fauve-Chamoux (ed.), Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalisation of Domestic Work, 16th–21st Centuries*. Bern/Berlin/Bruxsel/Frankfurth am Main/New York/Oxford/Wien 2004, HD 29, 2005, s. 216-217.

⁵⁸² Raffaella SARTI, *Who are Servants? Defining Domestic Service in Western Europe (16th – 21th Centuries)*, in: S. Pasleau – I. Schopp – R. Sarti (eds.), *Proceedings of the „Servant Project“*, 5, 2, Liege 2005 (2006), s. 3–59;

Naše domácí literatura zatím opomíjí nejen studium služebnictva na základě informací získaných analýzou testamentů, ale i další postupy a nové trendy, nabízené např. kulturní antropologií a spjaté s čelední službou. Přesto byla pozornost českých historiků služebnictvu věnována, ale byla nahlížena spíše z právního hlediska. Poněkud častějším tématem zpracovávaným v českých podmínkách je venkovská čeleď.⁵⁸³

Diskuse odborníků ohledně postavení čeledi a služebnictva ve společnosti byly tradičně vedeny dvojitým směrem. V prvním případě je na čeleď a služebnictvo je nahlíženo jako na skupinu obyvatelstva řadící se k nižším společenským vrstvám. Argumentem jiných historiků odmítajících řazení čeledě mezi městskou či vesnickou chudinu je vysoká míra integrace služebnictva do domácností svých zaměstnavatelů. V tomto pojetí je též poukazováno na dočasný charakter čelední služby v životě jedinců. E. Maur v této souvislosti poukazuje na důležitý aspekt výzkumu postavení služebnictva v minulosti: „*Oba zmíněné postupy nepochybně odrážejí podstatné rysy čeledního poměru a žádný z nich nelze zcela ignorovat.*“⁵⁸⁴

Služebnictvo je v jihlavských testamentech z naprosté většiny jmenováno pouze svými křestními jmény. V porovnání s křestními jmény ostatních osob vystupujících v testamentech, znějí jména čeledi výrazně česky (Gira, Catscha, Manda, Alina).

Různost v terminologii v případě sloužících v německých prostředí deklarovaná E. Maurem se pro jihlavské poměry potvrdila.⁵⁸⁵ Pokud chtějí jihlavští testátoři odkázat určitý předmět či finanční obnos své děvečce, terminologicky se tak děje pomocí nejrůznějších obměn, složenin a zdobnělin slova magd: padmagd, hausmagd, meidlein, magdlein, klein magdl. Rozmanitost pojmenování nám dává nahlédnout alespoň na nějaká specifika sloužících. V domácnostech jihlavských testátorů se často objevovaly menší, tzn. mladší služebné děvečky, jak by tomu napovídaly tři posledně jmenované termíny z výčtu. Naopak na jistou stabilitu a výlučnost spjatou s místem výkonu služby ukazuje výskyt lázeňské či naopak domácí služebné. Podobně „*alter dienerin*“ byla zřejmě lépe kompetenčně vybavena, pokud šlo o zastání služebných prací v domě. Zhruba stejně často jako magd je sloužící ženského pohlaví pojmenována jihlavskými testátory na přelomu 16. a 17. století jako dienerin, příp. dirn, dyrn. Na předělu mezi oběma skupinami termínů stojí dinstmagd, dienstmaid (služebná děvečka). Jak se na příkladě jihlavských testamentů ukazuje, pojmenování diener, příp. dienstknecht (služební pacholek), lze považovat za jedinou variantu pojmenování osoby v německém prostředí, jejíž pracovní

Peter LASLETT, *The Institution of Service*, LPS 40, 1988, s. 55-60; Jürgen SCHLUMBOHM, *Gesinde als Lebensphase und als Klassenphänomen: Mägde und Knechte in einem ländlichen Kirchspiel Nordwestdeutschlands, 1650–1860*, in: A. Fauve-Chamoux – L. Fialová (edd.), *Le Phénomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles*, (Acta demographica XIII), Praha 1997, s. 23–40; Renate DÜRR, *Mägde in der Stadt. Das Beispiel Schwäbisch Hall in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt a. M./New York 1995; Michael MITTERAUER, *Gesindedienst und Jugendphase im europäischen Vergleich*, GG 11, 1985, s. 177–204.

⁵⁸³ Výčet literatury podává Eduard Maur: TÝŽ, *Čeleď*, s. 90–91. Z nejnovějších výzkumů např.: D. ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis*, s. 41an.; A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 362–371; J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 203–211.

⁵⁸⁴ E. MAUR, *Čeleď*, s. 87. O dvojitým přístupu ke studiu postavení služebnictva a čeledi v minulosti se nověji zmiňuje Alice Velková: TÁŽ, *Krutá vrchnost*, s. 362–363. K této otázce se vyslovuje též Jürgen Schlumbohm: TÝŽ, *Gesindedienst*, s. 23an.

⁵⁸⁵ K terminologii sloužících v českých zemích v minulosti výborně Eduard Maur: TÝŽ, *Čeleď*, s. 91an. (zvláště s. 94).

náplň je spjata pouze se službou, nikoli přípravou na budoucí výkon určitého řemesla (učedníci, řemeslníci, tovaryši). Uvedené termíny se nejvíce blíží představě mužského protějšku děvečky (magd, dienerin).⁵⁸⁶

Pokud testátor předává jistý odkaz do rukou osoby označené jako knecht, posouzení činnosti a funkce takového jedince v domácnosti či hospodářském provozu testátora je složitější.⁵⁸⁷ Může tak být označen obyčejný mužský čeledín (pacholek), ale spíše odpovídá toto označení v případě Jihlavy tovaryšovi či učedníkovi. Jedním z dokladů budiž například testament Reginy, vdovy po Danielu Turkhovi.⁵⁸⁸ Christof, zde označený jako vdovin „*knecht*“, dostává jako první v pořadí řemeslné nářadí, a dále velký kotel a ubytování na dva roky zdarma. Za posluhování jako hlavní náplň práce snad lze považovat práci jedince, kterého testátoři někdy označují jako hausknep. Souhrnným označení platným pro čeládku ženskou i mužskou bývá v testamentech termín *gesind*, příp. *inngesind*.

Rozdíly ve struktuře čeledě venkovské, městské a šlechtické ukazují na odlišné potřeby jednotlivých domácností a jejich ekonomik. Pojetí služebního živlu se tak měnilo spolu s ekonomickým a kulturně-sociálním zařazením jejich zaměstnavatelů. Zatímco u šlechtické rodiny dohlížela na chod denního rytmu více či méně specializovaná družina sloužících, ve venkovské domácnosti byla služba běžnou záležitostí nejen žen, ale i malých dětí, ať jím byla tvrdá práce na poli, u zvířat či v dílně. Město bylo oproti tomu místem, které nevyžadovalo čelední složku z důvodu zemědělských prací na poli či u zvířat. Zcela zřejmý doklad podal E. Maur v případě výzkumu postavení čeledi v Žatci na základě soupisu obyvatelstva podle víry z roku 1651, kde agrární produkce tvořila významný ekonomický artikl města.⁵⁸⁹ I v případě Jihlavy lze předpokládat chlévy ve dvorech domů a péči o zahrady, pole a rybníky vlastněné jihlavskými obyvateli, jak dokládají rejstříky městských sbírek. Město se spíše z hlediska využití čelední služby orientovalo na zajištění praktického chodu domu, příp. údržbu řemeslných dílen a hospodářských provozů lokalizovaných často v mázhausech a zadních traktech měšťanských domů. Specializaci čeledi známé ze šlechtického prostředí tu však nehledejme. Z jinak neklasifikovaného množství ženské čeledi, pokud opomeneme zmíněnou lázeňskou služebnou, vystupují dva případy. To když Lucas Schinabitz, bydlící s velkou pravděpodobností ve čtvrté městské čtvrti v horní části náměstí, odkazuje své čeládce.⁵⁹⁰ Jsouc nejspíše ve vdovském stavu, odkazuje čtyřem dětem, dvěma snachám a více než pěti vnoučatům. A nadto po 10 kopách grošů sloužícímu Mertovi, služebné děvečce Maruss a 5 kop grošů dává své kuchařce Maruss. Informace o pozůstalosti a okolnosti pracovní-sluzebního poměru kuchařky, pravděpodobně mladé svobodné dívky, u jihlavského lékaře Andream Ebersdorfera je dochována

⁵⁸⁶ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682.

⁵⁸⁷ E. MAUR, *Čeled'*, s. 94, 112.

⁵⁸⁸ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 394v–395r (testament Reginy, vdovy po Danielu Turkhovi).

⁵⁸⁹ E. MAUR, *Čeled'*, s. 100–110. Náplň práce čeledě v převážně agrárním Žatci uvádí E. Maur do protikladu se situací např. v Liberci jako textilním centru severních Čech. Tamtéž, s. 11an., především s. 115. Dále zde k otázce vrchnostenské čeledi, kterou E. Maur rozděluje do dvou skupin jako čeled' zámeckou a dvorskou. Tamtéž, s. 123an.

⁵⁹⁰ Tamtéž, fol. 211v–112r (testament Lucase Schinabitze).

v podobě závěti Elisabethy, dcery Wolfa Leutemaiera. Pozornosti se jí dostane až na místě výkladu výše mezd čeledi a služebnictva.⁵⁹¹

Údaje o vyšší kvalifikaci sloužících jako v případě kuchařek už další testátoři nesdělují, v testamentech se neobjevuje ani zmínka např. o chůvách. Zato je poměrně častou situací odkaz služebnictvu, které v danou chvíli v domácnosti testátora čítá dvě osoby i více. O případu Lucase Schinabitze již byla řeč. Thomas a Estra, oba sloužící v domácnosti Merta Kitzmegla, jsou poděleni 20 kopami grošů na základě testamentu svého hospodáře.⁵⁹² Služebné pouze ženského pohlaví má naopak Martha, vdova po Paulovi Ledererovi, bývalém jihlavském radním. Své služebné děvečce dává sukni, a své „malé děvečce“ kromě sukne ještě harasový kabát. A mnoho příkladů dvojic sloužících u jednoho testátora by mohlo ještě následovat.⁵⁹³

Uvedme několik málo příkladů ze zahraničních výzkumů postavení služebnictva, jichž se dotýkala pozůstalostní praxe. O čeledi jako významné složce domácností testátorů se zmiňuje K. Szende na základě studia např. pozdně středověkých bratislavských testamentů.⁵⁹⁴ Přestože služebnictvo obvykle nebylo spjato s osobou testátora příbuzenským poutem, bylo neopominutelnou součástí každodenního života testátorů a jejich rodin. Jejich existence v domácnostech testátorů tak dokládá dle autorky fakt, že navzdory nízkému počtu dětí v rodinách, byly městské domácnosti relativně početné. Jednou z výhod, kterou přinášelo zaměstnání čeledi v rodinách, byla dle historičky Szende ta skutečnost, že sloužící zastávali povinnosti náležející starším dětem, ovšem bez nároku na jakékoli dědictví. Zcela v intencích dědických práv existujících v českých zemích v raném novověku se nachází následující konstatování této autorky. Záleželo totiž zcela na dobré vůli testátora a dále na konkrétním vztahu čeledi k zaměstnavateli (oddanost), kolik bude služebnictvu odkázáno.⁵⁹⁵

Gottfried se ve své práci o epidemiích v Anglii v patnáctém století zmiňuje v souvislosti se studiem testamentů o odkazech služebnictvu či alespoň zmínek o něm v kšaftech. Takové znaky vykazovaly 2% kšaftů z celého studovaného vzorku. V reálu muselo být služebných a čeledi v jednotlivých rodinách přítomno více, domnívá se Gottfried, vzhledem k tomu, že obdarování služebných jistě netvořilo samozřejmou a nutnou součást testamentů. Obecně lze říci, že testátoři zmiňující čeled' patří mezi majetnější jedince. Gottfried je též charakterizuje vyšším počtem dětí a vyšším věkem při prvním sňatku než je v průměru obvyklé v celém vzorku testamentů.⁵⁹⁶

Zhruba o sto let později a na jiném místě, v srdci Evropy, odkazují testátoři čeledi více. Ze vzorku jihlavských testamentů připadá téměř 5% kšaftů na ty testátory a testátorky, kteří podělují i čeled' (přesněji 4,75%). Na první pohled se jeví, že šlo z hlediska osoby zůstavitele o záležitost spíše

⁵⁹¹ Tamtéž, fol. 134v–135v (testament Elisabethy, dcery Wolfa Leutemaiera).

⁵⁹² Tamtéž, fol. 108v–109v (testament Merta Kitzmegla).

⁵⁹³ Tamtéž, fol. 296r–297r (testament Marthy, vdovy po Paulovi Ledererovi). Informace o zastávání funkce městského radního jejím mužem: Ch. D' EVERT, *Chronik*, s. 179, 182 an., 202.

⁵⁹⁴ K. SZENDE, *From Mother*, s. 216. Ke struktuře odkazů směřovaných do rukou služebnictva. Tamtéž, s. 231. Této otázce se blíže dotýkám zde v kapitole o majetkových transferech mezi generacemi.

⁵⁹⁵ Tamtéž.

⁵⁹⁶ R. S. GOTTFRIED, *Epidemic Disease*, s. 158, 184. V anglických testamentech studovaných Gottfriedem náleželo z celkového počtu 14 971 kšaftů plných dvacet kusů sloužícím. Autor píše, že obvykle byli zaměstnání u nejbohatších testátorů.

mužskou (26 testamentů), ovšem ženy testátorky s počtem 20ti kšaftů s odkazy služebnictvu nezůstávají za svými mužskými protějšky pozadu. Reálnější obrysy dostaneme, pokud situaci porovnáme s poměrem mezi pohlavími testátorů z celého studovaného vzorku. Počet mužských testamentů obecně naprosto převažuje nad testamenty žen, jichž se kšaftování v Jihlavě na konci 16.–17 století dotýká pouze z necelých 30% (přesněji 29,65%). Pokud však v testamentech sledujeme zmínky o odkazech služebnictvu, je to téměř ze 44% záležitostí žen (přesně 43,48%), ač jejich testamenty zabírají v celém vzorku menšinu.⁵⁹⁷

Ještě objektivnější výsledky získáme, pokud rozdělíme všechny testamenty na dvě skupiny testamentů rozdělených dle pohlaví jejich pořizovatelů. Muži testátoři mají „na svědomí“ celých 681 testamentů, ženy 287. Jaké procento z nich tedy zanechalo ve svých kšaftech odkazy služebnictvu? Zatímco mezi muži testátory se takové jednání týkalo zhruba 4% (3,82%), žen testátorek podělujících čeleď bylo téměř dvakrát více (6,97% ze všech ženských testamentů). Je zřejmé, že v porovnání poměrného zastoupení obou pohlaví mezi jihlavskými testátory, byla situace služebnictva v okamžiku smrti či nedlouho před ní v centru pozornosti žen téměř dvakrát častěji, než tomu bylo u mužů.

Důvody popsané situace nelze jednoznačně určit, pokud se nechceme dát na cestu pouhých spekulací. Převažovala zde určitá náklonnost žen k mladším jedincům v nerovném postavení a složitější sociální situaci? Či byla existence služebných mnohem častějším úkazem v domácnostech vdov a osamělých žen vyžadujících pomoc a péči? Dále je možné, že se v tomto ohledu jednalo o „zpětnou vazbu“ za předpokladu, že služebnictvo jako složka městského obyvatelstva v raném novověku bylo záležitostí především ženského elementu. Pak zde mohla hrát roli jakási soudržnost v rámci stejné sociální skupiny, ať jí byly odkazy starších žen, které se rekrutovaly z bývalých služebných, či v případě mladších testátorek podělení vrstevnic a soupeřnic živících se také jako služebné.

Pokud se podíváme na skladbu podarované čeledi dle pohlaví, výsledky jsou zřejmé. Ze sloužících, jimž byl určen odkaz a jejichž pohlaví bylo možno z testamentů určit, bylo 78% ženského pohlaví. Mužské čeledi se týkalo pouze 22% odkazů. To by korespondovalo se závěry historicko-demografických studií o skladbě městské čeledi v raném novověku, kde skutečně výrazně převažoval ženský prvek.⁵⁹⁸

Gottfried zjistil, že vdovy a starší neprovdané ženy testátorky uvádí sloužících ještě méně, než je normou zjištěnou pro celý vzorek jím studovaných anglických testamentů. Právě u těchto žen bychom spolu s Gottfriedem předpokládali zabezpečení většího počtu služebnictva a pomocných sil.⁵⁹⁹ Podobný paradox se nám ale pro podmínky Jihlavy nepodařilo doložit. Naopak. Plné tři čtvrtiny jihlavských vdov odkazujících svým nynějším či bývalým služebným nemají zaznamenán jediný

---

⁵⁹⁷ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682.

⁵⁹⁸ E. MAUR, *Čeleď*, s. 101–102, 122.

⁵⁹⁹ R. S. GOTTFRIED, *Epidemic Disease*, s. 158.

odkaz svým dětem. Lze předpokládat, že typickým jedincem, podělujícím ze svého jmění pro případ smrti vlastní sloužící je osamělá vdova bez žijících vlastních dětí.

Pokud rozdělíme všechny testamentsy z pohledu pohlaví a rodinných stavů jejich pořizovatelů, dostaneme následující výsledky. Odkazy služebnictvu se v případě svobodných mužů týkaly téměř 6% kšaftů. Pouze necelá 3% ženatých mužů bylo zároveň těmi, kdo odevzdávali část svého jmění do rukou sloužících. A naopak téměř 9% vdovců kšaftovalo i sloužícím. U žen je podobná situace v případě osob žijících v manželském stavu. Tehdy testátorky odkazovaly majetek čeledi nejméně (1% z kšaftů vdaných žen). Vdovy byly k soužícím výrazně štedřejší (7,5% z kšaftů vdov). Ovšem kšaftování čeledi bylo charakteristické především pro svobodné mladší ženy (14%) z kšaftů svobodných žen. Dlužno říci, že vysoký podíl svobodných žen a potažmo i mužů, kteří podělují čeled', nebyl vyvolán přítomností vlastní čeledi sloužící v domácnostech takových jedinců. Většina takových svobodných testátorů se sama živí jako čeled' v domácnostech svých pánů, příp. zde figurují jako tovaryši a učedníci. Z tohoto důvodu odkazují svým vrstevníkům, služebnictvu, spjatým s testátory nejspíše přátelskou vazbou. Četnost odkazů mezi mladým služebnictvem a čeledí zavdává myšlenku existence častých a pevných sociálních kontaktů uvnitř relativně uzavřené skupiny mladé populace žijící specifickým způsobem života.

O faktu včlenění služebnictva (a jak uvidíme dále i tovaryšstva) do rodinného kruhu se souhlasně vyjadřuje především P. Laslett, ale také domácí badatelé nejen na poli studia historické demografie a rodinných struktur.⁶⁰⁰ Z hlediska testamentární problematiky máme pro toto tvrzení hned několik opodstatnění. Prvním je vůbec existence odkazů služebnictvu za předpokladu, že zcela určitě neměla čeled' ze zákona právo na majetek svých pánů a zaměstnanců. Druhým je výše odkazovaných finančních částek. Ty se pohybují v rozmezí 1ss–50ss, nejobvykleji testátoři kšaftují 10ss. Jak je vidět, jedinec kšaftuje dle svých možností, leckdy se však jedná o značné částky. Maximum dosáhla výše předávaného finančního obnosu v případě Georga Stubika, příslušníka bohaté rodiny podnikatelů a kupců, se kterým jsme měli tu čest se blíže seznámit v části IX.2.⁶⁰¹ Štedře koncipované dary místní škole a dalším institucím vyvažuje Georg značným hmotným zabezpečením své ženy, čtyř dětí a vnoučete. Z okruhu ostatních osob vně jádra nejužší rodiny jmenuje pouze svého starého sluhu Hanse Ekhenhausera, jemuž dává 50ss. Již uvedení sluhy celým jménem je v kontextu jihlavských testamentů ojedinělým případem. Pro srovnání, svému vlastnímu vnukovi dává Georg Stubik dvojnásobek. A pro představu, částka věnovaná starému sluhovi v případě Jihlavy na přelomu 16.–17 století nedosahuje ani výše některých věn odevzdávaných novomanželům v okamžiku sňatku.⁶⁰² Dokonce i dědické podíly jednotlivých členů nejužšího rodinného jádra bývaly v některých kšaftech nižší.

---

⁶⁰⁰ Peter LASLETT, *The World We Have Lost (further explored)*, Abingdon 2000, s. 13–16; J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 20–21.

⁶⁰¹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 431r–432r (testament Georga Stubika).

⁶⁰² Tamtéž, i. č. 11 – Městská kniha X radní 1556–1584, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737.

Poměrně často docházelo v testamentech k situacím, kdy je čeládka podělena větším finančním obnosem než osoby z širšího příbuzenstva. Příkladně Andreas Bogner, dávající po 2 kopách grošů dvěma mužským příbuzným (synovcům, příp. strýcům), poděluje svoji děvečku 5ti kopami grošů a jejího syna dokonce 10ti kopami grošů.⁶⁰³

Pro vnímání čeledi jako více či méně dočasné součásti konkrétní rodiny a domácnosti hovoří také fakt, že převod jmění do jejich rukou přichází dle textů kšaftů na řadu často ihned po vyrovnání vlastních dětí, příp. vnoučat. Jmenovali jsme příklad Georga Stubika, připomeňme dále například Bartla Hübnera, který po odkazu svému synovi kšaftuje 30ss své služebné Marii, která u něj je.⁶⁰⁴

Čtvrté opodstatnění názoru o zařazení služebnictva do rodin, u kterých slouží, je pádným argumentem. Testátoři někdy konkretizují důvody odkazů služebnictvu. Konkrétní jméno podarované sloužící v podobě křestního jména spojují se zmínkou o věrnosti, jíž jí dotyčná (příp. dotyčný) projevovala. Obdobně se testátoři zmiňují o tom, že děvečka či pacholek věrně a pilně sloužili. Zvláště je připomínána věrnost služebnictva v případě testátorovy fyzické slabosti či nemoci. Posledně jmenovaná varianta zakládá domněnku o výskytu služebnictva nejen v prostoru měšťanských domů a dvorů při práci (za neosobního přístupu zaměstnavatelů nařizujících práci), ale také v osobních vztazích s testátory. Služebnictvo je tak do značné míry součástí privátního života svých zaměstnavatelů. Z některých testamentů lze předpokládat, že služba u konkrétního pána mohla být dlouhodobou záležitostí. Manželka Sebastiana Steidla, bydlícího v dolní části náměstí, má dle testamentu svého muže vyplatit za věrnou službu 20ss Girovi (Jirovi), který u testátora „*tak dlouhý čas sloužil*“.⁶⁰⁵ Osobní vztahy mezi pánem a čeledí či alespoň vědomí testátorů o soukromí svých sloužících lze také předpokládat z odkazů dětem⁶⁰⁶ služebné dívky či naopak jejím sourozencům⁶⁰⁷.

Ještě jeden vzorec vztahů se mohl v dobách starého demografického režimu uplatnit v rovině pán – čeleď, čímž by odpovídal představě rodiny včleňující přijaté děti. Zedník Hans Platz kšaftuje po vyřízení dědického podílu své ženy také své děvečce Alině, kterou u sebe vychoval. „*Davon schaff ich meinem magdtlein Alina welches ich bei mir ausserzogen 15ss*“.⁶⁰⁸ Vysoká hodnota odkazu je o to výraznější, že testátor pravděpodobně nemá děti. To by odpovídalo vzniklému osobnímu vztahu k děvčeti u něj vychovanému a nyní sloužícímu. Až po této služebné přichází na řadu podělení švagra a švagrové, a to menší částkou než v případě děvečky (každému pět kop grošů).

Je možné, že situaci tak často popisované testátory („*děvečce, která při mně je*“) předcházelo přijetí služebné děvečky do rodiny v dětském věku a její následné vychování; zvláště lze tento postup uvažovat za použití zdrobnělého výrazu pojmenování děvčete.⁶⁰⁹

⁶⁰³ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 212r (testament Andrease Bognera).

⁶⁰⁴ „...*Mehr schaff ich meiner dienerin Maria welche bei mir ist 30ss*.“ Tamtéž, fol. 477v (testament Bartlme Hübnera).

⁶⁰⁵ Tamtéž, fol. 122v–123r (testament Sebastiana Steidla).

⁶⁰⁶ Tamtéž, fol. 212r (testament Andrease Bognera).

⁶⁰⁷ Tamtéž, fol. 95r–97r (testament Petera Püsiligeru).

⁶⁰⁸ Tamtéž, fol. 292r–v (testament Cathariny Pergerin).

⁶⁰⁹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 445v (testament Hanse Platze).

To, že existenci služebných v domě mohly doprovázet ještě zcela jiné okolnosti, bylo ukázáno v kapitole o sňatkových strategiích. V jednom testamentu nevystupuje služebná dívka jakožto obdarovaná osoba jménem svých pánů, ale je řešen její případný sňatek s jedním z testátorových synů. Právě tato okolnost způsobená těhotenstvím dívky a nejistým otcem je zásadním bodem určujícím strategii ve způsobu dědění.

Zajímavá je jistě otázka, jakým způsobem fungoval trh s čeládkou migrující mezi zaměstnavateli. Problémem je, zda v poskytování čelední služby hrála nějakou roli příbuzenská vazba. Ze sledovaných 59 testátorů se jich 5 zmiňuje o příbuzenském vztahu ke svému služebnictvu. Dvakrát jsou děvečky označeny jako „*muemen*“ testátora, tedy nejspíše neteře testátorů, méně pravděpodobněji tety či jiné příbuzné.⁶¹⁰ Jedna z nich slouží u bohatého kupce a podnikatele Mathese Stubika, vedle dalších dvou služebných pomocných sil. Na stejné příbuzenské úrovni je vztah Wentzela Scholtze a jeho služebného pacholka, uvedeného jako *vetter*, tzn. nejpravděpodobněji synovce, méně jistě strýce či jiné z příbuzných osob.⁶¹¹ Jednou je děvečka jmenována jako příbuzná (*freundin*) testátorovy ženy.⁶¹²

Daniel Leidenhunger poděluje dva ze čtyř sourozenců vyššími částkami právě z důvodu, že u něj sloužili.⁶¹³ Bratr Mathes získává 10ss a části mužského oblečení za to, že u něj po čtyři roky sloužil. Sestře Dorothee odevzdává také 10ss, protože u něj sloužila a v době jeho vdovského stavu držela hospodářství.

Vyjma sledovaných 59 testamentů s odkazy služebnictvu zde máme příklad testamentu pozůstalé dcery po Casparu Behaimovi, nyní služebné u svého nevlastního otce Paula Kaudela.⁶¹⁴

Na osobní rovinu vztahů mezi pánem a jeho čeledí se dostáváme také v případě finančních půjček mezi zúčastněnými osobami. Například Mathes Michko ponechává svému služebnému pacholkovi 5ss, které si od něj vypůjčil.⁶¹⁵ Pokud se na okolnosti vztahu pán – čeleď podíváme v druhém směru, tzn. přímo z pozice služebnictva, vidíme alespoň dle studia kšaftů následující. Především některé děvečky vkládají do svých závětí požadavek na vyplacení určité finanční sumy svým paním (*fraw*). Služebná Margaretha von Bielsen tak kšaftuje své paní Judith Letzelterin i její dceři Anně, stejně jako další (bývalé) paní Catharině, ženě Mathese Kruma, u níž sloužila minimálně dva roky.⁶¹⁶ Mužští zaměstnavatelé čeledi vystupují v testamentech pod výrazem *herr*.

Důležitou je též otázka po hmotném zabezpečení mladých lidí na počátku jejich dospělého života pro případ sňatku a nutnosti bydlení, obživy a ošacení nové rodiny. A to především v souvislosti s výší mzdy mladých lidí na jedné straně a způsobem dědictví a objemem dědických podílů na straně druhé. Leccos by nám mohlo objasnit právě studium testamentů městské čeledi a služebnictva, v nichž oba zmíněné aspekty nacházíme. Text závětí služebnictva je totiž zároveň

⁶¹⁰ Tamtéž, fol. 250r (testament Georga Fridla), fol. 329r–330r (testament Mathese Stubika).

⁶¹¹ Tamtéž, fol. 139r–141r (testament Wentzela Scholtze).

⁶¹² Tamtéž, fol. 95r–97r (testament Petera Püsiligera).

⁶¹³ Tamtéž, fol. 324v (testament Daniela Leidenhungera).

⁶¹⁴ Tamtéž, fol. 285v (testament pozůstalé dcery po Casparu Behaimovi).

⁶¹⁵ Tamtéž, fol. 26v–27r (testament Mathese Michka).

⁶¹⁶ Tamtéž, fol. 78r (testament Margarethy von Bielsen).

zajímavým dokladem o výši mezd a služebných platů. A v druhé řadě je testament jako právní dokument upravující pozůstalost po jedinci přímým svědkem způsobů předávání majetku z rodičů na děti.

Thoman, dle intitulace nejspíše pocházející z jihlavské rodiny von der Dürr, kšaftuje svým dvěma bratrům a dále nevlastním sourozencům. Jeho pozůstalost je dvojího původu: jednak je jí mzda za službu a dále dědictví po rodičích. Thomanova závěť je z velké části především seznamem dílčích finančních částek, které si vysloužil u jednotlivých pánů. Celá suma 21 grošů odkázaná dvěma bratrům je rozepsána po zhruba 1–7 kopách s udáním jmen bývalých zaměstnavatelů a místa, kde má být mzda postupně vyzvednuta. Dvě z mezd mají být vyzvednuty ve vsích v nejbližším okolí Jihlavy, ve Starých Horách a ve Vysoké, jiná částka zase u nynějšího mlynáře na Dřevěném mlýně a podobně. Druhou část pozůstalosti, blíže nespecifikované dědictví po obou rodičích, odkazuje Thoman vlastním i nevlastním sourozencům.⁶¹⁷

Andre Riedl učinil součástí svého kšaftu také převod své mdzy (20ti bílých grošů), které dává své služebné (dyrn) Catharině (zu dem lohn).⁶¹⁸ Výše zmiňovaná služebná Margaretha von Bielsen, zase ve své závěti připomíná, že sloužila po dva roky u Cathariny, ženy Mathese Kruma, a za to jí její paní dluží 8 kop grošů. Z části peněz jí má být vypraven pohřeb.⁶¹⁹

Na základě testamentu Wanka Polaczka máme doloženu pozůstalost skládající se pouze z vysloužené mzdy nádeníka či služebníka („*erdienten liedlohn*“) a jeho oblečení.⁶²⁰ První část mzdy se týká hotovosti 14 kop grošů míšeňských. Právě tu mu dluží Veit von Obergoss a má být zaplacená testátorovi o nejbližších Vánocích.⁶²¹ Okruh podělených osob není s Wankem v příbuzenském svazku, naopak jsou tito jedinci svázáni s nádenickou či čelední službou Wanka. Za věrnost v nemoci kšaftuje Wanko čeledi svého pána Lucase Pauera – děveče Cordule a knechtovi ve dvoře Simonovi. Zároveň lze předpokládat, že Abraham z další městské vsi (Hosova), jehož dceři Wanko kšaftuje, byl jedním z testátorových bývalých pánů. Druhá část vysloužené nádenické (služební) mzdy pokrývá období 16ti týdnů, po které slouží Wanko u nynějšího pána, Lucase Pauera. Za tyto peníze má být Wanko dle křesťanského zvyku pohřben do země.

Zajímavým dokladem výše mzdy šafáře, jenž však nemůže být počítán mezi klasickou čeleď (viz níže), je závěť Ursuly, vdovy po Casparu Tischlerovi. Svému šafáři odevzdává za věrnou službu nad jeho mzdu 10ss. Testátorka dále poznamenává, že je šafáři dlužna na mzdě za 5 let, což dělá 14 kop grošů za rok, dohromady 70 kop grošů.⁶²²

V domácnosti lékaře Andrease Ebersdorfera, který se stal v roce 1583 městským lékařem (Stadtmedico), byla v první polovině 80. let 16. století zaměstnána jako kuchařka Elisabetha. Je dcerou švece Wolfa Leutemaiera pocházejícího z rakouské obce Kremsmünster (na jih od Lince). Elisabetha

⁶¹⁷ Výše jednotlivých mezd je následující: 5ss, 3ss, 1ss, 3ss, 7ss 10 grošů bílých, 1ss 15 grošů bílých. Tamtéž, fol. 37v (testament Thomana von der Dürr). Viz obr. č. 4.

⁶¹⁸ Tamtéž, fol. 30r–v (testament Andreho Riedla).

⁶¹⁹ Tamtéž, fol. 78r (testament Margarethy von Bielsen).

⁶²⁰ Tamtéž, fol. 444v–445r (testament Wanka Polaczka).

⁶²¹ Veit von Obergoss – Veit z Horního Kosova, ves patřící městu Jihlavě.

⁶²² Tamtéž, fol. 422v–423r (testament Ursuly, vdovy po Casparu Tischlerovi).

z velké pravděpodobnosti ještě jako svobodná píše roku 1586 v Jihlavě svůj testament, ve kterém se zmiňuje o své služebné mzdě v částce 4 zlaté, kterou ji někdo v Jihlavě dluží.⁶²³ Peněžní hotovost, kterou drží, se skládá z různých měn. Touto skutečností se vyznačují pozůstalosti mladých svobodných žen a mužů pocházejících z ciziny a sloužících či řemeslo se vyučujících v Jihlavě. Po podělení dvou sester Elisabethy následuje obdarování Babel, dcery současného pána, která dostává od domácí kuchařky dva zlaté guldeny, stříbrnou pamětní minci a stříbrný křížek. Dále kšaftuje Elisabeth hospodyně (šafářce; schafferin), která o děvče nyní pečuje. Podobně poděluje Elisabeth starou Catschu, která se o dívku starala dříve. Catsche, služebné svého pána dává čepec z bělky (sibiřská veverka), druhé pánově služebné Barbl, kšaftuje plstěný klobouček a živůtek z hedvábné látky složené z pevných vláken. Zbylé dvě sukně a šuba mají být prodány chudému služebnictvu a z toho jí má být vypraven dle městského zvyku pohřeb do země. Jak je vidět, pro Elisabethinu plnou integraci v cizím prostředí mezi domácí čeledí a domácnost svého pána hovoří struktura podělených osob více než dostatečně.⁶²⁴

K výše zmíněným dvěma žádostem o pohřeb do země dle městského, příp. křesťanského zvyku, se váže další ze zajímavostí studia jihlavských testamentů. Z naprosté většiny se týká testamentů svobodných mladších osob, jak žen tak mužů. Někteří z nich přišli do Jihlavy z ciziny za službou či vyučením. Velmi často je právě u takových testátorů výslovně oddělena částka z jinak nepatrných majetků a určena na tuto záležitost. Na tuto skutečnost snad měla vliv jistá opuštěnost, vykořeněnost a nejistá budoucnost čeledi či tovaryšstva v cizím prostředí; zvláště, pokud tito svobodní mladí lidé umírali daleko od svých vlastních domovů a rodin. Nemohli tedy počítat s mnohaletou tradicí pohřbívání, tak jak byla přítomná ve významných místních rodinách a automaticky zahrnující náležité rozloučení v kostele i vystavění epitafu.

Zcela zvláštní skupinu tvoří v rámci jihlavských měšťanských domácností a soukenických dílen přadleny (spinnerin). Jak udává E. Maur, přadleny spadaly svým zařazením někam mezi kategorii čeledi a podruhů, i ony však sdílely mistrovu domácnost. Oproti typicky mladé ženské čeledi byly mezi přadlenami více zastoupeny starší osamělé ženy.⁶²⁵ Odkazy přadlenám příbuzným i nepříbuzným a pracujícím u různých zaměstnavatelů jsou poměrně běžně uváděny, tak jak to odpovídá rozvoji soukenického řemesla v Jihlavě v této době a jeho personálnímu zajištění. Podařilo se dohledat sedm závětí, v nichž figuruje podíl pro přadleny, o níž máme jistotu, že působila právě v domácnosti testátora jako svého zaměstnavatele. Okruh testátorů se výhradně zaměřuje na vdovy a ženaté muže, pouze jedna ze svobodných testátorek kšaftuje „naší“ přadleně.⁶²⁶ Finanční částky, jimiž jsou vlastní přadleny poděleny, nedosahují takové výše jako případy čeledi, tovaryšů a učňů. U přadlen se pohybují v rozmezí 1–5 kop grošů, kdy 5 kop grošů platí za nejčastější podíl. Dokladem, že práce

---

⁶²³ Tamtéž, fol. 134v–135v (testament Elisabethy, dcery Wolfa Leutemaiera). Informace o městském lékaři Andreasovi Ebersdorferovi převzata z Leupoldovy kroniky: Christian D' ELVERT, *Chronik*, s. 177, 180, 183.

⁶²⁴ Tamtéž.

⁶²⁵ E. MAUR, *Čeledi*, s. 114.

⁶²⁶ SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol 360r-v (testament Rosiny, pozůstalé dcery po Augustinovi Huberovi).

přadlen mohla být skutečně dlouholetou záležitostí a nejen dočasným způsobem živobytí mladých žen, je závěť Anny, vdovy po Michaelovi Scharffovi.⁶²⁷ Své přadleně Evě kšaftuje 5 kop grošů s odůvodněním, že jí 20 let prokazovala všecku věrnost.

Rovněž je třeba vyčlenit skupinu šafářů a především šafářek (schaffer, schafferin), kteří byli zaměstnání u bohatších měšťanů a do určité míry patřili k domácnostem svých zaměstnavatelů, čímž se lišili např. od řemeslníků sdružených v ceších, ale jinak pracujících ve své vlastní dílně či domácnosti. Máme doloženo šest případů, kdy testátoři kšaftují svým vlastním šafářkám (5) či šafářům (1). Alespoň na základě studia testamentů vyplývá, že vlastního šafáře či šafářku si drželi především vdovci (2) a vdovy (2), méně ženatí muži (1) a svobodní muži (1).⁶²⁸

VII. 5 Tovaryši a učedníci

K terminologii používané k pojmenování jedinců vyučujících se řemeslu u svého mistra bude zvláště v případě Jihlavy nutno připomenout výraz knap, který se používal především pro soukenické tovaryše.⁶²⁹ Termín knecht mohl sice v některých případech vyjadřovat čelední službu, ale jak bylo výše zmíněno, v kontextu jihlavských testamentů jím byl myšlen tovaryš. O specializaci knechtů i v případě Jihlavy leckdy vypovídají přívlastky jako součásti složenin slov, např. schuknecht apod. Obecně je pro označení tovaryšstva používán výraz gesell. Učni jsou v testamentech k rozpoznání pod pojmenováním lehrknecht.

Odkazů učedníkům a tovaryšům je v jihlavských testamentech obecně méně než v případě obdarování čeledi a služebnictva. Pouhých 19 kšaftů obsahuje zmínku o podělení vlastních současných či bývalých učedníků a tovaryšů. Skladba tovaryšů odpovídá klasifikaci města Jihlavy jako města s rozvinutou soukenickou a sladovnickou výrobou. Vlastním soukenickým tovaryšům odkazují tři testátoři, stejný počet jedinců kšaftuje sladovnickým tovaryšům, kteří se u nich učí řemeslu. Ševcovští tovaryši figurují coby obdarovaní jedinci z rukou svých mistrů ve dvou kšaftech. Jednou je zaznamenán případ tovaryše, který se vyučil mydlářskému řemeslu. Zbytek tovaryšstva včleněného po dobu svého vyučení do rodin mistrů nebyl v testamentech dále klasifikován. Celkem 6 odkazů putuje na základě testamentů do rukou učňů.

Velmi častým předmětem odkazu řemeslnických mistrů a řemeslníků s učni bylo nářadí a vybavení potřebné k výkonu řemesla. Na základě studia testamentů se lze domnívat, že poloviční šanci na získání řemeslného nářadí svého mistra měli zejména učni. Převod vybavení nutného k řemeslné činnosti do rukou tovaryšů či učňů byl výhradně záležitostí jedinců žijících ve vdovském stavu. Přičemž plně 2/3 takových testátorů byly vdovy po řemeslnících. Neexistence vhodných osob z příbuzenského okruhu (nejspíše partnera či dětí) byla tedy pravděpodobně častým důvodem pro

⁶²⁷ Tamtéž, fol. 395r–v (testament Anny, vdovy po Michaelovi Scharffovi).

⁶²⁸ Viz například tamtéž, fol. 13v–16v (testament Gregora Stubika).

⁶²⁹ E. MAUR, *Čeled'*, s. 93, 112.

přenechání řemeslné výbavy vlastním tovaryšům a především učňům, a to zvláště u žen. Tovaryši a učni se mohli v případě smrti svých mistrů také těšit na různé části mužského ošacení. Zvláště, pokud zůstali v učení u vdov po řemeslnících. Skladba dědictví určená pro vlastní tovaryše a učně samozřejmě obsahovala i finanční částky. V tomto ohledu je výše nejčastěji předávané peněžní hotovosti obdobná jako u podarovaného služebnictva a čeledi (10ss). Objem předávaných částek ale u tovaryšstva a učňů nedosahuje takových rozdílů, pohybuje se v rozmezí 7ss–30ss. Vyjma jediného případu, kdy je odkazována vyšší částka (30ss)⁶³⁰ je ještě jeden z testátorů štedřejší ke svým tovaryšům či učňům. Koželuh Hans Kotzner odkazuje svému učni, který se u něj vyučil řemeslu, 20ss a číši (becher). Vyjma toho učeň získává ještě koželužské řemeslné vybavení i se zbytkem rybiho tuku.⁶³¹

Zainteresovanost mistrů a řemeslníků i na životě vlastních učňů a tovaryšů je doložena například u zmiňovaného Hanse Kotznera. Kotzner kšaftuje jak svému koželužskému učni, tak i sestře tohoto uředníka. Odevzdává jí 10ss a dále 2 konvice, 2 mísy, 2 talíře, vrchní peřinu s cíchami a prostěradlo.⁶³² Ještě větší sepjetí tovaryšstva či uřednictva s řemeslnými mistry daleko překračující hranice čistě pracovního poměru vykazuje případ mydláře. Jeden z mála česky psaných jihlavských testamentů patří právě jemu, sám sebe zde jmenuje Jan Mydlář.⁶³³ Nejen že se Gregor, jemuž dává 5 kop grošů, u něj vyučil mydlářskému řemeslu, ale byl u Jana Mydláře od dětství („*mladosti*“) vychován. Analogie v podobě služebných děveček vychovaných u svých pozdějších zaměstnavatelů byla podána výše.

Na provázanost vztahů mistrů a jejich tovaryšů (uředníků) ukazují též zmínky o věrnosti v nemoci prokazované mistrům a vdovám po řemeslnících. Projevem docenění nejen pracovních kvalit jistého soukenického tovaryše Hanse Milcka je odůvodnění odkazu v testamentu řemeslníka Andream Windische. Windisch píše, aby tovaryši Hansu Milckovi vydala Judit, testátorova žena, kalhoty a kabátec, „...*protože byl dlouhý čas můj věrný a pilný pracovník.*“⁶³⁴

Obousměrnost vazby řemeslnický mistr – tovaryš (učeň), charakteristická vzájemnými kontakty nejen v oblasti plnění pracovních úkolů, je doložena zmínkami v testamentech tovaryšů a učňů. Jednoznačně se podařilo určit 6 testátorů, kteří odkazují jmenovitě také „*svým*“ mistrům. Se závěry odborné literatury korespondují zjištěné výsledky.⁶³⁵ Totiž všech šest testátorů s odkazy svým vlastním mistrům byli svobodní muži, jak lze alespoň usuzovat z neexistence podílů ženě a dětem a naopak důrazného podělení sourozenců. Období, po které se jedinec učil řemeslu, ať již jako učeň či poté tovaryš, se tedy soustřeďovalo do mladšího věku uchazečů ještě za svobodného stavu a z většiny bylo krátkodobou záležitostí.

---

⁶³⁰ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. (testament Lucie, vdovy po Mertovi Garleschovi).

⁶³¹ Tamtéž, fol. 230v–231r (testament Hanse Kotznera).

⁶³² Tamtéž.

⁶³³ Tamtéž, fol. 43r–v (testament Jana Mydláře).

⁶³⁴ Tamtéž, fol. 347r (testament Andream Windische).

⁶³⁵ E. MAUR, *Čeledi*, s. 106.

Těchto 6 případů však následuje nepřehledné množství dalších kšaftů, v nichž jsou obdarovaní jedinci jmenováni jako mistři. U nich však nebylo možno určit specifika vazeb na testátory. Tudíž nemohlo být stoprocentně prokázáno, že pro testátory je rodina a domácnost mistrů zároveň i místem přípravy na vlastní budoucí výkon řemesla. Pro tyto případy lze předpokládat, že se vzájemně podělovali na smrtelné posteli řemeslníci stejného odvětví, sdružující se pod vládou určitého cechovního pořádku. Druhou variantou byly vdovy po řemeslnících, které kšaftují mistrům známým ještě z období života, kdy žili jejich muži. Ukázkou budiž kšaft Anny, vdovy po Ambrosy Welczerovi.⁶³⁶ Jedinci z příbuzenského okruhu, jimž kšaftuje, jsou zastoupeni pouze švagrovou a dětmi sourozenců. Zbytek pozůstalosti dělí Anna, kromě osob jinak nepříbuzných, mezi dvě manželky mistrů a tři mistry. Na opuštěnost a těžký úděl vdov je možno usuzovat z té příčiny, že za svědky kšaftu si bere svého souseda a jednoho z obdarovaných mistrů, za poručníky pak zbylé dva jmenované mistry. V kontextu testamentů ostatních měšťanů, v nichž figurují jako svědci či poručníci měšťtí radní či osoby z blízkého příbuzenského okruhu, je v případě řečené vdovy výběr vhodných osob značně ztížen.

Pokusíme se přiblížit situaci tovaryšů a učňů na několika málo příkladech jejich závětí. U testátora Leonharda Felle je ověřitelná jeho totožnost díky přesné intitulaci v úvodu testamentu.⁶³⁷ Lázeňský tovaryš pochází z německého města Neuburg an der Donau (severně od Mnichova). V Jihlavě je v učení u lazebníka Hanse Spitzera, jehož lázně figurují v jedné z jihlavských pověstí. Spitzerovy lázně se nalézaly v prostoru dnešní ulice Lazebnické u kostela sv. Jakuba, jak dokazují rejstříky městských sbírek.⁶³⁸ U Felle nemáme dochován jediný odkaz ženě, dětem a dokonce ani sourozencům, pouze pozůstalé dceři svého bratra a vzdálenějším mužským příbuzným. Mimoto kšaftuje Felle dále nespécifikovaným cizím osobám. Svému mistrovi dává lázeňský tovaryš dvě zbraně: stříbrně okovaný korduláč a malou pistolí. Mistrovou poděluje kromě jiného zlatým prstenem s červeným kamínkem. O personálně náročném projektu, jakým byl provoz raně novověké lázně, hovoří četnost odkazů nejrůznější lázeňské čeledi a pomocníkům v mistrově domě a provozu. Felle odevzdává vši čeledi zdržující se v domě, včetně lázeňských služek, dohromady čtyři toлары. Dva toлары dále předává testátor mistrově děvečce. Michaeli Burgerovi, taktéž lázeňskému tovaryši zde, věnuje své damaškové kalhoty a kabátec, dále dobrý kabát, tři zlaté pamětní prsteny, pár zelených punčoch a některé z tovaryšových zbraní. Jak je vidět, ne každý tovaryš musel chodit světem o žebrotě.

Z roku 1597 pochází závěť lékárnického tovaryše Friderika Grundmana.⁶³⁹ Hned po podílech určeným dvěma bratrům kšaftuje testátor Ursule, dceři Augustina Fellebauma, a sice pozlacený pás,

---

⁶³⁶ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 500r (testament Anny, vdovy po Ambrosy Welczerovi).

⁶³⁷ Tamtéž, fol. 281v–282v (testament Leonharda Felle).

⁶³⁸ Tamtéž, i. č. 48 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1575 termín sv. Jiří; i. č. 49 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) [1576–1577] termín sv. Michala; i. č. 50 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1583 termín sv. Michala atd. Tamtéž, fol. 281v–282v (testament Leonharda Felle).

⁶³⁹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 252v (testament Friderica Grundmana).

křížek a pět dukátů. Ze stylizace textu, skladby odkazu a hlavně v kontextu podobných závětí lze usuzovat, že se jednalo o jeho snoubenku. Součástí kšaftu je i více odkazů cizím osobám bez bližšího vysvětlení. Lékárnictví se Grundman učí u Johanna Hardawiczera, jehož ženě Anně kšaftuje devět dukátů. Dům lékárníka je podle rejstříků městských sbírek situován do ulice Matky Boží. To, že Johann Hardawitzer provozuje lékárnické řemeslo, máme potvrzeno svatební smlouvou, která je pořízena šest let po testamentu lékárníkova tovaryše. V tomto období tedy také musela zemřít Anna, jedna z lékárníkových žen, které byly ještě tovaryšem věnovány dukáty. Manželství lékárníka s další ženou (Sophií, vdovou po Paulu Dornkreilovi) trvalo ale pouhých šest let, načež se Sophie jako vdova po lékárníkovi vdává znovu.⁶⁴⁰

Podobně jako lékárnický tovaryš, i svobodný truhlářský tovaryš Hans Heidorfer původem ze Švábska zase kšaftuje své milované dívce, Catharině.⁶⁴¹ Zdá se, že právě od tovaryšů migrujících za vyučením často do velkých vzdáleností se dal vbrzku očekávat vznik nové rodiny, což opět podtrhuje myšlenku o dočasné fázi jejich života, kdy se jako mladí a svobodní připravují na výkon řemesla.

Jak bylo výše poznamenáno, kromě čeledi i svobodní tovaryši pocházející leckdy z ciziny, požadovali ve svých závětech pohřeb dle „*křesťanského*“ či „*městského*“ zvyku a odkazovali na tento účel část ze svých ne příliš tučných finančních zásob. Na srdci měli svobodní mladí lidé také z velké míry odplatu čeledi, která je při pohřbu ponese. Předpokládáme, že tato služba byla vykonávána v rámci cechovních zvyklostí tovaryši stejné řemeslné specializace jako jejich zesnulý souputník. Příkladem budiž testament z velké pravděpodobnosti svobodného Marcuse Berische, který kšaftuje celé 3 kopy grošů ševcovským tovaryšům, již jej mají na pohřbu nést.⁶⁴²

---

⁶⁴⁰ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 347v (matrimonium – Hans Hardawitzer a Sophia, vdova po Paulovi Dornkreilovi), i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737, fol. 3r (matrimonium – Andreas Scharbenter a Sophia, vdova po Johanovi Hardawitzerovi).

⁶⁴¹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 75v–76r (testament Hanse Heidorfera).

⁶⁴² Tamtéž, fol. 250v (testament Marcuse Berische).

VIII. „...protože je ubohý křipl“: preference a zvýhodnění fyzicky a psychicky postižených dědiců?

VIII. 1 „*The New Disability History*“

P. K. Longmore a D. Goldberger se ve své studii zamýšlí nad důvody, proč téma fyzického a mentálního postižení nebylo až do nedávné doby v pozornosti historiků. Jedná se o poměrně citlivou otázku, která může vyvolávat pocit „*existenciální úzkosti*“? Či zde hrál úlohu domnělý nedostatek pramenů? P. K. Longmore sám podává odpověď na poslední otázku tím, že nově probíhající výzkumy odhalují naopak poměrně bohatství pramenů. Nejvíce pravděpodobnou příčinou, tvrdí autor, je dominance „*medicínského paradigmatu*“ napříč moderní společností.⁶⁴³ V těchto intencích také probíhal dřívější výzkum fyzického a mentálního postižení, kladoucí důraz na začlenění této otázky do světa přírodního (produkt přírody) a nikoli světa lidského (produkt člověka). A pokud se historikové medicíny v dřívější historiografii zabývali sociokulturními aspekty, byly zaměřeny pouze na fungování institucí zdravotní péče, reakce na epidemie a kritické fáze nemocí.⁶⁴⁴

„*Dějiny postižení dluží mnoho studiu postižení*“, tvrdí J. Anderson.⁶⁴⁵ Skluz, který získal výzkum dějin postižení za bádáním vztahujícím se k studiu postižení obecně, začal být vyrovnáván až zhruba před 30ti lety. Teoretická a metodologická základna tématu z hlediska dějinného utváření pohledu postižení byla vytvořena za nemalé pomoci sociologických poznatků.

Za otevření tématu „*nových dějin postižení*“ je považována práce, která vyšla v roce 2001 a již editovali P. K. Longmore a L. Umanski.⁶⁴⁶ Právě jméno P. K. Longmore je nejčastěji skloňováno v souvislosti s přenesením takto zaměřených studií („*disability studies*“) na pole historické vědy.

Vůbec první anglická konference věnující se výhradně dějinám postižení se konala teprve před čtyřmi lety, v roce 2005. Konferenci pod názvem ‘Enabling the Past: New Perspectives in the History of Disability’ lze považovat za jeden z nejvýraznějších počínů v rámci této tematiky v posledních letech, a rovněž za impuls pro další studium. J. Anderson a A. Carden-Coyne upozorňují, že na této konferenci se střetlo mnoho podobných i rozdílných metodologických přístupů k věci, tak jsou uplatňovány historiky z Anglie, Evropy i Ameriky. Přehled o zde diskutovaných problémech podala J. Anderson A. Carden-Coyne na stránkách periodika „*European Review of History*“ v roce 2007.⁶⁴⁷

---

⁶⁴³ Paul K. LONGMORE – David GOLDBERGER, *The League of the Physically Handicapped and the Great Depression: A Case Study in the New Disability History*, *The Journal of American History* 87, 3, 2000, s. 888–922 (zvláště 889–890).

⁶⁴⁴ Tamtéž.

⁶⁴⁵ „*Disability history owes much to disability studies*“. Julie ANDERSON, *Review Article: Voices in the Dark, Representations of Disability in Historical Research*, *JCH* 44, 1, 2009, s. 107–116 (citace ze s. 108).

⁶⁴⁶ Paul K. LONGMORE – Lauri UMANSKI (eds.), *The New Disability History: American Perspectives*, New York/London, 2001.

⁶⁴⁷ Julie ANDERSON – Ana CARDEN-COYNE, *Enabling the Past: New Perspectives in the History of Disability*, *ERH* 14, 4, s. 447–457 (zvláště s. 447–448).

Studii o dějinách tělesného i duševního postižení v posledních letech přece jenom přibývá a na tomto místě nemůže být podán jejich absolutní výčet. Pozornosti si zaslouží jedna práce, která se, na rozdíl od ostatních studií, obrací hlouběji do minulosti. Tělesné postižení ve středověké Evropě si jako téma studia zvolila I. Metzler.⁶⁴⁸ Postiženým jedincům částečně též v období raného novověku jsou věnovány některé pasáže „příručky“ o dějinách postižení.⁶⁴⁹

Historikové dějin mentálního i fyzického postižení, ale též sociologové, se shodují v názoru, že k tématu je obvykle přistupováno dvěma směry. Jedná se o model medicínský a dále o model sociální.⁶⁵⁰

Vnímání problematiky postižených jedinců v minulosti se odvíjí též v kontextu některých sociologicky motivovaných aspektů (dějiny „normality“ a „abnormality“). Invalidita a hendikep jsou studovány též v souvislosti s termínem „identita“.⁶⁵¹

V českém prostředí tematika postavení postižených osob v minulosti nedochází většího uplatnění; jednou z výjimek je např. krátká zmínka V. Procházký o nevidomých a němých jedincích, v souvislosti s výkladem o péči o „tělesně méněcenné“ sirotky, jimž je přiznáván výminek.⁶⁵²

VIII. 2. Sonda do jihlavských testamentů

Z celku 968 zkoumaných jihlavských testamentů se v sedmi z nich vyskytuje informace o výrazném fyzickém či mentálním nedostatku jistých osob, jimž jsou zároveň odkazovány dědické podíly.

V závětech testátorů, kteří po sobě zanechávají větší množství dětí či (pra)vnoučat nenacházíme početnější odkazy do širšího příbuzenstva, resp. mimo přímou příbuzenskou linii. V těch případech je třeba zvýšená pozornost k osobám mimo přímou linii, jimž bylo relativně výjimečně kšaftováno. Klasickým případem jsou tři testamenty: Adama Grosse a jeho syna Tobiase a vdovy Susanny Ziererin.⁶⁵³

---

⁶⁴⁸ Irina METZLER, *Disability in Medieval Europe. Thinking about Physical Impairment during the High Middle Ages, c. 1100–1400*, London/New York, 2005.

⁶⁴⁹ Gary L. ALBRECHT - Katherine D. SEELMAN - Michael BURY, *Handbook of Disability Studies*, Thousand Oaks/California/London 2001, s. 23–24.

⁶⁵⁰ Např. J. ANDERSON – A. CARDEN-COYNE, *Enabling the Past*, s. 447.

⁶⁵¹ Ernst WALTRAUD (ed.), *Histories of the Normal and the Abnormal: Social and Cultural Histories of Norms and Normativity*, Abingdon, 2006; David M. TURNER – Kevin STAGG (eds.), *Social Histories of Disability and Deformity*, Abingdon 2006; Maria FRAWLEY, *Invalidism and Identity in Nineteenth Century Britain*, Chicago/London 2004.

⁶⁵² V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská*, s. 431.

⁶⁵³ „...meiner schwieger der alten Rauschein...mehr ihrer tochter der blinden mit nahmen Esthera...“ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682, s. 4–5 (testament Adama Grosse); „...Darnach schaffe ich meiner grossmutter, der Rauschein im seelhauss 5ss. Meiner muhmen Estera im seelhauss schaff Ich auch 5ss. ...“. Tamtéž, s. 5 (testament Tobiase Grosse); „...So aber beide meine kinder mit todt abgiengen so vermeine ich solchen gemelten dritten theil der Anna Rauscherin sambt ihrer blinden tochter Estera halben theil ..., welche alle meine nächste befreündte sind.“ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 482r–v (testament Susanny Ziererin).

Velice zajímavé je sledovat, jakou odezvu vyvolala u jihlavských obyvatel jistá dvojice žen, a to v okamžiku vzniku posledních vůlí těchto tří osob. Dvojice žen je tvořena matkou, jež má svoji slepou dceru nejspíše u sebe v opatrování. Stará Rauscherová („*alten Rauscherin*“, „*Anna Rauscherin*“), jak by nejspíš zněl český překlad, se v testamentech vždy objevuje se svou dcerou, slepou Estherou. Jakou roli hrála tato dvojice v širším příbuzenstvu, jakým způsobem bylo na ni nazíráno v měšťanské společnosti? Odpověď nám může alespoň částečně vykrytalizovat z širšího kontextu dalších testamentů.

Kromě dědiců z přímé linie, příp. nepřibuzných osob, v těchto třech závětech jako příjemce odkazů figuruje výše zmíněná dvojice žen. Nic na tom nemění fakt, že ve dvou případech je vyplacení podílu vázáno na předchozí úmrtí syna (Adam Gross) a dvou dětí (Susanna Ziererin). Tato podmínka je ostatně v případě Adama Grosse splněna v rámci několika dní po vzniku Grossova testamentu. Tobias Gross, který by bránil v zisku obnosu dotyčné ženy a její slepé dcery, totiž píše svůj testament hned další den po svém otci. V té chvíli je již jeho otec mrtev.

Relativní výjimečnost odkazu mimo přímou linii (tj. např. staré Rauscherové a její slepé dceři) dokládá existence četných dědiců – dětí, jimž je odkazováno. Susanna Ziererin zanechává po sobě dvě děti, Adam Gross kromě zmíněného syna ještě dva další a vnučku. Zatímco Susanna Ziererin udává, že Anna Rauscherin a její slepá dcera Esthera patří mezi její nejbližší pokrevní „*prátele*“ (příbuzné), pro Adama Grosse je Anna Rauscherin tchýní. Na příkladě testamentu Adamova syna Tobiase je vidět posun v příbuzenském označení z původního vztahu zeť – tchýně u Adama, ke vztahu vnuk – babička u Tobiase. Viděno optikou Tobiase, slepá Esthera je jeho tetou („*meiner muhmen*“).

Tobiasově závěti vděčíme ještě za jeden údaj, který nám může osvětlit některé kontury života fyzicky postižených osob a jejich opatrovatelů. „Stará Rauscherová“ je nejméně od roku 1624 se svojí slepou dcerou Estherou v městském zádušním domě.

Dědici, o jejichž slepotě podávají testátoři svědectví, se vyskytují ve třech dalších testamentech. V prvním případě jde o nevidomého vnuka Cathariny, vdovy po Paulu Brennerovi. Vdova Catharina kšaftuje jak svým dvěma dcerám, tak devíti vnoučatům a jednomu vzdálenějšímu mužskému příbuznému („*vetter*“). „*Mému nevidomému vnučkovi Paulu Sähmerovi kšaftuji 20 kop grošů*“, píše Catharina ve svém kšaftu.⁶⁵⁴ Stejný obnos dostává ještě jeden vnuk. Čtyřem z dalších vnoučat je kšaftováno méně, zato je výše jejich podělení vyrovnána podílem ze „*všeho ostatního*“. Jiným dvěma vnučkám má být vyplaceno skutečně méně, a sice 10 a 12 kop grošů. A konečně je tu poslední vnuk, jemuž je věnováno dokonce 37 kop grošů, zato jde o peníze, které dluží vdov Catharině její zeť. Díky komparaci s výše uvedenými odkazy vnoučatům se zdá, že v tomto případě nedošel zdravotní nedostatek jednoho z dědiců zvláštní pozornosti z hlediska výše podílu. Přesto tuto skutečnost považovala Catharina za hodna uvedení v poslední vůli.

---

⁶⁵⁴ „... *Meinem enikl Paul Sähmer dem blinden schaff ich 20ss.*“ SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 434v–435r (testament Cathariny, vdovy po Paulu Brennerovi).

Situaci dokresluje jiný zajímavý moment. Vdova Catarina má tři vnuky, zbylá vnučata jsou dívky. Odkazy finančních částek dvěma vnukům, Tobiasovi a Georgovi, doprovází vždy odůvodněním, že peníze jsou určeny na „*studia*“ či „*pilnější*“ navštěvování škol. U odkazu vnukovi Paulovi se o tomto účelu tiše mlčí. K dispozici je tu jediný detail o vnukově životě, a sice informace o jeho slepotě.⁶⁵⁵

Snad ještě zajímavější ukázkou, jaké postavení měli fyzicky postižení v rodině a dále ve společnosti, je závěť Hainricha Kielmana staršího. Z celé jeho poslední vůle je zřejmá výrazná snaha po dostatečném hmotném zajištění „*milé*“ ženy Sophie, která je nevidomá. A to nejen v horizontu dosti vzdálené budoucnosti, ale zároveň za použití nejvýhodnější a nejstabilnější formy zajištění. Sophiino „*velké/á strádání/vada a neduživost*“, jak se testátor vyjadřuje na adresu Sophiiny slepoty, je zároveň důvodem k tomu, že si Hainrich nepřije další Sophiin sňatek.⁶⁵⁶ Vzhledem k tomu, že je dále uváděn i postup dědění v případech, že se znovu provdá, lze Hainrichův požadavek na vdovský stav ženy vnímat spíše jako vyřčené přání, než nařízení limitující další ženin život a sledující jiné cíle (př. zamezení transferu části dědictví mimo příbuzenskou síť). V intencích pravděpodobně pozitivně vystavěného partnerského vztahu dává testátor najevo své přesvědčení o takovém způsobu života, který postiženou ženu uchrání dalších problémů. Nepochybně jej k tomu vedla realita sociálních vztahů v širší společnosti, která jej obklopovala, pro nás však na rozdíl od tohoto testátora zůstává z většiny zahalena tajemstvím. Alespoň, pokud se chceme vyvarovat fabulací.

Dalším opatřením ze strany Hainricha v záležitosti zajištění slepé ženy, je požadavek na vyživování a ubytování Sophie. Jakmile všech Hainrichových synů dospěje a rozdělí si otcovu pozůstalost, mají se tito o svoji matku, pokud bude ve vdovském stavu a dosud na živu, postarat následujícím způsobem. Na její výživu a ubytování vymíňuje testátor sumu 1000 kop grošů. Tzn. těmito penězi je dostatečně zajištěno stáří slepé ženy do daleké budoucnosti. Po jejím životě má být částka (resp. zbylá část z ní) rozdělena mezi syny rovným dílem. K sobě si ji má vzít jeden ze synů, a ze vzpomenuuté finanční částky živit do konce jejího života. Podle testátora to bude nejspíše ten syn, který by chtěl zůstat v domě. „... *nebo u toho, u kterého by chtěla být matka nejraději*“, pokračuje testátor.⁶⁵⁷ Jak vidíme, snesitelný budoucí osud postižené ženy je v rámci poslední vůle pojištěn nejen vysokou částkou určenou k jejímu vydržování, ale též svobodou výběru vdovského bytu.

---

⁶⁵⁵ Tamtéž.

⁶⁵⁶ „... *Nachmals schaffe und wil ich das mein liebe hausfraw Sophia die zeit ihres lebens und witbestandes weil sie ihrer grossen mengl und gebrechlichkeit halber zu heurathen nicht wider begert ...*“; „...*mein blinde hausfraw Sophia...*“. Tamtéž, fol. 439r–440r (testament Hainricha Kielmana staršího).

⁶⁵⁷ „... *Zum siebenden da meine söhne alle ihre ehliche iahr erreichten und die abteilung meiner ganzen verlassenschaft zu henden muste genohmen werden, und mein blinde hausfraw Sophia damals ihres witbestuls unverrukt noch im leben sein wurde, so schaff und wil ich, das 1000ss ... zu ihrer ehrlichen unterhaltung bei einem meiner söhne sonderlich bei deme, so auff dem haus bleiben möchte, oder bei welchem die mutter am liebsten sein wolte, so lang ihr Gott das Leben gönnen wirt, auff versieherung liegend und zu seinen nutzen zugebrauchen, verbleiben sollen. Davor die mutter noch aller notturfft unterhalten werden sol. Nach ihrem todt aber sollen solche 1000ss zu gleicher theilung gebracht werden.*“ Tamtéž.

Konečně třetí moment, v němž se zračí testátorova obava o další život slepé ženy, je součástí formule vyžadující pomoc tří poručníků ženě a dětem testátora. Znovu, již po třetí, je zde opakována informace o ženině slepotě, resp. zdravotním omezení.⁶⁵⁸

Vidíme, že Hainrich se snaží další osud nevidomé ženy zajistit pečlivou konstrukcí, zasahující tři roviny: sociálně-právní rovinu (údaj o slepotě součástí formule svěřující ženu a děti 3 poručníkům), finanční rovinu (kromě dědického podílu především pojištění dostatečné výživy a bydlení slepé ženy – vdovou vymíněnou částkou 1000 kop grošů) a konečně rovinu psychologickou a osobní (intimní a subjektivně pociťované přání a přesvědčení, že vdovský stav bude pro nevidomou ženu s pěti dětmi lepším řešením). Všechny tři uvedené skutečnosti obsažené v testamentu Hainricha jsou v kontextu ostatních závětí relativně nestandardním řešením zajištění vdovy, v kladném slova smyslu. Že je důvodem ženina trvalá zdravotní komplikace, je nasnadě.

A konečně čtvrtá osoba – dědic, jejíž zraková vada je připomenuta, se vyskytuje v závěti Marthy Heuslin. Tato vdova, jak lze tušit z existence ascendentů a zároveň nezmíněného muže, odkazuje většinu (tj. majetek zbylý po odečtení dílčích podílů) majetku své dceři. A sice za „*dětskou lásku*“, kterou jí dcera v nemoci prokazovala. 10 kop grošů odevzdává Martha svému vnukovi se jménem Thoma Heusl. Ovšem dvojnásobku (!) této částky, tj. 20ss, se dostalo vnučce Marthě. Tuto skutečnost testátorka konkrétně odůvodňuje: „*protože má tak velkou vadu zraku.*“⁶⁵⁹ Je možné, že nešlo v tomto případě o slepotu, nýbrž o některou z dalších zrakových vad. To nebrání faktu výraznějšího zvýhodnění postižené vnučky oproti druhému vnoučeti.

Tím bychom vyčerpali výskyt fyzicky postižených jedinců jako budoucích příjemců dědických odkazů, alespoň těch, o jejichž zdravotním omezení nás jihlavští testátoři informují. Stejně cenné a snad ještě cennější jsou však poznatky vážící se k osudům mentálně postižených osob. Jihlavští testátoři z přelomu 16.–17. století podávají svědectví o dvou osobách a budoucích dědicích, které jsou v závětech označeny jako „*khripl*“ („*krippel*“).

Benedict Weis kšaftuje v roce 1582 své manželce třetí díl z veškerého majetku a nadto 30 kop grošů. Zbylé dva díly si mají mezi sebou rozdělit všechny děti, jak ženatí/vdané, tak svobodní/é. Předem však z těchto dvou třetin majetku kšaftuje pevně určené obnosy čtyřem jmenovitě zmíněným dětem. Tři z nich dostanou 20 kop grošů. Čtvrté dítě, dcera Andl, však obdrží o polovinu více, tj. 30 kop grošů. Příčinu tohoto finančního navýšení u dcery Andl udává testátor slovy: „*...protože je ubohý kripl.*“⁶⁶⁰ Určité mentální poškození, které se týkalo dcery Andl, bylo tedy bezpochyby jedním z bezprostředních impulsů k tomu, aby jí bylo otcem odkázáno navýšení nad právně stanovený dědický podíl ve stejné výši, jako testátorově ženě. A zároveň bylo toto navýšení o celou polovinu vyšší, než u ostatních třech dětí. Alespoň vzhledem k výši podílů se jednalo de facto o preferenci slabšího jedince před ostatními.

---

⁶⁵⁸ Tamtéž.

⁶⁵⁹ „... *Meinem enikl mit nahmen Martha weil sie so einen grossen mangl an gesicht hat schaff ich 20ss.*“ Tamtéž, fol. 464v (testament Marthy Heuslin).

⁶⁶⁰ „... *Mehr schaf ich meiner tochter Andl nachdem sie ein armen khripl ist 30ss.*“ Tamtéž, fol. 49v (testament Benedicta Weise).

Ursula, vdova po Nicolaschovi Jandlovi, kšaftuje v rámci přímé linie svým dvěma dětem a pěti vnoučatům.⁶⁶¹ Syn Daniel dostane 30 kop grošů a syn Paul obdrží 100 kop grošů, které mu Ursula vypůjčila. Syn Paul je též dědicem veškerého jmění zbylého po odečtu dílčích odkazů. Nadto je ustanoven jako dědic všeho, co bylo kšaftováno čtyřem vnoučatům Ursuly, v případě, že tyto umřou před dosažením plnoletosti. Do doby zletlosti těchto čtyř vnuků má každopádně právo užívat zahradu, která jim byla mimo jiné kšaftována. Pro další představu o výši odkazovaných částek v testamentu Ursuly, odevzdává pátému vnoučeti tato pouhých 6 kop grošů a své nevlastní dceři také tolik. Vzhledem k výše uvedeným případům finančně zvýhodněných postižených osob – dědiců, je odůvodněné takto uvažovat i u Ursuly a značným majetkem obdarovaného syna Paula. Skutečně. Ursula své počinání vysvětluje slovy: „ ... *protože je ubohý krippl...* “⁶⁶²

Tolik k osmi testátorům, v jejichž blízkém či vzdálenějším příbuzenstvu se nacházeli fyzicky či mentálně postižení lidé. Bylo dokázáno, že výrazné finanční nadhodnocení oproti svým (zdravým) sourozencům i dalším příbuzným, se týkalo čtyř testátorů. Počet osmi testátorů je skutečně malým vzorkem ke statistickému rozboru. Přesto informace o 50ti procentní zastoupení takových dědických postupů, v němž je zřejmá preference a zvýhodnění postižených dědiců, je velice zajímavá.

Na základě uvedených příběhů se domnívám se, že zájem na přežití a zajištění přijatelné životní úrovně postižených jedinců, lze pro podmínky raného novověku očekávat především z jádra příslušných rodin. Pokud nebyla zajištěna dostatečná péče z tohoto prostředí, nesnadné postavení postižených osob se pravděpodobně nedalo srovnat ani s tolik protěžovaným názorem o těžkém údělu vdov v dobách starého demografického režimu. I když měli měšťané na rozdíl od rolníků větší možnosti v zajištění péče o nemohoucí a nemocné osoby, a to díky existenci špitálů a záduší od středověku, nemohly tyto instituce pokrýt potřeby veškeré oslabené části populace.⁶⁶³

Myslím si, že právě rodina (a vědomí rodinné sounáležitosti) byla jedním z mála prostředí, ve kterých se v dobách starého demografického režimu vůbec mohla vyskytovat nějaká forma preference (psychicky či fyzicky) slabších jedinců. I za cenu podstoupení rizika, totiž znevýhodnění silnějších jedinců (menší dědické podíly atd.). Mentalita raně novověké společnosti, sociální citění přítomné především v rodinách ale i v širší společnosti, technický rozvoj apod. již umožnily, aby toto riziko bylo podstupováno. Nutnost zajištění obživy, nedostatečná hygiena, války, epidemie a hladomory, to vše nahrávalo obecné preferenci silných jedinců schopných zajistit si podmínky života vedoucí k vyšší životní úrovni. Tzn. v preferování těch jevů, osob, postupů, které zajišťovaly či od kterých se alespoň očekávalo, že přinesou užitek, nastával pravděpodobně již v době raného novověku posun směrem ke snaze po zvýhodnění i slabších osob.⁶⁶⁴

---

⁶⁶¹ Tamtéž, fol. 197r–v (testament Ursuly, vdovy po Nicolaschovi Jandlovi).

⁶⁶² „... *Mer schaff ich meinem son Paulo doe 100ss welche ich im geliehen hat, und das andere alles, was mir mitt Gott und rechtlich zugebüret nach dem er ein armen krippl ist, d[a]z schaff ich im auch.*“ Tamtéž.

⁶⁶³ T. BOROVSKÝ – B. CHOCHOLÁČ – P. PUMPR (edd.), *Peníze nervem*, s. 262.

⁶⁶⁴ Zajímavé by bylo podívat se na středověké testamety, zda by šlo navýšení dědických podílů u postižených osob potvrdit i zde. Pravděpodobně nikoli, pokud vůbec nacházely detaily zdravotního stavu jednotlivých dědiců (tj. ne testátorů samotných) v testamentárních záznamech odezvu.

IX. Testamenty a satební smlouvy: fungování sňatkového trhu a sňatkové strategie

IX. 1 Prosopografická analýza vzorku manželských párů

Svatební smlouvy raně novověkých českých měst a městeček se staly předmětem studia několika domácích badatelek. Tereza Siglová se nověji zabývala svatebními smlouvami městečka Dašice z období let 1563–1652.⁶⁶⁵ Pavla Nácovská na konci 90. let předložila studii o kutnohorských svatebních smlouvách z období let 1550–1600, které byly nahlíženy jako pramen pro sociální dějiny a historickou demografii.⁶⁶⁶ Věnuje se zde i dílčím oblastem studia, jako např. kupním cenám měšťanských domů či šanci na druhé a další sňatky vdov. Svatební smlouvy vesnického obyvatelstva z 1. poloviny 19. století jsou tématem příspěvku Alice Velkové ve sborníku z konference v Pardubicích v roce 2007 věnované svatbám a svatebním obyčejům.⁶⁶⁷

Svatební smlouvy z právního hlediska a manželské právo v minulosti obecně bylo studováno Jiřím Klabouchem.⁶⁶⁸ Podobně zaměřený výzkum provedl Vladimír Procházka, ovšem na základě pramenů dochovaných pro poddanské obyvatelstvo.⁶⁶⁹ Nověji podává vyčerpávající výklad o rodinném právu v brněnském prostředí ve středověku Miroslav Flodr.⁶⁷⁰

Různým aspektům manželství v minulosti a demografickým ukazatelům spjatým se sňatečností jsou věnovány příslušné části práce Rodina našich předků od J. Horského a M. Seligové.⁶⁷¹ Jihočeská farnost Kapličky a sňatky uzavřené zde v období 1640-1840 se staly jedním z témat H. Zeitlhofera.⁶⁷² Více pozornosti se dostalo sňatečnosti jako ukazateli demografického chování

---

⁶⁶⁵ Tereza SIGLOVÁ, *Svatební smlouvy a manželství na příkladu městečka Dašic v letech 1563–1652*, in: „Oznamuje se láskám našim...“ aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí. Sborník z konference konané 13.-14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích, Pardubice 2007, s. 27–45.

⁶⁶⁶ P. NÁCOVSKÁ, *Svatební smlouvy*.

⁶⁶⁷ Alice VELKOVÁ, *Svatební smlouvy ve venkovském prostředí v 1. polovině 19. století*, in: „Oznamuje se láskám našim...“ aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí. Sborník z konference konané 13.-14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích, Pardubice 2007, s. 105–122. V tomto sborníku viz též další studie k tématu. Svatebním smlouvám byla především v posledních letech věnována pozornost též v rámci diplomových a bakalářských prací, např.: Hana SLEZÁKOVÁ, *Svatební smlouvy boskovických měšťanů z let 1601-1620*, bakalářská práce, Pardubice 2008; Adéla SMRŽOVÁ, *Hořepničtí měšťané ve světle svatebních smluv z 18. století*, bakalářská práce, Pardubice 2007; Marie BECHYŇOVÁ, *Svatební smlouvy měšťanů Starého Města pražského (1546-1580)*, diplomová práce, Ústí nad Labem 2006.

⁶⁶⁸ Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.

⁶⁶⁹ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská*.

⁶⁷⁰ M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období*, s. 267–283; TÝŽ, *Brněnské městské právo po smrti*; TÝŽ, *Brněnské městské právo na konci*.

⁶⁷¹ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 15, 60 an.

⁶⁷² Hermann ZEITLHOFER, *Die „eisernen Ketten“ der Heirat. Eine Diskussion des Modells der „ökonomischen Nischen“ am Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky, 1640-1840*, in: Ch. Duhamelle – J. Schlumbohm (Hgg.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 197, Göttingen 2003, s. 35-63.

obyvatelstva v minulosti. Za všechny badatele jmenujme alespoň B. Štěrbovou, která se zabývala sňatečností např. na panství Střelecké Hoštice a Novosedly nad Nežárkou.⁶⁷³

IX. 1. 1 Postup řešení

Jak již bylo výše připomenuto, v případě Jihlavy na přelomu 16. a 17. století byla umožněna analýza rodinných vztahů a struktur díky existenci rozličných typů pramenů a jejich faktické přesnosti, systematičnosti a sdílnosti. Kromě využití testamentů jako prioritně uvažovaného pramene vyvstala otázka, jakým směrem se vydat v dalším studiu, resp. které prameny z rozličné škály jejich typů vybrat v první řadě. Volba nakonec padla na svatební smlouvy, kdy data jimi zpřístupněná dávala tušit přímou vazbu k testamentům. Snahou bylo detailně zdokumentovat ten úsek života jedinců, kdy žijí v manželském svazku s určitým partnerem.

Část životního cyklu osob byla chronologicky vymezena se snahou po co nejpřesnějším určení, jak jej za neexistence matričních údajů dovolují poznat další prameny protostatistického období. Relativně přesné časové vymezení trvání jednoho manželského svazku je tedy stanoveno jednak datem vzniku svatební smlouvy a dále potom datem vzniku testamentu jednoho (či obou) manželských partnerů. Máme tak možnost sledovat životní osudy několika dvojic partnerů od počátku oficiálně stvrzeného vzájemného soužití až po přirozený rozpad vztahu úmrtím jednoho z nich.

Výběr jedinců dle kritérií sociologických zde nemůže být uskutečněn v pravém slova smyslu. Resp. je předurčen existencí či neexistencí poslední vůle zaznamenané v městské knize testamentů. Analogicky tak výčet sledovaných osob odpovídá právě tomu spektru jedinců, které se v raném novověku stávalo vlastními slovy anglického badatele Gottfrieda „*will-making population*“.⁶⁷⁴ V tomto navazuje výzkum na diskuse shromažďující se kolem otázek po okruhu těch osob, které se nejčastěji stávaly testátory v raném novověku.

Potud teoretické prosopografické pozadí výzkumu. Z praktického hlediska nadále zůstávalo otázkou, kolika partnerských párů se bude detailní prosopografický výzkum týkat. Jinými slovy, zda se podaří vytvořit dostatečně velký vzorek sledované populace, aby byla zjištěna základní objektivnost a věrohodnost výsledků. Pro podmínky rozvinutého královského města právě prožívajícího rozkvět soukenické výroby a obchodu se sukнем je toto úkol nelehký, vzhledem k odhadům značného počtu obyvatelstva v Jihlavě v 16. století. Vezměme v potaz i to, že ne všichni testátoři byli zároveň představiteli městské elity, která je v pramenech poměrně dobře zachytitelná (přísežní soukenického cechu, rejstřík obměn rad). V důsledku čehož se pak bádání více než podobá detektivnímu pátrání, kdy je krůček po krůčku odhalována totožnost testátorů, jejich partnerů a ostatních jedinců v jejich blízkosti, vzájemně provázaných nejen příbuzenskými pouty.

---

⁶⁷³ Blanka ŠTĚRBOVÁ, *Sňatečnost a sňatková migrace ve farnosti Střelecké Hoštice v letech 1645–1890*, JSH 58, 1989, s. 125–136; TÁŽ, *Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686–1910*, HD 11, 1987, s. 97–140.

⁶⁷⁴ R. S. GOTTFRIED, *Epidemic Disease*, s. 22.

Výsledky detailní analýzy se nakonec vztahují k 87 manželským párům, u nichž lze s jistotou dohledat manželskou smlouvu a testament alespoň jednoho z partnerů. Jde o číslo poměrně vysoké, pokud uvážíme, že ke zjištění totožnosti každé ze 174 osob nemohlo být využito záznamů matrik a dalších pramenů, jež jsou běžně používány k demografickým studiím. Přínosem takového postupu, oproti analýze založené pouze na studiu matrik, může být obohacení o fakta nejen číselně vyjádřená, ale i ta, která se váží ke kvalitě a obsahu studovaných sociálních vztahů.⁶⁷⁵

Z hlediska rozsahu materiálu ze SOkA Jihlava, který musel být pro tuto analýzu excerpován, se jednalo samozřejmě o celou knihu testamentů z let 1578–1624 (s přesahy do knih časově sousedících týkajících se kšaftů z roku 1578 a 1624), a dále o ty svatební smlouvy, jež jsou obsahem tří knih radních. Záznamy řečených radních knih dostatečně pokrývají zmíněné období, tzn. byly studovány všechny svatební smlouvy z období 1578–1624, jež jsou součástí tří radních knih z let 1556–1584, 1584–1609, 1609–1737.⁶⁷⁶

V důsledku převahy mužů jako testátorů se i dohledávání svatebních smluv řídilo dle jmen ženichů a postupovalo po mužské linii. Z druhé strany bylo ale vyváжено zvýšeným množstvím údajů svatebních smluv o nevěstách, které se týkaly jejich rodinného stavu (svobodná či vdova). U ženichů oproti tomu není jejich vdovství poznamenáváno a fakt jejich svobodného stavu (resp. uvedení jména otce) není tak častý.

Měřítkem totožnosti osob je shoda křestních jmen a příjmení novomanželů ve svatební smlouvě se jménem partnera, jemuž je odkazováno v testamentu jednoho z nich. U žen testátorek je jejich totožnost ověřena již prostřednictvím intitulace v testamentu, kdy je příslušná žena jmenována jako manželka jistého muže či vdova po něm.

Standardizovaná podoba jihlavských svatebních smluv představuje v základní rovině jméno a příjmení ženicha a křestní jméno nevěsty. U nevěsty je až na sporadické výjimky v případě svobodné dívky uváděno jméno jejího otce. Pokud je dotyčná pozůstalou vdovou, figuruje zde jméno předešlého manžela – nebožtíka. U sňatků vdov, jež jsou zároveň příslušnicemi významnějších a bohatších jihlavských rodin, je někdy uváděno kromě jména předchozího manžela i jméno vlastního otce či nevěstino příjmení za svobodna. Rodinný stav žen je mimoto předestřen již v jejich oslovení „*jungfraw*“ či „*widfraw*“ („*witib*“), naznačující jejich svobodný nebo vdovský stav. Podobná oslovení u ženichů nefigurují. Rovněž nejsou mezi ženichy na první pohled rozpoznatelní vdovci, protože není uváděno jméno jejich předchozí ženy. Vyskytují se však případy, kdy vedle jména dosud svobodného ženicha figuruje jméno jejich otce. Nemáme ovšem potvrzeno, že tomu tak bylo u všech svobodných ženichů. Shrnuto, dosavadní rodinný stav žen, které se vdávají, je ze zápisů jihlavských

---

⁶⁷⁵ Do budoucna je počítáno s prokázáním totožnosti dalších osob a manželských párů. Pro tuto fázi výzkumu, s vazbou na současný stav excerpce pramenů a existenci různých písemných odchylek křestních jmen a příjmení, je adekvátní pracovat pouze se zmiňovaným vzorkem 87 manželských párů, u nichž není o totožnosti již v tuto chvíli pochyb.

⁶⁷⁶ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624–1682, i. č. 11 – Městská kniha X radní 1556–1584, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737.

svatebních smluv na rozdíl od mužů zcela zřejmý. Lze s ním tedy dále pracovat jako s jedním z důležitých faktorů studia podob rodinných seskupení.

Za další z informací relevantních pro výzkum rodinných struktur vděčíme tehdejší praxi, kdy převod části majetku z otce na potomka (jedno zda syna či dceru) se uskutečňoval v momentě sňatku tohoto dítěte.

Jak ukazují četné zápisy v městských knihách radních i v knihách testamentů, faktické předání tohoto věna („*heuratgut*“) zpravidla nemělo podobu jednorázové výplaty příslušné sumy či okamžitého převedení darovaných movitých i nemovitých předmětů z otce na dítě v čase, který bychom mohly označit jako svatební či posvatební.⁶⁷⁷ Naopak. Nejedna testátor je ještě na konci života nucen se vyrovnat se situací, kdy mu věno (či věna) nebylo vyplaceno vůbec či alespoň ne v plné výši.⁶⁷⁸ Tuto otázku musí (stárnoucí, nemocný či umírající) jedinec opět otevřít v testamentu, kdy je v jeho vlastním zájmu urovnat věci na pravou míru. K tomu je veden okolností, že odkazuje v tomto smyslu pohledávku na věno, tzn. pouze její hodnotu, se kterou „hospodaří“ v rámci rodinných aktiv a pasiv. Naopak ve formální rovině mají svatební smlouvy povahu jasně stylizované sjednané smlouvy mezi dvěma stranami, které sňatek uskutečňují. Za stranu svobodného ženicha je to jeho otec, který jej „žení“ za přesně vymezený obnos, a analogicky tomu svobodnou nevěstu zastupuje její otec, vdávající ji a předávající věno. O rozvlácnosti v postupném předávání majetku zde není ani náznak, transfer majetku je jednou pro vždy zaštitěn jmenovitě otci novomanželů.

Sdílnost většiny svatebních smluv dovoluje poznat okruh rodin novomanželů. Nejenom to, dovoluje nám nahlédnout i do poručnické praxe a systému péče o sirotky a polosirotky. Pokud totiž v momentě sňatku svobodného muže či ženy byl již otec těchto novomanželů mrtev, při přesunu jmění při příležitosti uzavření sňatku zastupovali vlastní otce poručníci.⁶⁷⁹ Vdovec, jenž uzavírá další sňatek, vystupuje ve smluvním procesu svatebního finančního vyrovnání sám za sebe. Naopak vdova je v případě dalšího sňatku často zastupována poručníky, které ve svém testamentu zvolil ženin předchozí manžel k ochraně a pomoci její a pozůstalých polosirotků. Jindy však vdovy vystupují samy za sebe bez prostřednictví poručníků.

Sonda provedená na základě sledovaného vzorku 87 manželských párů mimo jiné potvrdila, že jména „oddávajících“ poručníků jsou zcela totožná se jmény poručníků, které si testátor sám zvolil

---

⁶⁷⁷ K „privátní měšťanské ekonomice“ v raném novověku viz T. BOROVSÝ – B. CHOCHOLÁČ – P. PUMPR (edd.), *Peníze nervem*, s. 282.

⁶⁷⁸ Příklady viz SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 224v–225r (testament Georga Kodauera), fol. 402v (testament Anianiase Michka), atd.

⁶⁷⁹ Případů, kdy v situaci mrtvého otce zastupuje ve svatební smlouvě stranu ženicha či nevěsty jejich vlastní matka namísto poručníků, není mnoho, ale vyskytují se. SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609 (matrimonium – Hans Brimsleber a Judith, pozůstalá dcera po Marcu Dobronerovi), č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737, fol. 22v–23r (matrimonium – Mathes Achatzi a Judith, pozůstalá dcera po Michlovi Freytagovi), fol. 13v (matrimonium – Georg Zlawinger a Judith, pozůstalá dcera po Andreasi Ihmanovi), atd.

při vzniku své poslední vůle. Jediné výjimky se týkají případů úmrtí testátorem zvoleného poručníka a náhradou jeho osoby jiným jedincem zvoleným z popudu městské rady.⁶⁸⁰

Doklad přímé vazby testament – svatební smlouva v rámci mezigeneračního transferu majetku jedné rodiny byl jedním z důležitých faktorů, který přispěl k výběru svatebních smluv jako typu pramene ideálně doplňujícího studium testamentů. Samozřejmě za neustále přítomné snahy po maximálním využití dat pro studium utváření rodinných struktur. Právě volba poručníků jako věrohodných osob z okruhu svých známých a blízkých byla odpovědným krokem k zajištění bezproblémového finančního vyrovnání potomků a zpravidla i ženy v budoucnosti. Těžko kdo měl v okamžiku odchodu z tohoto světa zájem na nekorektním a korupčním chování osob, jimž svěruje své pozůstalé.

Právě poručníci, kteří byli v jihlavském prostředí nejčastěji vybíráni po dvojicích pro pozůstalé po každém testátorovi, byli z naprosté většiny muži. Fungovali jako správci jmění po rodičích sirotků a polosirotků, které je obecně označováno jako sirotčí peníze (*grundgeld*).⁶⁸¹ Z moci testátorů byli poručníci pověřeni majetkovým vypořádáním svých svěřenců i v okamžiku jejich případných sňatků. Právě v takových situacích figurují poručníci v textech svatebních smluv jmenovitě namísto vlastních otců dětí, a to jako ti, kteří žení a vdávají své svěřence.

Nedílnou součástí svatebních smluv bylo samozřejmě přesné určení nemovitého i movitého majetku, ale především finančních částek v hotovosti, které se staly předmětem věna jak ze strany nevěsty, tak ženicha. Svatební smlouvy, v nichž figurují vdovy, často zaznamenávají složitější finanční úpravy dílčích částí vdovina rozměrnějšího majetku (dědictví po otci, matce, „třetí díl“ po zemřelém manželovi). Velmi často si zde vdova stanovuje podmínky, za kterých je sňatek uzavírán. Jde především o zajištění materiálního zázemí vlastních dětí z předchozích manželství ze strany ženicha, budoucího nevlastního otce vdoviných dětí. Váha těchto požadavků narůstá v případě, že jsou vdoviny děti malé. Pak si vdova u ženicha vymínjuje živitelskou povinnost dětí v době jejich dětství a někdy též vydání věna pro děti v okamžiku jejich sňatku. Pozůstalé matky malých dětí však nepožadují pouze nekomplikované hmotné zázemí dětí, ale též zajištění takových podmínek v nové rodině, které povedou ke zdárné výchově a kulturnímu a vzdělanostnímu rozhledu dětí. Jedná se zde nejčastěji o požadavek na výchovu v bázni Boží a přístupu ke studiu na školách, podobně, jako jsme se s těmito podmínkami výchovy dětí v budoucnu setkali u testátorů. U některých vdov je výslovně uveden požadavek na umožnění výuky českého jazyka dětem.⁶⁸² Za existence faktu naprosté převahy

---

⁶⁸⁰ V roce 1603 například zpravuje jihlavská městská rada o změně, která nastala v souvislosti s úmrtím bratří Neumaierů, jakožto poručníků Zuzany, sestry paní Lechnerové. Namísto nich byli zvoleni tři noví poručníci. SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Zlomky starých registratur 1501–1786, sign. II B b 5 (stará sign. Sameš 15/23).

⁶⁸¹ K literatuře o funkci poručníků a správě sirotčích peněz viz např.: Tereza SIGLOVÁ, „*Súd se pokud súd*“: *spor o opatrovnictví nezletilého dítěte v městečku Bohdanči v letech 1583–1584*, VSH 13, 2006, s. 3–18; M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období*, s. 278 an.

⁶⁸² Viz například SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737, fol. 10r (matrimonium – Jacob Gsell a Susanna, vdova po Paulu Neuwirtovi), fol. 96v (matrimonium – David Jankho a Justina, vdova po Gregerovi Leupoldtovi), fol. 120v (matrimonium – Paul Policzer a Rosina, vdova po panu Hansovi Paczlovi).

německého etnika v Jihlavě v raném novověku bude záhodno zaměřit se na okruh rodin, z nichž tyto ženy pocházely. Již na první pohled je patrné, že se v tomto případě nejedná o rodiny živořící na okraji městské společnosti. Naopak, již sám fakt, že je tento požadavek oficiálně vetknut do záznamů městských knih vedle takových podmínek, jakými je výchova v bázni Boží či ke vzdělanosti, předznamenává ne právě nízké sebevědomí a jistotu příslušníků těchto rodin v rámci celé městské společnosti. Mimoto, jakého obrovského množství uzavřených sňatků se jejich zpísemnění vůbec nedotklo! Výše předávaného věna a vdovského třetího dílu rovněž nenasvědčuje tomu, že by se jednalo o původní obyvatele českých vsí zásobujících i německá města drobnými sloužícími a čeledí.

Kromě údajů o dataci a místa vzniku svatební smlouvy doprovází tyto dokumenty ještě jmenný seznam svědků, kteří byli uzavření sňatku přítomni. Pro Jihlavu v 16. a 17. století jsou jimi zpravidla dvě dvojice osob, každá zastupující jednu smluvní stranu. Okruh jedinců, z nichž byli svědci vybíráni, je pro nás rovněž důležitým signálem o fungování sociálních vazeb mezi příbuzenstvem.

IX. 1. 2 Délka trvání manželství

Za podmínek starého demografického režimu lze předpokládat, že doba trvání jednoho manželství běžně nebude přesahovat několik desetiletí, jak jsme toho (někdy) svědky v přítomnosti. Jak se v tomto ohledu choval vzorek populace jihlavského měšťanstva, si ukážeme na následujících řádcích. Při studiu životních cyklů 87 manželských párů byla zjištěna průměrná délka jednoho manželství jen pouhých 8,42 let. Většina párů, které v Jihlavě na přelomu 16.–17. století uzavíraly sňatek, tak měla před sebou perspektivu trvání manželského svazku necelých 10 let. Děti z jednoho manželství byly rozeny v krátkém časovém horizontu a tím pádem vyrůstaly od doby svého nejtělejšího dětství v péči (v ideálním případě) nevlastního otce či matky.⁶⁸³

Strohá čísla hovoří jasně o realitě dob minulých, kdy podlomené zdraví způsobené přestálými nákazami, nedostatečná hygienická opatření a nevyvážená strava násobená fyzicky náročnou prací vykonala své. Brzký rozpad manželství vyvolaný smrtí jednoho z partnerů však nebyl způsoben pouze biologickým faktorem, tzn. oslabeným organismem. Působily zde i sociálně a kulturně motivované činitele, jakými byly časté sňatky osob s velkým věkovým rozdílem. V případě Jihlavy nemůžeme z matričních údajů vysledovat věk mužů a žen v okamžiku sňatku. Ale pouhé porovnání dosavadních rodinných stavů novomanželů přesvědčivě ukazuje, že sňatky osob stejného rodinného stavu byly spíše výjimkou. Domnívám se, že původcem nerovných sňatků z hlediska věku (a rodinného stavu) partnerů byla spíše realita podlomeného zdraví a imunity jedinců žijících v náročných podmínkách,

---

⁶⁸³ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624–1682, i. č. 11 – Městská kniha X radní 1556–1584, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737.

než kulturně-sociální podmíněnost sňatků s výrazně starším či mladším partnerem.⁶⁸⁴ Biologický faktor byl tím, co roztáčelo soukolí vzniků a zániků nových manželství v rychlém sledu, které se po staletí zaběhnutého řádu měnilo v začarovaný kruh.

Jeden příklad za všechny, jak nám jej zprostředkovává kronika jihlavského kronikáře Martina Leupolda. Hans Leupold, kronikářův otec, se po prvé se žení, když mu je 24 let. Uběhne rok od svatby, když jeho žena umírá. Po dalším roce života vstupuje Hans do manželství po druhé.⁶⁸⁵ Podobný osud potkal i Hansova syna, kronikáře Leupolda generaci poté. Leupoldova kronika hovoří o sňatku Martina Leupolda s Annou Marií, dcerou Andreho Steidla von Pramsen, uskutečněného v roce 1607. Tato skutečnost souhlasí v každém detailu se zápisem svatební smlouvy v městské knize radní.⁶⁸⁶ Již za šest let ale Anna Marie umírá. Jak sám její manžel poznamenává, šlo o „*časnou smrt ve 27 letech*“.⁶⁸⁷ Uběhnou další dvě léta a kronikář Martin Leupold je ženat podruhé, tentokrát s Marthou, pozůstalou dcerou po Lucasi Stubickovi von Königstein. I tento sňatek uzavřený v roce 1615 máme potvrzen a doložen svatební smlouvou.⁶⁸⁸

Nejen kronikářské zprávy, ale i kombinace dat z testamentů a svatebních smluv podává stejný obrázek manželského žití. Pokud uvažujeme zkoumaný vzorek 87 manželských párů, i mezi nimi samozřejmě najdeme manželství, která trvala více než dvě desetky let. Ovšem mnoho jich není. Jde přesně o jeden pár, který spolu žil třicet let, jiným dvěma partnerským dvojicím vydrželo manželství dvacet tři let, třem párům dvacet jedna let. Běžnou praxí však byla manželství výrazně kratší. Výzkum ukázal, že v období mezi vznikem manželství a osmým rokem jeho trvání včetně zaniklo přirozenou cestou (smrtí jednoho z partnerů) více než 60% těchto svazků. Manželství pěti párů dokonce nevydrželo ani celý kalendářní rok a rozpadlo se úmrtím jednoho z partnerů. Není náhodou, že na straně nevěst se v okamžiku uzavírání svazků trvajících necelý kalendářní rok objevovaly ze 4/5 vdovy.⁶⁸⁹

Tak vypadají výsledky výzkumu, pokud vzorek novomanželů není promítnut z hlediska jejich dosavadního rodinného stavu. Jak bylo výše vysvětleno, rodinný stav žen v okamžiku uzavření sledovaných sňatků je možno určit poměrně snadno. Závěry analýzy uskutečněné dle kritéria, zda do manželství vstupuje žena svobodná či vdova (několikanásobná), dále konkretizují podobu sociálních vztahů a skutečností spjatých s manželstvím. Délka trvání manželství se zhruba o rok různí v závislosti na situaci, kdy na počátku manželského svazku stojí žena dosud svobodná či naopak vdova. Sňatky svobodných žen prokázané na základě vzorku jedinců v Jihlavě na přelomu 16.–17. století trvají

---

⁶⁸⁴ Erhard CHVOJKA, „*Nu ist sie junk, so ist er alt*“, MAQ 35, 1995–1996, s. 35–52.

⁶⁸⁵ Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 104–105.

⁶⁸⁶ Tamtéž, s. 250–251. SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 408r (matrimonium – Martin Leupoldt von Lewenthal a Anna Maria Seidelin, dcera pana Andreho Seidla von Pramsen).

⁶⁸⁷ Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 297.

⁶⁸⁸ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737, fol. 67r (matrimonium – Martin Leupoldt von Lewenthal a Martha, pozůstalá dcera po panu Lucasi Stubickovi von Königstein).

⁶⁸⁹ Předpokladem je úmrtí testátorů řádově do měsíce od data vyhotovení testamentu, což potvrzuje komparace chronologických údajů vztahujících se k jednotlivým osobám. Viz část V. 6.

průměrně 8,9 let. Naopak další (několikanásobná) manželství pozůstalých vdov jsou kratší a vydrží v průměru pouze 7,9 let. Do fungování organismu starších žen se tak zřejmě promítla negativa způsobená častými porody a neduhy spjatými s pokročilejším věkem.⁶⁹⁰

IX. 1. 3 Další sňatky vdov

Odborná literatura především historicko-demografického zaměření hovoří o brzkých sňatcích vdov.⁶⁹¹ Tento předpoklad lze uvažovat zvláště v případě malých dětí a nutnosti obživy. Jakmile nemohl muž zajistit vdovu a pozůstalé děti dostatečnou sumou majetku, vdova tak rozšířila řady žen žijících v podobných podmínkách a čekajících na sňatek.

Stejný postup fungoval i v opačném směru. Dostatečné materiální zabezpečení vdovy mělo dle jiných autorů účinek opačný. Význam majetku zděděného vdovou po manželovi je některými odborníky považován za faktor výrazně usnadňující vdovin další sňatek.⁶⁹² Značné jmění nabízelo vdově možnost uživit se spolu s polosirotky bez záštity a pomoci nového partnera. Rodinné uskupení zbylé po muži tak bylo samo o sobě životaschopné a fungovalo jako samostatná jednotka. S rostoucí sumou zděděného majetku po muži se totiž přímou úměrností zvyšovala také přijatelnost a přitažlivost vdovy v rámci sňatkového trhu konkrétního města. A že majetky některých jihlavských vdov nebyly zanedbatelné, o tom hovoří samy testaments. Několik žen se domohlo obrovského jmění pouze díky jednoletému manželství s jihlavským měšťanem.⁶⁹³

Z celkového počtu 87 manželských párů, jež se podařilo identifikovat díky svatebním smlouvám a testamentům ohraničujícím trvání jejich společného manželského života, byla vydělena zvláštní skupina 23 manželských dvojic, resp. vdov po sledovaných testátorech. U těchto pozůstalých žen máme dochovány svatební smlouvy, jimiž po smrti předchozího muže (našeho testátora) uzavírají další sňatek. Lze předpokládat, že případy dalších sňatků se týkají mladších žen, tedy těch, které do předchozího manželství (tj. námi prioritně sledovaného) vstupují jako svobodné. Tato domněnka se nám potvrdila díky zjištěnému údaji, že ze skupiny 23 nově ovdovělých žen, jich do původního svazku vstoupilo 16 svobodných. Byla zároveň provedena komparace datace testamentu jejich již zemřelých mužů a datace nově uzavřených svatebních smluv. Podařilo se zjistit, že další sňatek uzavřelo těchto

---

⁶⁹⁰ V rámci analýzy svatebních smluv z hlediska dosavadních rodinných stavů nevěst nebylo reflektováno na tři manželské páry (z celkového počtu 87 sledovaných párů), u nichž nebylo možno zjistit rodinný stav nevěsty s určitostí.

⁶⁹¹ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 15. Zde odkaz na Jacques DUPÂQUIER, *Pour la démographie historique*, Paris 1984, s. 72–73.

⁶⁹² J. GOODY, *Proměny rodiny*, s. 103–104; J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, s. 59, 93. Ze zahraniční produkce např. Tim Stretton. Postavení vdovy v minulosti vidí uprostřed mezi dvěma tradičními názorovými extrémy: mezi představou těžkého údělu chudé vdovy a představou o majetkem a možnostmi oplývající dobře zajištěné vdově. Tim STRETTON, *Widows and law in Tudor and Stuart England*, in: S. Cavallo – L. Warner (eds.), *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe*, London 1998, s. 193–208.

⁶⁹³ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 238v–240v (testament Baltazara Neumaiera).

23 žen v průměru v období ne delším než 1,17 léta od data sepsání testamentu muže nebožtíka. U žádné vdovy ze sledovaného vzorku však nedošlo ke sňatku déle, než tři roky po datu vzniku poslední vůle jejího předchozího muže.⁶⁹⁴

Potud výsledky výzkumu 87 párů, u kterých máme zdokumentován počátek jejich manželství v podobě svatební smlouvy a zánik svazku prostřednictvím poslední vůle jednoho z partnerů. K jiné skupině manželských dvojic v celkovém počtu 73 párů se nepodařilo dochovat svatební smlouvy upravující finanční poměry jejich společného života. Přesto je tato skupina osob vhodným objektem pro studium postavení vdov a rodinných vztahů v podmínkách starého demografického režimu obecně. Vycházejme ze 73 posledních vůlí, které nám ponechali obyvatelé Jihlavy a jejích předměstí v rozmezí let 1578–1624. Tato skupina kšaftů není zvolena náhodně. Vdovy, pozůstalé po zmíněných testátorech, uzavírají po smrti svých manželů další sňatky. A co více, sňatky všech těchto vdov jsou doloženy svatebními smlouvami.

Opět máme jedinečnou šanci dopátrat se v první řadě přesně časově stanovených období, která uplynula od data vzniku poslední vůle předchozího muže a vzniku nového manželského svazku. V průměru se jednalo o období 1,80 roku. Deset vdov si vzalo nové manžele dokonce ještě v kratší době než 12 měsíců ode dne vzniku kšaftu jejich předchozího muže. Téměř polovina (46, 96%) právě ovdovělých žen ze sledovaného vzorku vstoupila do dalšího manželství do 2 let včetně od data úmrtí, resp. pořízení kšaftu jejich předchozího muže.

Pro shrnutí, je porovnávána délka doby uplynulé od vzniku testamentu jednoho partnera až po uzavření dalšího sňatku partnera po něm pozůstalého. Zmíněný bod zájmu byl zjišťován v rámci dvou skupin manželských párů. Rozdělení dvojic, které hrají v části této studie důležitou roli vzorových příkladů manželství, do dvou skupin je provedeno z důvodu zachování svatebních smluv k různým manželským svazkům těchto osob v celé délce jejich života. První skupina čítala 23 manželských dvojic, druhá 73 dvojic. Vdovy z první skupiny párů uzavíraly další sňatek po době trvající 1,17 let od vzniku testamentu jejich předchozího muže. U vdov z druhé, početnější skupiny manželů, trvala tato doba v průměru 1,80 let.

S vědomím možného zkreslení výsledků z té příčiny, že vzorky osob nedosahují velkého počtu, se pokusme ještě o jedno srovnání. Zajímá nás, kolik vdov tedy průměrně uzavíralo další sňatek v období ne delším než jeden kalendářní rok od data sepsání testamentu jejich předchozího muže. Pokud bereme v potaz méně početnou skupinu sledovaných vdov, takový osud se jich dotýkal ze 17% (17,39%). Z druhé skupiny manželských párů pocházelo téměř 14% vdov (13,70%), které uzavřely další sňatek do uplynutí necelého kalendářního roku od data vzniku testamentu jejich předchozího manžela.

---

⁶⁹⁴ Tamtéž, i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624–1682, i. č. 11 – Městská kniha X radní 1556–1584, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737.

IX. 2. Fungování sňatkového trhu a sňatkové strategie

Pokud pomineme množství starších a klasických studií, které se dotýkají sňatkových strategií, v poslední době byly k tomuto tématu publikovány dvě nanejvýš podnětné práce.⁶⁹⁵

Fungování sňatkového trhu a jeho vnitřních principů, jimiž se řídil, ještě není na poli domácí historické demografie ani sociální historie natolik prostudováno, aby mohlo být beze zbytku aplikováno i na podmínky Jihlavy v raném novověku. Důkladná analýza jihlavských kšaftů a svatebních smluv ale dovolila porozumět některým aspektům, kterými se řídil výběr adekvátních partnerů doprovázený finančními spekulacemi a dohady.

Detailnější pohled do jedné z jihlavských rodin nám snad dokáže ilustrovat některé z nepsaných vnitřních pravidel měšťanstva raného novověku o výběru partnerů i vedení rodinné politiky obecně.

Jihlavský měšťan Mates Stubik von Königstein, v této době již s velkou pravděpodobností ovdovělý, píše svoji poslední vůli v roce 1604.⁶⁹⁶ V rámci intitulace zde sám o sobě píše jako o měšťanu a obchodníku v Jihlavě. Značným jméním znásobeným podnikatelskou činností poděluje především nejbližší členy rodiny, tedy čtyři své syny, dvě dcery a vnoučata.

Každá z dcer, Barbara a Martha, získává kromě části stříbrných šperků ještě 9000 kop grošů (!). Barbara je dle znění Mathesovy poslední vůle vdovou po panu Davidu Neumaierovi. Vznik manželství Barbary a Davida máme ostatně doložen svatební smlouvou z roku 1589.⁶⁹⁷ Trvání jejich společného manželského života bylo tedy přerušeno přirozenou cestou, smrtí Davida Neumaiera, někdy v průběhu dalších patnácti let. Martha, druhá Mathesova dcera dosud svobodná, se vdává v lednu roku 1605. Ve svatební smlouvě ji zastupuje ještě sám otec, Mathes Stubik.⁶⁹⁸ To by korespondovalo se skutečností, že Mathesův testament byl vysvědčen až 17. května roku následujícího, tj. 1605.⁶⁹⁹ A opravdu, Leupoldova kronika mluví o úmrtí Mathese Stubika k datu 8. 5. 1605. Je zde jmenován jako Mathes Stubik von Königstein na Jeníkově; podle kronikáře zemřel ve věku 74 let, poté co v životě působil 10 let jako radní města Jihlavy.⁷⁰⁰ Jihlavský měšťan a jeden

---

⁶⁹⁵ Maria AGREN – Amy L. ERICKSON (eds.), *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*, Aldershot/Burlington 2005; Theo ENGELEN – Arthur P. WOLF (eds.), *Marriage and the Family in Eurasia: Perspectives on the Hajnal Hypothesis*, Amsterdam 2006. Ze starších prací např. Martine SEGALÉN, "Sein Teil haben": *Geschwisterbeziehungen in einem egalitären Vererbungssystem*, in: H. Medick – D. Sabeian (Hgg.), *Emotionen und materielle Interessen: sozialanthropologische und historische Beiträge zur Familienforschung*, Göttingen 1984, s. 181–198 (zvláště s. 182).

⁶⁹⁶ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 329r–330r (testament Mathese Stubika). Kromě záznamu v knize testamentů dochován jeho kšaft také v podobě spisové – originál testamentu viz tamtéž, Zlomky starých registratur 1501–1786, sign. II B b 4 (stará sign. Sameš 1255, Literaria 1604). Viz obr. č. 2-3.

⁶⁹⁷ Tamtéž, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 123r–v (matrimonium – David Neumaier a Barbara, dcera Mathese Stubika).

⁶⁹⁸ Tamtéž, fol. 369r–v (matrimonium – Hans Neumaier a Martha, dcera Mathese Stubika).

⁶⁹⁹ Tamtéž, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 329r–330r (testament Mathese Stubika).

⁷⁰⁰ Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 230.

z nejbohatších obchodníků ve městě té doby tak stihl vdát svoji dceru nedlouho před svojí smrtí, a to za Hanse Neumaiera.

Pokud kronikář opatřil ve svém textu o dějinách Jihlavy Mathese Stubika přídomkem z Jeníkova, nebylo tomu náhodou. Čtyři roky před svou smrtí totiž koupil Mathes Stubik panství Větrný Jeníkov. Právě v onom roce 1601 mu byl i se čtyřmi syny Georgem, Thobiasem, Fridrichem a Samuelem přisouzen český inkolát. Těmto událostem předcházel zisk erbovnictví sourozenci Stubikovými v roce 1562, jmenovitě Mathesem, Hansem, Lorentzem a Gregorem. Mathesovou smrtí se jeho jmenovaní čtyři synové stali spoluvlastníky jeníkovského panství, které si v roce 1606 mezi sebe rozdělili.⁷⁰¹

V poslední vůli kšaftuje Mathes Stubik svým čtyřem synům rovným dílem obchod a veškeré nemovité i movité jmění, jako jsou domy, sladovny, pohledávky dluhů, stříbrné šperky a klenoty, pole, rybníky, zahrady a další. Pokud jde o rodinný stav Mathesových synů, dle testamentu jsou Georg a Thobias již ženatí, Fridrich a Samuel dosud svobodní. To koresponduje s dochovanou svatební smlouvou Georga z roku 1584, dokládající jeho manželství s Judit, pozůstalou dcerou po Danieli Neumaierovi. Jako polosirotek byla Georgova žena Judit v dohodě obou smluvních stran při jejich sňatku zastoupena svým bratrem Balthazarem Neumaierem.⁷⁰²

Když Fridrich, další z Mathesových bratrů, zanechává v roce 1611 svoji poslední vůli, vysvědčenou o šest let později, píše zde o sobě jako o pozůstalém synu po jihlavském obchodníkovi Mathesovi Stubikovi. Lze předpokládat, že Fridrich je svobodný, v testamentu se nezmiňuje o ženě ani dětech. Čtyři ze sourozenců, Georg, Tobias, Barbara i Martha od něj dostávají 1000 kop grošů. Poslední bratr Samuel je naopak dědicem veškerého zbylého jmění. Pozlacený stříbrný pohár (becher) předává Fridrich na památku švagrovi panu Hansi Neumaierovi. Není pochyb, že se jedná o manžela Fridrichovy sestry Marthy. Rovněž Fridrich neopomíná podarovat děti svých sourozenců.⁷⁰³

V době, která uplyne mezi vznikem Fridrichova testamentu a jeho vysvědčením, umírá v roce 1613 zrovna jeden z Fridrichových bratrů, Georg. Ten, se kterým ještě Fridrich počítal při rozdělení svého majetku. Georg necelých deset měsíců před svojí smrtí zhotovil svoji poslední vůli.⁷⁰⁴ Značným majetkem poděluje své čtyři děti a jedno vnuče. Sourozencům nekšaftuje nic, přesto je jeho testament důležitým svědectvím o dědické praxi a fungování mezilidských vztahů uvnitř rodinných společenství. Svému jedinému synovi Petrovi kšaftuje vlastní příslušející díl sýpky a sladovny ležící v Růžové ulici (Rosengasse). Má pro to také své vysvětlení. Od dob Georgova otce a jeho bratrů, Georgových strýců, platí v rodině Stubikových zásada, že tyto objekty mají být už navždy předávány v mužské linii (viz dále).

---

⁷⁰¹ Zdeněk Jaroš, *Jihlavská měšťanská heraldika (IV. část)*, VSV 9, 1994, s. 76–77; Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 126.

⁷⁰² SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 121v–123r (matrimonium – Georg Stubikh a Judith, pozůstalá dcera po Danieli Neumaierovi).

⁷⁰³ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, 454v–456r (testament Fridricha Stubika).

⁷⁰⁴ Tamtéž, fol. 431r–432r (testament Georga Stubika); Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 297.

Rodina Stubikova je velice zajímavým objektem ke studiu, zvláště v souvislosti s podnikavým duchem, který byl mezi jejími příslušníky vždy přítomen. Dva z Mathesových synů, Fridrich a Samuel, byli například důlními podnikateli.⁷⁰⁵ A to i za podmínek a v čase, kdy již těžba stříbrných rud v okolí Jihlavy neslibovala perspektivní budoucnost pro její dobytele. O jejich bratrovi Georgovi je v pramenech pro změnu psáno jako o kupci.⁷⁰⁶

Zmíněná sýpka v Růžové ulici v Jihlavě, předávaná mužským dědicům v rodině Stubikových, hraje významnou roli i v tomto ohledu. Dle všech indicií se jedná o onu sýpku, která byla v Jihlavě vystavena z popudu Mathese Stubika kolem roku 1599. Tehdy ke dni 20. 4. 1599 je datován zisk Monopolia frumentaria právě Mathesem Stubikem.⁷⁰⁷ Patent zaručoval Mathesovi Stubikovi a jeho dědicům právo na skupování veškerého obilí na Moravě, které mělo být uloženo ve stubikovské sýpce v Jihlavě. Náročný projekt však nevydržel nápor stížností ze strany Jihlavských a byl z popudu Rudolfa II. v roce 1601 zrušen. Pravdou zůstává, že Mathesovi Stubikovi nebyla budoucnost jeho právě započaté podnikatelské aktivity vůbec lhostejná, a ještě před zrušením privilegia se neostýchal požádat o pomoc Rudolfa II.⁷⁰⁸

Zdá se, že přelom 16.–17. století byl v případě Jihlavy obdobím příhodným pro vznik velice náročných a odvážně koncipovaných podnikatelských aktivit. Bohužel, shodou okolností dva nejdůležitější podnikatelské plány, k nimž dali podnět jihlavští měšťané, soukenická kompanie a stubikovský projekt monopolu na výkup obilí, také zašly na úbytě na počátku 17. století.

Stubikovi byli podnikaví, i pokud šlo o vyřizování majetkových a jiných sporů. Tehdy neváhali vést spory ani s členy z nejbližšího příbuzenství, a to jak s příslušníky vlastní rodiny, tak přířazenými a přivdanými příbuznými. Vazba Stubik – Neumair, fungující po desetiletí a tak silná v okamžiku zajištění nekomplikované budoucnosti dětí, bývala čas od času narušována dědickou pří. Již na přelomu 70. a 80. let v souvislosti s testamentem Gregora Stubika vedou spor o Gregorovo dědictví jeho sourozenci Lorentz a Mathes.⁷⁰⁹ Jedná se o téhož Mathese, jehož poslední vůlí jsme zahájili výpověď o osudech Stubikovy rodiny. Pomyslnou štafetu ve vedení sporů přebírá Mathesův syn Georg, to když je rozpoutána další ze pří o deset let později. Georg tehdy vymáhá pro svoji ženu Judit dědictví po jejím otci, a to na Juditinych bratrech. Do sporu musel dokonce zasáhnout Rudolf II., v návaznosti na žádost Judity o pomoc.⁷¹⁰ Sňatková politika jedněch z nejmocnějších a nejbohatších jihlavských rodů měla za následek, že tuto při vede Georg proti svým švagrům, Baltazarovi a

---

⁷⁰⁵ Z. Jaroš, *Jihlavská měšťanská*, s. 77–78.

⁷⁰⁶ NA, Morava, i. č. 4394.

⁷⁰⁷ Tamtéž, i. č. 4211.

⁷⁰⁸ Tamtéž, i. č. 4566, 4427.

⁷⁰⁹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 13v–16v (testament Gregora Stubika), fol. 33v–34r (spor).

⁷¹⁰ Zmíněný spor je v pramenech poměrně dobře zdokumentován: SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Zlomky starých registratur 1501–1786, sign. II B b 4 (stará sign. Sameš 15/11); NA, Morava, i. č. 3334. Viz obr. č. 5-6.

Davidovi Neumaierovým. Smírné řešení v podobě Juditiny kvitance o přijetí otcovského dědictví nás spravuje alespoň o ne příliš dlouhé době, po níž byl spor veden.⁷¹¹

Na druhé straně byly majetkové spory vyváženy obdarováním v rámci dědických vyrovnání, a to jak na straně rodiny Stubiků, tak Neumaierů. Daniel Neumair například štědře poděluje děti svého švagra Georga Stubika, s nímž vedl kdysi spor Danielův otec Baltazar právě o svrchu zmíněné dědictví, jehož se domáhala Judit. Daniel ostatně kšaftuje i polosirotkům po svém strýci Davidovi, jenž pochází z jeho manželství s Barbarou Stubikovou.⁷¹²

Neshody a pře pronásledovaly rod Stubiků nejen v dědických záležitostech. Po smrti Mathese Stubika se rozhořel spor mezi jeho syny o to, kdo bude opatrovat nobilitační listiny, které udělovaly rodu Stubiků vladectví. Dva roky trvalo vyřizování záležitosti, během kterého se čile korespondovalo mezi bratry Stubikovými a Prahou. Nakonec, podle rozhodnutí Rudolfa II., měly být nobilitační spisy převzaty od Fridricha a Samuela a dány do rukou Georga.⁷¹³

Značné jmění Mathese Stubika nezůstalo bez pozornosti míst nejvyšších ani po jeho smrti. Již v září roku 1605 jsou Jihlavští dotazováni z popudu Rudolfa II., zda bude možnost jisté půjčky ze Stubikovy pozůstalosti.⁷¹⁴ Jmění Georga, Mathesova syna, bylo po úmrtí Georga taktéž řešeno na úrovni nejvyšších orgánů v souvislosti s vyrovnáním králových dluhů. Tyto půjčky měly svůj počátek již v roce 1611, kdy Georg půjčil králi 50 000 tolarů na obranu hranic s Uhrami. Nyní, po Georgově smrti, se dožadují jeho dědicové splátek podle vyjádření Matyáše II.⁷¹⁵ Obecně vzato, problém nákladných válek s Turky na přelomu 16. a 17. století a vlekoucího se nedostatku finanční hotovosti habsburského soustátí byl s jihlavským rodem Stubikových vůbec často „konzultován“ v souvislosti s materiálními možnostmi tohoto měšťanského rodu. Na zahlazení válečných výdajů půjčil králi jistou sumu též Lorentz Stubik, Mathesův bratr. I dědici Lorentze Stubika se na konci 16. století domáhají vrácení půjčených peněz.⁷¹⁶

Náš výklad o osudech jednotlivých členů rodiny Stubikových ukončíme v tomto místě, na konci 20. let 17. století. Pražské události května 1618 a peripetie pobělohorského období se dle poznaných skutečností týkaly již jen některých z Mathesových dětí.

Podívejme se blíže na popsané rodinné poměry a sňatkovou politiku vedenou zámožnými měšťany na příkladě osudů rodiny svrchu popsané. Bedlivé oko čtenáře jistě postřehlo, že spolu s příjmením Stubik bylo často skloňováno i jméno Neumair. Opravdu. Prostřednictvím svatebních smluv máme doloženo, že všichni partneři tří sourozenců (po řadě Georga, Barbary a Marthy Stubikových) byli příslušníky rodiny Neumaierových. Mezi těmito přiřazenými a přivdanými

---

⁷¹¹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Zlomky starých registratur 1501–1786, sign. II B b 4 (stará sign. Sameš 47/38). Viz obr. č. 7.

⁷¹² SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 404r–v (testament Daniela Neumaiera).

⁷¹³ NA, Morava, i. č. 5475, 5512, 5684.

⁷¹⁴ Tamtéž, i. č. 5343.

⁷¹⁵ Tamtéž, i. č. 6078.

⁷¹⁶ Tamtéž, i. č. 4087.

Neumaierovými byli dva sourozenci: Judit (Georgova žena) a David (manžel Barbary).⁷¹⁷ Na základě datací pramenů lze odvodit myšlenku, že Mathes Stubik měl na výběr partnerů pro své děti zřejmý vliv, když byly všechny tyto svatby uskutečněny ještě za jeho života. Jiný člen rodiny Stubikových, Michl, si bere v roce 1589 za ženu Catharinu, vdovu po Casparu Neumaierovi.⁷¹⁸ Vidíme, že sňatková politika jedné měšťanské rodiny byla výrazně orientována na členy jednoho konkrétního měšťanského rodu. Že v tom nepochybně hrály roli ekonomické zájmy, není pochyb. V rozmezí zhruba dvou desetiletí byli členové dvou předních jihlavských měšťanských rodin provázáni několika vznikajícími příbuzenskými pouty. Jednalo se o čtyři sňatky, pokud uvažujeme širší okruh příbuzenstva na obou stranách; dva sňatky byly uzavřeny za rodinné konstelace, kdy dva sourozenci uzavřeli sňatek se dvěma sourozenci z opačné rodiny.

Jak ukazují další výzkumy provedené na jihlavských pramenech, okruh výběru budoucích partnerů byl výrazně zúžen působením psycho-sociálních faktorů.

Sňatkové strategie rodiny Stubikových a Neumaierových byly na obou stranách podloženy zřejmým podnikatelským kapitálem. O obchodních zájmech Stubikových již byla řeč. Podstatný je podnikatelský rozměr a působení i rodiny Neumaierových, s jejichž členy byly uzavírány manželské svazky Stubikových dětí. Máme například doloženy více než aktivní kontakty některých Neumaierových s obchodní kompanií na přelomu 16. a 17. století. Baltazar Neumaier, jehož sourozenci se stali manželi dvou dětí Mathese Stubika, píše ve svém testamentu z roku 1596 o „kapitálu“ v částce 20 000 kop grošů (!), jež má uložen v soukenické kompanii.⁷¹⁹

Poněkud jiný postup ve věci výběru partnera v souvislosti s příhodným okamžikem k uzavření sňatku, tj. již přijaté dědictví po otci, dokládá studium kšaftů a svatebních smluv některých jihlavských obyvatel. V roce 1592 kšaftuje Toman Reindler svým třem svobodným dcerám Susanně, Catharině a Ester částku 1000 kop, dům na předměstí, dvě zahrady se stodolou a sádku. Stanoví i způsob rozdělení majetku pro případ, že jedna nebo dokonce všechny dcery zemrou jako svobodné.⁷²⁰ Obava testátora o osud svých dcer a rodinného majetku se může rozplynout hned další kalendářní rok, kdy se vdávají první dvě z dcer jmenovaných v jeho poslední vůli. Obě jsou ve svatebních smlouvách zastoupeny jako schovanky (pflętochter) stejných poručníků, jaké Reindler stanovil ve svém kšaftu.⁷²¹

Vlastnictví otcovského dědictví, kterým se mnohé z dcer lišily od svých vrstevnic a potenciálních nevěst, jež mohly počítat pouze s věnem, tak mohlo platit zvláště u mladých žen za

---

⁷¹⁷ Doklad o sourozeneckém vztahu mezi Casparem, Balthazarem, Davidem, Dorotheou, Juditha a Estrou Neumaierovými viz např. SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Zlomky starých registratur 1501–1786, sign. II B b 4 (stará sign. Sameš 15/7).

⁷¹⁸ Tamtéž, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 121r–v (matrimonium – Michl Stubik a Catharina, vdova po Casparu Neumaierovi).

⁷¹⁹ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 238v–240v (testament Baltazara Neumaiera), zde viz 240r–v.

⁷²⁰ Tamtéž, fol. 194v–195v (testament Tomana Reindlera).

⁷²¹ Tamtéž, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 200v (matrimonium – Georg Haidler a Susanna, pozůstalá dcera po Thomanovi Reindlerovi), fol. 215v–216r (matrimonium – Lucas Politzer a Catharina pozůstalá dcera po Thomanovi Reindlerovi).

faktor výrazně napomáhající uzavření výhodného sňatku. Z druhé strany byl moment předání dědictví po otci činitelem oddalujícím vznik nových rodin až do doby, kdy otcové mladých žen i mužů zemřeli. Tím mohl být zpomalen rytmus životního cyklu každého jedince již na počátku jeho plodného období, aby se posléze zrychlil v souvislosti s časným úmrtím partnerů vzápětí následovaným nově uzavíranými manželskými svazky (viz výše).

Dokladem toho, že nad výběrem partnerů vlastních dětí si chtěli rodiče ponechat i do budoucna (tj. po své smrti) alespoň částečný vliv, je například testament Ursuly, vdovy po Hansi Nusbergerovi. Ursula ustanovuje způsob dělení majetku v závislosti na tom, zda její tovaryš Hans dostane za manželku dceru Catharinu a zůstane v její dílně. Pokud by Catharinu neměl dostat, má být Hansi bez překážek vyplaceno 20 kop grošů, a to za velkou věrnost, kterou testátorce projevoval.⁷²²

V mnohém zajímavější detaily o soukromí mladých lidí a reakcích rodičů se dozvídáme v souvislosti s kšaftem Jonase Pecka z roku 1584.⁷²³ Peck rozděljuje své jmění dle způsobu obvyklého v Jihlavě v raném novověku i středověku. Ženě odevzdává třetinu svého živobytí a devíti dětem kšaftuje zbylé dva díly majetku. Strategie převodu otcovského dědictví na desáté dítě, syna Caspara, je podmíněna konkrétní situací, která nastane v budoucnu při jeho sňatku. Pokud si syn Caspar vezme za ženu Peckovu služebnou děvečku Ursulu („*Ursl*“) a nenechá ji samotnou, připadne mu z celého otcovského dědictví 100 kop grošů, tj. vyčleněných z majetku dětem odkazovaného. Prakticky se jedná o vydědění, ač za poměrně vysokou „odstupnou částku“. V případě, že děvečku nechá svobodnou a vezme si jinou ctihodnou osobu („*ehrlichen person*“), má být vedle ostatních sourozenců dědicem dvou třetin z celého Peckova jmění.⁷²⁴ Řešení dalších dědických otázek Caspara Pecka v souvislosti s těhotenstvím služebné Ursuly probíhalo za četné korespondence s panovnickým dvorem.⁷²⁵

Dokladem výběru partnerů alespoň zčásti podmíněného profesním zaměřením otců novomanželů je uzavření manželství mezi dětmi městských písařů spoluvytvářejících intelektuální elitu města. V roce 1609 vdává jihlavský písař pan Jan Hynek z Velínova svoji dceru Christinu za pana Georga Menschika, syna znojemskeho písaře pana Johana Menschika.⁷²⁶ Na počátku 17. století se zase žení český písař Watzlaw Apollo za vdovu po zdejším varhaníkovi.⁷²⁷ Sám tvůrce Leupoldovy kroniky, městský písař Martin Leupold von Lewenthal, se oženil s Marthou pocházející z mocného měšťanského rodu Stubiků.

Jiným příkladem sňatkových strategií jihlavské intelektuální elity jsou sňatky evangelických kněží. Mezi významnějšími jihlavskými měšťanskými rody nacházíme na přelomu 16. a 17. poměrně

---

⁷²² Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 429r–v (testament Ursuly, vdovy po Hansi Nusbergerovi).

⁷²³ Tamtéž, fol. 85v–86r (testament Jonase Pecka). Viz obr. č. 8

⁷²⁴ Tamtéž.

⁷²⁵ NA, Morava, i. č. 3007, 3086. Viz obr. č. 9-11.

⁷²⁶ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737, fol. 6r (matrimonium – Georg Menschik a Christina dcera Jana Hynka z Velínova).

⁷²⁷ Tamtéž, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 369r (matrimonium – Watzlaw Apollo a Judith, vdova po Eliasovi Weikerovi).

často kněze. Ti obsazovali faru nejen zdejší, ale i v bližším i vzdálenějším okolí, jako například ve Vílanci, Rančířově, Vyskytné apod., a stávali se vhodnými nápadníky pro dospívající dcery bohatých měšťanů. V roce 1605 si bere kněz Andre Lewald za ženu Esteru, pozůstalou dceru po Michlovi Freitagovi. O pět let později doprovází Lewalda na novém místě působení, vílánecké farnosti, již nová žena Dorothea, vdova po Philipu Kreislovi.⁷²⁸ Podobný případ najdeme u Martina Liebezeita, který působil v 90. letech 16. století jako kněz v Kostelci. Tehdy se také oženil s Annou, dcerou Albrechta Glassera. S nadhledem řečeno, se změnou farnosti změnil i svoji manželku, to když jej v předvečer Bílé Hory bylo možno zastihnout v jiné farnosti s chotí Catharinou, vdovou po Hansi Losnitzerovi.⁷²⁹

Ursula, jedna z dcer Zachariase Krumba, kdysi působícího jako jihlavský radní, má mít dle kšaftu svého otce právo s ostatními sourozenci na dvě třetiny dědictví. S dovětkem o způsobu rozdělení majetku pro případ úmrtí všech dětí v nedospělém věku a za svobodného stavu.⁷³⁰ Následně máme dochováno uzavření manželského sňatku pro dvě Krumbovy dcery zmiňované v testamentu. Jedna z nich, Ursula, se za necelých 20 let od uplynutí vzniku kšaftu jejího otce, jako dosud svobodná provdala za Magistra Johanna Georgia Ficklera. Tento příklad uvádím jako doklad sňatku mezi dcerou radního a rektorem jihlavské školy.⁷³¹ Manželství Ursuly a Johanna Georgia Ficklera trvalo, alespoň za použití datace testamentu jejího muže, třináct let. Vzdělanostní a kulturní rozměr je ve Ficklerově testamentu zřejmý díky odkazu bibliotéky, jenž není v Jihlavě tohoto období častým jevem.⁷³² Ostatně, osud Ficklerovy knihovny byl upraven již ve svatební smlouvě tohoto páru. Doklad sňatku mezi učitelem na jedné straně a dcerou kněze na straně druhé máme k dispozici v podobě svatební smlouvy mezi magistrem Paulem Lentziem, konrektorem školy v Meziříčí, a Margarethou, pozůstalou dcerou po knězi Jacobu Hochholtzerovi.⁷³³

Shrnuto, sňatky jihlavské vzdělanostní elity (písaři, kněží, učitelé) se vyznačují výraznou snahou po získání partnera z podobného nebo stejného vzdělanostního okruhu. Jak jsme viděli v případě rodiny Stubikových, velkoplošně skupujících obilí, a Neumaierových, aktivně se podílejících na činnosti soukenické společnosti a obchodu jí organizovaného, v obchodnických kruzích nehrála specializace podnikatelské činnosti tak značnou roli při výběru manželských partnerů. Nosným prvkem byl kapitál předávaný z generace na generaci a vzbuzující pozornost měšťanů s dospívajícími dětmi.

---

⁷²⁸ Tamtéž, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 374r (matrimonium – Andre Lewald a Esttera, pozůstalá dcera po Michlovi Freitagovi), i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737, fol. 2v (matrimonium – Andre Lewald a Dorothea, vdova po Philipu Kreislovi).

⁷²⁹ Tamtéž, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 196r (matrimonium – Martin Liebezeit a Anna, dcera Albrechta Glassera), i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737, fol. 76r (matrimonium – Martin Liebezeit a Catharina, vdova po Hansi Losnitzerovi).

⁷³⁰ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 186r–v (testament Zachariase Krumba). Viz též Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 168, 187.

⁷³¹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 13 – Městská kniha XII radní 1609–1737, fol. 6v (matrimonium – Magistr Johann Georgius Fickler a Ursula, dcera Zachariase Krumba).

⁷³² Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 490r–v (testament Magistra Johanna Georgia Ficklera).

⁷³³ Tamtéž, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 176r (matrimonium – Paul Lentzius a Margaretha, pozůstalá dcera po Jacobu Hochholtzerovi).

O rozsahu mobility mladých lidí v raném novověku svědčí mimo jiné kšaft Hanse Ilgnera z města Landshut poblíž Mnichova. V roce 1621 kšaftuje své „*milovníci a zaslíbené snoubence*“ Judit, která je tohoto času služebnou v jihlavském špitále.⁷³⁴ Je to snoubenka, komu Ilgner kšaftuje naprostou většinu svého jmění i vše, co jí doposud Hans daroval. Část jmění dává Ilgner na potřeby chudých a špitálu. Truhlářský tovaryš Hans Heidorfer původem ze Švábska zase kšaftuje své milované Catharině, příbuzné (neteři či tetě) Martina Brimbslabera, 20 kop grošů.⁷³⁵ Staré paní Catharině, která je dle testamentu u testátorova truhlářského mistra, kšaftuje Heidorfer jednu kopu grošů. Stejně jako Heidorfer je stará paní Catharina v Jihlavě cizinkou; podle testátora by měla pocházet z Bavorska. Časté odkazy značných obnosů předávaných jihlavskými testátory do rukou snoubenek považují za velice zajímavý fakt vzhledem k výpovědní hodnotě pro oblast dějin mentalit, antropologie a sociální historie, ale i geografické mobility. Georg Pospichal, měšťan zde v Jihlavě, jak sám sebe jmenuje, kšaftuje své milé snoubence Rosině 10 kusů z cínového nádobí, ať jimi jsou konvice či lžíce. Mimoto odkazuje své sestře Rosině, která je ve službě u vdovy po Simonu Leupoldovi, předem 200 kop grošů; 30 kop grošů míšeňských dohromady dává na dobročinné účely.⁷³⁶ Lorentz Dünlick podobně kšaftuje snoubence Catharině, dceři Thomy Wulicka, které slíbil manželství (*vertrauten ehe versporchenen*) 100 kop grošů.⁷³⁷

---

⁷³⁴ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 481r (testament Hanse Ilgnera).

⁷³⁵ Tamtéž, fol. 75v–76r (testament Hanse Heidorfera).

⁷³⁶ Tamtéž, fol. 484v (testament Georga Pospichala).

⁷³⁷ Tamtéž, fol. 91r–v (testament Lorentze Dünlicka).

X. Dědické strategie a mezigenerační transfer majetku

Jack Goody popisuje strategie dědění jako obranné mechanismy existující uvnitř euroasijských rodin, které podporují zachování rodových linií a dědičného majetku. Mezi dědické strategie řadí: adopci, vícečetná manželství (a konkubinát), rozvod (s neplodnou ženou) a opakovaný či příbuzenský sňatek.⁷³⁸

Součástí velkého množství testamentů raného novověku jsou soubory podmínek a nařízení, které musí být splněny, aby pozůstalý mohl získat věnovaný odkaz. Jejich cílem je vyřešit do budoucna posloupnost majetku jednoznačně takovým způsobem, jak si testátor přeje ještě za svého života. Snahou je omezit rušivý vliv událostí a okolností nastalých po smrti testátora. Především je zde patrná snaha po omezení nároků ostatních příbuzných a rovněž církve.

V testamentech je patrné, že majetek je odkazován do nejistoty, ať už ji uvažujeme z jakéhokoliv úhlu pohledu, kterou se testátoři snaží lavírování, konstrukcí a pečlivou přípravou zmenšit. I tyto postupy můžeme označit za strategické chování v rámci dědění. Mimochodem, složité konstrukce a strategie se netýkají testamentů z morových období. Tyto závěti jsou krátké, stručné, bez vykonstruovaných způsobů, podmínek a strategií rozdělení podílů.

V tomto ohledu lze pečlivou přípravu a strategii čitelnou v mnoha testamentech označit za mentalitní rys městského obyvatelstva raného novověku (či alespoň jeho mužské „poloviny“).⁷³⁹ Pro podmínky raného novověku tu máme doloženu zřetelnou snahu po vyčlenění nejužší rodiny z okruhu jak dalších příbuzných, tak také dalšího společenství (městského, církevního). Jedná se tedy o pohyb směřovaný dovnitř, do rodiny, a dále k sobě sama, individualitě a osobnosti.

Nejčastěji se vyskytující typ podmínky byl ten, kdy možnost posloupnosti majetku či jeho části mimo nejužší rodinný rámec byla podmiňována úmrtím všech vlastních potomků před dosažením jejich plnoletosti. Tato možnost postoupení majetku či jeho části mimo jádro rodiny byla limitována i počtem žijících potomků.

Zajištění kontinuity předávání rodinného dědictví z generace na generaci, které nebude drastickým způsobem rozměňováno a děleno do širší příbuzenské sítě či kterým nebude množen majetek církevních a městských institucí, je posilováno existencí většího počtu vlastních potomků. Pokud k tomu připočteme nejisté podmínky života za časů starého demografického režimu (vysoká míra kojenecké a dětské mortality), záleželo na každém z testátorů, jak dovedně dokáže proplout úskalími dědické praxe a zabezpečit zbytek své rodiny.

Sílicí důraz na konkrétnost a individualismus je patrný též ze skutečnosti, že odkazovaná finanční suma byla rozpočítána na přesné díly, které pak byly dotyčnému ročně vypláceny. Testátor tedy měl v rukou snadno dostupný nástroj, jak v rámci platných právních principů přizpůsobit systém

⁷³⁸ J. GOODY, *Proměny rodiny*, s. 44–45.

⁷³⁹ M. Flodr, který se testamentům věnoval především z právního hlediska, hovoří o faktu, že v průběhu času lze na brněnských testamentech vysledovat rostoucí důraz na propracovanost způsobů a podmínek rozdělení pozůstalostí. M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období*, s. 297.

dědění konkrétní situaci, která panuje v rámci jeho užší i širší rodiny. Velikost částky, která má být ročně vyplácena, byla přizpůsobena věku a stavu pozůstalé osoby, které je majetek odkazován, ale i velikosti celého jádra rodiny a věku potomků. V případě Jihlavy na přelomu 16.–17. století byl konkrétní postup při vyřízení mužovy pozůstalosti řešen dle budoucího rodinného stavu pozůstalé ženy – vdovy.

Můžeme se ptát po prioritách a preferencích jedince, které v důsledku vedou ke hmotnému zisku příbuzenstva či církve apod. Obdobně, jakou důležitost či aktuálnost přikládá testátor vztahu jedinec – příbuzní (sourozenci, rodiče, vnuci ...), jedinec – církev, městská obec, přátelé, sloužící apod. V důsledku pak můžeme srovnávat míru identifikace jedince s protipólem. Výsledkem pak bude pohled rodinného společenství na sebe sama. V součinnosti s pracemi zaměřujícími se na např. na výzkum zbožnosti tak může lehce vykristalizovat předivo vztahů raně novověkého jedince (resp. testátora) k dílčím skutečnostem světa kolem něj. Toho může být docíleno postupným ubýváním těch oblastí života jedinců, které dosud nebyly kriticky zohledněny.

X. 1 Přínos sociologie a antropologie v otázce mezigeneračního chování jedinců v současnosti (jako inspirace pro výzkum mezigeneračního chování jedinců v minulosti)

Vybrané vztahy, např. jedinec a rodinní příslušníci v přímé linii, mohou být předmětem analýzy tzv. generačního chování. Výzkumy směřující tímto směrem jsou rozvíjeny např. v německém prostředí s důležitým akcentem k poznatkům sociologickým a antropologickým (tzv. Generationbeziehungen), i když se orientují ponejvíce na aspekty chování našich současníků, méně již předků. Přesto se domnívám, že pro studium chování jedinců v minulosti nejen v souvislosti s mezigeneračními přesuny majetku je přístup sociologický a antropologický velice inspirující.

Za jeden z nejvýraznějších přínosů ve studiu mezigeneračního chování jedinců obecně na bázi sociologicky a antropologicky koncipovaného výzkumu považuji práci původem švýcarského sociologa K. Lüschera a jeho kolegy L. Liegleho.⁷⁴⁰ Hlavním tématem těchto autorů v práci předložené v roce 2003 je mezigenerační chování uvnitř toho vzorku populace, která odpovídá nejprve hranici vymezující jednu rodinu a dále celou společnost. Generační koncept na základě současného diskursu chápou tito autoři především v kontextu generační metafory, rétoriky a stereotypů. V souvislosti s výkladem generačních struktur popisují podmínky determinované historicko-kulturním a politickým vývojem, v nichž jednotlivé generace žijí.⁷⁴¹

---

⁷⁴⁰ Kurt LÜSCHER – Ludwig LIEGLE, *Generationenbeziehungen in Familie und Gesellschaft*, Konstanz 2003. Viz další práce těchto autorů a jejich spolupracovníků: Kurt LÜSCHER – Karl PILLEMER, *Intergenerational ambivalence. A new approach to the study of parent-child relations in later life*, *Journal of Marriage and the Family* 60, 2, 1998, s. 413–425; Kurt LÜSCHER, *Soziologische Annäherungen an die Familie*, *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 26, 2, 2001, s. 173–201.

⁷⁴¹ K. LÜSCHER – L. LIEGLE, *Generationenbeziehungen*, s. 65an, zvláště s. 96–105.

Vzhledem k námi sledovanému tématu pozůstalostní praxe v minulosti je nanejvýš příhodná stať autorů vztahující se k různým aspektům generační dynamiky. Autoři se zabývají charakteristikou vzájemného sociálního kontaktu, včetně působících protikladných momentů vzdálenosti a blízkosti. Stranou nenechávají ani problémem četnosti sociálních kontaktů v rámci jednotlivých generací či okamžikem odchodu z rodičovského domu. Pro nás je velice podnětná ta část studie o generační dynamice, která se věnuje transferu majetku a služeb mezi generacemi, navíc ve spojitosti se studovaným jevem dědění a dědictví v širším kontextu.⁷⁴²

Vliv, působení a pozice procesu učení v rámci generací je dalším ze studovaných dílčích témat K. Lüschera a L. Liegleho. Všímají si například obratu v generačních poměrech spjatých s pozicí a působením procesu učení. Jednou z řečnických otázek, kterou si autoři pokládají, je: „*Učí se starší do mladších?*“.⁷⁴³ K. Lüscher a L. Liegle dále popisují specifika spojená s procesem učení vyskytujícím se mezi generacemi, kterým odpovídají výrazy jako spolehlivost, odolnost (stálost), vzájemnost (reciprocita).

Generační politika je autory vysvětlována v hranicích vymezených politikou rodinnou a dále politikou zohledňující pozici dítěte či starého jedince. Výzkum mezigeneračních jevů je též nazírán z pohledu politiky zdůrazňující význam a dosah vzdělávání.⁷⁴⁴

Závěr studie autorů K. Lüschera a L. Liegleho patří generačním teoriím. Zde definované a řešené jevy, jakými jsou především generační konflikty versus generační solidarita, představují zásadní teoreticky koncipované východisko pro naše téma, ač je zde samozřejmě rozdíl v chronologickém vymezení zkoumaného vzorku populace. Autoři se dále věnují například protichůdnému působení a dopadům reciprocity na jedné straně a naopak racionality na straně druhé, či v práci podávají přehled typologie chování.⁷⁴⁵

Úzké sepětí takto formulovaného tématu s poznatky demografickými o současné populaci je jistě pevným opěrným bodem tematiky. Součinnost sociologických a demografických vědeckých postupů dokládají autoři v závěru své práce, kde podávají přehled informačních zdrojů poskytujících závěry z oficiálních demografických výzkumů současné populace.

V souvislosti s tématem našeho výzkumu si pozornosti snad ještě větší zaslouží jméno Martin Kohli.⁷⁴⁶ Jedním z hlavních témat tohoto původem švýcarského sociologa je transfer majetku a služeb mezi jednotlivými generacemi. V širším kontextu se v této souvislosti zabývá institucí dědění, dědictví a daru ze sociologického hlediska. Věnuje se též mezigeneračním majetkovým transferům existujícím

---

⁷⁴² Tamtéž, s. 125an.

⁷⁴³ Tamtéž, s. 171an. (citace ze s. 175).

⁷⁴⁴ Tamtéž, s. 201an.

⁷⁴⁵ Tamtéž, s. 237an.

⁷⁴⁶ Marco ALBERTINI – Martin KOHLI – Claudia VOGEL, *Intergenerational transfers of time and money in European families: Common patterns – different regimes?*, Journal of European Social Policy 17, 4, 2007, s. 319–334; Martin KOHLI, *Private and Public Transfers Between Generations: Linking the Family and the State*, European Societies 1, 1, 1999, s. 81–104; Martin KOHLI – Harald KÜNEMUND – Jörg LÜDICKE, *Family Structure, Proximity and Contact*, in: A. Börsch-Supan et al. (ed.), *Health, Ageing and Retirement in Europe – First Results from SHARE*, Mannheim 2005, s. 164–170. Zde podaný výčet studií tohoto autora samozřejmě nemůže být vyčerpávající a také tomu tak není.

ve dvojí rovině: soukromé a veřejné, přičemž právě v průniku těchto dvou komponentů se dle M. Kohli střetává rodina a stát. Sociologický způsob pojmání jevů je v případě M. Kohli hlavním východiskem také ve výzkumu životního cyklu jedinců, příbuzenství, evropských sociálních struktur či kolektivních identit. Na jím vypracované grafické schéma přesunu majetku a služeb mezi generacemi bude poukázáno v závěru z analýzy provedené na jihlavském vzorku testamentů.

Z další široké nabídky zahraniční odborné produkce vybírám pouze některá jména a tituly. Mezi badateli zabývajícími se mezigeneračním chováním a transferem majetku by měli být jmenováni například F. Höpflinger, M. Szydlik, A. Steinbach a F. Lettke. Společným jmenovatelem je u nich nedávné datum vzniku jejich prací.⁷⁴⁷

Zvláštního upozornění vzhledem k tomu, že badatel sleduje své hlavní téma v rámci velkoryse řešeného chronologického ohraničení nevymezeného pouze na dobu současnou, si zaslouží E. Chvojka. Tento autor si všímá proměny role prarodičů v období 16.–19. století.⁷⁴⁸ Podobně je sledováno „prarodičovství“ z perspektivy několika staletí v novější práci V. Gourdon.⁷⁴⁹

X. 2 Přínos historické vědy v otázce mezigeneračního chování jedinců v minulosti

Pokud obrátíme pozornost k odborníkům, kteří se generacím a mezigeneračnímu chování věnují na základě historických věd, můžeme opět zmínit jméno anglického historika Gottfrieda. Gottfried při výzkumu přibližného věku anglických testátorů využil zařazení jednotlivých jedinců do generací, k nimž patří, a tento údaj dále kombinoval s rodinným stavem dotyčného. Podobný postup zvolila i K. Szende pro maďarské (resp. slovenské) pozdně středověké testátory. Právě tuto badatelku je třeba zdůraznit v souvislosti se studiem mezigeneračního chování sledovaného pohledem historika.⁷⁵⁰

---

⁷⁴⁷ François HÖPFLINGER, *Traditionelles und neues Wohnen im Alter*, Zürich 2004; François HÖPFLINGER – Cornelia HUMMEL – Valérie HUGENTOBLE, *Enkelkinder und ihre Großeltern – intergenerationelle Beziehungen im Wandel*, Zürich 2006; Marc SZYDLIK, *Lebenslange Solidarität? Generationenbeziehungen zwischen erwachsenen Kindern und Eltern*, Opladen 2000; Anja STEINBACH (Hg.), *Generatives Verhalten und Generationenbeziehungen*, Wiesbaden 2005; Frank LETTKE (Hg.), *Erben und Vererben. Gestaltung und Regulation von Generationenbeziehungen*, Konstanz 2003.

⁷⁴⁸ Erhard CHVOJKA, *Geschichte der Großelternrollen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Wien/Köln 2003.

⁷⁴⁹ Vincent GOURDON, *Histoire des grands-parents*, Paris 2001.

⁷⁵⁰ K. SZENDE, *From Mother*, s. 209–232; TÁŽ, 'Nemzedékről nemzedékre.' *Tanulásra vonatkozó adományok a középkori pozsonyi végrendeletekben* [From generation to generation. Donations connected to studies in last wills from medieval Pozsony], in: B. Nagy – Z. Szálka – K. Szende (edd.), *Az élet tanítómestere. Ünnepi tanulmányok Gyapay Gábor 80. születésnapjára* [The teacher of life. Studies in honor of Gábor Gyapay on his eightieth birthday], Budapest 2004, s. 119–142. Kromě výše zmíněných prací jsou i další studie autorky svými tématy více než podobné problematice řešené v předložené studii, proto je vhodné alespoň některé z nich zde představit: TÁŽ, *Gyermekek, testvérek, házastársak. Családi viszonyok és örökösödési szokások Eperjesen a középkori végrendeletek tükrében* [Children, siblings, spouses. Family relations and inheritance customs in Eperjes as reflected in medieval testaments], *Történelmi Szemle* 46, 2004, s. 113–140. Též publikováno in: E. Csukovits – T. Lengyelová (edd.), *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században* [From Bártfa/Bardejov to Pozsony/Bratislava. Towns in the 13–17. centuries], *Társadalom – és Művelődéstörténeti Tanulmányok* 35, Budapest 2005, s. 293–318. Webový odkaz na závěry právě zmíněné studie v anglickém jazyce: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/cgi-bin/getdoc.cgi?05HUAAAA00591512>. Dále viz TÁŽ, '...gemainer Stadt Nutz, Ehren und Gefallen...' – *The Expression of Civic Consciousness in Late Medieval Testaments*, in: G. Kovács

Z českých autorů se nově k problematice mezigenerační výměny a transferu majetku v rámci venkovského obyvatelstva vyslovují D. Štefanová, J. Grulich a A. Velková.⁷⁵¹

Generaci chápe Szende jako klíčový faktor z hlediska pojmání a vnímání času příslušející jak rodinám, tak etnickým skupinám v minulosti. Paradoxem je, že generace jako chronologický ukazatel, nebyl v širším sociálním kontextu historiky tak často užíván. Naopak, jak tvrdí autorka, historikové preferovali při své práci vždy spíše přesnější časové ukazatele. Szende zdůrazňuje, že to byl demograf David Herlihy, který se jako jeden z prvních snažil obrátit pozornost historiků ke *generaci*.⁷⁵² Důkazem, že se jedná o velice zajímavý směr uvažování, je rostoucí zájem současných historiků, ač k němu dochází více než 30 let po prvním důrazném apelu Davida Herlihy. Pravděpodobně nejnovějším počinem na poli studia generací v minulosti byla nedávná konference, jejíž název v českém překladu zní „*Generace v pozdně středověkých a raně novověkých městech*“. Byla uspořádána v únoru 2009 na Otto-Friedrich-Universität Bamberg a účastnila se jí mimo jiné též Gesa Ingendahl, o níž jsme se zmiňovali v souvislosti s výzkumem postavení vdov v minulosti.⁷⁵³

Výsledky bádání K. Szende se zřetelem k mezigeneračnímu chování v otázce způsobu dědění majetku jsou natolik přínosné, že jim věnujeme několik následujících řádků. Zároveň jsou v centru pozornosti této autorky také genderové souvislosti.

K. Szende podává na základě bratislavských testamentů přehled o poměrném zastoupení jednotlivých generací jako příjemců majetku. Generace předcházející generaci testátora je v poměrně malé míře zastoupena rodiči testátora (pouze 6% z celého počtu závětí). Z toho bychom mohli podle autorky usuzovat, že rodiče žili v samostatných domácnostech. Oproti tomu byli často podělováni kolateráti pocházející z předchozí generace testátora (strýcové, tety, tcháni, tchýně). Možnou příčinou, jak píše Szende, mohla být snaha testátorů o předejití konfliktům vázaným na pozůstalý majetek mezi širším příbuzenstvem. Do generace totožné s testátorovou spadal samozřejmě manželský partner

---

(ed.), ...quasi liber et pictura... Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 70. születésnapjára [Studies in Honor of András Kubinyi], Budapest 2004, s. 495–501; TÁŽ, *Családszerkezet és örökösödési szokások a késő-középkori Pozsonyban és Sopronban [Family structure and inheritance customs in late medieval Bratislava and Sopron]*, Levéltári Közlemények 68, 1997, s. 77–98. Výše byly zmiňovány následující dvě práce: TÁŽ, *Families in Testaments*; TÁŽ, *Testaments and Testimonies*. Další studie Katalin Szende se týkají postavení ženy v minulosti, jak je odráží měšťanské testamety, zvláště se zabývá problematikou práce žen, konkrétně výkonem řemesla ženami. Následují příspěvky založené na závětech řemeslníků či jsou v centru pozornosti autorky odkazy vína v testamentech. Rovněž se autorka pokusila o vymezení pozice pozůstalostní praxe maďarských (a slovenských) měst v kontextu evropských právních systémů. Podobně ani výčet prací zaměřených na hmotnou kulturu měšťanstva z pohledu dochovaných závětí nemůže být zde ve své celistvosti a přesně citován.

⁷⁵¹ D. ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis*, s. 49an., 167an.; Dana ŠTEFANOVÁ – Hermann ZEITLHOFER, *Alter und Generationsbeziehungen in Böhmen. Zur Ausgedingestruktur nord- und südböhmischer Dörfer in der Frühen Neuzeit, 1650-1740*, in: J. Ehmer – P. Gutschner (Hgg.), *Das Alter im Spiel der Generationen. Historische und sozialwissenschaftliche Beiträge*, Wien 2000, s. 231-255; J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 305–322; A. VELKOVÁ, *Krutá vrchost*, s. 99an., 149an.

⁷⁵² David HERLIHY, *The Generation in Medieval History*, Viator, Medieval and Renaissance Studies 5, 1974, s. 347–366; K. SZENDE, *From Mother*, s. 209.

⁷⁵³ Nástin příspěvků z nedávné konference o generacích v minulosti („*Generationen in spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Städten*“) přístupný na webové adrese: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/index.asp?id=2669&view=pdf&pn=tagungsberichte>.

testátora. Ze stejné generační úrovně pocházeli sourozenci, bratrance a sestřenice, švagři a švagrové, jimž bylo v bratislavských testamentech odkazováno.⁷⁵⁴

Generace následující po testátorově vlastní zahrnovala v bratislavských závětech děti a dále synovce a neteře. Szende na tomto místě podává údaj 45% vyjadřující podíl testátorů bez odkazu žijícím potomkům. To má podle autorky na svědomí především vysoká míra dětské úmrtnosti. V tomto ohledu samozřejmě nelze na základě studia testamentů stanovit přesná čísla odpovídající míře porodnosti, poněvadž testátoři leckdy neudávají přesný počet dětí a spokojí se s plurálem dokazujícím existenci dětí. A obvykle bratislavští testátoři nezmiňují děti, které již umřely. A naopak, některé děti byly zvláště zmíněny jako budoucí dědici ještě před svým narozením. Podle přímých i nepřímých svědectví patrných ze studia testamentů, bylo zhruba 70% dětí nedospělých v okamžiku, kdy vznikala poslední vůle jejich rodičů. Mezi ně patřil značný počet dětí z vícečetných manželství a vysoké procento nedospělých dětí tak podle autorky odráželo vysoký podíl sirotků a nevlastních dětí v populaci. V průměru lze vysledovat, že bohatší rodiny tíhly k odchování většího počtu potomků. Přesto většina partnerských dvojic neměla více než 1–2 děti v okamžiku pořízení poslední vůle.⁷⁵⁵ Generace vnuků byla v prešovských testamentech zmiňována řidčeji, frekvencí výskytu byla srovnatelná s generací rodičů. Vnoučata se jako příjemci odkazů vyskytují v 6% závětí z Bratislavy. Podle autorky toto zjištění podporuje obecně rozšířenou domněnku vyjadřovanou v odborné literatuře jako „*nebezpečí třetí generace*“.⁷⁵⁶ Její podstatou je tvrzení, že většina městských rodin vymřela (alespoň v mužské linii) po třetí generaci. A navíc, upozorňuje Szende, lze malé procento výskytu vnoučat vysvětlit tím, že většina testátorů umírala ve věku, kdy ještě nemohli mít svá vnoučata (vzhledem k dosud nedospělým dětem). V ženských testamentech jsou vnoučata jako příjemci odkazů zmiňována častěji než v testamentech mužských. Podobně jako jediný odkaz pravnučce objevující se v bratislavských testamentech náleží testátorce.⁷⁵⁷

Kolateráti všech generací se v bratislavských závětech objevují relativně častěji než ascendentí či descendentí v přímé linii. Jedná se zhruba o každý druhý testament. To vysvětluje Szende systémem předávání dědictví v Bratislavě. Na základě městského práva platného v Bratislavě měli na dědičný majetek právo širší příbuzenský okruh, než byla pouze bezprostřední rodina. Proto s nimi muselo být počítáno i v případě, když zůstavitel pořizoval svůj testament. Obvykle jim byly předávány drobnější nemovitosti, hotovosti či movitý majetek. Pravděpodobně šlo ze strany testátora o predejití následným sporům o dědičné vyrovnání či o snahu uchovat osobu testátora v paměti širšího příbuzenstva. Za hlavní dědice ale byli tito považováni jen v případě neexistence manželského partnera či přímých descendentů.⁷⁵⁸ K. Szende zvolila zajímavý postup výzkumu mezigeneračního chování, když se

---

⁷⁵⁴ K. SZENDE, *From Mother*, s. 214–215. Jak uvádí K. Szende, v případě, že byl manželský partner hlavním či jediným dědicem, nedozvídáme se jakékoli detailní informace o příslušném dědictví (a zvláště ne o movitém jmění). Podobná skutečnost platí i pro případ Jihlavy.

⁷⁵⁵ Tamtéž.

⁷⁵⁶ Tamtéž. Na tomto místě K. Szende uvádí mimo jiné odkaz na: Fritz RÖRIG, *Die europäische Stadt*. Berlin 1958, s. 346.

⁷⁵⁷ K. SZENDE, *From Mother*, s. 215.

⁷⁵⁸ Tamtéž, s. 215–217.

snažila vysledovat souvislosti mezi charakterem odkazovaného movitého majetku (ošacení, ložní prádlo, nábytek, nádoby, šperky, víno) a generačním zařazením obdarované osoby, obvykle s údajem o přesném příbuzenském vztahu k testátorovi a rozdělením dle pohlaví.⁷⁵⁹

Právě na tomto podkladě sledovala Szende určité znaky, jakými se vyznačovalo mezigenerační chování a způsob dědění. Informace o dědických podílech odkazovaných s jasným zřetelem k mezigenerační skladbě příbuzenské sítě je jedním z výsledků badatelčiny výzkumu. Pokud jde o odkazy generaci předchozí, než je testátorova vlastní, do ní byla směřována podle Szende pouze malá část odkazů. Generace rodičů testátora tak dědila ponejvíce šaty a některé z nádob. Důvodem jsou dle autorky (vyjma situace, kdy již rodiče testátora nežijí) především dostatečně zařízené a fungující domácnosti stárnoucích rodičů nevyžadujících nutně zvláštní přísun dalšího movitého majetku.⁷⁶⁰ Podělení předchozí generace movitým majetkem je dle Szende mnohem více výrazem projevené úcty dětí – testátorů k rodičům. Proto takovým předmětům odkazu náleží spíše hodnota citová, příp. symbolická, než jako projev výrazné podpory z hlediska hmotného zabezpečení stárnoucích rodičů. Pokud tito vyžadují finanční zajištění, činí tak bratislavští testátoři jinými způsoby: opatřením ubytování, ponecháním vinice či hotovosti jako doživotní renty.⁷⁶¹

Častěji se v závětech bratislavských testátorů objevují odkazy do téže generace, v níž se nalézá sám kšaftující jedinec. Jde především o sourozence a jejich manželské partnery. Tito mohou být samozřejmě nestejněho věku jako testátor, výrazně mladší i starší. K. Szende uvádí, že právě tato generace (tj. testátorova) vystupuje v závětech velmi často jako příjemce drahocenných předmětů, zejména šperků a nádob z drahých kovů. A naproti tomu je znatelný menší podíl této generace v případě odkazů ložního prádla či nábytku.⁷⁶² Naopak, jak píše Szende, šatstvo bylo často předáváno v rámci téže generace, z níž pocházel testátor, jednalo se však o pobočnou příbuzenskou linii (kolateráti) a často o osoby značně příbuzensky vzdálené. Podle Szende lze odkazy šatstva považovat za možnou prevenci budoucích požadavků ze strany testátorových vrstevníků, resp. příbuzných jedinců patřících do stejné generace, jako testátor sám. Symbolickou hodnotu takových odkazů rovněž spatřuje autorka díky vzpomínkovému charakteru takových předmětů a zároveň jejich praktickém využití.⁷⁶³

Obecně lze říci, že nejobvyklejšími příjemci děděného movitého majetku byla v případě Bratislavy v pozdním středověku generace následující, tj. generace dětí. Právě do této generace byla nejčastěji obdarována všemi sledovanými typy movitého majetku (kromě vína). Jak Szende uvažuje, šlo o logické vyústění testátorovy snahy podpořit do budoucna hmotné zázemí svých dětí a ulehčit jim vznik vlastních domácností. Jednou z podob finančního vyrovnání v rámci následující generace bylo

---

⁷⁵⁹ Tamtéž, s. 217–230.

⁷⁶⁰ Tamtéž, s. 230.

⁷⁶¹ Tamtéž.

⁷⁶² Tamtéž, s. 230–231.

⁷⁶³ Tamtéž.

věno. V případě poměrně časté situace, kdy testátoři neměli vlastní děti, byli podělováni další příbuzní jedinci, kteří by jinak náleželi do generace testátorových dětí, a sice synovci a neteře.⁷⁶⁴

Pokud se jedná o movité předměty, dokládá autorka, nelze vysledovat žádné zvláštní preference mezi matkami a dcerami na straně jedné, a na straně druhé mezi otci a syny. Domnívám se, že dostatečný podklad k tomuto názoru podává autorka hned v zápětí. Ve většině případů to byl otec rodiny, kdo opatroval své dcery věnem. Jeho skladba je doložena odkazy v podobě ložního prádla a nábytku. Stejnou roli při předávání věna však musely zastat i ovdovělé ženy, předávající svým dcerám věno již jako vdovy. Relativně častý výskyt dívek, jimž je směřován movitý majetek, je vyvážen odkazy náradí a nemovitostí, jež jsou obvykle odkazovány chlapcům.⁷⁶⁵

Generace pravnoučat je v závětech bratislavských testátorů zastoupena téměř výlučně pravnoučkami, zvláště v testamentech jejich prababiček. Byly podělovány podobnou skladbou movitého majetku jako dcery, zato ne tak často. Pouze v případě neexistence předních dědiců jim byl přidělen značný dědický podíl.⁷⁶⁶

Mezi obdarované jedince, nacházející se mimo příbuzenskou síť vlastní bratislavským testátorům, patřilo především domácí služebnictvo, testátorovi přátelé, a dále chudina, špitály a církevní instituce. Lze vysledovat, že ošacení, ložní prádlo a nábytek představovaly nejobvyklejší podobu odkazů směřovaných služebnictvu a přátelům. Jde o předměty určené k osobní potřebě či zařízení domácnosti. Naopak nádoby a šperky byly dle autorky považovány za cennější komodity odkazované vně skupiny služebnictva a i mezi přáteli takový odkaz vyžadoval bližší či značně důvěryhodný vztah. Zdá se, že z hlediska charakteru odkazovaných movitého jmění testátoři rozlišovali mezi reprezentativností různých sociálních skupin. Dle autorky tak testátoři vyjadřovali svoji náklonnost, solidaritu, závázanost a dokonce i soucit.⁷⁶⁷

Závěr studia, který provedla K. Szende z hlediska charakteru odkazovaných movitých předmětů jako jednoho z rozhodujících činitelů ve způsobu jejich rozdělení mezi pozůstalé, je následující.⁷⁶⁸ Movitý majetek zmiňovaný v posledních vůlích odpovídal nutnosti zajištění hmotných potřeb pozůstalých. Zároveň byl zosobněním osobních vztahů mezi jedinci a formou reprezentace testátorů a otázkou jejich prestiže. Intenzita těchto funkcí variovala zároveň s jednotlivými typy movitého majetku. Přitom platí, že značnou materiální hodnotu vykazují především případy, kdy jsou předávány šperky a nádoby. Naopak spíše osobní motiv hraje roli v odkazování šatstva. Odkazy ložního prádla a nábytku jdou ruku v ruce s nezbytností zařízení nových domácností a usnadnění jejich vzniku. Víno zase často sloužilo jako náhrada za finanční hotovosti. Všichni další uvažované genderové a generační činitelé působící při způsobu rozdělení movitého majetku byly podřízeny právě

---

⁷⁶⁴ Tamtéž.

⁷⁶⁵ Autorka výstižně poznamenává, že se v tomto bodě jedná o myšlenku, která kontrastuje s nadpisem jejího článku. A sice o existenci genderových rozdílů ve způsobu dědění. Tamtéž, s. 231.

⁷⁶⁶ Tamtéž.

⁷⁶⁷ Tamtéž, s. 231–232.

⁷⁶⁸ Tamtéž.

zmíněným okolnostem.⁷⁶⁹ Tedy právě závěti byly podle Szende poslední možností, jak mohl testátor oproti obvyklým způsobům pozměnit znovurozdělení rodinného majetku a to dle vlastního uvážení. Včetně toho, že se mohlo movité jmění předávat i jinými způsoby než z matky na dceru a z otce na syna.⁷⁷⁰

X. 3 Varianta mezigeneračního transferu majetku (a sociálních služeb) v minulosti: Jihlava na přelomu 16.–17. století

Nesmíme zapomenout na tu skutečnost, že znaky mezigeneračního chování a nejrůznější aspekty (nejen) majetkového přesunu zkoumáme na základě pouhého zlomku tehdejší městské populace. Charakter této části populace je přímo závislý na okolnostech a omezeních hrajících přímou i nepřímou roli v otázce možnosti pořízení kšaftu. Generační vztahy a kontakty a dále okolnosti přesunu majetku v rámci celé městské společnosti tak nemusí být zcela totožné se závěry založenými na zkoumání vzorku jedinců pořizujících poslední vůli. Právě závěť totiž byla (či měla být z právního hlediska) ohniskem dalšího pozůstalostního řešení a byla tak jedním z činitelů výrazně ovlivňujících mezigenerační chování jedinců. Jinak řečeno, majetkové i jiné vyrovnání mezi generacemi se muselo dít v intencích a hranicích stanovených poslední vůlí testátora. Povaha mezigeneračních vztahů u té části populace, která nepořizovala testamenty zapisované do městských knih, tedy mohla být poněkud odlišná. Pravdou je, že takové okolnosti dědění se vztahovaly k naprosté většině obyvatelstva starého demografického režimu, nejen městského.

Rozvrstvení příbuzenské sítě, tak jak nám jej podává již římské právo, je vymezeno příbuzenstvím kognátským (přirozené, pokrevní, cognatio), agnátským (právní, umělé, agnatio) a švagrovstvím (umělé, affinitas). Jejich vzájemná charakteristika vypadá následovně. Příbuzenství kognátské je založeno na společenství krve a větví se do dvou linií: přímé (linea recta) a pobočné (linea transversa, obliqua, collateralis). Přímá linie se vyznačuje tím, že jedna osoba pochází bezprostředně od druhé. Descendentem je v rámci přímé linie jedinec, jenž je potomkem jiné osoby (děti, vnuci, pravnuci ...). Kdežto za ascendenty jsou v přímé linii považováni jedinci, kteří jsou předky jiné osoby (rodiče, prarodiče, praprarodiče ...). Naproti tomu linie pobočná, patřící do kognátského příbuzenství zahrnuje jedince, kteří mají společného předka (kolateráti). Druhé ze tří základních typů příbuzenství, agnátské, je zakládáno výhradně muži (otcovská linie). Švagrovství jako

---

⁷⁶⁹ Jednou z nečetných výjimek, doložených díky výzkumu K. Szende, u níž lze vysledovat genderové ovlivnění způsobu dědění, je otázka odkazu ošacení. Šaty byly jako předmět odkazu obecně zastoupeny především v ženských testamentech. Ovšem nadto bylo zjištěno, že to byly rovněž právě ženy, které ošacení směřovaly do širšího příbuzenského okruhu než muži a zasahujícího všechny žijící generace. Nejčastěji zmiňovaným příjemcem šatů byly sestry. Tamtéž, s. 219.

⁷⁷⁰ Tamtéž, s. 232.

třetí z typu příbuzenství uvažovaného v nejširším kontextu je též umělým příbuzenstvím, jehož základem je sňatek mezi jedinci. Spadají sem tyto příbuzenské úrovně: švagr, tchán, otčím apod.⁷⁷¹

K. Szende uvádí zajímavou informaci, že totiž prešovské testaments lze považovat za tzv. jednogenerační (v originále její práce „*one-generation wills*“). Fakt, že prešovští testátoři odkazují ponejvíce příbuzenstvu z téže generace, kontrastuje dle autorky s testaments bratislavskými a šoproňskými. Tento nepoměr je v případě Prešova autorkou vysvětlován vysokou mírou mortality a zároveň neolokalismu uvnitř prešovského regionu.⁷⁷²

Například dědické podíly v pozdně středověkých závětech pocházejících z Bratislavy jsou směřovány až do čtyř generací testátorovy rodiny, včetně generace jemu vlastní.⁷⁷³ Z hlediska komparace sledovaných jevů je vhodné se zmínit o podobnosti královských měst Jihlavy a Bratislavy z demografického hlediska, a sice počtu obyvatelstva. Pokud pro Jihlavu počítáme s odhadem zhruba 4600 – 7800 osob v roce 1600, Szende udává počet 5000 obyvatel v Bratislavě ve století 15.⁷⁷⁴

Jak zjistila K. Szende, několikanásobné sňatky jedinců mají za výsledek naprostý mezigenerační „chaos“ v konkrétních bratislavských rodinách („*mix-up of generations*“). Jako příklad udává možnou situaci rodičů, jejichž vnoučata jsou starší než vlastní děti těchto jedinců.⁷⁷⁵

Viděno v této souvislosti, jihlavské testaments se dají zařadit mezi „více-generační“. Dle studia jihlavských testamentů zasahoval transfer majetku vlastněný jednou rodinou dokonce až čtyři generace. Z tohoto úhlu pohledu jsou jihlavské testaments „čtyř-generační“, podobně jako výše zmíněné a citované pozdně středověké testaments bratislavské studované K. Szende. Jiná otázka je, kolik generací obsáhly odkazy, pokud shrneme údaje ze všech testamentů, tzn. využijeme soubor dat o všech rodinách. Promítnuto na časovou osu, máme možnost zachytit informace o převodu majetku celkem pro šest generací. Inspirací, kromě zmíněné K. Szende, k tomuto postupu výzkumu byla práce Kurta Lüschera a Ludwiga Liegleho, která využívá vynikajícího schématu transferu majetku a sociálních služeb mezi generacemi původně prezentovaného M. Kohli.⁷⁷⁶ Podobný způsob prezentace mezigeneračního transferu majetku a sociálních služeb poskytl též Andreas Hansert, ovšem předešle uvedenému schématu se nevyrovná.⁷⁷⁷

Šest generací, mezi nimiž probíhá v Jihlavě na přelomu 16.–17. století transfer majetku a služeb, lze přiblížit za pomoci schématu. Všechny generace zúčastněné v pozůstalostní praxi jsou směrem svrchu dolů očíslované. Nad úroveň generace, k níž patří testátor, se nachází dvě předchozí generace (rodiče a prarodiče). Naopak pod generací testátorů lze následují tři nadcházející generace, dětí, vnuků a pravníků.

---

⁷⁷¹ Plný výklad římského práva v otázce příbuzenství na tomto místě nemůže být předpokládán. Odkazují např. na práci Jaromír KINCL – Valentin URFUS, *Římské právo*, Praha 1990, s. 100–104.

⁷⁷² K. SZENDE, *Gyermekek*. Webový odkaz na závěry právě zmíněné studie v anglickém jazyce: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/cgi-bin/getdoc.cgi?05HUAAAA00591512>.

⁷⁷³ K. SZENDE, *From Mother*, s. 214.

⁷⁷⁴ Tamtéž, s. 212. J. MAREK, *Společenská struktura*, s. 31.

⁷⁷⁵ K. SZENDE, *From Mother*, s. 214.

⁷⁷⁶ K. LÜSCHER – L. LIEGLE, *Generationenbeziehungen*, s. 142.

⁷⁷⁷ Andreas HANSERT, *Die Erbschaft im Kontext familiärer Generationenbeziehungen*, in: F. Lettke (Hg.), *Erben und Vererben. Gestaltung und Regulation von Generationenbeziehungen*, Konstanz 2003, s. 143–156.

	1. generace	prarodiče
	2. generace	rodiče
TESTÁTOR →	3. generace	testátor
	4. generace	děti
	5. generace	vnuci
	6. generace	pravnucci

Tab. č. 11: Generační schéma – transfer majetku mezi generacemi (Jihlava, 1578-1624)

Analýza mezigeneračního chování na příkladě transferu majetku a služeb mezi jihlavskými testátory a jejich příbuznými byla zacílena na analýzu příbuzenských vztahů spadajících do příbuzenství kognátského. Příbuzenství umělá, agnátské příbuzenství a švagrovství, nebyla do analýzy zahrnuta, ač i k němu se souhrnně vyjadřuji k závěru této kapitoly. Nicméně pro statisticky koncipovaný výzkum nebyla tato dvě z podstaty umělá příbuzenství vhodnými kandidáty. U agnátského příbuzenství tomu tak je z důvodu zcela specifické podstaty těchto „příbuzenských“ vztahů a vznikajících postavení závislých na existenci muže v rodině. Studium agnátského příbuzenství dle mě ostatně spadá mnohem spíše do oblasti takových směrů výzkumu, které se postavením ženy a dítěte v tradiční společnosti zabývají soustavněji a komplexněji v kontextu dobového diskursu. Těm je věnována pozornost na jiných místech předložené studie. Švagrovství jako jedno ze tří hlavních příbuzenských vymezení římského práva je v naší sondě založené na statistickém zpracování vzorku testamentů opomenuto z jiného hlediska. Vzhledem k velikosti vzorku závětí, který byl hodnocen prostřednictvím postupů využívaných statistikou, nebyl tento typ prozatím do sondy zahrnut. Je s ním samozřejmě počítáno v rámci výzkumu plánovaného do budoucna.

Jak již bylo řečeno, přísně statisticky byl sledován okruh testátorem obdarovaných jedinců, kteří spadají do příbuzenství kognátského. Jedná se o všechny příbuzné testátora z přímé linie, descendentů i ascendentů testátora. Linie pobočná byla v sondě zastoupena se zřetelem k sourozencům testátora a jejich podělení. Pozornost upřená k podílům odkazovaným sourozencům testátora je odůvodněna dvěma momenty. Jednak se jedná o nejbližší testátorovi příbuzné, kteří nepocházejí z přímé linie. A za druhé je totožnost sourozenců a úroveň příbuzenského vztahu s testátorem plně odhalitelná vzhledem k lingvistickým limitům v případě raně novověkých německy psaných textů.

Všechny další příbuzenské stupně náležející do pobočné linie (např. synovci, neteře, bratrance, sestřenice, strýcové, tety atd.) v sondě nebyly zohledněny vzhledem k jejich nejednoznačnému pojmenování v rámci německy psaných testamentů. Tyto limity se týkají především odkazů jedincům uvedených pod výrazy *vetter* a *muemen*, označující vzdálenější mužské a ženské příbuzné. Z naprosté většiny šlo v případě jihlavských posledních vůlí o synovce a neteře, méně o strýce a tety. Domnívám se, že i vymezení příbuzenského okruhu testátora daného přímou linií, je za předpokladu téměř tisíce zkoumaných závětí velkoryse pojatým cílem.

Příbuzenská úroveň odpovídající synovcům a neteřím testátora by mohla být vzhledem k větší jistotě, díky které můžeme stanovit jejich totožnost v souvislosti s lingvistickými limity, částečně zařazena do sondy. V některých testamentech je postavení synovců a neteří testátora určeno opisem, mluví se o nich jako o dětech sourozenců. Zbývající testamenty zahrnují synovce a neteře pod pojmy *vetter* a *muemen*, které však nejsou výhradním pojmenováním pouze pro tuto příbuzenskou úroveň. Lingvistické limity proto přece jen situaci podílů synovcům a neteřím znepřehledňují a zkreslují a tato příbuzenská úroveň nemohla být prioritně a systematicky sledována v statisticky založené analýze.

Nyní již k rozčlenění jedinců, jimž je odkazováno, pokud pomineme příbuzenskou úroveň odpovídající vztahu „testátor – podělená osoba“ a zaměříme se na rozvrstvení generační. Výsledkem bude sonda do mezigeneračních vztahů, které hrály hlavní roli v pozůstalostních vyrovnáních probíhajících v Jihlavě v rozmezí téměř celého půlstoletí raného novověku (přesně 47 let).⁷⁷⁸

Můžeme se ptát, zda lze vysledovat určité zákonitosti, kterými se řídil přesun majetku do jednotlivých generací. Jinými slovy, jakého objemu majetkových transferů po smrti testátora se týkalo směřování jmění do každé jednotlivé generace? Pokud například testátor odkazoval i svým (pra)vnučatům, jednalo se o jedinou generaci přímé linie vystupující v jeho závěti jako příjemci odkazu? Kam byl směřován majetek bezdětných párů na rozdíl od manželů zaopatřujících své děti? A jakou roli hráli v příbuzenském systému sourozenci testátorů, jejichž existence či neexistence je z pramenů jednoznačně stanovitelná, na rozdíl od vzdálenějších příbuzných? Tímto způsobem se můžeme dozvědět některé z okolností, jež byly přítomny v životě jednotlivých rodinných členů, i jakou roli v životě užší rodiny hrály příbuzenské vztahy.

Východiskem je zhotovení přehledu variant, jež dle textu testamentů mohly nastat při přesunu dědictví do generací přímé linie. Pobočná linie je v sondě zastoupena pouze sourozenci testátorů. Převody dědictví do rukou ostatních příbuzných z pobočné linie nebyli (a nemohli být) reflektováni. Na takto vymezeném základě bylo nalezeno celkem 28 možných variant převodů, které souhrnně zobrazuje přehledná tabulka č 12.⁷⁷⁹

---

⁷⁷⁸ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 533 – Kniha testamentů 1544–1578, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682.

⁷⁷⁹ Další dvě varianty zobrazené v tabulce nenašly žádnou odezvu mezi testamentárními záznamy (III 3 a; IV 1 a). Podobně lze teoreticky vyčíslit ještě další a další variace, které se ale v praxi nepotvrdily (z matematického hlediska se jedná o permutace).

Každá z variant je jednak vyznačena graficky (zvýrazněná pole odpovídající generaci, do níž bylo kšaftováno) a dále číselným údajem v procentech. Tento údaj značí podíl testamentů z celého vzorku, kterému odpovídá konkrétní graficky znázorněná varianta mezigeneračního převodu majetku v rámci přímé linie (a mezi sourozenci testátora). Právě tato kvantitativní vyjádření jsou nejcennějším výsledkem studie. Znamená to, že celkový počet 968 testamentů představuje sumu 100% jako objem všech prováděných testamentárních řízení na přelomu 16.–17. století. Samozřejmě za předpokladu, že sledujeme „chování generací“ uvnitř pouze přímé příbuzenské linie testátora, ve spojitosti s výskytem testátorových sourozenců jako dědiců. Tato suma 100% je nejdříve dělena na pět dílů (pravý sloupec tabulky), které představují četnost pěti základních způsobů dělení majetku zohledňujícího výběr generací.

Pět procentuálních vyjádření, dávajících dohromady sumu 100%, odpovídá pěti specifikacím směru odkazu (levý sloupec tabulky: I – V) do jednotlivých generací. Jedná se zaprvé o odkazy směřující dovnitř testátorovy generace, samozřejmě nevyklučující odkazy do pobočné linie, špitálu, školám apod. Jistotou je u nich ale to, že z přímé linie testátora se tyto majetkové převody nedotknou již žádné jiné generace. Další tři specifikace směru odkazů mají společný znak majetkového transferu v tom, že vždy překračují hranici testátorovy generace. Zato se tyto odkazy stále dotýkají přímé příbuzenské linie. Zahrnuti jsou v nich i odkazy do testátorovy generace, které se ale vyskytují ve spojitosti s odkazy do dalších generací přímé linie. Tzn. specifikace směru odkazu označené jako „II – IV“ představuje jednak směr „dolů“ (descendenti), „nahoru“ (ascendenti) či transfer majetku v obou směrech zároveň (descendenti i ascendenti). Poslední specifikace směru transferu (V) je charakterizována majetkovým přesunem mimo přímou příbuzenskou linii. Každé z právě zmíněných pěti základních dělení se rozpadá do jednotlivých variant s uvedeným konkrétním procentuálně vyjádřených podílů výskytu, jak již bylo řečeno.

Nepatrné odchylky číselných údajů od reálu mohou být způsobeny zaokrouhlováním dílčích výpočtů. Toto zaokrouhlování je ovšem nutné z důvodu zpřehlednění velice složité a komplikované situace, která nastává, pokud chceme pozůstalostní řízení vedené na základě téměř 1000 testamentů zohlednit z hlediska mezigeneračních transferů v rámci přímé linie (a částečně též pobočné).

Konkrétní variantu je možno jednoduše pojmenovat takovým způsobem, kdy je nejprve uvedena římská číslice v rozsahu I–V. A dále následuje označení konkrétní varianty v podobě arabské číslice a písmena. Tyto dvojice se pro každou z pěti hlavních řad označených I–V opakují (tzn. např. III 1 a–IV 1 a; II 2 b–III 2 b apod.), alespoň pokud lze ke dvojicím jednotlivé varianty v testamentech nalézt. Označení variant zakončených písmenem „b“ (na rozdíl od „a“) přísluší takovým případům, kdy bylo zároveň kšaftováno alespoň jednomu z testátorových sourozenců (tzn. jedná se o odkazy do testátorovy generace). Pro názornost je ještě v grafickém vyjádření každé varianty zobrazeno „S“ (způsob dědického vypořádání zahrnujícího sourozence testátora) či „S“ (způsob dědického vypořádání zahrnujícího sourozence testátora). V každém případě platí, že (ne)zvýraznění jednotlivých polí odpovídá pouze generacím přímé příbuzenské linie. „S“ tak může figurovat i v nevyplněném poli.

Všimněme si nejdříve pěti základních specifikací vzhledem ke směru transferu majetku. Jednoznačně největší objem majetkových převodů, které se uskutečňují v Jihlavě na přelomu 16.–17. století, náleží „specifikaci II“, tj. majetkovým přesunům ve směru od testátorovy generace „dolů“. Jedná se tedy o generace testátorových descendantů (dětí, vnuků, pravníků), rovněž mezi těmito případy nacházíme i odkazy do téže generace, v níž žije sám testátor. Skupina téměř 60% (58,37%) všech majetkových transferů zachycených v textech testamentů se vyznačuje ještě jedním prvenstvím. Ze všech dědických vyrovnání deklarovaných testamenty se odehrává v největším počtu variant (14). Oboje prvenství jsou dle mého mínění logickým vyústěním okolností a působících příčin, za kterých kšaftovala většina testátorů. Tento jev souhlasí s obecně tvrzeným přesvědčením, že většina testátorů – mužů tvoří své poslední vůle již jako ženatí. U žen jde zase z většiny o vdovy. U většiny mužů i žen tak můžeme předpokládat výskyt descendantů v různých generacích následujících po testátorově vlastní. Tak je také vysvětleno množství variant, v nichž se tyto transfery orientované generačně směrem „dolů“ odehrávají (př. podělení vnoučat namísto vlastních dětí např. z důvodu jejich časně smrti – varianty II 7a, II 7 b). Obecně by zhruba 60ti procentní zastoupení transferů, jež jsou směřovány do mladších generací, odpovídalo i jednomu ze základních cílů sledovaných testátory. A sice snaze po co nejlepším finančním zajištění nedospělých, malých či dokonce ještě nenarozených dětí, a dále vnuků a pravníků. Otázka zajištění dalšího snesitelného žití nesamostatným dětem získávala na vážnosti především v dobách starého demografického režimu.

Zhruba na stejné úrovni, pokud jde o četnost výskytu, zůstávají dvě rozdělení, a sice „specifikace směru I a V“. Obě přesahují hranici 16% ze všech majetkových transferů. V případě mírně většího zastoupení specifikace směru V (16,42%) se jedná o dědická řízení, která se nedotknou žádné z generací přímé příbuzenské linie testátora (!). Opravdu neznatelně pozadu zůstává za tímto způsobem dědického řízení specifikace směru odkazu I (16,32%). Tzn. dalších zhruba 16% majetkových transferů založených na textech testamentů se opět nebude týkat většiny příbuzných přímé linie. Jedinou výjimkou bude v rámci přímé linie pouze generace, do níž patří sám testátor (manželští partneři testátorů).

U obou podílů čítajících o něco málo více než 16% nejde o zanedbatelné případy, protože zbylé dvě specifikace směru již zasahují dohromady přibližně 9% všech přesunů dědického majetku v Jihlavě. Specifikace směru III, tedy majetkových přesunů směrem do starších generací (příp. i do generace testátora), zabírá 7,5% (7,44%) všech způsobů dědění poznatelných z testamentů. Tzn. zhruba 7,5% majetkových transferů se vůbec nedotkne generací potenciálních testátorových descendantů. A konečně pátá specifikace směru odkazu, která zaujímá nejmenší objem z dědických řízení, je IV. Pouze z 1,5% (1,45%) se budou odehrávat takové způsoby dědění, kdy budou testátoři příbuzným z přímé linie směřovat svůj majetek v obou směrech, tedy jak svým descendantům, tak ascendentům.

Potud rozlišení pěti základních směrů odkazu majetku do jednotlivých generací přímé linie. Ještě detailnější rozlišení dědických postupů z hlediska mezigeneračního transferu majetku je

k dispozici díky zobrazení 28 variant doložitelných prameny. Schéma, které je zachycuje, umožňuje získat jednoduchým způsobem odpovědi na poměrně složitě koncipované otázky. Za předem zvolených kritérií lze prostřednictvím zvýrazněných polí představujících odkazy do jednotlivých generací bez problémů vyhledat příslušné varianty. S jejich číselně vyjádřenými podíly z celku lze dále pracovat, a to i napříč pěti specifikacemi směru odkazů. Výše zmíněný podíl majetkových transakcí dotýkající se mimo jiné generace příslušející i testátorovi získáme např. jednoduše tím způsobem, že sečteme procentuální hodnoty odpovídající následujícím variantám: 7,34 (I 1 a) + 8,91 (I 1 b) + 32,29 (II 1 a) + 3,67 (II 1 b) + 3,77 (II 2 a) + 0,21 (II 2 b) + 0,63 (II 7 a) + 0,31 (II 7 b) + 0,54 (III 1 a) + 1,78 (III 1 b) + 0,84 (IV 1 b). Výsledná hodnota pohybující se kolem 60% (60,55%) koresponduje s výše zmíněným objemem majetkových převodů, která podle znění testamentů nemají opomenout generaci v přímé linii, do níž náleží i testátor.

Otázek náležejících k výzkumu příbuzenských vztahů v minulosti, kterou lze na podkladě schématu mezigeneračního transferu sudovat, je mnoho. Detailněji se zmíním o třech, která upoutají při pohledu na schéma na první pohled.

Výzkum příbuzenství historiky, sociology i antropology se v posledních desetiletích orientuje mimo jiné na studium kontaktů a vazeb zvláště mezi sourozenci.⁷⁸⁰ Proto bude zajímavé promítnout toto hledisko i na poměry panující uvnitř projednávaných pozůstalostních řízení v Jihlavě na přelomu 16.–17. století. Jak velký byl prostor, který byl z rozhodnutí každého jednotlivého testátora vymezen v otázce dědictví jeho sourozencům? Vše samozřejmě za předpokladu existence biologických a demografických limitů. Jinými slovy řečeno, to, že skupina testátorů například neodkazuje nic svým sourozencům či pouze malému počtu bratrů a sester, mohlo mít zcela přirozený důvod zvláště v období starého demografického režimu (častá smrt, menší počet dětí v rodinách atd.). Působících příčin muselo být jistě více (právní limity, počet vlastních nedospělých dětí, zůstavení památky, prevence sporů v širší rodině atd.), pravděpodobně se však v majetkových převodech odrazily i některé aspekty kvality vztahů mezi sourozenci a vůbec role sourozenců v životě jednotlivce.

Inspirací sociologickými a antropologickými postupy je motivována naše snaha přenést tyto kvantitativní ukazatele i na další momenty sourozeneckých vztahů v každodenním životě. Naše otázka by pak zněla: jak velký byl prostor, který byl z rozhodnutí každého jednotlivce ponechán jeho sourozencům? Jakou roli hrál fakt, že obyvatel města v raném novověku měl či neměl bratry či sestry? Nejen v měřítku kvantitativním (role sourozenců v životě jedince nepatrná či značná), ale i kvalitativním (existence sourozenců jako zátěž a břemeno nebo naopak jistota pomoci, vědomí sounáležitosti a kontinuity rodu). Zajímavé bude též sledovat proměnu projevů sourozeneckého vztahu v čase v závislosti na životním cyklu jednotlivce.

Předem budiž řečeno, že varianty, u nichž nenacházíme odkaz do generace náležející samotnému testátorovi, se nemusely týkat pouze testátorů vdovců a vdov. Malé procento z nich tvořily vdané ženy neodkazující manželovi z majetku vymíněného ve satební smlouvě nic. Pro zjednodušení

---

⁷⁸⁰ M. SEGALÉN, „*Sein Teil haben*“.

a snadnější pochopení vazeb budeme u variant charakterizovaných neexistencí odkazu do testátorovy generace uvádět, že se jedná z většiny o vdovce a vdovy. (Případný výskyt vdaných žen v takových případech je možný, ale již na něj nebudeme u jednotlivých variant zvláště oznamovat.)

Položme si základní otázku: za jakých okolností byla existence sourozenců natolik v centru pozornosti jedinců v okamžiku vzniku závětí, že byli tito bratři a sestry vybráni (možná vedle jiných osob a institucí) jako dědicové majetku? Pravděpodobnost kšaftování též vlastním sourozencům roste v situaci, kdy neexistují descendentí manželských párů (I 1; typicky bezdětné páry či páry, jež přežily své děti). Dále pokud ovdovělý jedinec přežije vlastní děti (či je z jiných důvodů nepodělí) a kšaftuje svým vnoučatům (II 5). S podobnou pravděpodobností odkazu též do rukou sourozenců můžeme počítat tehdy, když jedinec nekšaftuje do žádné z generací v přímé linii (V 1; př. mladí svobodní lidé, celoživotně nesezdaní jedinci, bezdětní vdovci/vdovy). Ještě výraznější zastoupení odkazů sourozencům je patrné v případech, kdy testátor zároveň poděluje své ascendenty (III 1–3). Vyjma případu, kdy kšaftuje svým prarodičům – tam je pravděpodobnost odkazu sourozencům menší (III 4). Zhruba stejně často lze očekávat přesun dědictví sourozencům v rámci takových testamentů, kdy testátor jinak kšaftuje v obou směrech z hlediska generačního, tzn. jak descendentům, tak ascendentům (IV 1–2). To platí v případě testátorů žijících ve vdovském, ale především v manželském stavu. Pokud totiž testátor žije v manželském stavu a odkazuje zároveň potomkům i předkům, pak s naprostou pravidelností poděluje i své sourozence (!).

A z druhé strany nás naopak zajímá, za jaké rodinné konstelace testátorovým sourozencům nebylo odkazováno, přestože lze jejich existenci předpokládat? Pramalou šanci na zisk dědictví z pobočné linie měl jedinec, jehož bratr či sestra pořizovali testament v době, kdy měli děti či vnoučata (II 1–4, 7). Tato šance se ještě více zmenšovala v případě, že testátorovy děti (tzn. synovci a neteře potenciálního příjemce) byly nedospělé a malé. Toto pravidlo platilo jak v případě, že žil testátor v manželském svazku, stejně jako v případě jeho vdovství. Výjimkou je zde situace testátora žijícího ve vdovském stavu (či vdané ženy bez odkazu partnera), který přežil vlastní děti (či je z jiných důvodů nepodělil) a kšaftoval svým vnoučatům (II 5). Rovněž testátoři odkazující z možných generací v přímé linii pouze svým prarodičům (a příp. i osobám vně přímé příbuzenské linie) obvykle nepodělují své sourozence (III 4).

Po seznámení se s (ne)pravděpodobností odkazu sourozencům příslušnou každé jednotlivé variantě se na tomto podkladě pokusíme o rekonstrukci životního cyklu jedince. Pomyslná křivka, která odpovídá odkazům sourozencům je na vysoké úrovni v momentě, kdy je testátor dosud mladý a svobodný. Poté, co se jedinec ožení, dochází k obratu. V tom okamžiku naprostá většina v manželství žijících testátorů nepoděluje své sourozence. Částí svého jmění tak podělují sourozence pouze někteří z jedinců, kteří zhotovují testament v manželském stavu. Prostřednictvím schématu lze jednoduše vytušit, kterých situací a rodinných konstelací se tento způsob dědění týkal prioritně, ač ne výhradně. Zaprvé se jednalo o bezdětné testátory manželského stavu, příp. těch manželů, jež všechny své děti přežily. Tito neodkazují již do žádné jiné generace v přímé linii, než do generace shodné s vlastní (tj.

svému partnerovi), zato podělují své sourozence. Poměr takových případů z celku je dosti značný: 8,78% všech prováděných majetkových přesunů (I 1 b). Druhou možností, kdy testátor žijící v manželském stavu nejčastěji kšaftuje i sourozencům jsou opět bezdětní jedinci (resp. ti, kdo všechny své děti přežili). Ovšem v rámci testamentárního řízení kšaftují i generaci svých ascendentů, tj. alespoň jednomu z rodičů. Jde však o nečetné případy (III 1 b; 1,76%). Třetí a poslední varianta podělení sourozenců, pokud testament zhotovuje jedinec žijící v manželství, se vyskytuje rovněž velice málo (IV 1 b; 0,83%). Jde o testátory, kteří mají jak své děti, tak alespoň jednoho z rodičů. A zároveň do obou těchto generací, následující i předchozí, kšaftují. Jde zároveň o nejčastější případ, kdy testátor žijící v manželství a odkazující dětem, odkazuje rovněž svým sourozencům.

Faktem tedy zůstává, že naprostá většina testátorů žijících v manželství svým sourozencům neodkazuje. Tento případ se týká plných 74% (74,23%) z nich. Z většiny se jedná o rodiny s dětmi a vnoučaty. Objem takových převodů zaujímá téměř polovinu všech probíhajících majetkových transferů v Jihlavě na přelomu 16.–17. století (44,94%).⁷⁸¹

Sourozenci byli podělováni samozřejmě i v případě, že testátor kšaftoval svému partnerovi a zároveň svým dětem a vnukům. Výskyt podílů kšaftovaných sourozencům je v takových případech skutečně nepatrný. Abychom si tuto skutečnost přiblížili, podívejme se blíže na variantu II 1, představující testátory, kteří odkazují partnerovi a dětem. Až 90% (89,74%) z nich svým sourozencům neodkazuje zhola nic (!).

Sourozenecké vztahy a kontakty se během života jedinců samozřejmě neodehrávaly pouze v rovině finančních vyrovnání a výpomoci. I na základě testamentů lze doložit, že tyto kontakty existovaly takřka po celý život jedince, ale přesunovaly se čím dál více do jiné úrovně. Pozitivně vystavěný sourozenecký vztah lze předpokládat u těch testamentů manželů/ek, vdovců a vdov, kteří ustanovují své sourozence svědky či poručníky svých kšaftů. Přesto, že těmto sourozencům nebylo kšaftováno. Elias Jacob například ustanovuje ve své závěti jako poručníky svého bratra a švagra. Ani jednomu z nich však nepředává dědický podíl.⁷⁸² Lorentz Haintz zase vystupuje v testamentu svého bratra Paula Haintze jako jeden z poručníků. Právo na drobný podíl z dědictví ale přiznává Paul svému bratrovi, stejně jako bratrovi dalšímu, až v případě, že Paulovy dvě děti umřou před dosažením dospělosti.⁷⁸³ Jihlavské testamenty dokládají, že zatímco mladý svobodný člověk podělí značnými odkazy většinu svých vlastních a velice často i nevlastních sourozenců, u staršího testátora (manžel/ka, vdovec, vdova) s vlastními dětmi a (pra)vnoučaty hraje sourozenec sice významnou roli v podobě svědka či poručníka kšaftu, avšak bez nároku na dědictví.

---

⁷⁸¹ V porovnání s tím připadá podíl 15,6% z celkových 968 kšaftů na testátory žijící v manželském svazku odkazující mimo jiné i svým sourozencům. A oproti předchozí situaci, z naprosté většiny jde o rodiny bez dětí.

⁷⁸² SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 435r–v (testament Eliase Jacoba).

⁷⁸³ Tamtéž, fol. 437r (testament Paula Haintze). Naopak štedře jsou obdarováni vlastní i nevlastní sourozenci v případě svobodných testátorů, jakým je např. Nicolaus Teuser. Ten kšaftuje z dědictví po otci a vlastní matce každému ze čtyř nevlastních sourozenců 10 kop grošů. Zbytek patří již jeho vlastním sourozencům. Tamtéž, fol. 256v (testament Nicolase Teusera).

Srovnáním této záměny rovin ve vztahu k osobě sourozence v průběhu života lze tedy vyvodit následující. Lze zde hovořit o jakési slábnoucí intenzitě sourozeneckých vztahů v průběhu životního cyklu jedinců. A to alespoň v rovině, která odpovídá charakteru majetkového transferu do širšího příbuzenstva v průběhu jednotlivých částí životního cyklu. S postupem času, jak jsme zjistili, slábnoucí snahy jedinců o finanční výpomoc svým sourozencům v podobě dědictví. Aktivní zásahy do hmotných poměrů bratrů a sester v podobě kšaftovaných dědických podílů se výrazně omezovaly na období charakterizovaná mladším věkem a dosud svobodným stavem.

Další etapy života většiny jedinců (manželství, vdovství) byly pravděpodobně spojeny s vytrácejícím se zřetelem k hmotnému zajištění sourozenců a k otázce jejich životní úrovně. Pozornost obrácená k pobočné linii příbuzenstva se již nikdy nevyrovnala té, jaká existovala na začátku dospělého života jedinců. Výjimkou byly některé bezdětné rodiny či jedinci. Existence potomků vyžadujících dostatečné finanční zajištění hrála v tomto ohledu výraznou roli. Mimo jiné, rostoucí propast mezi jakýmsi „vědomím o sourozenectví“ či „společným postupem“ sourozenců jsou vzájemné spory mezi bratry a sestrami. Ty narůstají rovněž adekvátně s věkem jedinců.

Všimněme si nyní jiné dílčí oblasti studovaného mezigeneračního chování v otázce dědění, a sice vztahu ke starším generacím a stáří obecně. Jak již bylo výše řečeno, variant, kdy testátoři kšaftují příbuzným z přímé linie v obou směrech (descendentům i ascendentům) není mnoho. Velice nízké zastoupení této specifikace směru odkazu (1,5%, přesně 1,45%) není podle mého názoru zapříčiněno neexistencí žijících ascendentů, ale spíše pozorností testátorů upřenou k zajištění svých potomků do budoucnosti. Doklad o dosud žijících předcích máme k dispozici díky několika testamentům, v nichž sice ascendenté vystupují, ale nikoli jako příjemci odkazů. Je zde patrná orientace k otázce péče a výchovy dětí či usnadnění založení nových sňatků a domácností, což se týká vždy spíše generací mladších. Zjednodušeně lze říci, že budoucnost mladších generací v přímé linii byla v centru pozornosti testátorů více než budoucnost generací předchozích.

Tento fakt by odpovídal závěrům především zahraniční literatury, které se týkají problematiky vztahu ke stáří v raném novověku. Jedná se o důležitý moment v rámci studia mezigeneračního chování v minulosti, vyjádřený vztahem jedinec – (pra)rodiče. R. van Dülmen tvrdí, že neúcta ke stáří byla nahrazena pozitivnějším vztahem ke stáří až po třicetileté válce a především ve století 18. v souvislosti s osvětenstvím.⁷⁸⁴ Na základě studia testamentů by toto tvrzení korespondovalo s hojným výskytem případů vyděděných dětí, resp. odkazů velice nízkých částek ve srovnání se sourozenci podděleného dítěte. Takovéto jednání testátorů je obvykle podkládáno tvrzením o neuctivém chování dětí k rodičům a často také nedostatečnou péčí o nemocné rodiče.⁷⁸⁵ Na druhou stranu se zhruba ve stejném počtu vyskytují případy, kdy testátoři podělují vybrané děti dědickým podílem se značným finančním navýšením právě jako odměnu za jim poskytovanou pomoc v nemoci apod. Odkazy

⁷⁸⁴ Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. I. *Dům a jeho lidé*, Praha 1999, s. 207–208. K postavení starých osob především v rolnických rodinách viz např. V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská*, s. 435an.

⁷⁸⁵ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 473r (testament Cathariny Langhoferin).

ascendentům jsou zase často v kladném slova smyslu motivovány prokázanou péčí rodičů a výchovou v dětských letech. Zvláště v případě, že se jedná o závěti svobodných jedinců, uvádějící osoby svých (pra)rodičů adjektivem „milý/á“. Například Daniel Jacobauer, pozůstalý syn po Mathiasovi Jacobauerovi, kšaftuje ze svého otcovského dědictví pouhých 10 kop grošů svému bratrovi Valtanovi. Zbytek, jak píše, odevzdává své „milé matce“ Ursule, která jej vychovala a pilně při škole držela.⁷⁸⁶

Domnívám se tedy, že na základě studia testamentů lze obecně rozšířenou a vědomě prokazovanou neúctou ke stáří v raném novověku doložit jen stěží. A pokud je skutečně badateli potvrzena na základě studia jiných pramenů jako existující, pak alespoň pro případ jihlavských testamentů nenachází tato hypotéza odezvu. Je zajímavé, že podobně nejednoznačně vyznívá tato problematika i v případě studia chronologicky a geograficky nám vzdáleného prostředí starého Řecka.⁷⁸⁷ J. N. Corvisier poukázal na kontrast ve vnímání stáří, jak je prezentováno na jedné straně v dílech Homéra a Hesioda (postavy vážených starců požívajících všeobecnou úctu) a na straně druhé v klasické řecké literatuře – zvláště v komediích (odpudivě, posměšně či politováníhodně vyhlížející postavy starců).⁷⁸⁸ S jistotou lze v případě jihlavských testamentů hovořit o preferenci mladších generací svázaných s jedincem příbuzenským poutem před zvýhodněním generací starších. Lze předpokládat, že vyčlenění stárnoucích, nemohoucích či nemocných osob ze samotného centra pozornosti jedince nebyl v tomto ohledu definován pocíťovanou neúctou a odmítáním stáří, ale spíše životními podmínkami starého demografického režimu, kdy přežití mladších generací a nekomplikované zakládání nových domácností zdaleka nebyly samozřejmostí.

Dülmen zmiňuje také jiný důležitý moment, který se dotýkal mezigeneračního chování jedinců. Jde o moment předání hospodářství či domu z vlastnictví staré generace generaci nastupující. Tato okolnost se leckdy neobešla bez sporů a konfliktů, zvláště když starší generace oddalovala okamžik předání a mohla tak nepřímo zabraňovat vzniku nových domácností mladých lidí. V této souvislosti hovoří Dülmen o „výměně rolí“ v domě.⁷⁸⁹ Autor však v zápětí dodává, že ke sporným momentům se v městském (řemeslnickém) prostředí, na rozdíl od venkovského, v této souvislosti docházelo méně. Dokládá to charakterem řemeslnické práce a též dobou učení se řemeslu, kdy se mnozí z měšťanských synů přiřazení do řemeslnických dílen, jež při svých vandrech navštívili. Tím pádem, tvrdí Dülmen, nebylo předávání řemeslnické živnosti v městském prostředí tak pevně vázáno

---

⁷⁸⁶ „... Darnach das ubrige schaff ich alles miteinander meiner lieben mutter Ursula, nachdem sie mich ertzogen und vleissig zu der schul gehalten hat.“ Tamtéž, fol. 71r–v (testament Daniela Jacobauera, pozůstalého syna po Mathiasovi Jacobauerovi). Podobně Hans Tauber, syn Mertha Taubera, si dle textu své závěti přeje, aby bylo každému z jeho osmi nejbližších pokrevních příbuzných vyplaceno deset kop grošů. Stejnou sumu má dostat i každý ze dvou poručníků. Vyjma peněz určených na pohřeb jinak vše ostatní patří jeho „milé matce“, protože jej pilně od mladosti vychovala. Tamtéž, fol. 255r (testament Hanse Taubera, syna Mertha Taubera).

⁷⁸⁷ Za upozornění na tuto skutečnost děkuji prof. E. Maurovi.

⁷⁸⁸ P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR – K. STLOUKAL, *Dětství*, s. 45. Originál francouzské práce viz pod názvem: Jean-Nicolas CORVISIER, *La vieillesse en Grèce ancienne d'Homère à l'époque hellénistique*, ADH 1985, s. 53-70.

⁷⁸⁹ R. VAN DÜLMEN, *Kultura*, I, s. 208-209. K postavení starých osob především v rolnických rodinách viz např. V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská*, s. 435an; A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 274–303; J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 339–356.

na osobu nejstaršího syna. „Proto v řemeslnickém prostředí nedocházelo k typickým generačním konfliktům, což umožňovalo vytvoření lepšího vztahu ke stáří.“⁷⁹⁰

Předstih městského prostředí v kladném vnímání stáří oproti venkovským regionům dokládá Dülmen i v jiných ohledech. Výkon řemesla v městském prostředí vyžadoval především manuální zručnost, kdežto fyzická zdatnost byla požadována především v zemědělství ve venkovském prostředí. Proto zde nemusel být přítomen tak silný tlak na opatření nové mladé síly. Řemeslník mohl vykonávat svoji práci téměř do své smrti, instituce výměnku se ostatně v městském prostředí dle Dülmena ani nerozvinula.⁷⁹¹

Druhou důležitou skutečností příhodnou pro utváření kladného vztahu ke stáří byla podle Dülmena v případě měst existence špitálů a cechovní podpora řemeslníků. Ženy a vdovy po řemeslnících měly rozličnější možnosti obživy. Z variant jmenovaných Dülmenem je pro případ Jihlavy nejdůležitější předení. Sociální pojištění vdov a sirotek a jejich finanční podpora ve své nejranější podobě se začaly podle Dülmena rozvíjet mezi úřednictvem a církevními hodnostáři. Podobně též v hornickém prostředí, kde zvýšené riziko úrazu a smrti podnítilo vznik tzv. horních bratrstev strádajících finance do hornické pokladny.⁷⁹²

---

⁷⁹⁰ Tamtéž, s. 212.

⁷⁹¹ Tamtéž, s. 211–212. Otázku výměnku v prostředí českého vesnického obyvatelstva v 18. a v první polovině 19. století řeší např. Alice Velková: TÁŽ, *Krutá vrchnost*, s. 274–303. Nověji ke studiu výměnku také Josef Grulich: TÝŽ, *Populační vývoj*, s. 339–356.

⁷⁹² Tamtéž, s. 212–213.

XI. Sociotopografie

XI. 1 Sociotopografie jako badatelské téma evropské (a české) historiografie

„Toto téma vyplňuje široké spektrum, které zasahuje od čistě historicko-demografických otázek, kde stojí v popředí statistické řady, až po výzkum sociálně- a ekonomicko-dějinných aspektů veškerého obyvatelstva města nebo vesnice.“⁷⁹³ „Sociální topografie, ve svém historickém rozměru, je obor studia, který spojuje historický výzkum s problémy charakteristické pro sociologii a geografii osídlení.“⁷⁹⁴

Kapitola není uvedena citacemi dvou autorů věnujících se sociotopografii pozdně středověkých či raně novověkých měst náhodně. Tyto citace totiž výstižně dokládají rozsah otázek, které mohou být kladeny pramenům přednostně statistického charakteru, a jež zároveň v tomto směru výzkumu vyžadují své doplnění v podobě kvalitativně vystavených dat.

První citace pochází ze zdařilé práce o obyvatelstvu a sociotopografii města Freiburgu im Breisgau (Bádensko-Württembersko) v 17.–18. století, jež napsala M. Reiling. Charakterizovala tak nový impuls z konce 80. let 20. století působící v oblasti sociálních dějin. Sama na tento směr bádání navázala; její přístup je v mnohém dodnes inspirativní. Další z citovaných myšlenek patří naopak polskému badateli, kterým je J. Wiesiołowski, jež ke studiu sociální topografie přispěl nemenší měrou. Jeho práce o sociotopografii Poznaně v 15. století je také v českém prostředí známější. Původ zmíněných dvou autorů nám zároveň předurčuje a představuje dvě země, Německo a Polsko, v nichž našlo studium sociální topografie své zázemí a má zde již určitou tradici.

V Německu je studium koncentrováno především na období konce raného novověku (17.–18. století), kdežto polské výzkumy jsou orientovány zejména na období pozdního středověku. Pokud jde o další z německých projektů, F. Braun například provedl sociotopografickou analýzu menšího německého města Mölln (Šlesvicko-Holštýnsko) v období 17.–18. století.⁷⁹⁵ Sociotopografií německého Stralsundu na počátku 18. století se zase zabývá Gyula Pápay, včetně komplexnějšího metodologického rozboru tématu. V rámci stejného projektu se spolu S. Krollem věnoval též multimediálními možnostem při zabezpečení výzkumů v rámci humanitních věd.⁷⁹⁶ Využitelnosti

---

⁷⁹³ Martina REILING, *Bevölkerung und Sozialtopographie Freiburgs i. Br. im 17. und 18. Jahrhundert*, Freiburg 1989, s. 7.

⁷⁹⁴ Jacek WIESIOŁOWSKI, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Poznań 1982, s. 278.

⁷⁹⁵ Frank BRAUN, *Hausbau in Mölln im 17. und 18. Jahrhundert. Zusammenhänge zwischen Baubestand, Wirtschaftsstruktur und Sozialtopographie einer norddeutschen Kleinstadt*, Neumünster 1994.

⁷⁹⁶ Gyula PÁPAY, *Neue Perspektiven für die stadtgeschichtliche Forschung beim Einsatz raumbezogener historischer Stadtinformationssysteme am Beispiel des Informationssystems „Sozialtopographie Stralsunds 1706/07“*, in: W. Buchholz – S. Kroll (Hgg.), *Quantität und Struktur. Festschrift für Kersten Krüger zum 60. Geburtstag*, Rostock 1999, s. 301–322; Stefan KROLL – Gyula PÁPAY, *Die Anwendung der multimedialen GIS-Technologie auf die Geschichtswissenschaft am Beispiel der Sozialtopographie Stralsunds 1706/07*, in: I. Asmus – H. T. Porada – D. Schleinert (Hgg.), *Geographische und historische Beiträge zur Landeskunde Pommerns: Festschrift für Eginhard Wegner zum 80. Geburtstag*, Schwerin 1998, s. 189–194.

výpočetní techniky v případě historické sociotopografie se zabýval v Německu též J. Nemitz.⁷⁹⁷ Posledním velkým projektem v problematice sociotopografie je kniha z roku 2005 „*Die Sozialstruktur und Sozialtopographie vorindustrieller Städte*“ tvořící soubor příspěvků z workshopu na Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, editovaných M. Meinhardtem a A. Ranftem. Zde jsou sociotopografii věnovány především statě tří autorů, jimiž jsou D. Denecke, K. Igel, M. Lücke.⁷⁹⁸ Z poslední doby též pochází práce K. Lindenau o držitelích práвовárečných domů ve Zhořelci v pozdním středověku a raném novověku. Jednu kapitolu své studie věnovala analýze práвовárečného měšťanstva z hlediska sociotopografie, navíc s využitím testamentů. Příložená mapa dokonce ukazuje, kolik posledních vůlí z období let 1500–1675 se váže k jednotlivým práвовárečným domům, resp. jejich vlastníkům.⁷⁹⁹

J. Wiesiołowski byl v Polsku následován dalšími historiky pokračujícími v započatém výzkumu měst z hlediska sociální topografie. M. Goliński se například od 90. let 20. století věnuje sociotopografii Vratislavi a Svídnice v pozdním středověku.⁸⁰⁰ Právě k sociální topografii posledně jmenovaného města byly věnovány dva díly nedávno publikované práce. Z podobného úhlu pohledu byly studovány dějiny města Elblągu ve středověku, za což vděčíme Romanu Czajovi.⁸⁰¹

Vedle německých a polských prací uveďme alespoň jeden příklad z prostředí anglického. Je jím nepublikovaná disertační práce K. J. Dauteuille z roku 2005, zkoumající vzorek 914 testamentů z anglického města Norwich v období 1371-1500 se zaměřením na hmotné vybavení domácností a sociální síť. Součástí její práce je rovněž analýza rozložení/rozmístění testátorů v geografickém prostoru anglického města Norwich 1371-1500, presentováno mj. v podobě podrobné mapy.⁸⁰²

Ač se jedná o relativně mladý směr historického bádání, v zahraničí si již našel stabilní zázemí pro rozvoj. Pokud jde stav takto zaměřeného bádání v naší zemi, můžeme zaznamenat pouze dílčí pasáže v některých z publikovaných prioritně jinak zaměřených prací. Systematický výzkum sociotopografie českých měst dosud proveden nebyl, ač například počátky kritického místopisného studia u nás spadají již do druhé poloviny 19. století. Václav Vladivoj Tomek dal tehdy vzniknout

---

⁷⁹⁷ Jürgen NEMITZ, *Die historische Analyse städtischer Wohn- und Gewerbelagen: die Auswertung sozialtopographischer Quellen*, St. Katharinen 1989.

⁷⁹⁸ Matthias MEINHARDT – Andreas RANFT (Hgg.), *Die Sozialstruktur und Sozialtopographie vorindustrieller Städte*, Berlin 2005. Zde viz studie: Dietrich DENECKE, *Soziale Strukturen im städtischen Raum: Entwicklung und Stand der sozialtopographischen Stadtgeschichtsforschung*, tamtéž, s. 123–138; Karsten IGEL, *Zur Sozialtopographie Greifswalds um 1400. Der Greifswalder liber hereditatum (1351–1452)*, tamtéž, s. 227–246; Monika LÜCKE, *Versuch einer Vermögenstopographie für die Stadt Wittenberg in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, tamtéž, s. 247–262.

⁷⁹⁹ Katja LINDENAU, *Brauen und herrschen. Die Görlitzer Braubürger als städtische Elite in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Leipzig 2007, s. 73an (zvláště mapa/obr. č. 8).

⁸⁰⁰ Mateusz GOLIŃSKI, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia: (przestrzeń – podatnicy – rzemiosło)*, Wrocław, 1997; TÝŽ, *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy*, Díl 1 a 2, Wrocław, 2000 a 2003; TÝŽ, *Socjotopografia dużego miasta a źródła podatkowe: Wybrane problemy na przykładzie Wrocławia i Świdnicy w XIV–XV wieku*, *Kwartalnik historii kultury materialnej* 43, 1995, s. 43–54.

⁸⁰¹ Roman CZAJA, *Socjotopografia miasta Elbląga w średniowieczu*, Toruń, 1992. Další z polských výzkumů jsou zaměřeny na 19. a 20. století.

⁸⁰² Karine J. DAUTEUILLE, *Household materials and social networks in Norwich 1371-1500: a study of testamentary evidence*, nepublikovaná disertační práce, University of Cambridge, Cambridge 2005, s. 57-59. Za upozornění na tuto práci děkuji prof. R. Smithovi.

pražskému místopisu, na což na počátku 20. století dále navázal Josef Teige.⁸⁰³ Místopis města Brna byl publikován v průběhu 60. let 20. století Oldřichem Vičarem.⁸⁰⁴

Problematika sociotopografie je alespoň v hrubých rysech součástí některých domácích prací různého zaměření, je v nich ovšem studována především po linii kvalitativně vyjádřených informací většinou postrádajících oporu v číselných údajích, vyjma analýz historicko-demografických. Přesto jim všem vděčíme za základní sumu poznatků, jež má co činit s otázkou sociotopografie. Je zde vedena řeč v první řadě především o studiích historicko-demograficky zaměřených, dále může být nahlédnuto do prací stavebně-technického směru, podávajících obraz růstu a proměn městské urbanizace. Do třetice jde o některé z prací, jež se zabývají sociálně-hospodářskými dějinami jednotlivých měst. Konkrétně se v načrtnutých souvislostech jedná především o otázku přeplněnosti měst v 19. století v souvislosti s rozvíjející se průmyslovou výrobou a růstem dělnických čtvrtí, mající důsledky demografické i sociální. U některých lokalit raného novověku je tato záležitost také zmiňována ne náhodou v souvislosti s hospodářským vzestupem měst. Rozmach jihlavského soukenictví v 16. století následuje ohromný nárůst populace živící se textilní výrobou v tomto městě, především podružské vrstvy.⁸⁰⁵

František Hoffmann v knize *České město ve středověku* ostatně sám upozorňuje na slabší postavení problematiky sociotopografie v domácích výzkumech. Kromě rámcového vymezení tématu zde vyzdvihuje významné postavení takových rozborů v rámci historiografie orientované především na dějiny měst.⁸⁰⁶ Více než solidní podklad pro takové studium podal v podobě nedávno vydaného díla *Místopis Jihlavy v první polovině 15. století* (viz dále). V souvislosti s testamentární problematikou se okrajově otázkou určení bydlišť kolínských testátorů, v rámci své diplomové práce zabýval Roman Kolek.⁸⁰⁷ Částečně zde byla zařazena i do kontextu sociálních vztahů a skutečností, a to vyměřením podílů testátorů žijících ve vnitřním městě a na předměstích, což dokládají i publikované grafy a tabulka. Autor se zmiňuje též o testátorech v podružském postavení. Z našich autorů se dále problematikou sociální topografie měst především pro období středověku nověji věnuje Martin Nodl.⁸⁰⁸

---

⁸⁰³ Václav V. TOMEK, *Základy starého místopisu pražského*, Praha 1855–1872; Josef Teige, *Základy starého místopisu pražského: (1437-1620). I – III*, Praha 1910–1921.

⁸⁰⁴ Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století (Prostor uvnitř městských hradeb)*, Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 242–283; TÝŽ, *Místopis Brna v polovici 14. století (Předměstí)*, Brno v minulosti a dnes 8, 1966, s. 226–273.

⁸⁰⁵ J. MAREK, *Společenská struktura*, s. 33, 35, 41, 93, 96.

⁸⁰⁶ František HOFFMANN, *České město ve středověku: život a dědictví*, Praha 1992, s. 221–222.

⁸⁰⁷ R. KOLEK, *Kolínské testamentsy*, s. 154–155.

⁸⁰⁸ Martin NODL, *Polský koncept studia sociální topografie středověkého města*, MA (1999), 2001, s. 305–311.

XI. 2 Podmínky, možnosti a limity sociotopografické analýzy na základě studia jihlavských testamentů

Nezbytným předpokladem pro sociálně-topografickou analýzu města je jeho místopis, zpracovaný z pochopitelných důvodů k úzce vymezenému časovému rozmezí v dějinách města. Protože místopis není pro Jihlavu 16. století dosud k dispozici, byla mi neocenitelnou pomůckou nedávno vydaná práce Františka Hoffmanna *Místopis Jihlavy v první polovině 15. století*.⁸⁰⁹ Zjištěná suma údajů dovolila Hoffmannovu práci završit obrazem středověkého půdorysu města Jihlavy s vyznačenou lokalizací jednotlivých domů a četných podrobností. Vytvořený obraz půdorysu je díky relativní neměnnosti průběhu uličních čar od středověku do dnešních časů (a částečně též díky neměnnosti lokalizace domovních parcel či dokonce samotné existenci některých stavebních objektů) základním východiskem všech dalších místopisných studií, vztahujících se k dějinám města Jihlavy.

Výsledky sociotopografického rozboru jsou orientovány na postižení základních a obecných faktorů, a dále na sledování vybraných testátorů a příslušné „sociální sítě“ uvnitř i vně města. Východiskem je dostupnost různých typů pramenů (městské knihy radní, svatební smlouvy, cechovní rejstříky...).

Práce na místopise tak rozvinutého města, jakým byla v 16. století Jihlava, je samozřejmě mimořádně časově náročná a vyžaduje několikaleté studium výhradně zaměřené tímto směrem. Zde publikované výsledky jsou tedy založeny na lokalizaci domů jednotlivých testátorů (příp. i dalších obyvatel) v rámci ulic. Bližší místní rozlišení, tj. na konkrétní městské parcely, bohužel nemohlo být z výše naznačených důvodů provedeno. Podobným způsobem jsou například prezentovány výsledky sociotopografického studia K. Igel o severoněmeckém Greifswaldu na přelomu 14.–15. století.⁸¹⁰ Lokalizace domů se zřetelem k povolání jejich vlastníků v mapách města Greifswaldu není rozlišována po jednotlivých městských parcelách, ani půdorysech domů. Přesto se ukazuje, že i takto „zjednodušený“ místopis umožňuje poznání sociální topografie města, či alespoň jejich základních aspektů. Pokud K. Igel vyznačovala v mapách místa bydliště měšťanů se zřetelem k jejich povolání, v mém případě se jedná samozřejmě o vymezení místa bydliště vybraných testátorů. Problémy v případě Jihlavy působí místa přechodu jedné ulice do druhé a s tím související lokalizace rohových domů (eckhaus).⁸¹¹

---

⁸⁰⁹ František HOFFMANN, *Místopis města Jihlavy v první polovině 15. století*, Jihlava 2004. Zde viz další seznam literatury k tématu – tamtéž, s. X.. Rytina Jana Willenberga z konce 16. století, která zachycuje pohled na město Jihlavu od jihozápadu, je přetištěna v grafických přílohách v závěru disertační práce (obr. č. 13).

⁸¹⁰ K. IGEL, *Zur Sozialtopographie*, s. 243an.

⁸¹¹ Běžně se stává, že domy v prostoru přechodu jedné ulice do druhé figurují v záznamech městských knih radních jako příslušející střídavě k oběma těmto ulicím. A to dokonce ve velmi krátkých časových intervalech, kdy nelze předpokládat rozsáhlé změny. Stanovení pozice rohového domu, pokud není tato informace výslovně zmíněna (eckhaus), je pak diskutabilní. Dokonce ani v případě, že je údaj o rohovém domě zmíněn, v dalších záznamech je jako rohový dům uváděn dům vedlejší apod. Další komplikace při analýze působilo dobové pojmenování České ulice a ulice na jih od ní (dnes Čajkovského). Pokud byla dnešní ulice Čajkovského v 15. století uváděna německým názvem, šlo o ulici Hrnčířskou (Töpfergasse). F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 377. Toto pojmenování ulice ale v žádném se studovaných záznamů městských knih radních z konce 16. století nebyl

Počet devíti (resp. jedenácti) rejstříků městských sbírek tvoří vedle záznamů městských knih radních více než dostatečnou pramennou základnu pro místopisné určení domů v rámci ulic a jejich majitelů na přelomu 16. a 17. století. Prvý využitý pochází z roku 1575 (termín sv. Jiří), následující rejstřík městské sbírky není možno přesněji datovat, než do rozmezí let 1576–1577 (termín sv. Michala). Další jsou dochovány k rokům 1583 (termín sv. Michala), 1585 (termín sv. Michala), 1588 (termín sv. Jiří), 1592 (termín sv. Jiří), 1596 (termín sv. Michala), 1599 (termín sv. Michala) a 1616 (termín sv. Jiří).⁸¹² Dále byl použit též rejstřík výběru zvláštní dávky 6 kop z 1000 odhadnutých kop majetku pocházející již z roku 1558.⁸¹³ Jiný rejstřík, dle všeho rovněž nepořízený za účelem výběru městské sbírky, je datován k roku 1607.⁸¹⁴ Vzhledem ke skutečnosti torzovitěho dochování tohoto typu pramene pro jiná období lze konstatovat pokud ne přímo ideální, pak alespoň dostačující způsob časového rozložení a relativní množství těchto pramenů v rámci studovaného časového horizontu.

Struktura rejstříků městské sbírky je následující. Majitelé domů uvnitř městských hradeb jsou rozdělení podle místa bydliště do čtyř čtvrtí. Ta jsou v rejstřících městských sbírek označena adjektivy vyjadřujícími pořadí těchto čtvrtí, ač jejich jména bezpečně již od 16. století existovala.⁸¹⁵

Dále následuje v rejstřících městských sbírek soupis řemeslníků podle jejich povolání.

Třetí skupina obyvatel, jejichž odvody městských sbírek jsou zde zaznamenány, jsou obyvatelé předměstí. Více než staletá kontinuita trvání se váže ke třem z nich: Špitálské („vor Spiltthor“), Matky boží („vor Frawenthor“) a U Koželuhů („Lederthal“). Podle Srázné ulice („Stertzergasse“) je pojmenováno i další bezprostřední okolí za hradbami města, jež lze v této době

---

nalezen. Rovněž této ulici podle městských knih radních z konce 16. století neodpovídá název Řeznická, příp. Dolní Řeznická (Fleischhackergasse, Untere Fleischhackergasse). Pojmenování Řeznická (Fleischhackergasse) se vyskytuje pouze pro případ ulice v třetí městské části, zvané též Tkalcovská (Webergasse). Pokud je na konci 16. století název některé ulice v rámci II. městské čtvrti „rozdělen“ na „horní“ a „dolní“ část, je to ulice Česká (Behemgasse). Z. Jaroš uvádí, že ulice Horní Česká představuje západní část dnešní ulice Brněnské, tj. od náměstí po dnešní ulici Lazebnickou. A ulice Dolní Brněnská se nachází ve východní části dnešní Brněnské, tj. od křižovatky s dnešní ulicí Lazebnickou po křižovatku ulic Joštovy a Čajkovského. Zdeněk JAROŠ, *Jihlavské ulice a vývoj jejich pojmenování*, Jihlava 1993, nestr. Pokud by byl na konci 16. století dodržován stejný směr postupu při vybírání městské daně jako v 15. století, což předpokládáme, toto rozdělení ulice České s tím nekoresponduje. Naopak bylo vysledováno, že výraz Horní Česká (Obere Behemgasse), příp. pouze Česká, náležel celé dnešní ulici Brněnské. A pojmenování Dolní Česká (Untere Behemgasse) zase odpovídá dnešní ulici Čajkovského. Druhou možností je velká změna postupu při vybírání sbírky, což však nepředpokládáme; postup vybírání by se stal značně nesystematickým. Tato skutečnost bude vyžadovat další posouzení, pravděpodobně však k posunu pojmenování ulic docházelo velice často. Navzdory dosavadnímu způsobu pojmenování této lokality jsem se rozhodla uvádět jména těchto dvou ulic v té podobě, která se jeví pro konec 16. století nejvíce pravděpodobná (dnešní Brněnská – Horní Česká; dnešní Čajkovského – Dolní Brněnská).

⁸¹² SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 48 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1575 termín sv. Jiří; i. č. 49 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) [1576–1577] termín sv. Michala; i. č. 50 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1583 termín sv. Michala; i. č. 51 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1585 termín sv. Michala; i. č. 52 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1588 termín sv. Jiří; i. č. 54 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1592 termín sv. Jiří; i. č. 56 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1596 termín sv. Michala; i. č. 58 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1599 termín sv. Michala; i. č. 60 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1616 termín sv. Jiří.

⁸¹³ Tamtéž, i. č. 98 – Rejstřík výběru zvláštní dávky 6 kop z 1000 odhadnutých kop majetku (Schatzung) 1558.

⁸¹⁴ Tamtéž, i. č. 59 – Rejstřík městské dávky (lozuňky), event. jiná dávka 1607. František Hoffmann upozorňuje na výši placených částek, které neodpovídají městské sbírce. Viz F. HOFFMANN – K. KŘESADLO, *Městská správa*, s. 36. Skutečnost, že se nejedná o rejstřík městské sbírky, mohou potvrdit vzhledem k tomu, že jsou zde jmenovány osoby, u nichž máme doloženou smrt jinými prameny a které v rejstřících městských sbírek z konce 16. století ostatně ani nefigurují.

⁸¹⁵ F. HOFFMANN, *Místopis*, s. XV.

fakticky počítat za předměstí. Podobně je další místo za hradbami města označeno v těchto rejstřících jako „Beym Steg“ (nejspíše v sousedství předměstí Špitálského) a „Grundt“. Tato prozatím blíže neurčená místa lze de facto považovat za předměstí.⁸¹⁶

Za přehledem poplatníků žijících na předměstí města následuje soupis mlýnů, z nichž je městská sbírka též odváděna.

A konečně poslední část těchto rejstříků tvoří soupis poplatníků z městských vsí.

Tuto strukturu beze zbytku splňuje sedm ze zmíněných rejstříků. Ostatní mají vždy zachovány údaje pro vnitřní město, ale další informace již z části Rejstříky z roku 1575 a 1583 končí zároveň s posledním poplatníkem čtvrté čtvrtě vnitřního města. Rejstřík výběru zvláštní dávky 6 kop z 1000 odhadnutých kop majetku z roku 1558 obsahuje údaje k jihlavským předměstím a vsím a seznam mlýnů, ale nikoliv seznam řemeslníků. S malou změnou se stejná struktura týká (pravděpodobného) rejstříku městské sbírky z roku 1607, který zahrnuje též předměstí, seznam mlynářů, ale nikoli městské vsi a řemeslníky.

Ve všech případech přitom platí, že za každým jménem poplatníka následuje výše částky vybírané z jeho domu, u majetnějších z nich dále doplněná o stručný přehled dalších nemovitostí (polnosti, luka, stodoly, lesy, rybníky, ale také soukenické rámy či sladovny) a jejich dílů s uvedenou vybranou částkou. To nám dává orientační přehled v majetkové situaci jednoho každého poplatníka.

Studium jihlavských rejstříků městských sbírek z 16.–17. století nám poskytuje pořadí vlastníků domů, které odpovídá postupu (viz dále) při vybírání městských dávek. Pokud máme tu možnost pracovat s devíti (resp. jedenácti) rejstříky městských sbírek, zaznamenáváme též změny v čase v rámci těchto jmenných řad. Ovšem informace o místě lomení ulic, lokalizaci tzv. rohových domů a charakter přechodu jedné ulice v druhou nám podává až důkladná analýza zvláště městských knih radních. Největší množství informací relevantních pro náš výzkum (tj. lokalizací domů vnitřního města) poskytují v rámci městských knih radních zápisy o převodech domů (resignatia). Na této bázi byl excerpován materiál odpovídající letům 1570–1608 a první části roku 1609.⁸¹⁷ V jejich záznamech je lokalizace konkrétního domu obvykle určena jménem starého a nového vlastníka dotyčného domu. Zároveň je tento dům „vymezen“ z obou stran sousedními domy, vyjádřenými též jmény majitelů. Přirozeně byly reflektovány převody domů, a to uvnitř městských hradeb; ignorovány musely být přesuny dalších nemovitostí. Tzn. změna vlastnictví se týká domu či jeho dílu, příp. je dům jedním z více převáděných nemovitostí. Do analýzy naopak nebyly zařazeny zahrady, louky, mlýny, rybníky,

---

⁸¹⁶ Tamtéž, s. XVII, s. 175an. Od 14. století tvořila Srážná ulice osu předměstí, jež však bylo tehdy označováno podle umístění před městskou bránou jako Křížové („Ante portam s. Crucis“). Tento název se však již ve studovaných rejstřících městské sbírky na konci 16. století neobjevuje. Tamtéž.

⁸¹⁷ SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 11 – Městská kniha X radní 1556–1584, 230an. Tamtéž, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 1r–336r. Lokalizace domu určena výrazy "mezi", méně "vedle", řidčeji "za" vzhledem k sousedním domům (příp. v jejich blízkosti).

soukenické rámy, chlebné a masné krámy atd. a změny v jejich vlastnictví. Přihlédnuto bylo též k plánům města Jihlavy z poloviny 17. století (viz obr. č. 14a,b-16a,b).⁸¹⁸

XI. 3 Město uvnitř hradeb: charakteristika jednotlivých městských čtvrtí

XI. 3. 1 První městská čtvrť

Z horního pravého rohu jihlavského náměstí vybíhala ulice Křížová (Creutzergasse) zakončená Křížovou branou.⁸¹⁹ Jeden z domů v blízkosti Křížové brány je v městských knihách radních z přelomu 16.–17. století uváděn dokonce jako „an der Statmaur“.⁸²⁰ V ulici Křížové se nacházel dominikánský klášter a kostel Sv. Kříže. Lázně patřící ke klášteru Sv. Kříže klade F. Hoffmann pro období 15. století do prostoru klášterní zahrady, ovšem v blízkosti jižního okraje kostela Sv. Kříže.⁸²¹ Rejstříky městských sbírek z roku 1575 a 1576–1577 uvádí lázně tamtéž, odpovídá i jejich poloha jižního okraje klášterního komplexu. Počínaje rejstříkem městské sbírky z roku 1583 jsou lázně dominikánského kláštera uváděny v seznamu objektů I. městské čtvrti pod jmény svých vlastníků-provozovatelů. Od 80. let 16. století tak byly nejspíš lázně nacházející se v celém městském prostoru psány nikoli pod prostým uvedením „Padstuben“, nýbrž přímo pod jmény majitelů provozujících lázně (viz též IV. městská čtvrť).⁸²² Dům v Křížové ulici nacházející se rovněž v blízkém okolí kláštera Sv. Kříže patří od roku 1595 soukenickému cechu, resp. jeho představeným. Jako „Tuchmacher Haus“ byl však v rejstřících městských sbírek označen teprve v roce 1599.⁸²³ Bezpečně je doložena poloha radnice na východní straně náměstí.⁸²⁴ Jako součást I. městské čtvrti bývá též uváděn Grötzl, rozkládající se na volném prostranství na náměstí, blíže radnici. F. Hoffmann popisuje Grötzl jako jakýsi soubor domů obklopujících kupecký dům, jejichž předchůdcem byly kramářské boudy.⁸²⁵ Grötzl sice vystupuje v rejstřících městských sbírek z přelomu 16.–17. století pod samostatným

---

⁸¹⁸ Eva SEMOTANOVÁ (ed.), *Historický atlas*, mapy č. 4–6. Zde dva plány města Jihlavy a okolí z roku 1647 a mapa zobrazující opevnění města Jihlavy z roku 1648. Viz grafické přílohy v závěru předložené práce - obr. č. 14a,b–16a,b.

⁸¹⁹ F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 10,19.

⁸²⁰ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 354v.

⁸²¹ F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 30.

⁸²² Lázeňské povolání totiž máme doloženo hned u dvou nadcházejících majitelů, za což ovšem vděčíme široce koncipovanému výzkumu několika druhů pramenů – testamentů a městských knih radních. SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 - Kniha testamentů 1578–1624, fol. 430v (testament Paula Schreka); tamtéž, i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 208v.

⁸²³ I. EBELOVÁ, *Zlatá doba*, s. 69; R. PISKOVÁ (ed.), *Jihlava*, s. 215–216. Dále viz SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 58 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1599 termín sv. Michala.

⁸²⁴ Přesnou lokalizaci radnice (rathaus) viz např. tamtéž, i. č. 12 - Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 180v.

⁸²⁵ F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 38.

nadpisem „Grötzl“, celý zápis je však vložen mezi záznamy vztahujícími se k I. a II. městské čtvrti.⁸²⁶ Z horního náměstí pokračovala severním směrem ulice Špitálská (Spitalgasse) uzavřená na opačném konci branou zvanou Spitalthor (Špitálská brána).⁸²⁷ Ze západního bloku domů v této ulici však byla vybírána městská sbírka již v rámci IV. městské čtvrtě. Podél městských hradeb, které obehňovaly I. čtvrt', probíhala ulice U bekyň (Nunnengasse). Zvláštní charakter této ulice byl dán původním osazenstvem. Během 14.–15. století zde žily bekyně; pro 15. století má F. Hoffmann doklady o kněžích obývajících několik zdejších domů.⁸²⁸ Zároveň v jižním cípu této ulice začínal Farní dvůr, přimykající se k hradbám, který dále pokračoval do II. městské čtvrti až ke kostelu Sv. Jakuba. Uvádí jej F. Hoffmann pro 15. století, ale zmiňují jej i záznamy městských knih radních z přelomu 16.–17. století.⁸²⁹

XI. 3. 2 Druhá městská čtvrt'

Druhou městskou čtvrtí prochází ulice Česká (Behemgasse). Z dolního pravého rohu náměstí nejprve vybíhá jako tzv. Horní Česká (Obere Behemgasse), aby se před Českou branou stočila a v protisměru pokračovala dalšími bloky domů jako tzv. Dolní Česká (Untere Behemgasse).⁸³⁰ Adekvátně

---

⁸²⁶ SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 48 - Rejstřík městské sbírky - 1575 (termín sv. Jiří); i. č. 49 - Rejstřík městské sbírky - 1576–1577 (termín sv. Michala); i. č. 50 - Rejstřík městské sbírky - 1583 (termín sv. Michala); i. č. 51 Rejstřík městské sbírky - 1585 (termín sv. Michala); i. č. 52 Rejstřík městské sbírky - 1588 (termín sv. Jiří); i. č. 54 Rejstřík městské sbírky - 1592 (termín sv. Jiří); i. č. 56 Rejstřík městské sbírky - 1596 (termín sv. Michala); i. č. 58 Rejstřík městské sbírky - 1599 (termín sv. Michala); i. č. 59 - Rejstřík městské dávky, event. jiná dávka - 1607; i. č. 60 Rejstřík městské sbírky - 1616 (termín sv. Jiří).

⁸²⁷ F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 3. Jak uvádí F. Hoffmann, městské hradby byly navíc v jednom z ohybů prolomeny též věží zvanou „Poloviční“, jejíž polohu nelze spolehlivě určit. Tamtéž, s. 52, 419–420.

⁸²⁸ V rejstřících městských sbírek z 15. století vystupují nemovité objekty v této ulici pod zvláštním termínem Monialium. Na tomto základě uvažuje F. Hoffmann o možnosti, že domy v této ulici spadaly pod pravomoc kláštera, příp. byly podobným způsobem odlišné od domů ve zbytku města. Forma zápisu v rejstřících se mění od roku 1483, kdy rejstřík městské sbírky již tuto skupinu domů nevyřazuje ze seznamu ostatních objektů I. městské čtvrti, z nichž je placena lozuňka. Tehdy lze zaznamenat také změnu v pořadí vybírání dávky v této ulici, tzn. nově od křižovatky s ulicí Horní Farní severním směrem ke klášteru Sv. Kříže. Viz F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 29–30. Tento postup vybírání jsem vysledovala i v případě rejstříků městských sbírek z přelomu 16.–17. století (citaci viz např. výše).

⁸²⁹ Městské knihy radní z přelomu 16.–17. století v tomto prostoru zmiňují „Pfarrhof“, příp. „Abbtens Traidhaus“. SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 403v–404r. Tamtéž, i. č. 12 - Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 60v–61r, 140r, 490v. Pro podmínky první poloviny 15. století viz František HOFFMANN, *Místopis*, s. 29.

⁸³⁰ Dobové pojmenování České ulice a ulice na jih od ní (dnes Čajkovského) je poněkud problematické. Pokud byla dnešní ulice Čajkovského v 15. století uváděna německým názvem, šlo o ulici Hrnčířskou (Töpfergasse). F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 377. Toto pojmenování ulice ale v žádném se studovaných záznamů městských knih radních z konce 16. století nebyl nalezen. Rovněž této ulici podle městských knih radních z konce 16. století neodpovídá název Reznická, příp. Dolní Reznická (Fleischhackergasse, Untere Fleischhackergasse). Pojmenování Reznická (Fleischhackergasse) se vyskytuje pouze pro případ ulice v třetí městské části. Pokud je na konci 16. století název některé ulice v rámci II. městské čtvrti „rozdělen“ na „horní“ a „dolní“ část, je to ulice Česká (Behemgasse). Z. Jaroš uvádí, že ulice Horní Česká představuje západní část dnešní ulice Brněnské, tj. od náměstí po dnešní ulici Lazebnickou. A ulice Dolní Brněnská se nachází ve východní části dnešní Brněnské, tj. od křižovatky s dnešní ulicí Lazebnickou po křižovatku ulic Joštovy a Čajkovského. Z. JAROŠ, *Jihlavské ulice a vývoj jejich pojmenování*, Jihlava 1993, nestr. Pokud by byl na konci 16. století dodržován stejný směr postupu

k pojmenování této ulice zde mají příjmení majitelů domů z přelomu 16.–17. století výrazně českou podobu.⁸³¹ Při hradbách v ulici Dolní České se v 15. století nacházel dům kata a nevěstinec.⁸³² Dolní Česká ulice ústila do ulice Brtnické (Pirnitzgasse), která spojovala dolní konec náměstí s Brtnickou branou. Z hlediska vybírání městské sbírky ležela Brtnická ulice na předělu mezi II. a III. městskou čtvrtí. Na tomto místě by končil popis „jižní“ části celé II. čtvrti. Zbývající severní výseč II. čtvrti, zasahující mj. domy na dolním náměstí, měla však zcela jiný charakter. Nacházel se zde kostel sv. Jakuba s farou jako sídlem nejvýznamnějšího církevního řádu působícího v Jihlavě na přelomu 16.–17. století - premonstrátů.⁸³³ Za farním kostelem Sv. Jakuba, obklopeném hřbitovem, se nacházela škola a kaple Sv. Václava (jež se stávala na přelomu 16.–17. století ohniskem náboženských sporů).⁸³⁴ V bloku domů při jižním okraji kostela Sv. Jakuba stála fara. Rohový dům zde je v rejstřících městských sbírek z přelomu 16.–17. století zmiňován jako „Abten Haus“.⁸³⁵ Hned ve vedlejším domě sídlily dle zkoumaných raně novověkých pramenů lázně. V rejstříku městské sbírky z roku 1616 jsou tyto lázně uvedeny přímo se jménem svého majitele jako Spitzerovy („Spitzers Badstuben“).⁸³⁶ Nepochybně se vzhledem k jejich umístění jedná o tzv. Novou lázeň bratrstva sv. Kateřiny, kterou pod tímto jménem dokládá F. Hoffmann od 30. let 15. století.⁸³⁷ O farním dvoře, jehož největší část ležela v II. čtvrti nad kostelem Sv. Jakuba, byla již zmínka v popisu I. městské čtvrti. Průchodem ulice Za farou (Hinter der Pfarr) směrem k městským hradbám bychom se dostali do ulice Olejnické (Ölergasse), kam lze na základě rozboru městských knih radních a rejstříků městské sbírky z přelomu

---

při vybírání městské daně jako v 15. století, což předpokládáme, toto rozdělení ulice České s tím nekoresponduje. Naopak bylo vysledováno, že výraz Horní Česká (Obere Behemgasse), příp. pouze Česká, náležel celé dnešní ulici Brněnské. A pojmenování Dolní Česká (Untere Behemgasse) zase odpovídá dnešní ulici Čajkovského. Druhou možností je velká změna postupu při vybírání sbírky, což však nepředpokládáme; postup vybírání by se stal značně nesystematickým. Tato skutečnost bude vyžadovat další posouzení, pravděpodobně však k posunu pojmenování ulic docházelo velice často. Navzdory dosavadnímu způsobu pojmenování této lokality jsem se rozhodla uvádět jména těchto dvou ulic v té podobě, která se jeví pro konec 16. století nejvíce pravděpodobná (dnešní Brněnská – Horní Česká; dnešní Čajkovského – Dolní Brněnská).

⁸³¹ Např. Wulik (SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 50 - Rejstřík městské sbírky - 1583), Hanik (Tamtéž, i. č. 51 Rejstřík městské sbírky - 1585), Kosko (Tamtéž, i. č. 58 Rejstřík městské sbírky - 1599), Chotiewořzsky (Tamtéž, i. č. 60 Rejstřík městské sbírky - 1616), Pieschko (Tamtéž, i. č. 59 - Rejstřík městské dávky, event. jiná dávka - 1607).

⁸³² F. HOFFMANN, *Mistopis*, s. 52.

⁸³³ R. PISOVÁ (ed.), *Jihlava*, s. 256.

⁸³⁴ Tamtéž, s. 264. F. HOFFMANN, *Mistopis*, s. 61, 426.

⁸³⁵ SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 48 - Rejstřík městské sbírky - 1575 (termín sv. Jiří); i. č. 49 - Rejstřík městské sbírky - 1576–1577 (termín sv. Michala); i. č. 50 - Rejstřík městské sbírky - 1583 (termín sv. Michala); i. č. 51 Rejstřík městské sbírky - 1585 (termín sv. Michala); i. č. 52 Rejstřík městské sbírky - 1588 (termín sv. Jiří); i. č. 54 Rejstřík městské sbírky - 1592 (termín sv. Jiří); i. č. 56 Rejstřík městské sbírky - 1596 (termín sv. Michala); i. č. 58 Rejstřík městské sbírky - 1599 (termín sv. Michala); i. č. 60 Rejstřík městské sbírky - 1616 (termín sv. Jiří). Podobně viz údaje městské knihy radní: Tamtéž, i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 208r. Rejstřík městské dávky (event. jiná dávka) z roku 1607 na tomto místě „Abten Haus“ nezmiňuje, nepochybně k odlišnému charakteru vybírané dávky. Tamtéž, i. č. 59 - Rejstřík městské dávky, event. jiná dávka 1607.

⁸³⁶ Viz rejstříky městské sbírky uvedené v předchozí poznámce. Podobně SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. – 308r.

⁸³⁷ V té době naopak zanikla „Stará lázeň“ nacházející se v bloku domů v Dolní České ulici (v terminologii pramenů z 15. století Platea Figulorum – ul. Hrnčířská). F. HOFFMANN, *Mistopis*, s. 55, 419. A skutečně, v těchto místech již rejstříky městských sbírek z přelomu 16.–17. století žádné lázně neuvádí.

16.–17. situovat zádušní dům („Seelhaus“). Stojí za zmínku, že k tomuto místu se váže existence zádušního domu nejméně od 15. století (dle F. Hoffmanna).⁸³⁸

F. Hoffmann uvádí ve svém místopise města Jihlavy pro první polovinu 15. století existenci dvou věží jako součástí městských hradeb spadajících do II. městské čtvrti: věže Katovské v blízkosti katova domku a věže Wachschwinterů-Petrovických za zádušním domem.⁸³⁹ Poloha domů v blízkosti České brány, tj. střetu Horní České a Olejnické ulice, byla v raně novověkých městských knihách radních určována vzhledem k tzv. Koňskému mlýnu („Rosmuel“).⁸⁴⁰

XI. 3. 3 Třetí městská čtvrť

V městské čtvrti, která se uvádí jako v pořadí třetí, se nacházel komplex minoritského kláštera a kostela Nanebevzetí Panny Marie (v pramenech jako Frawenkloster apod.). Podle tohoto kláštera byla pojmenována i přilehlá ulice, brána a za městskými hradbami též přilehlé předměstí.⁸⁴¹ Jednou z ulic třetí čtvrti byla ulice Judengasse (Židovská), vybíhající z náměstí, pro kterou doložil F. Hoffmann existenci židovské školy (synagogy) ve středověku. Tomuto účelu sloužila budova pouze do roku 1424 (či 1425), kdy byli Židé z Jihlavy vyhnáni. K počátku 16. století se podle F. Hoffmanna váže přestavba tohoto objektu na kapli Božího těla. V souvislosti s příchodem luterství do Jihlavy dochází opět ke změně a budova je využívána k různým činnostem.⁸⁴² Pro přelom 16.–17. století skutečně nenacházíme v městských knihách radních zmínku o existenci kaple. Ovšem v místě, kam F. Hoffmann klade bývalou židovskou školu, je její někdejší existence v několika záznamech o převezech domů ze 70. let připomínána.⁸⁴³ Pro spojení s prostorem ležícím mimo vnitřní město byly určeny dvě výše zmíněné brány, brána Matky Boží a Brtnická, o něž se však obyvatelé III. městské čtvrti „dělili“ se sousedními čtvrtěmi.⁸⁴⁴

---

⁸³⁸ K existenci zádušního domu zde v raném novověku např. SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 257v, 431r. Tamtéž, i. č. 12 - Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 266r. Se situací v 15. století srov.: F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 63–64, 419.

⁸³⁹ F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 63, 66, 426.

⁸⁴⁰ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 12 - Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 2v, 40v, 92v.

⁸⁴¹ Lokalizace domů v ulici Matky Boží a v jejím nejbližším okolí je specifikována prostřednictvím popsané polohy vůči klášteru Matky Boží či vzhledem ke stejnojmenné bráně. Viz např. tamtéž, i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 288r, 407v; tamtéž, i. č. 12 - Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 34r, 141r, 310v. F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 108.

⁸⁴² F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 102.

⁸⁴³ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 354v, 381v. Pravděpodobně je však zde ležící nemovitost označena jako „Židovská škola“ pouze z popisných důvodů, a to za účelem lokalizace vedlejšího domu, který mění svého majitele.

⁸⁴⁴ F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 82, 108. V blízkosti ulice, která byla v 1. polovině 15. století zvána Tkalcovská (Platea Textorum; dnešní Havířská), se nacházela Tkalcovská věž (Weberthurm). Tamtéž, s. 89.

Dům Mathese Liedla na Dolním náměstí je dle zápisu městské knihy radní z roku 1597 předáván soukenické kompanii.⁸⁴⁵ Dům tohoto měšťana je ostatně již k roku 1592 připomínán přímo v rejstříku soukenického cechu jako místo spjaté s činností kompanie.⁸⁴⁶ V rejstříku městské či jiné dávky z roku 1607 zde tento dům vystupuje jako „Companey Haus“, v rejstřících ostatních tu naopak klasicky figurují jména měšťanů jako vlastníků domu i po roce 1597.⁸⁴⁷

Oproti situaci z první poloviny 15. století lze konstatovat velký nárůst domů především v západním cípu dnešních ulic Kosmákové a Havířské (Schönmelczergasse /Webergasse?/, Fleischakergasse).⁸⁴⁸ Podobně lze předpokládat na základě studia pramenů z přelomu 16.–17. století pokračující osídlení Židovské ulice (Judengasse) směrem na západ, a dále zástavbu v nejbližším okolí kláštera Nanebevzetí Panny Marie. Výsledky poměrně výrazné stavební aktivity na jihozápadním okraji III. městské čtvrti lze oproti stavu z 15. století doložit i díky plánům města Jihlavy, přestože pocházejí až z poloviny 17. století (viz grafické přílohy – obr. č. 14a,b–16a,b).⁸⁴⁹

XI. 3. 4 Čtvrtá městská čtvrť

Poslední z městských čtvrtí se rozprostírala od brány Matky Boží k bráně Špitálské a bloky jejich domů zasahovaly rovněž až na severozápadní část Horního náměstí. Městské hradby obklopující IV.

---

⁸⁴⁵ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 12 - Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 280v. V záznamu zde určena poloha zmiňovaných domů ležících na „Horním náměstí“, ač ještě tento blok domů při vybírání městské dávky jistě patřil do III. městské čtvrti.

⁸⁴⁶ SOkA Jihlava, Cechy Jihlava, Cech soukenický, II Knihy, inv. č. 22 - Kniha cechovních přísežných, (1556) 1564 – 1682 (1741) atd. (tzv. II. soukenický rejstřík), fol. 36v.

⁸⁴⁷ Tamtéž, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 48 - Rejstřík městské sbírky - 1575 (termín sv. Jiří); i. č. 49 - Rejstřík městské sbírky - 1576–1577 (termín sv. Michala); i. č. 50 - Rejstřík městské sbírky - 1583 (termín sv. Michala); i. č. 51 Rejstřík městské sbírky - 1585 (termín sv. Michala); i. č. 52 Rejstřík městské sbírky - 1588 (termín sv. Jiří); i. č. 54 Rejstřík městské sbírky - 1592 (termín sv. Jiří); i. č. 56 Rejstřík městské sbírky - 1596 (termín sv. Michala); i. č. 58 Rejstřík městské sbírky - 1599 (termín sv. Michala); i. č. 59 - Rejstřík městské dávky, event. jiná dávka – 1607; i. č. 60 Rejstřík městské sbírky - 1616 (termín sv. Jiří).

⁸⁴⁸ Otázka pojmenování dnešních ulic Kosmákové a Havířské na přelomu 16.-17. století přináší poměrně značné obtíže. Nejspíše by těmito dvěma ulicím odpovídaly dobové názvy Tkalcovská a Řeznická (Webergasse a Fleischakergasse). V mnoha případech je jeden a tentýž dům určen jednou k ulici Tkalcovské a jindy k ulici Řeznické. Viz např. SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 230v, 347v, 404r-v. Nadto jsou tyto dva názvy ulic střídány po krátkých blocích domů. Situaci dále komplikuje občasný výskyt dalších názvů pro tuto oblast města: ulice Schönmelzerů (Schönmelczergasse; tamtéž, fol. 284v, 288v, 416r-v, 443r; tamtéž, i. č. 12 - Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 243v, 301v, 339v, 350r); ulice Malá Tkalcovská (Klein Webergasse; tamtéž, fol. 254r, 438v); ulice Dolní Řeznická (Unter Fleischhackergasse; tamtéž, fol. 387r). Z tohoto důvodu je přesné určení jednotlivých domů testátorů a dalších poplatníků v blízkosti těchto dvou ulic nejisté. K panující nejednotě v terminologii související s dnešními ulicemi Kosmákovou a Havířskou v minulosti se vyjadřovali jihlavští badatelé již dříve. F. Hoffmann se pro podmínky 1. poloviny 15. století kloní k názoru, že dnešní ulice Kosmáková odpovídala tehdejší ulici Schönmelzerů (Platea Schönmelzerorum). Kdežto dnešní ulici Havířskou lze ztotožnit se středověkou ulicí Tkalcovskou (Platea Textorum). F. Hoffmann nicméně nezakrývá skutečnost, že se jedná o nejednoznačné určení. F. HOFFMANN, *Mistopis*, s. 88-89. Upozorňuje na názor J. Petridese, který naopak pokládal dnešní ulici Kosmákovou za dřívější Tkalcovskou. Tamtéž, s. 89. Srov. Josef PETRIDES, *Iglauer Gassennamen im 15. und 16. Jahrhundert*, IL 1, s. 180.

⁸⁴⁹ E. SEMOTANOVÁ (ed.), *Historický atlas*, mapy č. 4–6.

městskou čtvrť byly dále prolomeny věžemi Vodovodní, Saskou a Růžovou, jak uvádí F. Hoffmann pro podmínky 1. poloviny 15. století. První dvě věže se nacházely v těsné blízkosti, tj. na konci Saské ulice (Sachsergasse), která vybíhala z levého horního rohu náměstí. Vedle Vodovodní věže stála též Vodovodní kašna.⁸⁵⁰ Existenci Vodovodní kašny v tomtéž místě dokládá záznam o převodu domů z konce 16. století.⁸⁵¹

Do ulice Za rychtářem (Richtergasse), zhruba doprostřed západního bloku domů, klade F. Hoffmann existenci lázní v 1. polovině 15. století.⁸⁵² V rejstřících městských sbírek ze 70. let 16. století jsou skutečně k tomuto místu lázně psány („Padstuben“). Od 80. let 16. století se zde střídají jména vlastníků, přímé označení „Padstuben“ z rejstříků mizí.⁸⁵³ O lázeňském povolání těchto „anonymně“ vystupujících poplatníků se dozvídáme z jiných pramenných zdrojů. Jsou jimi buďto zápisy městských knih radních či přímo testamenty samotných lázeňských.⁸⁵⁴ Lázeňský provoz zde lze předpokládat nadále, jak o tom svědčí záznam o převodech domů z městských knih radních i z počátku 17. století.⁸⁵⁵

V levém bloku domů v ulici Špitálské (Spitalgasse), snad hned vedle rohového domu naproti stejnojmenné bráně, se nacházel městský špitál.⁸⁵⁶ F. Hoffmann podává informaci, že špitál vznikl na tomto místě přestavbou domu v 70. letech 15. století.⁸⁵⁷

V levém bloku domů v Růžové ulici (Rosengasse) stála „štubikovská“ sýpka, která, jak jsme již slyšeli, byla dle testamentu Mathese Stubika předávána mužským potomkům z rodiny jihlavských Stubiků. Vznikla nejspíše v roce 1599, kdy bylo též Stubiky získán monopol na skupování obilí na Moravě, ukládané právě v této sýpce.⁸⁵⁸

Nicméně celkové vzezření IV. městské čtvrti (a hlavně jeho severní části) bylo poplatné potřebám, které vznášelo řemeslo v Jihlavě v té době nejvýznamnější, soukenické (příp. další řemesla textilní). Příčná ulice (Twerchgasse) se na svém konci rozšiřovala do prostoru uzavřeného z druhé strany hradbami. Především v pramenech 15. století je tato oblast zvána Na rámech (Remhof). Tato část vnitřního města měla nespíše podobu dvora, ve kterém byly již od středověku stavěny soukenické

⁸⁵⁰ F. HOFFMANN, *Mistopis*, s. 129-130.

⁸⁵¹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 253v-254r, 261v, 304v.

⁸⁵² F. HOFFMANN, *Mistopis*, s. 125.

⁸⁵³ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 48 - Rejstřík městské sbírky - 1575 (termín sv. Jiří); i. č. 49 - Rejstřík městské sbírky - 1576–1577 (termín sv. Michala); i. č. 50 - Rejstřík městské sbírky - 1583 (termín sv. Michala); i. č. 51 Rejstřík městské sbírky - 1585 (termín sv. Michala); i. č. 52 Rejstřík městské sbírky - 1588 (termín sv. Jiří); i. č. 54 Rejstřík městské sbírky - 1592 (termín sv. Jiří); i. č. 56 Rejstřík městské sbírky - 1596 (termín sv. Michala); i. č. 58 Rejstřík městské sbírky - 1599 (termín sv. Michala); i. č. 59 - Rejstřík městské dávky, event. jiná dávka - 1607; i. č. 60 Rejstřík městské sbírky - 1616 (termín sv. Jiří).

⁸⁵⁴ Tamtéž, i. č. 12 - Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 34r; tamtéž, i. č. 534 - Kniha testamentů 1578–1624, fol. 477v (testament Bartla Hübnera).

⁸⁵⁵ Tamtéž, i. č. 12 - Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 356r.

⁸⁵⁶ Tamtéž, i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 364r, 376r. Další domy v okolí jsou určeny dle polohy blízkého špitálu: např. tamtéž, fol. 293r, 431r, 435v-436r.

⁸⁵⁷ F. HOFFMANN, *Mistopis*, s. 147-148.

⁸⁵⁸ NA, Morava, i. č. 4211. Viz obr. č. 12. Srov. SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 - Kniha testamentů 1578–1624, fol. 329r–330r (testament Mathese Stubika).

rámy.⁸⁵⁹ Většina soukenických „dvorů“, jejichž převody zachycují městské knihy radní v druhé polovině 16. století, se však patrně nacházela na Špitálském předměstí.⁸⁶⁰ To ostatně odpovídá obrovskému rozmachu soukenické výroby v 2. polovině 16. století, kterou by nebyly soukenické rámy vystavěné ve vnitřku města schopny pokrýt.

XI. 4 Sociotopografická a prosopografická analýza I (Jihlavští testátoři jako poplatníci městské dávky v roce 1585)

Rozborem rejstříků městských sbírek a záznamů o převodech domů v městských knihách radních jsme dospěli k obrovskému množství údajů o lokalizaci domů jak v ulicích vnitřního města, tak na jihlavských předměstích. Tento soubor informací pokrývá změny v převodech domů (resp. lokalizuje domy) pro rozsáhlé období téměř poloviny století (47 let).

Jakým způsobem však vměstnat obraz reality městského prostředí žité několika tisíci obyvateli do několika stránek? Otázka prezentace výsledků sociotopografického bádání byla vyřešena následujícím způsobem. Data vztahující se k místopisnému určení domů testátorů bylo nutno „ukotvit“ k jednomu časovému bodu.⁸⁶¹ Tímto pevným bodem z chronologického hlediska byl zvolen rok 1585, resp. záznamy v rejstříku městské sbírky z roku 1585, a to ze dvou důvodů. Především, jak již bylo naznačeno výše, ne všechny rejstříky městských sbírek obsahují i zápisy o placených částkách z domů ležících na předměstích (z městských vsí, od mlynářů, řemeslníků ...). Druhým momentem, který hrál roli v určení rejstříku městských vsí z roku 1585 jako modelového příkladu, byla neexistence morové epidemie v tomto roce. Alespoň, pokud lze usuzovat z dostupných pramenů a informací.⁸⁶²

Samozřejmostí v rámci analýzy dat vymezených rokem 1585 je však součinnost s rozbořením záznamů o převodech domů pocházejících z let 1570–1608 a první části roku 1609, jak již bylo výše

---

⁸⁵⁹ F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 141; R. PISKOVÁ (ed.), *Jihlava*, s. 145. F. Hoffmann uvádí na základě pramenů z 1. poloviny 15. století toto místo přímo jako ulici Na rámech (Remhof, příp. viz starší latinské názvy dokládající zde působení soukeníků). Stejně nazývá i pokračování ulice Příčné od křižovatky s ulicemi Růžová-Mlátečná. Na konci 16. a na začátku 17. století jsou však domy ležící v této oblasti připisovány k ulici Příčné, tzn. prodloužené de facto až k městským hradbám. SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 338r, 398v-399r, 401v; tamtéž, i. č. 12 - Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 346v, 376r, 404v, 416r, 426v, 441r. V jednom případě je severní část ulice Příčné nazvána jako „Ferbergasse“. Tamtéž, fol. 339r. Rozšířený prostor, který zde dále vzniká, je zván jako Remhof méně častěji, navíc je tímto termínem určována spíše lokace soukenických rámu, nikoli domů. Domy, které jsou obráceny směrem ke dvoru se soukenickými rámy, jsou takto určovány výjimečně. Tamtéž, i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 435v-436r. Situaci přelomu 16.-17. století tedy přizpůsobují i vyhotovenou mapu, která je k nalezení mezi obrazovými přílohami.

⁸⁶⁰ Z množství zmínek o soukenických rámech na Špitálském předměstí uvádím příklady: SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 34r, 58v, 404v, 415r, 430v. Dále k nově zakládaným soukenickým rámu zde viz R. PISKOVÁ (ed.), *Jihlava*, s. 215. Podobně I. EBELOVÁ, *Zlatá doba*, s. 68.

⁸⁶¹ V případě prezentace výsledků zohledňujících každý z rejstříků městských dávek by musela spatřit světlo světa de facto další práce dosahující podobných rozměrů jako předložená studie.

⁸⁶² SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 51 Rejstřík městské sbírky - 1585 (termín sv. Michala).

předesláno.⁸⁶³ Zpracováním zápisů o převáděných domech pouze k roku 1585 bychom totiž nebyli schopni lokalizovat jednotlivé domy. V případě studia zápisů městských knih radních (resp. záznamů o převodech domů) je tedy naopak chronologický přesah mimo rok 1585 bezpodmínečně nutný.

Míra problémů a limitů, které se v souvislosti se sociotopograficky zaměřeným výzkumem objevují, je přímo úměrná rozsáhlému souboru dat, tzn. je relativně značná. Tuto skutečnost nelze zastírat. Na druhou stranu, pokud je oprávněná otázka ohledně sociálních souvislostí spjatých s bydlištěm měšťanů (či přímo testátorů) v raném novověku, kvantitou i kvalitou jsou jihlavské prameny více než dostatečné.

Mezi obtíže výzkumu patří v první řadě relativně pozdní reakce rejstříků městských sbírek na realitu převodu domů. Zvláště čitelný je tento fakt v případě smrti několika majitelů domů, pozůstalostního vyrovnání majetku po nich a nástupu majitelů nových.⁸⁶⁴

Další zkreslení výsledků můžou v případě nedostatečného řešení způsobit případy mnohých měšťanů vlastnících více než jeden dům ve městě či na předměstí. Kombinací, které můžou i v rámci tak úzkého chronologického vymezení, jakým je jediný rejstřík městské sbírky k určitému roku, je mnoho. Pouze z tohoto důvodu byly jednotlivé městské čtvrtě pojaty víceméně jako uzavřené geografické celky (ač samozřejmě v realitě „komunikující“ se sebou navzájem).

Pokud shrneme provedený výzkum na základě dochovaných jmen poplatníků městské dávky k roku 1585, nabízí se následující. Uvnitř městských hradeb se podařilo v rámci ulic lokalizovat 154 testátorů z celkového počtu 968 testátorů. Znamená to, že téměř 16% všech pořizovatelů posledních vůlí, kteří pořídili kšaft během 47 let, je v případě Jihlavy možno identifikovat na základě jediného rejstříku městské sbírky. Někteří z nich dále vlastnili další dům (i domy) uvnitř stejné městské čtvrti, jiné městské čtvrti či na předměstí. Dalších 31 testátorů a zároveň poplatníků městské dávky z roku 1585 bylo nalezeno k jihlavským předměstím.

Mapa zachycující testátory vlastníci dům uvnitř městských hradeb je k dispozici v závěru práce, včetně jmen těchto jedinců (viz obrázek č. 17).⁸⁶⁵ S tím rozlišením, že červeně zbarvené číselné řady odpovídají domům uvnitř města, tedy 154 testátorům-měšťanům. V následující tabulce je uveden výčet všech těchto poplatníků a zároveň citován pramenný původ jejich testamentů spolu s uvedenými zdroji místopisných dat (viz tab. č. 13).

⁸⁶³ Pozornost věnována převodům domů uvnitř města na základě 2 městských knih radních: SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556–1584, od fol. 230v; tamtéž, i. č. 12 - Městská kniha XI radní 1584–1609.

⁸⁶⁴ Jedním z opravdu raritních případů je Caspar Schinabitz. Rejstříky městských sbírek jej uvádí plynule od roku 1575 do roku 1592 včetně k jednomu z domů na dolním náměstí, ač je dle záznamu v městské knize radní minimálně od roku 1576 mrtvý. S tím by souhlasila datace vysvědčení jeho testamentu již v roce 1571, kde je mj. přesně určena poloha popisovaného domu.

⁸⁶⁵ Pokud testátor vlastnil uvnitř jedné městské čtvrti další dům (či domy), bylo na tuto skutečnost poukázáno číslem odkazujícím k první zaznamenanému domu ve čtvrti, ovšem nyní se symbolem *. Jinak je tomu v případě, že testátor vlastnil více domů napříč městskými čtvrtěmi. Jednoduše nelze, aby takový testátor figuroval vždy pod jedním číslem (se symbolem *), protože každá z městských čtvrtí má vlastní číselnou řadu odpovídající pořadí poplatníků. Existují i četné varianty, kdy měšťané vlastníci dům uvnitř hradeb, drží ještě dům na předměstí. V případě, že jednotlivé domy nebylo možno spolehlivě určit k západnímu či východnímu (resp. severnímu či východnímu) bloku domů v ulici, jsou číselné značky uváděny v prostoru mezi bloky. Jedná se o minimum případů, především u menších ulic blíže hradeb.

I. MĚSTSKÁ ČTVRŤ

ČÍSLO V MAPĚ*	JMÉNO	TESTAMENT**		LOKALIZACE DOMU***	
		i. č.	folio	i. č. 11 (folio)	i. č. 12 (folio)
1	Blasy Syrutzkho	i.č.534	166v-167v	457r	223r
2	Niclas Rokezan	i.č.534	282v-283r		404v
3	Tobias Kresl	i.č.534	436r-v		322r; 404v
4	Mathes Letzelter	i.č.534	84v-85v		151v; 164r; 322r; 391r; 404v
5	Jeronimus Geschl	i.č.534	182r-183v	311v; 396r; 456r; 505r	141r; 221r-v; 320r; 432v
5*	Jeronimus Geschl	i.č.534	182r-183v	369r; 495r	223r
6	Hans Klueber	i.č.534	177r-178r	311v; 396r	221v; 320r; 432v
7	Georg Wolff	i.č.534	270r-v	331v	189r; 206v
8	Daniel Grassl	i.č.534	414r	369r; 495r	223r
9	Hans Zwitter	i.č.534	369v-370r	369r; 495r	
10	Hans David	i.č.534	165r-166r		289v-290r; 376v; 405r
11	Urban Neithart	i.č.534	180v-181r		253v
12	Adam Schmilauer	i.č.534	378r-v	431r	
13	Andreas Lederer	i.č.534	60v-61r	288r; 431r; 456v	82v; 211r; 425v
14	Stefan Stainperger	i.č.534	112r-v		
15	Victorin Göschl	i.č.534	272r-v		112v
16	Toman Reindler	i.č.534	194v-195v	484r	
17	Valentinus Eberhartl	i.č.534	180r-v	252r;	97v; 98r; 211v; 331r; 343r
18	Mathes Stubik	i.č.534	329r-330r	445r	433r
19	Jacob Sule	i.č.534	118r-119r	445r; 495r	433r
20	Augustin Schmilauer	i.č.534	38r-39v	495r	265r
21	Mathaeus Hadmer	i.č.534	237r-v	495r	265r
22	Matheus Faustgros	i.č.535	26 (strana)		393r
23	Jeremias Ruckenzaun	i.č.534	40r-v		36r; 170v; 193v; 250v; 349r
24	Jacob Ziegler	i.č.534	241(c)r-v		
25	Larentz Feinikl	i.č.534	55r-v	304r; 317r; 486r	
26	Georg Leypold	i.č.534	224r-v		
27	Dietrich Heuser	i.č.534	416v-417r		
28	Mathes Schestak	i.č.534	303r-v		

II. MĚSTSKÁ ČTVRŤ

ČÍSLO V MAPĚ*	JMÉNO	TESTAMENT**		LOKALIZACE DOMU***	
		i. č.	folio	i. č. 11 (folio)	i. č. 12 (folio)
1	Hans Schimko	i.č.534	202v-203r	393v; 504v-505r	13v; 74v; 74v-75r
2	Jacob Segenschmidt	i.č.534	157r-v	288r; 331v; 415v	164r
3	Mathes Kitzmegl	i.č.534	424v-425r		
3*	Mathes Kitzmegl	i.č.534	424v-425r	366v	208v; 215r; 349r
4	Paul Richter	i.č.534	261r-v		
5	Valentin Scheubldorffer	i.č.534	386r-v	208r; 415v	221v; 243v
6	Valten Brimsleber	i.č.534	302v-303r	479v	221v; 243v
7	Tomas Wolikh	i.č.534	267r-v	445v; 479v	38v; 243v; 239v; 349r
8	Simon Godthard	i.č.534	421v	445v	239v; 349r
9	Hans Filtzpauer	i.č.534	218v		400r
10	Augustin Schmilauer	i.č.534	38r-39v	285r; 379v	
10*	Augustin Schmilauer	i.č.534	38r-39v	285r; 386v	94r
11	Hans Fürst	i.č.534	101v-102r	298v; 386v	94r
12	Paul Zwitter	i.č.534	328r-v		13r; 218v; 432r
13	Andre Tischler	i.č.534	385v-386r	381r; 398v; 463r	426v
14	Wentz Mörl	i.č.534	235v	486r	19v; 349v; 365r
15	Linhart Moser	i.č.534	241v-242r	462v	19v; 174r-v; 230v; 349v; 357r; 365r
16	Augustin Harder	i.č.534	205r	257v; 264v; 431r; 480r	94v; 99r; 254r; 266r

pokračování II. městské čtvrti

ČÍSLO V MAPĚ*	JMÉNO	TESTAMENT**		LOKALIZACE DOMU***	
		i. č.	folio	i. č. 11 (folio)	i. č. 12 (folio)
17	Gregor Endlich	i.č.534	115r-v	355r	253v
18	Wenisch Schretter	i.č.534	233v-234r	404r	
19	Mathes Endlich	i.č.534	64v		2v; 147r
20	Lorentz Staritzer	i.č.534	208v-209r	460v	41r; 399v
21	Mathes Kerber	i.č.534	402v-403r	322r; 436r	211r; 438v
22	Caspar Hirschperger	i.č.534	20v		208v; 215r
23	Bartl Waldhauser	i.č.534	462v-463v		164r; 221v; 237r
24	Wentz Krüg	i.č.534	199v-200r		164r; 281r
25	Simon Schmirer	i.č.534	242v-243r	278r	16r; 174r; 310v
26	Jacob Politzer	i.č.534	124v-125r	278r	174r; 310v; 355v
27	Görg Teschner	i.č.534	364r		
28	Abraham Kastner	i.č.534	125r-126r	509r-v	206r
29	Sebastian Steidl	i.č.534	122v-123r	299r	386v; 426v
30	Jonas Peck	i.č.534	85v-86r		158r
31	Wentz Lienhart	i.č.534	306v-307r		158r

III. MĚSTSKÁ ČTVRŤ

ČÍSLO V MAPĚ*	JMÉNO	TESTAMENT**		LOKALIZACE DOMU***	
		i. č.	folio	i. č. 11 (folio)	i. č. 12 (folio)
1	Cristof Hundert	i.č.534	117v-118r		221r-v; 350r
2	Bartl von der Dirr	i.č.534	292v-293r		129r; 163r
3	Hans Matern	i.č.534	290v-291v	410r; 509v	357v
4	Jeronimus Geschl	i.č.534	182r-183v	509v	
5	Georg Spinko	i.č.534	132r-v	230v; 347v; 442v	196v; 332r
6	Hans Moser	i.č.534	391v-392r	347v; 404r-v	13r; 41r; 312v; 357v
7	Martin Brimslawer	i.č.534	104r	404v	211r; 243v; 376r
8	Greger Schweinitzer	i.č.534	430r-v	288r; 456v	312v
9	Hans Budtwitzer	i.č.534	249v		
10	Nicolasch Unger	i.č.534	116r	373r; 406v-407r	
11	Lucas Pfarr	i.č.534	311v	444v	387r; 419v
12	Adrianus Eisenwagen	i.č.534	127r-128r		197r; 198v
13	Martin Höfer	i.č.535	19 (strana)		129v; 197r; 198v
14	Michael Zlawinger	i.č.534	433r-v	397r	349r; 432v
15	Paul Powentz	i.č.534	290r-v		357r
16	Paul Straka	i.č.534	231v		157v; 253v
17	Martin Fridl	i.č.534	241v-241(c)r	366v; 452v; 485v	149r; 150v
18	Mert Kitzmegl	i.č.534	108v-109v	366v; 452v; 485v	149r; 150v
19	Wolf Schindl	i.č.534	130r-131r		223v; 325v
20	Thomas Unverdorben	i.č.534	78v-79r		223v
21	Hans Watzko	i.č.534	251v-252r		400v
22	Hans Rauner	i.č.534	405r-v		400v
23	Zacharias Tobinger	i.č.534	228r-v	381r	
24	Mathes Zetler	i.č.534	111r-112r	381v	350r; 410v
25	Hans Proll	i.č.534	347v		
26	Lucas Dobraner	i.č.534	299v-300r	326v	211r; 390v
27	Hans Behem	i.č.534	456r		390v
28	Hans Waidhofer	i.č.534	241r-v	318r; 376r	427r
29	Lucas Haintz	i.č.534	136v-137r		
30	Augustin Fellebaum	i.č.534	370r-371r	425v	70v; 280v
31	Girzik Schmilauer	i.č.534	437v-438r	494v	256v; 439r
32	Wolf Zornsteiner	i.č.534	146r	247r	19v; 236v

pokračování III. městské čtvrti

ČÍSLO V MAPĚ*	JMÉNO	TESTAMENT**		LOKALIZACE DOMU***	
		i. č.	folio	i. č. 11 (folio)	i. č. 12 (folio)
33	Wolfgang Titscheiner	i.č.534	258v-259r	252r; 277v; 310v	
34	Georg Gleichsner	i.č.534	471v		290v; 293v; 382v; 393v
35	Jacob Goldtammer	i.č.534	94r-v		290v; 293v; 382v; 393v
36	Lucas Müllner	i.č.534	494r	247v; 252r	382v
37	Michael Knauer	i.č.534	286v-287r	247r; 381v	170v
38	Matheus Preger	i.č.534	378v-379r		310v
39	Michael Riger	i.č.534	197v-198r		
40	Andreas Finsterburger	i.č.535	31 (strana)	443r	192r; 350r
41	Andreas Swednitschku	i.č.534	128v-129r	237r-v; 284v; 328r	98r; 320r-v; 400r
42	Mert Karlesch	i.č.534	68v-69r	407v	71v-72r; 386v

IV. MĚSTSKÁ ČTVRŤ

ČÍSLO V MAPĚ*	JMÉNO	TESTAMENT**		LOKALIZACE DOMU***	
		i. č.	folio	i. č. 11 (folio)	i. č. 12 (folio)
1	Clement Krebs	i.č.534	47v-48r	237r; 355v	
2	Caspar Hirschperger	i.č.534	20v	237r; 355v	221r; 317v-318r; 322v
3	Hans Hakh	i.č.534	369r-v	461r	118r; 218r; 221r; 317v; 317v-318r; 322v
4	Simon Springer	i.č.534	411r-v	461r	118r; 218r; 317v; 336r-v
5	Hans Zlabinger	i.č.534	179v-180r	479r; 479v	157v
6	Wentz Mack	i.č.534	232v-233r		265v; 371r
7	Simon Politzer	i.č.534	113r	308r	6r; 254r; 265v; 371r
8	Georg Baurnfeindt	i.č.534	204r-v	430v; 499v	
9	Paul Auer	i.č.534	277r		164v; 234v; 210v
10	Simon Müller	i.č.534	208r-v	304v	
11	Caspar Behem	i.č.534	144v-145r		
12	Benedict Hofer	i.č.534	105v-106r		
13	Wolf Raiffenzauner	i.č.534	409r	302v; 478v	36v
14	Ludovicus Hadmair	i.č.534	134r-v	302r; 381v; 478v; 479r	36v
15	Andreas Esterreicher	i.č.534	223r-v	386r; 478v	415v-416r; 416r
16	Paul Paumgertl	i.č.534	100r-v	386r	41v
17	Abraham Paumgärtl	i.č.534	64v-65r	386r	41v
18	Zacharias Krumb	i.č.534	186r-v		34r; 41v
19	Hans Haberman der Elter	i.č.534	415r	393v	365r
20	Thomas Pessler	i.č.534	495v-496r	416r	196v; 365r
21	Hans Michalko	i.č.534	133r		41v; 349v
22	Jacob Ostrawer	i.č.534	248v	322r; 354r; 452v; 502v	34v
23	Paul Policzer	i.č.534	245v-246v	310r; 452v	
24	Marcus Achzenett	i.č.534	251v	430v; 502v	293v
25	Matausch Sary	i.č.534	89r-90r		
26	Jeremias Schmilauer	i.č.534	105r-v		
27	Adam Elender	i.č.534	210r		
28	Hans Scholtz	i.č.534	356r-v		34r; 382v
29	Lucas Till	i.č.534	375v-376r	402r-v	387r
30	Lorenz Schmilauer	i.č.534	269r-270r		387r
31	Urban Scharff	i.č.534	308v	425r	211r; 221r; 234r
32	Augustin Patko	i.č.534	204v-205r	394r; 489r	
33	Georg Schindler	i.č.534	79v-80r		
34	Marcus Dobroner	i.č.534	325v-326r	489r	
35	Lucas Gleichsner	i.č.534	294v-295r	489r	
36	Paul Schaler	i.č.534	173r-v		
37	Marcus Dornkreil	i.č.534	499r-v	316v; 364r; 376r	2r; 301v

pokračování IV. městské čtvrti

ČÍSLO V MAPĚ*	JMÉNO	TESTAMENT**		LOKALIZACE DOMU***	
		i. č.	folio	i. č. 11 (folio)	i. č. 12 (folio)
38	Simon Schönwaldt	i.č.534	189r-190v	489r; 500r	15v; 297v; 349v
39	Simon Reiss	i.č.534	317r-v		181r
40	Michael Perger	i.č.534	252r	310v	181r
41	Veit Faschung	i.č.534	36r-37v	257v; 310v	181r; 112r
42	Georg Glaskopff	i.č.534	305r-v	257v; 310v	112r; 325v
43	Paul Hack	i.č.534	126r-127r	257v; 462v	112r; 215r; 219r-v; 325v
44	Jacob Powencz	i.č.534	392v	354v	173v; 361v
45	Martin Scholtz	i.č.534	427v-428v	442v	8v; 400r
46	Balthasar Dornkreil	i.č.534	248r	284v; 331r	2r; 350r
47	Andre Tschokh	i.č.534	176r-v	495v	
48	Marcus Pausperl	i.č.534	185v-186r		226v; 234v; 332r; 332v; 356v
49	Andreas Rott	i.č.534	418v-419r		44r; 226v; 332r; 332v; 356v
50	Valtan Zipser	i.č.534	99r-100r		250v; 349v; 432r
51	Hans David	i.č.534	165r-166r		149v; 250v; 349v; 432r
52	Hans Klugmichl	i.č.534	305v-306r		149v
53	Peter Lederer	i.č.534	188v		405r
54	Panteon Steinbacher	i.č.534	63r-v	346v; 430r-v; 461r; 497r; 497v	223r; 376r
55	Augustin Reisinger	i.č.534	355v-356r	346v; 425r; 495v	169r
56	Gregor Stubick	i.č.534	13v-16v		128v; 313r; 427v-428r
57	Lucas Schinabitz	i.č.534	211v-212r		118r; 218r
58	Zacharias Tobinger	i.č.534	228r-v	443r; 447v	236v; 237r; 261r
59	Christof Scholtz	i.č.534	440v	495v	

Tab. č. 13: Jihlavští testátoři (1578-1624) a zároveň poplatníci městské sbírky z domu uvnitř hradeb (1585), s rozlišením jednotlivých městských čtvrtí.

Pozn. * Stanoveno s ohledem na pořadí poplatníků v rejstříku městské sbírky z roku 1585: SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 51 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1585 termín sv. Michala.

** Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624; tamtéž, i. č. 535 – Kniha testamentů 1624 – 1682. Není-li uvedeno jinak (např. strana), druhý sloupec odkazuje na folia knihy.

*** Tamtéž, i. č. 11 – Městská kniha X radní 1556–1584, od fol. 230v; tamtéž, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609. Kolonka zůstává prázdná v případě, že nelze dohledat žádný zápis o převodu domu, ani domů sousedních. V těchto několika málo případech byla pravděpodobná lokalizace domu dohledána s pomocí rejstříků městských sbírek a dále díky záznamům městských knih radních, které vymezují začátky a konce jednotlivých ulic. Podobně u jihlavského Grötzlu (č. 26-28 v rámci I. městské čtvrti) kde specifikace poloh domů není rejstříky městských sbírek jednoznačně podána.

Podívejme se nyní, jak se charakter jednotlivých městských zákoutí, ulic, částí a čtvrtí, i prostor vně hradeb mohl promítnout do míry kšaftování. Analýza jmen měšťanů, kteří dle rejstříku městské sbírky z roku 1585 platí lozuňku z domu uvnitř hradeb, podává v souvislosti s intenzitou testamentární praxe poměrně překvapivé výsledky. Podíl kšaftujících osob (ze skupiny měšťanů platících v roce 1585 městskou sbírku) se pohybuje v rozmezí 23,08–36,20 procent v závislosti na lokalizaci domů v jednotlivých čtvrtích vnitřního města (viz tabulka č. 14).

Nejnižší podíl kšaftujících měšťanů mezi vlastníky domů najdeme v I. městské čtvrti (23,08%). Podíl kšaftujících měšťanů platících městskou sbírku z domů v II. městské čtvrti, byl pouze o necelé procento větší (23,85%). Praxe pořizování posledních vůlí byla zřejmější u měšťanů, jimž patřily jako vlastníkům domy v III. městské čtvrti (27,63% měšťanů platících lozuňku z domů v III. městské čtvrti). Osoby, které rejstřík městské sbírky zachycuje k domům ze IV. městské čtvrti, byly však testátory téměř ze 40-ti % (36,20%).

	lokalizace	testátoři	testátoři pouze na předměstí
UVNITŘ HRADEB (čtvrtě)	I.	23,08 %	–
	II.	23,85 %	–
	III.	27,63 %	–
	IV.	36,20 %	–
VNĚ HRADEB (předměstí)	Stertzergassen	20,00 %	16,00 %
	Spitlthor	33,33 %	16,67 %
	Beim Steg	31,58 %	21,05 %
	Frawenthor	27,27 %	16,36 %
	Ledertal	16,36 %	14,55 %

Tab. č. 14: Míra kšaftování mezi poplatníky městské sbírky v roce 1585, s rozlišením jednotlivých městských čtvrtí a předměstí (pořadí a názvy předměstí uvedeny dle znění originálu)

Jak si vysvětlit fakt, že intenzita kšaftování vztahující se ke třem z jihlavských předměstí (Spitlthor, Beim Steg, Frawenthor) zdaleka přesahuje míru kšaftování v některých čtvrtích uvnitř hradeb (I. a II. městská čtvrť)? Tuto „nesrovnalost“ lze jednoduše doložit výskytem značného počtu měšťanů vlastnicích domů uvnitř města a zároveň na předměstí. Z toho důvodu míra kšaftování předměstského obyvatelstva se jeví opticky větší. Proto jsem v druhé fázi převedla výsledná data se zohledněním testátorů vlastnicích domů pouze na předměstí. V tom případě míra kšaftování u obyvatelstva předměstí klesá a pohybuje se v rozmezí 21,05–14,55 %. Takové hodnoty již naopak nedosahují intenzity kšaftování jako u poplatníků z města uvnitř hradeb.

Data příslušná pro jednotlivá předměstí též leccos napovídají o sociální struktuře zdejších obyvatel. Pokud máme předměstí na sever od vnitřního města spojená s prosperující soukenickou výrobou, předměstská zástavba na jih od hradeb bývá v případě Jihlavy uváděna v souvislosti s méně

„atraktivní“ řemeslnou činností z hlediska finančního či sociálního dosahu. F. Hoffmann pro podmínky 15. století dokládá, že mezi zdejšími obyvateli lze najít větší počet koželuhů.⁸⁶⁶ To ostatně dosvědčuje samotný název předměstí. Na jistou průkaznost těchto slov pro podmínky přelomu 16.–17. století ukazuje fakt, že ze všech testátorů vlastníků domů uvnitř města byl majitelem domu na tomto předměstí testátor jediný.⁸⁶⁷ Naprostá většina testátorů z vnitřního města totiž dávala v případě výběru dalšího domu mimo hradby přednost jiným předměstím (viz legenda k obr. č. 17 - jmenný seznam k mapě).

O poměrně výrazném zastoupení tzv. „*will-making population*“ (Robert S. Gottfried) mezi obyvatelstvem obývajícím předměstí lze v našich podmínkách uvažovat i v případě města Kolína v raném novověku. Pro tento předpoklad hovoří analýza kolínských testamentů z let 1542–1687, kterou provedl R. Kolek. Podle tohoto autora pocházela zhruba třetina testátorů z předměstí Kolína (příp. ze šosovních statků).⁸⁶⁸ Další domácí výzkumy vhodné ke komparaci studovaných otázek bohužel nebyly provedeny.

Jaké příčiny mohly způsobit tak rozdílnou míru zastoupení testátorů mezi jihlavskými měšťany platícími městskou sbírku v roce 1585? Značný rozptyl v případě podílů kšaftujících měšťanů mohl být skutečně zapříčiněn rozličným charakterem dílčích městských oblastí a především sociálním rozvrstvením zdejšího obyvatelstva.

Spojení soukenického řemesla a textilních řemesel vůbec s finančním kapitálem města je pro období 2. poloviny 16. století v Jihlavě zřejmé. Nebudeme příliš přehánět, když tvrdíme, že čtvrtá městská čtvrť se na konci 16. století vyprofilovala přímo do podoby čtvrti „soukenické“. Dokazuje to nejen existence rámu v tomto prostoru (Remhof), ale i blízkost Špitálského předměstí a předměstské zástavby podél ulice Srázné, kde byly četné „dvory“ vystavěných soukenických rámu. Je tedy logické, že část městské zástavby obydlená původci nejvíce prosperujícího řemesla s mezinárodním dosahem, se odrazila i na majetkové a sociální charakteristice této městské části. Otázka intenzity kšaftování vztahující se k majetnějším vrstvám městského obyvatelstva zde již byla diskutována.

Zajímavý pohled na charakter městských čtvrtí jihlavských dále podává J. Marek na základě rejstříku městské sbírky z roku 1596. Analýzu „majetkové úrovně čtvrtí“ provedl tím způsobem, že sečetl výši odváděné městské dávky vždy pro jednotlivou městskou čtvrť.⁸⁶⁹ Předstih čtvrté městské čtvrti je v tomto ohledu zřejmý. Poplatníci z této („soukenické“) čtvrti odváděli plných 25,2% z celkové městské dávky. Za nimi se na míře odvedených částek podíleli zvláště měšťané III. (20,7%) a I. čtvrti (20,6%). Z městských čtvrtí byla nejméně majetná II. čtvrť (17,6), ač za předchozími dvěma čtvrtěmi nezaostávala. Majetkovou úroveň předměstí lze dle Markova výzkumu charakterizovat zhruba 16% (15,7%) podílem na odváděné městské sbírce na konci 16. století (resp. v roce 1596).⁸⁷⁰

⁸⁶⁶ F. HOFFMANN, *Místopis*, s. 179.

⁸⁶⁷ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 - Kniha testamentů 1578–1624, fol. 111r–112r (testament Mathese Zetlera).

⁸⁶⁸ R. KOLEK, *Kolínské testamenty*, diplomová práce, s. 154–155.

⁸⁶⁹ J. MAREK, *Společenská struktura*, s. 38.

⁸⁷⁰ Tamtéž.

Jak vidíme, v tomto ohledu se příliš nelišila situace měšťanů obývajících II. městskou čtvrť a obyvatel jihlavských předměstí.

Srovnáním údajů o míře kšaftování v jednotlivých městských čtvrtích a jihlavských předměstích a majetkové úrovni těchto geografických celků dojdeme k zajímavému závěru. Jeho oprávněnost je o to víc průkazná z toho důvodu, že jsou tyto dvě otázky sledovány k téměř shodnému časovému bodu v minulosti. Převaha čtvrté městské čtvrti je v obou rovinách pohledu výrazná, pořadí dalších čtvrtí se již poněkud různí.

Zato dalším shodným rysem jsou relativně malé rozdíly ve srovnání výsledných dat vztahujících se ke konkrétním městským čtvrtím na jedné straně a k předměstím na straně druhé. Jak v případě zohlednění míry kšaftování, tak v případě majetkové úrovni jednotlivých geografických celků, lze najít poměrně vyrovnané hodnoty jak pro měšťany, tak pro obyvatele předměstí. Srovnáme především míru kšaftování u poplatníků z II. městské čtvrtě s mírou kšaftování na předměstí Beim Steg a analogicky k tomu výši placené městské dávky z téže městské čtvrti a z předměstí.

XI. 5 Sociotopografická a prosopografická analýza II (Členové městských rad a soukeničtí přísežní v Jihlavě jako poplatníci městské dávky v roce 1585)

Bohatství pramenů dochovaných pro Jihlavu na přelomu 16.-17. století nám však dovoluje pracovat s dalšími prosopografickými údaji týkajícími se jihlavských měšťanů, ovšem stále se zřetelem k poznaným sociotopografickým informacím. Tímto pramenným materiálem je jednak rejstřík obnov městských rad 1555-1723 a dále kniha přísežných soukenického cechu 1564 – 1682.⁸⁷¹

Z rejstříku obnov městských rad byla brána v potaz jména jednotlivých členů městských rad v období 1555-1624. V případě knihy přísežných soukenického cechu (tzv. II. jihlavského soukenického rejstříku) byli zase do sociotopografické a prosopografické analýzy zařazeni ti soukeničtí přísežní, které jsou zde zaznamenáni k období 1564-1593. V druhém kroku bylo zjišťováno, kteří z členů městské rady a kteří ze soukenických přísežných byli poplatníky městské sbírky v roce 1585. Podobně jako u sociotopografické analýzy souboru testátorů byla tedy zjišťovaná data příslušející ke stejnému časovému bodu, kterým byl výběr městské sbírky v roce 1585 z domů vnitřního města. Ve spolupráci s rejstříkem městských sbírek z roku 1585 a se záznamy o převodech domů v městských knihách radních bylo přistoupeno k určování míst bydliště městských radních a soukenických přísežných v rámci jednotlivých ulic vnitřního města. Pokud byl tedy soubor jihlavských městských radních a soukenických přísežných z přelomu 16.-17. podroben sociotopografické analýze, postupovalo se zcela podle pravidel vyláčených již při určování místa bydliště jednotlivých testátorů.

---

⁸⁷¹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), inv. č. 327 - Rejstřík obnov městských rad 1555-1723. Tamtéž, Cechy Jihlava, Cech soukenický, II Knihy, inv. č. 22 - Kniha cechovních přísežných, (1556) 1564 – 1682 (1741) /tzv. II. soukenický rejstřík/.

Z tohoto důvodu mohla být nově nalezená data místopisného určení zanesena rovněž do mapy půdorysu města Jihlavy (viz obr. č. 17). Do mapy obsahující červené číslice, značící domy testátorů-poplatníků, byla přidána menší modrá čísla v rámečku (domy patřící členům městských rad) a rovněž menší zelená čísla v kroužku (domy soukenických přísežných). V legendě k obr. č. 17 jsou k dispozici jmenné seznamy těchto měšťanů. Zůstalo přitom zachováno původní členění poplatníků do čtyř čtvrtí vnitřního města. Stejně jako v případě testátorů-poplatníků jsou tedy číselné řady příslušné pro členy městských rad i soukenické přísežné vedeny zvlášť pro každou městskou čtvrť. Rozlišení domů vlastněných jedním měšťanem v rámci jedné městské čtvrtě bylo provedeno pomocí symbolu *. Naopak pokud městskému radnímu či soukenickému přísežnému patřilo více domů napříč městskými čtvrtěmi, jsou tito měšťané vždy zvlášť uvedeni v rámci jednotlivých číselných řad vedených pro každou městskou čtvrť (tedy bez symbolu *).

Jaké jsou tedy závěry provedené sondy? Jinými slovy, jak lze lokalizovat domy a bydliště měšťanů, kteří se stali členy městské rady v období 1555-1624 nebo soukenickými přísežnými mezi lety 1564-1593? Z hlediska rozčlenění prostoru vnitřního města do čtyř čtvrtí upoutá naši pozornost koncentrace domů těchto měšťanů ve čtvrté čtvrti. Ovšem hned v sousední první městské čtvrti nalezneme rovněž vysoký počet domů, které patří městským radním a soukenickým přísežným. A naopak s velkým odstupem za těmito dvěma „severními“ městskými čtvrtěmi jsou jako místa bydliště sledovaných měšťanů určeny zbývající „jižní“ čtvrtě. Detailnější pohled na celou situaci a procentuální zastoupení sledovaných skupin obyvatelstva v jednotlivých čtvrtích nabízí následující tabulka.

jednotlivé městské čtvrť	testátoři		členové městských rad		soukeničtí přísežní	
	absolutní počet	procentuální vyjádření	absolutní počet	procentuální vyjádření	absolutní počet	procentuální vyjádření
1.	28	17,50%	24	30,38%	17	25,37%
2.	31	19,37%	15	18,99%	5	7,46%
3.	42	26,25%	12	15,19%	7	10,45%
4.	59	36,88%	28	35,44%	38	56,72%
SUMA	160	100,00%	79	100,00%	67	100,00%

Tab. č. 15: Absolutní a procentuální zastoupení testátorů (1578-1624), členů městské rady (1555-1624) a soukenických přísežných (1564-1593) v jednotlivých čtvrtích města Jihlavy v roce 1585. K tomuto datu jsou všichni zároveň poplatníky městské sbírky.

Z důvodu vyšší přehlednosti dosažených výsledků se důkladněji zmiňme nejprve o lokalizaci domů, z nichž platí v roce 1585 městskou sbírku ti měšťané, kteří se někdy v letech 1555-1624 stali členy městské rady. O něco více než jedna třetina těchto měšťanů (35,44%) vlastnila dům ve čtvrté městské čtvrti. Naopak o něco méně než třetina (30,38%) městských radních platila městskou sbírku z domů v sousední první městské čtvrti. Zbývající třetina městských radních se zhruba z poloviny dělila o domy v druhé (18,99%) a třetí městské čtvrti (15,19%). Jak můžeme vidět i na mapě půdorysu

města Jihlavy, jednoznačnou převahu severních městských čtvrtí lze potvrdit i z hlediska umístění domů (resp. bydlíšť) těch měšťanů, kteří se v Jihlavě v letech 1555-1624 stávaly členy městských rad.

Jaká byla situace u jihlavských měšťanů obsazujících funkce přísežných soukenického cechu v letech 1564-1593? Zde dokonce více než polovina (nebo chceme-li téměř dvě třetiny) těchto měšťanů obývala domy, z nichž byla městská sbírka placena v rámci čtvrté městské čtvrtě (56,72%). Analogicky jako v případě domů patřících městským radním se druhý největší počet nemovitostí vlastněných soukenickými přísežnými nacházel v sousední první městské čtvrti. Jednalo se o celou čtvrtinu měšťanů (25,37%), kteří někdy během let 1564-1593 dosáhli na místa soukenických přísežných. Naopak zbývající necelá čtvrtina soukenických přísežných bydlela, resp. vlastnila domy, ve třetí (10,45%) nebo druhé (7,46%) městské čtvrti. Při zakreslení těchto lokalit do mapy půdorysu Jihlavy je zřejmé, že výskyt zelených značek označujících domy soukenických přísežných je výrazně koncentrován do čtvrté „soukenické“ čtvrti. A naopak zcela minimální počet domů vlastněných soukenickými přísežnými z 60.-90. let 16. století lze nalézt v městských čtvrtích na jihu města.

Tak vypadá situace z pohledu, kdy je prostor uvnitř hradeb pojímán v intencích postupu uplatňovaného při vybírání městské sbírky. Půdorys města je pak rozčleněn na jednotlivé čtvrtě, v rámci kterých jsme až dosud sledované hodnoty posuzovali. Pokusme se ale na půdorys města podívat z pohledu vzniku města, jeho utváření a funkčně-stavebních prvků jednotlivých částí. Postupujme ze středu (náměstí) tohoto útvaru směrem k okrajům (městským hradbám). A sledujme, jak se studované jevy promítají do tohoto způsobu pojímání geografického prostoru.

Na náměstí se podařilo lokalizovat celkem 25 domů testátorů, dále 37 (!) domů patřících městským radním a pouhé 3 domy soukenických přísežných. Podotýkám, že soukenické přísežné nacházíme pouze v severní polovině náměstí. Vyjděme nyní z prostoru náměstí směrem k městským hradbám. Vidíme, že zde vzrůstá počet domů soukenických přísežných, ubývá domů vlastněných městskými radními, zatímco míra výskytu testátorů je z hlediska porovnání se situací prostoru náměstí relativně stabilní.

Tento poněkud zobecňující pohled lze však dále specifikovat, když sledovaný prostor mezi náměstím a městskými hradbami opět rozčleníme podle míry výskytu sledovaných jevů. Všimáme si výrazné převahy výskytu soukenických přísežných především na severozápadě a dále na severovýchodě této oblasti. Převaha severních částí výseče oproti jižním je patrná i v případě sledování lokalizace domů patřících městským radním. Domy testátorů se zase nacházejí nejspíše v západních částech sledované oblasti.

Podle míry výskytu sledovaných jevů je tedy městský půdorys rozčleněn na jednotlivé části, jejichž poloha zhruba odpovídá půdorysu městských čtvrtí, avšak s podmínkou ignorace prostoru náměstí.

Vidíme, že výsledky použitého postupu se de facto překrývají s těmi závěry, které vznikly na základě způsobu vnímání prostoru uvnitř hradeb z hlediska jednotlivých městských čtvrtí. Zorným úhlem pohledu je však nyní míra výskytu zkoumaných kritérií (počet domů testátorů, radních a

soukenických přísežných), nikoli převzetí způsobu rozčlenění městského prostoru podle postupu vybíraných dávek na jednotlivé čtvrtě, kam jsou postupně lokalizovány domy měšťanů.

Množství variant, které mohly vzniknout při sociotopografické analýze, v níž lokalizujeme domy testátorů, městských radních a soukenických přísežných, je více. Případů, kdy na jeden dům a jednu osobu připadal právě jeden sledovaný jev, bylo nejvíce (tedy měšťan vlastníci dům se stal během sledovaných období testátorem nebo radním nebo soukenickým přísežným). Méně nacházíme situací, kdy jeden dům a jedna osoba je spjata se dvěma zkoumanými jevy. V tomto případě mohly nastat tři varianty: testátor-radní, testátor-soukenický přísežný, radní-soukenický přísežný. Pouze sedmi případů se však týkala ta varianta, kdy se k osobě/domu vázaly všechny tři sledované jevy najednou (měšťan byl testátorem, radním i soukenickým přísežným někdy v průběhu zvolených období). Logicky se musí jednat o menší číslo ve srovnání s výše zmíněnými variantami, neboť kumulace všech sledovaných sociálních faktorů se týkala jen nejužší části městské elity.

městské čtvrtě	VARIANTY*						
	T-R-S	T-R	T-S	R-S	T	R	S
1.	1	6	5	3	16	14	8
2.	0	2	3	0	26	13	2
3.	0	3	4	0	35	9	3
4.	6	7	11	6	35	9	15

Tab. č. 16: Jednotlivé varianty zastoupení testátorů (1578-1624), členů městských rad (1555-1624) a soukenických přísežných (1564-1593) v jednotlivých čtvrtích města Jihlavy v roce 1585. K tomuto datu jsou všichni zároveň poplatníky městské sbírky.

Pozn.: * T – testátor (1578-1624), R – člen městské rady (1555-1624), S - soukenický přísežný (1564-1593).

Poměrové zastoupení všech jmenovaných variant uvádím zvlášť v přehledné tabulce, a to s rozlišením jednotlivých městských čtvrtí. Nižší hodnoty ve výskytu sledovaných jevů u první, ale především u druhé a třetí městské čtvrti, jsou oproti čtvrté městské čtvrti očividné.

Je velice zajímavé, že posledně zmíněná varianta „testátor-radní-soukenický přísežný“ se vyskytuje ve čtvrté městské čtvrti hned šestkrát. Šestice měšťanů, kteří jsou poplatníky městské sbírky v roce 1585 z domů ve čtvrté městské čtvrti, se někdy v období 1555-1624 stali členy městské rady a zároveň někdy mezi lety 1564-1593 působili jako soukeničtí přísežní. Každý z nich přitom pořídil mezi lety 1578-1624 svůj testament. Čtyři z nich (Paul Paumgertl, Hans Haberman, Toman Pessler a Hans David) jsou de facto sousedy ze Saské ulice (Sachsergasse). Paul Hack obývá dům v ulici Mlátečné (Trebergasse) a Christof Scholtz bydlí v ulici Za rychtářem (Richtergasse). Domnívám se, že tento poznatek opět souvisí s charakterem čtvrté městské čtvrti, která se na přelomu 16.-17. století vyprofilovala do podoby soukenické čtvrti osídlené bohatými měšťanskými rodinami.

Odhlédněme nyní od čtvrté městské čtvrti směrem ke zbývajícím třem čtvrtím města. V tomto prostoru žil již jen jediný testátor, který během svého života působil jako městský radní i soukenický

přísežný. Jde o Victorina Geschla bydlícího v první městské čtvrti, přesněji v ulici Křížové (Creutzergasse).⁸⁷²

XI. 6 Sociální mobilita v Jihlavě na přelomu 16.–17. století: vertikální a horizontální

Jedním z důležitých bodů sociotopografie je sledování sociální mobility v průběhu času, která je zároveň spjatá s mobilitou geografickou. A. Giddens chápe sociální mobilitu jako „*pohyb jednotlivců či skupin z jednoho socioekonomického postavení do druhého.*“⁸⁷³ Jedná se především o sledování výskytu těch obyvatel, kteří vlastní dům na některém z jihlavských předměstí (viz obr. č. 18). Otázkou je, zda je v dalších rejstřících městských sbírek nacházíme již jako majitele domů uvnitř města či nikoliv. A pokud ano, jakého podílu se tento příklad sociální mobility týká.

Mathes Hoppenmesser žil nejméně jedenáct let na předměstí severně od hradeb, které odpovídá průběhu tzv. Stertzergasse. Zde je zachycen jako vlastník domu rejstříkem městské sbírky z roku 1576–1577 a stejný pramen jej uvádí v tomto místě i k roku 1585. Od roku 1592 je však poprvé zachycen jako vlastník domu uvnitř hradeb. Usídlil se v městské čtvrti, která se z geografického hlediska nacházela nejbližze jeho původního bydliště, a sice v první městské čtvrti. Poloha jeho nynějšího domu však plně odpovídá sociálnímu statutu nově přibývního obyvatele do vnitřního města. Dům se nacházel v jedné z méně výstavních ulic, jejíž jedna strana byla dokonce zcela tvořena městskými hradbami. Zde v ulici U Bekyň (Nunnengasse) žije beze změny nejméně dalších sedm let (1599). Pravděpodobně však až do roku 1607, kdy je teprve jeho jméno v rejstříku vybírání jisté dávky škrtnuto a nahrazeno novým majitelem. Lze tak říci, po stejně dlouhou dobu, po jakou žil na předměstí města, se potom domohl bydliště v rámci městských hradeb, ač v jedné z málo významných ulic.⁸⁷⁴

Dům Hanse Materna je zachycen na konci 70. let 16. století (1576–1577) na předměstí Matky Boží (vor Frawenthor). Sociální mobilita probíhající zároveň s mobilitou geografickou je v tomto případě záležitostí již počátku 80. let téhož století. Tehdy se Hans Matern stává obyvatelem města uvnitř hradeb, a sice nejméně od roku 1585, kdy je vlastníkem domu v třetí městské čtvrti. K tomuto roku jeho dům zde potvrzuje též zápis městské knihy radní.⁸⁷⁵ Nutno říci, že se opět se od svého původního bydliště příliš nevzdálil; žije znovu v blízkosti brány Matky Boží, pouze z druhé, vnitřní strany hradeb. Zde žije nejméně čtrnáct let (1599). Ovšem, podobně jako v případě předchozího jihlavského obyvatele, lze předpokládat dobu ještě delší. Jeho jméno figuruje v rejstříku výběru jisté

⁸⁷² Viz tamtéž.

⁸⁷³ Anthony GIDDENS, *Sociologie*, Praha 1999, s. 275.

⁸⁷⁴ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894); i. č. 49 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) [1576–1577] termín sv. Michala; i. č. 50 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1583 termín sv. Michala; i. č. 51 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1585 termín sv. Michala; i. č. 52 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1588 termín sv. Jiří; i. č. 54 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1592 termín sv. Jiří; i. č. 56 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1596 termín sv. Michala; i. č. 58 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1599 termín sv. Michala; i. č. 59 – Rejstřík městské dávky (lozuňky), event. jiná dávka 1607.

⁸⁷⁵ Tamtéž, i. č. 11 – Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 509v.

dávky ještě v roce 1607, ač je zde škrtnuto a nahrazeno dalším vlastníkem. Stejný moment jako v předešlém případě nacházíme i v charakteru lokality, do níž se nově přistěhoval. Opět jde o jednu z okrajových ulic vnitřního města (Řeznická, také zvaná Tkalcovská; Fleischhackergasse, Webergasse), kde blok domů na jedné straně již dosahuje hradební zdi.⁸⁷⁶

Již od konce 50. let (1558) žije Urban Neithart rovněž na předměstí Matky Boží, kde se na konci 70. let stal spoluobyvatelem právě zmíněného Hanse Materna. Do prostoru uvnitř městských hradeb se mu podařilo přesídlit rovněž ve stejný čas. Od roku 1585 je psán k jednomu z domů první městské čtvrti jako nový majitel střídající staršího.⁸⁷⁷ Jedná se o nemovitost v ulici Křížové v blízkosti hradeb a Křížové brány, nejspíše v západním bloku domů. Vzhledem k charakteru této ulice (klášter sv. Kříže s kostelem, brána Křížová, ústí na severozápadní cíp náměstí) a skladbě osazenstva celé ulice se mi jeví nové bydliště ze sedmi sledovaných jedinců jako nejvýhodnější. Jméno Urbana Neitharta ale v tomto roce figuruje stále ještě i u domu na předměstí Matky Boží. Důvodem může být ponechání této nemovitosti či prozatímní formální nevyřazení jeho osoby jako vlastníka této nemovitosti na předměstí. Spíše však důvod první, což by odpovídalo jeho lepšímu postavení v rámci bývalého spoluobyvatele jihlavského předměstí.⁸⁷⁸

Spoluobyvatelem dvou předešlých mužů byl na předměstí Matky Boží na konci 70. let 16. století též Mathes Planck. Nejméně od roku 1583 již však obývá dům uvnitř hradeb, ve druhé městské čtvrti. Ulice Za Farou (Hinter der Pfarr) zdaleka neleží v centru města, nýbrž za kostelem sv. Jakuba a opět se jeden blok domů přímo „opírá“ o městské hradby. Na této straně nejspíše také Mathes Planck bydlel. Do pěti let ale jeho jméno mizí ze stránek jihlavským rejstříků městských sbírek, v roce 1588 je k tomuto domu psán již jiný majitel.⁸⁷⁹

Mathes Pangratz obývá minimálně od let 1576–1577 další z jihlavských předměstí, a sice předměstí U Koželuhů na jih od hradeb („Lederthal“). Po dvanácti letech se jeho jméno objevuje po prvé mezi obyvateli vnitřního města. Dodejme, že v mezidobí, mezi koncem 70. let a tímto rokem 1588, figuruje nejen jako vlastník domu na řečeném předměstí, ale také mezi soukeníky, kteří za provozování svého řemesla platí městskou daň (1585).⁸⁸⁰ Nově bydlí v druhé městské čtvrti, několik málo domů od předešle zmíněného Mathese Plancka, ve stejné ulici Za Farou (Hinter der Pfarr). Dokonce na stejné straně, tj. přímo u hradeb, v prostoru přechodu této ulice do ulice Olejnické (Öllergasse). Lokalizace jeho domu zde potvrzuje rovněž městská kniha radní, o málo domů níže v ulici Olejnické se podle městské knihy radní nacházel zádušní dům (nemocnice a útulek pro chudé a

---

⁸⁷⁶ Tamtéž, i. č. 49 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) [1576–1577] termín sv. Michala; i. č. 50 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1583 termín sv. Michala; i. č. 51 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1585 termín sv. Michala; i. č. 52 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1588 termín sv. Jiří; i. č. 54 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1592 termín sv. Jiří; i. č. 56 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1596 termín sv. Michala; i. č. 58 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1599 termín sv. Michala; i. č. 59 – Rejstřík městské dávky (lozuňky), event. jiná dávka 1607.

⁸⁷⁷ Tamtéž. Viz dále tamtéž, i. č. 98 – Rejstřík výběru zvláštní dávky 6 kop z 1000 odhadnutých kop majetku (Schatzung) 1558.

⁸⁷⁸ Tamtéž.

⁸⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁸⁰ Tamtéž.

pocestně).⁸⁸¹ Tato informace příhodně dokresluje charakter zákoutí na jihovýchodě vnitřního města v prostoru za kostelem sv. Jakuba a farou. Zde bydlí Mathes Pangratz s jistotou dalších jedenáct let (1599).⁸⁸²

Urban Hackl vlastní kolem roku 1576–1577 dům na Špitálském předměstí („vor Spiltthor“), na sever od městských hradeb. Již o sedm let později (1583) je však psán k jednomu z domů ve vnitřním městě, opět ve druhé čtvrti.⁸⁸³ Zároveň však jde o poslední zmínku o něm v rejstřících městských sbírek. Nepochybně však kolem roku 1583 na tomto místě bydlí, jak dokládá i záznam městské knihy radní. Jeho dům stál podle tohoto pramene v ulici Horní České (Obere Behemgasse).⁸⁸⁴ Jednalo se sice o ulici ústící na jedné straně do jihovýchodního cípu náměstí a na druhé straně uzavřené Českou bránou, ale nelze ji považovat za adresu vyšších společenských vrstev.

Na příkladě alespoň šesti obyvatel jihlavských předměstí byla dokumentována geografická a sociální mobilita obyvatel. U těchto obyvatel jihlavských předměstí, kteří se stávají měšťany zakoupením a získáním domu uvnitř městských hradeb, se jedná o vertikální sociální mobilitu (zde je jejím typem mobilita vzestupná). Jasně lze prokázat, že v korespondenci se sociálním statutem nových obyvatel vnitřního města získávali domy na méně lukrativních místech ve městě (okrajové ulice, blízkost hradeb). Velice příhodná je ta skutečnost, že ani v jednom případě nebylo jejich nové bydliště situováno v bohatší soukenické čtvrté městské čtvrti, natož ve výstavných měšťanských domech na náměstí.

Tento postup se týkal i dalších osob, dlužno však říci, že většího počtu jedinců se tato záležitost netýkala, či alespoň ne v průběhu období, které je námi zkoumáno. V mnohých případech bylo dotčeným souzeno prožít celý svůj život před branami a zdmi města. Týkalo se to nejspíše i Petera Fischera, který se sám ve svém testamentu z roku 1589 představuje jako spoluměšťan a kloboučník před bránou Matky Boží. Jeho existence zde je doložena i rejstříky městských sbírek a co více, dokonce je zaznamenána na tomto místě již k roku 1558.⁸⁸⁵ Víme tedy, že značnou část života (31 let) prožil na tomto předměstí, aniž by se mu do konce jeho dnů podařilo usídlit za branami města.

U některých domů na předměstí lze vyzorovat pravděpodobné převody v rámci rodin, z otce na syna. Např. Hans a Wilhelm Sailerovi na předměstí Matky Boží.⁸⁸⁶ Pravdivost této teze by byla

---

⁸⁸¹ Tamtéž, i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 266r, 297v.

⁸⁸² Tamtéž, i. č. 49 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) [1576–1577] termín sv. Michala; i. č. 50 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1583 termín sv. Michala; i. č. 51 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1585 termín sv. Michala; i. č. 52 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1588 termín sv. Jiří; i. č. 54 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1592 termín sv. Jiří; i. č. 56 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1596 termín sv. Michala; i. č. 58 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1599 termín sv. Michala.

⁸⁸³ Tamtéž, i. č. 49 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) [1576–1577] termín sv. Michala; i. č. 50 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1583 termín sv. Michala.

⁸⁸⁴ Tamtéž, i. č. 11 – Městská kniha X radní 1556–1584, fol. 446r.

⁸⁸⁵ Tamtéž, i. č. 49 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) [1576–1577] termín sv. Michala; i. č. 50 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1583 termín sv. Michala; i. č. 51 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1585 termín sv. Michala; i. č. 52 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1588 termín sv. Jiří; i. č. 98 – Rejstřík výběru zvláštní dávky 6 kop z 1000 odhadnutých kop majetku (Schatzung) 1558.

⁸⁸⁶ Tamtéž, i. č. 49 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) [1576–1577] termín sv. Michala; i. č. 51 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1585 termín sv. Michala.

lehce doložitelná záznamy městských knih radních, což však překračuje cíl naší práce. Geografická a sociální mobilita se zase v jiných případech konkrétní rodiny dotkla, ale až následující generace. Wacław Diedkowski žije se svoji rodinou na předměstí Matky Boží.⁸⁸⁷ Přesídlit do vnitřního města se podařilo až jeho synovi Mathesovi, který je v roce 1616 uváděn dokonce v bohaté čtvrté městské čtvrti.⁸⁸⁸

Za jaký typ mobility lze považovat mnohem čtenější případy těch měšťanů, kteří vlastní dům ve vnitřním městě a zakupují další domy na předměstí? Je zde spojena geografická mobilita se sociální? Nepochybně se tento postup týkal vyšších společenských vrstev, totožných s těmi, které si za vně města skupovali ohromné množství zemědělsky využitelných nemovitostí (polnosti, louky, rybníky atd.). Stejná sociální vrstva se stávala často i vlastníky několika domů dokonce uvnitř města.⁸⁸⁹ V těchto případech nelze dokázat vzestupnou ani sestupnou mobilitu. Spíše je tato záležitost otázkou horizontální mobility. Během tohoto procesu totiž nedochází ke změně sociálního statutu jedinců, vlastníci se nákupem na předměstí a jinde vně hradeb nezavávají svého statutu měšťana města (viz obr. č. 18). Jedná se v tomto ohledu o snahu po udržení dosavadního sociálního statutu a jeho upevnění, o postup motivovaný hospodářskými činiteli a snahou po reprezentaci sociálního statutu.

Ekonomické faktory, které jistě musely působit ve městě ve velkém vyrábějící sukno a starající se o jeho odbyt do vzdálených zemí, představovaly přesun či alespoň rozšíření hospodářské základny mimo město. Jednak z důvodu přesunu těch výrobních fází, jejichž výkon se již neslučuje s lokalizací v reprezentativních prostorách města, přestože by mnozí z těchto jedinců mohli zde ležící nemovitosti zakoupit. A dále šlo o zajištění dostatečného prostoru (př. výstavba soukenických ráků) a přírodních zdrojů (voda, dřevo) při vlastní řemeslné výrobě. Samozřejmě, své hrála jistě i nižší cena nemovitostí před branami města. Analýzou údajů testamentů, rejstříků městských sbírek a městských knih radních docházíme k závěru, že takový postup se týkal značného počtu jedinců. Domnívám se, že tento moment je poměrně jednoznačným dělítkem mezi skutečně zámožnou vrstvou měšťanstva a ostatními měšťany, přesto že i ti mohli držet značné majetky. Při komparaci je tento postup lehce aplikovatelný na podmínky v čase a prostoru konkrétního předmětu studia.

Magistr Andreas Fistritzer byl v roce 1599 zvolen jihlavským kaplanem.⁸⁹⁰ V roce 1619 kšaftuje svému synovi Hansovi kromě dalšího značného jmění též dům ležící ve vnitřním městě. „*Ferner schaff ich ihm mein behausung in der stadt gelegen ...*“⁸⁹¹ Jeho dům skutečně zachycuje

---

⁸⁸⁷ Tamtéž, i. č. 49 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) [1576–1577] termín sv. Michala; i. č. 50 – Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1583 termín sv. Michala; i. č. 51 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1585 termín sv. Michala; i. č. 52 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1588 termín sv. Jiří; i. č. 54 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1592 termín sv. Jiří; i. č. 56 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1596 termín sv. Michala; i. č. 58 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1599 termín sv. Michala; i. č. 59 – Rejstřík městské dávky (lozuňky), event. jiná dávka 1607.

⁸⁸⁸ Tamtéž, i. č. 60 Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1616 termín sv. Jiří; i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 147v–148r (testament Wacława Diedkowskeho).

⁸⁸⁹ K tématu nedávno T. BOROVSÝ – B. CHOCHOLÁČ – P. PUMPR (edd.), *Peníze nervem*, s. 284.

⁸⁹⁰ Ch. D' ELVERT, *Chronik*, s. 198.

⁸⁹¹ SOkA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, 482v–483r (testament Andrease Fistritzera).

rejstřík městské sbírky z roku 1616 (tj. tři roky před sepsáním testamentu) v druhé městské čtvrti, a sice přímo na dolním náměstí.⁸⁹² Svě ženě Dorothee odevzdává mimo jiné též další dům, podle textu testamentu ležící na Špitálském předměstí v ulici Srázné. „*Ferner schaffe ich ihr das haus vor Spittlthor in der Stürzergassen ...*“⁸⁹³ I tento dům na předměstí je doložen zmíněným rejstříkem městské sbírky, totiž v ulici Srázné (Stertzergasse). Odkaz knihovny, věnované Andreasem synovi, také nelze považovat za standard v jihlavských podmínkách. Dorothea, již byl svěřen dům na předměstí, se znovu provdává za příslušníka jednoho z nejvýznamnějších jihlavských rodů, Henricha Schmilauera, a to zhruba po dvou letech od data vytvoření testamentu svého předešlého manžela. Dům Henricha Schmilauera se k roku 1616 nacházel též v blízkosti náměstí, na kraji ulice Matky Boží, v jižním bloku domů.⁸⁹⁴

Jiným příkladem je Augustin Tobiasch, který je v rozmezí let 1558–1583 psán k domu v ulici Saské (Sachsergasse). Podle rejstříku z roku 1576–1577 vlastní dům též na Špitálském předměstí. Vlastnictví tohoto domu zde je potvrzeno i rejstříkem z roku 1585, ač je zde psán konkrétně k předměstí Beim Steg. Jeho poloha není bezpečně známá, ale fakticky odpovídá zhruba lokalizaci Špitálského předměstí.⁸⁹⁵

Rodinou oplývající ohromným bohatstvím, pokud jde o nemovitosti, byli významní Stubikovi. Kromě toho, že jejich příslušníci sami obývali nejvýstavnější domy ve městě, navíc ještě minimálně od 70. let 16. století patřilo několik domů „*bratřím Stubikovým*“.⁸⁹⁶ Mathes Stubik obývá minimálně od roku 1575 dům na horním náměstí v blízkosti radnice.⁸⁹⁷ Další dům si pořídil v roce 1592 na náměstí o několik domů výše, v městské knize radní je uváděn jako rohový.⁸⁹⁸ Od roku 1576–1577 máme zároveň doložen jeho dům na předměstí Matky Boží, k němuž ve stejném místě přibyl od roku 1596 ještě jeden.⁸⁹⁹ Poslední rejstřík městské sbírky, který se dochoval ještě z dob jeho života, zachycuje všechny ze čtyř jeho domů – dva na horním náměstí a dva na předměstí Matky Boží.⁹⁰⁰

---

⁸⁹² Tamtéž, i. č. 60 Rejstřík městské sbírky (ložuňky) 1616 termín sv. Jiří.

⁸⁹³ Tamtéž, i. č. 534 – Kniha testamentů 1578–1624, fol. 482v–483r (testament Andrease Fistritzera).

⁸⁹⁴ Tamtéž, i. č. 60 Rejstřík městské sbírky (ložuňky) 1616 termín sv. Jiří.

⁸⁹⁵ Tamtéž, i. č. 49 – Rejstřík městské sbírky (ložuňky) [1576–1577] termín sv. Michala; i. č. 51 Rejstřík městské sbírky (ložuňky) 1585 termín sv. Michala. Renata PISOVÁ (ed.), Jihlava, s. 267–268.

⁸⁹⁶ Podle zápisu v rejstříku městské sbírky z roku 1575 to byl „Lorentz a bratři“, což by i chronologicky odpovídalo sourozencům Gregorovi, Mathesovi, Hansovi a Lorentzovi Stubikovým. SOKA Jihlava, AM Jihlava do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), i. č. 48 – Rejstřík městské sbírky (ložuňky) 1575 termín sv. Jiří. Především rodinná konstelace Mathese Stubika, ale i majetková situace (radní a obchodník), byla rozebrána v části V. 2. 4.

⁸⁹⁷ Tamtéž, i. č. 48 – Rejstřík městské sbírky (ložuňky) 1575 termín sv. Jiří, i. č. 49 – Rejstřík městské sbírky (ložuňky) [1576–1577] termín sv. Michala; i. č. 50 – Rejstřík městské sbírky (ložuňky) 1583 termín sv. Michala; i. č. 51 Rejstřík městské sbírky (ložuňky) 1585 termín sv. Michala; i. č. 52 Rejstřík městské sbírky (ložuňky) 1588 termín sv. Jiří; i. č. 54 Rejstřík městské sbírky (ložuňky) 1592 termín sv. Jiří; i. č. 56 Rejstřík městské sbírky (ložuňky) 1596 termín sv. Michala; i. č. 58 Rejstřík městské sbírky (ložuňky) 1599 termín sv. Michala; i. č. 12 – Městská kniha XI radní 1584–1609, fol. 301r.

⁸⁹⁸ Tamtéž.

⁸⁹⁹ Tamtéž.

⁹⁰⁰ Tamtéž, i. č. 58 Rejstřík městské sbírky (ložuňky) 1599 termín sv. Michala.

XII. Závěr

Soubor 968 jihlavských testamentů z období 1578 – 1624 tvoří ze 70,35% mužské testamenty a z 29,65% testamenty ženské. V rámci raně novověkých testamentů z českých a moravských měst jsou v případě Jihlavy poněkud méně zastoupeny ženské testamenty. V rámci všech mužských testamentů lze vyčlenit podíl 12,63%, který mají na svědomí svobodní či nezařazení muži. Dále 77,39% mužských testamentů připadá na ženaté muže, 9,98% patří závětím vdovců. Z celku ženských testamentů se jich 17,42% dotýká svobodných či nezařazených žen, 26,83% ženských testamentů bylo pořizováno vdanými ženami. Většina ženských testamentů však vznikla díky vdovám (55,75%). Průměrné roční počty testamentů pořizované v Jihlavě v tomto období dosahují téměř 21 kusů za rok (20,60). V kontextu testamentů z našich dalších měst se jedná o jednu z nejvyšších hodnot tohoto ukazatele. Naprostá většina testátorů ustanovila ke svým posledním vůlím svědky a poručníky. Obě funkce byly nejčastěji zastoupeny dvojicemi osob, řidčeji trojicemi.

Klasicky koncipované závěry prací s testamentární problematikou většinou obsahují podobný přehled o podílu ženských a mužských testamentů, podílu testátorů dle rodinného stavu, ročních počtů testamentů, počtu svědků, počtu poručníků, nejčastějších předmětech odkazů, nejčastějších příjemcích... V naprosté většině doplněno příslušnými kvantitativními údaji.

Předešle prezentované dílčí výsledky studia jihlavských testamentů obsahují tyto údaje dostatečně. Závěr předložené studie se proto pokusím pojmut spíše jako zamyšlení nad zpracovávaným tématem. Samozřejmě s využitím některých zde dosažených poznatků.

Jedním z pozitivních zjištění je ta skutečnost, že domácí prameny raného novověku (zde zastoupeny jihlavskými testamenty) jsou více než vhodné pro studium témat a aplikaci postupů, které „hýbou“ soudobou historickou vědou v zahraničí. Klasickým příkladem budiž Goodyho „*komplex ženského jmění*“, který se beze zbytku překrývá s realitou v majetkových poměrech jihlavských žen na přelomu 16.-17. století. Dalším výrazným zjevem na poli zahraničních projektů je koncept „*The New Disability History*“ (P. K. Longmore). I toto zaměření nalezne velkou odezvu v případě studia raně novověkých měšťanských testamentů. Domnívám se, že pramenů z období 16.–17. století, v nichž bychom mohli postihnout rodinné poměry fyzicky a psychicky postižení jedinci, není mnoho. Bylo analyzováno celkem sedm jihlavských závětí, v nichž jsou dědické podíly směřovány nevidomým příbuzným osobám či mentálně postiženým jedincům z příbuzenství („...*nach dem er ein armen krippeel ist*“). Genderová studia mají v rámci analýzy jihlavských testamentů z přelomu 16.–17. století své pole působnosti v otázce kšaftování té části jmění, které si ženy vymínily ve svatebních smlouvách (viz dále).

Pierre Dubuis poskytl na základě švýcarských testamentů průměrné počty dětí, jimž je odkazováno v jednom testamentu. A to v období celých tří staletí, vždy pro jednotlivá čtvrtstoletí v tomto časovém úseku. Tyto ukazatele jsme podrobili „experimentu“. V abstraktní rovině jsme uvažovali existenci systému vdovské třetiny za předpokladu prezentovaného počtu dětí – dědiců.

Zjistili jsme, že praktické dopady jednoho a téhož dědického systému se proměňovaly v čase. Majetková situace zde žijící vdovy by byla za dodržení těchto podmínek v období středověku nepříznivá. V období raného novověku by však (za předpokladu stejného dědického systému a průměrného počtu dětí zjištěného Dubuis) byla tato vdova ve srovnání se systémem rovných dílů zvýhodněna.

Výsledný proces tak vznikl součtem působících činitelů: ekonomické a politické faktory, zdravotní podmínky jistě ovlivňovaly počet dětí – dědiců v rodinách. Počet dědiců v jedné rodině dále působil na otázku výhodnosti či naopak nevýhodnosti existujícího dědického principu pro jednotlivá rodinná postavení. Tyto záležitosti mohou nalézt odezvu i ve studiu dědických principů českého městského i vesnického obyvatelstva v minulosti. Do kontrastu k německé Jihlavě s platným pravidlem tzv. vdovské třetiny byly postaveny telečské a jindřichohradecké testamety. Ty byly psány z většiny v českém jazyce a byl v nich v naprosté převaze uplatněn systém rovných dílů.

Komplexnější pohled na každé jednotlivé rodinné či domácnostní postavení byl podán v kapitole šesté. Tato zjištění jsou veskrze kvalitativní podoby a byla proto doplněna některými kvantitativními ukazateli. Za spolupráce se svatebními smlouvami testátorů bylo zjištěno, že mezi vznikem manželství a osmým rokem jeho trvání včetně zaniklo přirozenou cestou (smrtí jednoho z partnerů) více než 60% těchto svazků. Pokud uzavíraly sňatek svobodné ženy, jejich manželství trvalo průměrně 8,9 let. Naopak další (několikanásobná) manželství pozůstalých vdov jsou kratší a vydrží v průměru pouze 7,9 let.

Pod dojmem zjištěných výsledků by bylo záhodno pokusit se vymezit okolnosti, které vedly obyvatele královského města či jeho předměstí na přelomu 16.–17. století ke zhotovení své poslední vůle. Jak se vyrovnat s názory mnohých historiků, kteří je považují mnohem spíše za abnormalitu než normalitu existující v městské společnosti raného novověku? Nezpochybnitelné je tvrzení těchto badatelů vzhledem k porovnání množství pořizovaných testamentů s celkem konkrétní městské populace. Pokusili jsme se o komparaci ročních počtů jihlavských testamentů a informací získaných od městského kronikáře a písaře Leupolda o počtu zemřelých osob na přelomu 16.–17. století v Jihlavě. V letech 1587 – 1616 pořizovalo svůj testament v průměru 4,45% zemřelých. Protože však kronikář Leupold včlenil mezi zemřelou populaci nejspíše i děti, míra kšaftování mezi dospělým obyvatelstvem musela být jistě vyšší. Za předpokladu opominutí morových let bude hodnota procentuálního vyjádření kšaftujících a zemřelých vyšší, zhruba kolem 4,50% (přesně 4,49%).

Tak nízký početní údaj by nás jistě přivedl k ryze negativnímu nazírání na testamety jako na prameny schopné postihnout některé aspekty demografického chování obyvatelstva či podob jejich rodinného uspořádání. Z druhé strany máme zajištěnu obrovskou sumu takto koncipovaných poznatků pro tzv. „*will-making population*“, jak ji nazývá Robert S. Gottfried. Jinými slovy, testamety umožňují hlubokou sondu do rodinných poměrů jedné části městské populace. Tato příležitost by neměla být opomenuta. Zvláště, pokud máme k dispozici dochované svatební smlouvy, městské knihy

radní, rejstříky městských sbírek, matriky, záznamy dědických sporů. Pak se šance na postižení objektivních rysů života jedné části městské populace výrazně zvyšuje.

V souvislosti s představou testamentu jako projevu abnormality lze uvažovat o nestandardních poměrech v těch rodinách, jejichž členové pořizují testament. Bez důkladné analýzy pramenů bychom všechny tyto situace zařadily nejspíše pod pojem „konfliktní rodinné prostředí.“ Snaha předejít majetkovým přím mezi pozůstalými je v pramenech doložitelná (např. odkazy velice malých částek do širšího příbuzenstva). V mnohých případech ani tato opatření nepomohla a jsme svědky několikaletých vleklých sporů mezi spřízněnými rodinami (Stubikovi, Neumaierovi). Podobně lze v testamentech zaznamenat mnohé případy vydědění manželských partnerů i dětí, nebo alespoň ironických a kousavých poznámek na adresu příbuzenstva. Končí však oblast „abnormality“ z hlediska množství pořizování testamentů těmito případy? Jak ob stojí „koncept abnormality“ u dalších testamentů, představující nejméně 70% celku a nenaznačující vznik konfliktů v rodině?

Domnívám se, že odpovědi mohou být výsledky studia jihlavských testamentů v následujících ohledech. Motivem k sepsání testamentu skutečně mohla být nestandardní situace přítomná v rodině testátora. Ovšem v každé rodině jiná. Bylo doloženo, že testamenty velkého počtu osob obsahují navýšení dědických podílů těm dětem, které jsou malé a dosud neodchované, či prostě nejmladší (kapitola VI). Prokázána byla dokonce preference fyzicky a psychicky postižených jedinců v některých testamentech. Zjistili jsme, že téměř čtvrtina vdaných žen (20,78% vdaných žen) ve svých závětech neodkazuje žádný dědický podíl do rukou jejich manželů. Vždy kšaftují pouze z jím náležejícího osobního majetku. U poloviny těchto žen je toto jmění tvořeno finančním obnosem, který si tyto ženy vyměnily ve satební smlouvě. Autoři publikace se shodují v názoru, že „*privátní měšťanská ekonomika*“ 16. a 17. století se vyznačovala poněkud chaotickými poměry vzhledem k charakteru splácení tzv. vejruňků a dalších peněžních transakcí.⁹⁰¹ Mnohé testamenty jsou doslova soupisy dlužných částek či obsahují nesčetné zmínky o tom, že testátorovi dosud nebylo vyplaceno věno. Domnívám se, že snahou těchto testátorů bylo uvést „na pravou míru“ zmatečné majetkové poměry rodiny (kterému dítěti bylo věno již odevzdáno, kterému částečně či vůbec) a z velké míry vkládaly tuto naději právě do pořízení poslední vůle.

Nezbývá, než se zeptat: „Nevyznačoval se soubor všech naznačených ‘abnormalit’ veskrze ‘normalitou’ každodenního života raně novověké městské společnosti?“ Respektive „abnormalita“ v různém ohledu (očekávání majetkových tahanic v širším příbuzenstvu, vydědění nezdárných dětí či partnera, nutnost zvýhodnění malých dětí, preference postižených jedinců, snaha vdané ženy o odkaz osobního majetku mimo osobu manžela, zhodnocení a systemizování složitých majetkových poměrů rodiny) byla natolik častou, že se stávala de facto „normalitou“.

Domnívám se, že ve všech vypočtených situacích, a zcela jistě i jiných a dosud neobjevených, bylo k testamentu vzhlíženo jako k prostředku, který „*pojistí právo (oprávnění)*“ k způsobu dědění zaznamenaného konkrétní poslední vůlí. Přesto, že v mnohých případech se jednalo o situace, které

---

⁹⁰¹ T. BOROVSÝ – B. CHOCHOLÁČ – P. PUMPR (edd.), *Peníze nervem*, s. 282.

byly deklarovány samotným jihlavským městským právem (odkaz třetiny majetku vdově, dvou třetin jmění dětem...). Výraz „*pojištění práva*“ chápu jako velice příhodný pro vnímání a pozici testamentu v měšťanské společnosti v raném novověku.

Naznačené závěry a vůbec pojetí testamentární problematiky v této práci v sobě zcela jistě nese otisk uvažování, které je zacíleno na oblast historické demografie a dějin rodinných struktur. Chce však figurovat vedle takových způsobů nazírání na raně novověké měšťanské testamety, jakými jsou např. sociální stratifikace, zbožnost, hmotná kultura, právní hledisko atd.

Shrnuto, vznik testamentu v raně novověké měšťanské společnosti vnímám v kontextu využití a dokonalého zhodnocení možnosti, jak majetkový transfer po smrti jedince přizpůsobit podmínkám konkrétní rodiny. A to pečlivou přípravou včetně konstruování a lavírování, ale v hranicích daných právem. Otázka zlistinění poslední vůle (vznik originálního spisu a hlavně přepis do městských knih či knih testamentů) měla pravděpodobně ještě v období raného novověku obrovský význam vzhledem k očekávanému zajištění větší trvalosti a průkaznosti přání v ní obsažených.

Seznam literatury a pramenů

A. Seznam pramenů

1. Nevydané prameny

Státní okresní archiv Jihlava

fond AM do roku 1848, Úřední knihy a rukopisy 1359-1850 (1894),

- i. č. 11 - Městská kniha X radní 1556-1584
- i. č. 12 - Městská kniha XI radní 1584-1609
- i. č. 13 - Městská kniha XII radní 1609-1737
- i. č. 48 - Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1575
- i. č. 49 - Rejstřík městské sbírky (lozuňky) /1576-1577/
- i. č. 50 - Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1583
- i. č. 51 - Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1585
- i. č. 52 - Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1588
- i. č. 54 - Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1592
- i. č. 56 - Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1596
- i. č. 58 - Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1599
- i. č. 59 - Rejstřík městské dávky, event. jiná dávka 1607
- i. č. 60 - Rejstřík městské sbírky (lozuňky) 1616
- i. č. 327 - Rejstřík obnov městských rad 1555-1723
- i. č. 533 - Kniha testamentů 1544-1578
- i. č. 534 - Kniha testamentů 1578-1624
- i. č. 535 - Kniha testamentů 1624 - 1682

fond AM do roku 1848, Zlomky starých registratur 1501-1786,

- sign. II B b 3 - Různé smlouvy 1528-1680
- sign. II B b 4 - Dědické věci 1527-1725

fond Cechy Jihlava, Cech soukenický,

- inv. č. - 22 Kniha cechovních přísěžných, kronikářských záznamů a tovaryšů (tzv. II. soukenický rejstřík) (1556) 1564 - 1682 (1741)

fond Drobné písemné pozůstalosti Jihlava,

- P. - kronika Frühauf-Politzerova (Chronik der königlichen Kreis- und Bergstadt Iglau von Ihnen Entstehung bis auf gegenwärtige Zeiten /1827/)

fond Písemná pozůstalost JUDr. Emanuela Schwaba (1823) 1874-1945,

- kar. 11, i. č. 434 - Městský archiv - knihy testamentů I - III - přehled osobních jmen

fond Archiv města Telče,

- i. č. 145 - kniha testamentů (1531) 1537 - 1651

Státní okresní archiv Jindřichův Hradec

fond Archiv města Jindřichův Hradec,

- i. č. 227 (poř. č. knihy 157) - kniha závětí 1539-1616

Národní archiv

fond Morava,

- i. č. 2502, 2716, 2743, 2916, 2965, 3334, 4211, 4309, 4394, 4427, 4566, 4917, 5381

Moravský zemský archiv

fond E67, Sbírká matrik, kniha 6400, 6510.

2. Nevydané prameny

- Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Privilegia královských měst venkovských v království českém z let 1225– 1419*, díl II, Praha 1895.
- Christian D' ELVERT, *Chronik der königlichen Stadt Iglau (1402–1607) vom Iglauer Stadtschreiber Martin Leopold von Löwenthal*, Quellen-Schriften zur Geschichte Mährens und Österr.-Schlesiens, Brno 1861.
- František HOFFMANN, *Jihlavské právo*, Havlíčkův Brod 1959.
- Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova: Paměti*, Praha 1996.
- Johann A. TOMASCHEK, *Der Oberhof Iglau in Mähren und seine Schöffensprüche aus dem XIII.–XVI. Jahrhundert, aus mehreren Handschriften herausgegeben und reläutert*, Innsbruck 1868.

B. Seznam literatury

- Maria AGREN – Amy LOUISE (eds.), *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400– 1900*, Aldershot/Burlington, 2005.
- Marco ALBERTINI – Martin KOHLI – Claudia VOGEL, *Intergenerational transfers of time and money in European families: Common patterns – different regimes?*, *Journal of European Social Policy* 17, 4, 2007, s. 319–334.
- Gary L. ALBRECHT - Katherine D. SEELMAN - Michael BURY, *Handbook of Disability Studies*, Thousand Oaks/California/London 2001.
- Susan D. AMUSSEN, *An ordered society: gender and class in early modern England*, Oxford 1988.
- Julie ANDERSON, *Review Article: Voices in the Dark, Representations of Disability in Historical Research*, *JCH* 44, 1, 2009, s. 107–116.
- Julie ANDERSON – Ana CARDEN-COYNE, *Enabling the Past: New Perspectives in the History of Disability*, *ERH* 14, 4, s. 447–457.
- Petr ANDREAS, *Českobudějovické cechovníctví XVI. století*, *Výběr* 42, 3, 2005, s. 174–198.
- Philippe ARIÈS, *Centuries Of Childhood. A Social History of Family Life*, New York 1962.
- Tom ARKELL, *Interpreting Probate Inventories*, in: T. Arkell – N. Evans – N. Goose (eds.), *When Death Do Us Part: Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford 2000, s. 72–102.
- Tom ARKELL – Nesta EVANS - Nigel GOOSE (eds.), *When Death Do Us Part: Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford 2000.
- Angiolina ARRU, *Un métier négociable dans la Rome des Papes: les domestiques aux XVIIIe et XIXe siècles*, in: A. Fauve-Chamoux – L. Fialová (edd.), *Le Phénomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles*, (Acta demographica XIII), Praha 1997, s. 105–124.
- Georges AUGUSTINS, *Mobilité résidentielle et alliance matrimoniale dans une commune du Morbihan au XIXe siècle*, *Ethnologie Française* 11, 4, 1981, s. 319–328.
- Georges AUGUSTINS, *Reproduction sociale et changement social: l'exemple des Baronnie*, *Revue Française de Sociologie* 18, 3, 1977, s. 465–484.
- Linda AUWERS, *Fathers, Sons and Wealth in Colonial Windsor, Connecticut*, *JFH* 3, 1978, s. 136–149.

- Hans M. BÄCHLER, *A prosopographical and topographical evaluation of the first Bürgerbuch of Freiburg, Switzerland*, *Computers and the Humanities* 12, 1-2, 1979, s. 137-144.
- Tomáš BALETKA, *Řemeslné živnosti ve Vyškově v první polovině 16. století*, *Vyškovský sborník* 10, 3, 2002, s. 31-45.
- Paul BAUR, *Testament und Bürgerschaft: Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz*, Stuttgart 1989.
- Marie BECHYŇOVÁ, *Svatební smlouvy měšťanů Starého Města pražského (1546-1580)*, diplomová práce, Ústí nad Labem 2006.
- Giovanna BENADUSI, *Investing the Riches of the Poor: Servant Women and Their Last Wills*, *AHR* 19, 2004, s. 805–826.
- Andreas BIEBERSTEDT, *Textstruktur – Textstrukturvariation – Textstrukturmuster*, Wien 2007.
- Jana BOROVIČKOVÁ - Jiří STOČES, *Nové metody - prosopografie*, in: *Studie a články k dějinám vědy a vědeckých institucí*, Praha 2002 [vyd. 2003], s. 47-61.
- Jana BOROVIČKOVÁ, *Počítačové zpracování univerzitních matrik - program Paradox a prosopografie pražské právnické univerzity*, *MHB* 7, 2000, s. 201-231.
- Tomáš BOROVSÝ – Bronislav CHOCHOLÁČ – Pavel PUMPR (edd.), *Peníze nervem společnosti: k finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, Brno 2007.
- Gerhard BOTZ (Hg.), *"Qualität und Quantität". Zur Praxis der Methoden der historischen Sozialwissenschaft*, Frankfurt a. M. 1988.
- Pierre BOURDIEU, *Célibat et condition paysanne*, *Études Rurales* 5–6, 1962, s. 32–135.
- Pierre BOURDIEU, *Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction*, *Annales E. S. C.* 4–5, 1972, s. 1105–1129.
- Frank BRAUN, *Hausbau in Mölln im 17. und 18. Jahrhundert. Zusammenhänge zwischen Baubestand, Wirtschaftsstruktur und Sozialtopographie einer norddeutschen Kleinstadt*, Neumünster 1994.
- Dominik BUDSKÝ, *Testamenty pražského duchovenstva od druhé poloviny 14. století do počátku husitství*, in: K. Jišová – E. Doležalová (edd.), *Pozdně středověké testamenty v českých městech: Prameny, metodologie a formy využití. Sborník příspěvků z konference uspořádané Archivem hlavního města Prahy a HÚ AVČR*, Praha 2006, s. 189-209.
- André BURGUIÈRE – Christine KLAPISCH-ZUBER – Martine SEGALÉN – Françoise ZONABEND (Hgg.), *Geschichte der Familie. 2. Mittelalter*, Frankfurt am Main 1997.
- André BURGUIÈRE – Christine KLAPISCH-ZUBER – Martine SEGALÉN – Françoise ZONABEND (Hgg.), *Geschichte der Familie. 3. Neuzeit*, Frankfurt am Main 1997.
- Anthony J. CAMP, *Wills and their whereabouts*, London 1974.
- Andre W. CARUS – S. OGILVIE, *Turning qualitative into quantitative evidence: a well-used method made explicit*, *EHR* 62, 4, s. 893–925.
- Sandra CAVALLO – Lyndan WARNER (eds.), *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe*, London 1998.
- Markus CERMAN, *Central Europe and the European marriage pattern. Marriage patterns and family structure in Central Europe, 16th-19th centuries*, in: R. Wall – T. K. Hareven – J. Ehmer – M. Cerman (eds.), *Family history revisited. Comparative perspectives*, Newark 2001, s. 282-307.
- Markus CERMAN, *Mitteleuropa und die "europäischen Muster". Heiratsverhalten und Familienstruktur in Mitteleuropa, 16.-19. Jahrhundert*, in: J. Ehmer - T. K. Hareven – R. Wall (Hgg.), *Historische Familienforschung. Ergebnisse und Kontroversen*, Frankfurt am Main/New York 1997, s. 327-346

- Leszek CIEŠLAK, *Třebíčský tkalcovský cech do konce 20. let 18. století: (příspěvek k vnitřnímu životu cechů)*, ZM 7, 2003, s. 41-68.
- Leszek CIEŠLAK, *Ze života třebíčských soukenických tovaryšů v 17. a na počátku 18. století*, ZM 8, 2004, s. 25-43.
- Stephen COPPEL, *Willmaking on the Deathbed*, LPS 40, 1988, s. 37-45.
- Jean-Nicolas CORVISIER, *La vieillesse en Grèce ancienne d'Homère à l'époque hellénistique*, ADH 1985, s. 53-70.
- William COSTER, *Kinship and Inheritance in Early Modern England: Three Yorkshire Parishes*, BP 83, 1993, s. 1-27.
- Claire M. CROSS, *Northern Women in the Early Modern Period: The female testators of Hull and Leeds, 1520-1650*, YAJ 59, 1987, s. 83-94.
- Roman CZAJA, *Socjotopografia miasta Elblaga w średniowieczu*, Toruń 1992.
- Peter CZENDES - Johannes SEIDL (Hgg.), *Stadt und Prosopographie. Zur quellenmässigen Erforschung von Personen und sozialen Gruppen in der Stadt des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit*, Linz 2002.
- Jaroslav ČECHURA, *Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí?*, DaS 1, 1994, s. 2-5.
- Karel ČERNÝ, *Tajemství morových epidemií*, Zdravotnické noviny 29-30, 2006, s. VI-VII.
- Karine J. DAUTEUILLE, *Household materials and social networks in Norwich 1371-1500: a study of testamentary evidence*, nepublikovaná disertační práce na University of Cambridge, Cambridge 2005.
- Dietrich DENECKE, *Soziale Strukturen im städtischen Raum: Entwicklung und Stand der sozialtopographischen Stadtgeschichtsforschung*, in: M. Meinhardt – A. Ranft (Hgg.), *Die Sozialstruktur und Sozialtopographie vorindustrieller Städte*, Berlin 2005, s. 123-138.
- Lumír DOKOUPIL – Ludmila FIALOVÁ – Eduard MAUR – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17 a 18. století*, Praha 1999.
- Pierre DUBUIS, *Le jeu de la vie et de la mort. La population du Valais XIIIe-XVIe siècles*, Lausanne 1994.
- Jacques DUPÂQUIER, *Pour la démographie historique*, Paris 1984.
- Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie: vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002.
- Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století). I. Dům a jeho lidé*, Praha 1999.
- Renate DÜRR, *Mägde in der Stadt. Das Beispiel Schwäbisch Hall in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt a. M./New York 1995.
- Ivana EBELOVÁ - Ivan HLAVÁČEK, *Čechy stavebních řemesel v Čechách v 16. až 18. století*, Praha 1993.
- Ivana EBELOVÁ, *Počátky organizace kameníků v rámci cechů stavebních řemesel. Díl 1*, Kámen 8, 3, 2002, s. 17-21.
- Ivana EBELOVÁ, *Počátky organizace kameníků v rámci cechů stavebních řemesel. Díl 2*, Kámen 9, 1, 2003, s. 17-22.
- Ivana EBELOVÁ, *Pražská a venkovská stavební řemesla v době renesance a baroka*, Praha 2001.
- Ivana EBELOVÁ, *Řemesla a živnosti v Čechách: truhláři v královském věnném městě Poličce*, ČL 90, 1, 2003, s. 79-95.
- Ivana EBELOVÁ, *Zlatá doba jihlavského soukenictví*, JAR 2-3, 2000-2001, s. 52-72.
- Martin EBEL, *Poznámky k cenám jihlavských domů v polovině 18. století a jejich vztah k profesi majitele*, JAR 2-3, 2000-2001, s. 100-109.
- Petr ELBEL, *Testamenty olomouckého kapitulního duchovenstva v pozdním středověku (1300-1526)*, in: K. Jíšová – E. Doležalová (edd.), *Pozdně středověké testamenty v českých městech: Prameny, metodologie a formy využití. Sborník příspěvků z*

- konference uspořádané Archivem hlavního města Prahy a HÚ AVČR, Praha 2006, s. 145-187.
- Christian D' ELVERT, *Geschichte und Beschreibung der (königlichen Kreis =) und Bergstadt Iglau in Mähren*, Brno 1850.
- Theo ENGELN – Arthur P. WOLF (eds.), *Marriage and the Family in Eurasia: Perspectives on the Hajnal Hypothesis*, Amsterdam 2006.
- Rolf ENGELSING, *Das Vermögen der Dienstboten in Deutschland zwischen dem 17. und 20. Jahrhundert*, Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte in Tel Aviv 3, 1974, s. 250–252.
- Amy L. ERICKSON, *The marital economy in comparative perspective*, in: M. Ågren - A. L. Erickson (eds.), *The marital economy in Scandinavia and Britain, 1400-1900*, Aldershot 2005, s. 3-23.
- Amy L. ERICKSON, *Women and Property in Early Modern England*, London 1995.
- Nesta EVANS, *The Occupations and Status of Male Testators in Cambridgeshire, 1551- 1800*, in: T. Arkell – N. Evans – N. Goose (eds.), *When death do us part: understanding and interpreting the probate records of Early Modern England*, Oxford 2000, s. 176-188.
- Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *Beyond adoption: Orphans and family strategies in pre-industrial France*, HF 1, 1, 1996, s. 1–13.
- Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *K historii vdov*, HD 23, 1999, s. 15–29.
- Antoinette FAUVE-CHAMOUX – Richard WALL, *Domestic Servants in Comparative Perspective*, HF 10, 4, 2005, s. 345–354.
- Charles H. FEINSTEIN - Mark THOMAS, *Making history count: a primer in quantitative methods for historians*, Cambridge 2002.
- Olga FEJTOVÁ - Jiří PEŠEK - Václav LEDVINKA (edd.), *Pražské městské elity středověku a raného novověku - jejich proměny, zázemí a kulturní profil*, Sborník příspěvků z 21. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 1. a 2. října v Clam-Gallasově paláci v Praze, Praha 2004.
- Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo na konci středověku (1389–konec 15. století)*, B Brno 2008.
- Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo po smrti notáře Jana (1359–1389)*, Brno 2006.
- Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*, Brno 2001.
- Roderick FLOUD, *An introduction to Quantitative Methods for Historians*, London 1990.
- Maria FRAWLEY, *Invalidism and Identity in Nineteenth Century Britain*, Chicago/London 2004.
- Andreas GESTRICH – Jens-Uwe KRAUSE – Michael MITTERAUER, *Geschichte der Familie*, Stuttgart 2003.
- Jeremy S. W. GIBSON, *Wills and where to find them*, Chichester 1974.
- Carlo GINZBURG, *Sýr a červi: svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000.
- Carlo GINZBURG – Carlo PONI, *The Name and the Game: Unequal Exchange and the Historical Marketplace*, in: E. Muir – G. Ruggiero (eds.), *Microhistory and the Lost People of Europe*, Baltimore 1991, s. 1–10.
- Paul D. GLENNIE, *A commercialising agrarian region: late medieval and early modern Hertfordshire*, nepublikovaná disertační práce, University of Cambridge, Cambridge 1983.
- Jeremy P. GOLDBERG, *Female Labour Service and Marriage in the Late Medieval Urban North*, NH 22, 1986, s. 18-38.
- Jeremy P. GOLDBERG, *Mortality and Economic Change in the Diocese of York, 1390-1514*, NH 24, 1988, s. 38-55.
- Jeremy P. GOLDBERG, *Women in Fifteenth-century Town Life*, in: J. A. F. Thomson (ed.), *Towns and Townspeople in the Fifteenth Century*, Gloucester 1988.

- Mateusz GOLIŃSKI, *Socjotopografia dużego miasta a źródła podatkowe: Wybrane problemy na przykładzie Wrocławia i Świdnicy w XIV–XV wieku*, *Kwartalnik historii kultury materialnej* 43, 1995, s. 43–54.
- Mateusz GOLIŃSKI, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia: (przestrzeń – podatnicy – rzemiosło)*, Wrocław 1997.
- Mateusz GOLIŃSKI, *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy*, Dł 1 a 2, Wrocław 2000 a 2003.
- Jack GOODY, *Inheritance, property and women: some comparative considerations*, in: J. Goody – J. Thirsk – E. P. Thompson (ed.), *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe 1200–1800*, Cambridge 1976, s. 10–36. **+tam má úvod**
- Jack GOODY, *Production and Reproduction: A Comparative Study of the Domestic Domain*, Cambridge 1976.
- Jack GOODY, *Proměny rodiny v evropské historii*, Praha 2006.
- Jack GOODY, *The development of the family and marriage in Europe*, Cambridge 1983.
- Jack GOODY, *The European Family: an historico-anthropological essay*, Oxford 2000.
- Nigel GOOSE – Nesta EVANS, *Wills as an Historical Source*, in: T. Arkell – N. Evans – N. Goose (eds.), *When Death Do Us Part: Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford 2000, s. 38-71.
- Nigel GOOSE, *Fertility and Mortality in Pre-Industrial English Towns from Probate and Parish Register Evidence*, in: Tom A. – N. Evans – N. Goose (eds.), *When Death Do Us Part: Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford 2000, s. 189-212.
- Robert S. GOTTFRIED, *Bury St. Edmunds and the urban crisis: 1290-1539*, Princeton 1982.
- Robert S. GOTTFRIED, *Epidemic Disease in Fifteenth Century England. The Medical Response and the Demographic Consequences*, Leicester 1978.
- Vincent GOURDON, *Histoire des grands-parents*, Paris 2001.
- Daniel I. GREENSTEIN, *A historian's guide to computing*, Oxford/ New York 1994.
- Jean-Yves GRENIER, *Historie a sociologie: (téměř) nemožný dialog*, HD 19, 1995, s. 155–168.
- Josef GRULICH, *Historická demografie a dějiny rodiny v Evropě a v České republice po roce 1950*, HD 26, 2002, s. 123–146.
- Josef GRULICH, *Obraz manželství a rodiny v díle J. A. Komenského a B. Bolzana*, HO 9, 7-8, 1998, s. 169-172.
- Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008.
- Josef GRULICH, *Venkovská žena v období raného novověku (16. - 18. století)*, Československá historická ročenka, 2001, s. 225-235.
- Josef GRULICH, *Zkoumání „maličkostí“ (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie)*, ČČH 99, 3, 2001, s. 519–547.
- Linda GUZZETTI, *Venezianische Vermächtnisse: Die soziale und wirtschaftliche Situation von Frauen im Spiegel spätmittelalterlicher Testamente*, Stuttgart/Weimar 1998.
- Henk DE HAAN, *In the Shadow of the Tree. Kinship, Property and Inheritance among Farm Families*, Amsterdam 1994.
- Antonín HAAS, *Omezení odúmrti a vdovská třetina v starém českém městském právu*, PHS 17, 1973, s. 199-218.
- Hrothgar J. HABAKKUK, *Family Structure and Economic Change in Nineteenth Century Europe*, JEH 15, 1, 1955, s. 1–12.
- Barbara HANAWALT, *Remarriage as an Option for Urban and Rural Widows in Late Medieval England*, in: S. S. Walker (ed.), *Wife and Widow in Medieval England*, Ann Arbor 1993, s. 141-164.

- Andreas HANSERT, *Die Erbschaft im Kontext familiärer Generationenbeziehungen*, in: F. Lettke (Hg.), *Erben und Vererben. Gestaltung und Regulation von Generationenbeziehungen*, Konstanz 2003, s. 143–156.
- Charles HARVEY - Jon PRESS, *Databases in Historical Research: Theory, Methods and Applications*, Basingstoke 1996.
- Loren HASKINS - Jeffrey KIRK, *Understanding quantitative history*, Cambridge 1990.
- Jarmila HÁSKOVÁ, *Sociální struktura Litomyšle a peněžní hotovosti jejích obyvatel na přelomu 15. a 16. století*, SNM 36, 1982, s. 1–48.
- Milena HAUSEROVÁ, *Jihlavské renesanční domy s horním osvětlením vysokých síní*, JAR 2–3, 2000–2001, s. 73–99.
- Jan HAVRÁNEK - Josef PETRÁŇ, *Základy statistické metody pro historiky*, Praha 1963.
- Richard H. HELMHOLZ, *Married Women's Wills in Later Medieval England*, in: S. S. Walker (ed.), *Wife and Widow in Medieval England*, Ann Arbor 1993, s. 165–183.
- David HERLIHY, *The Generation in Medieval History*, Viator, Medieval and Renaissance Studies 5, 1974, s. 347–366.
- Arlette HIGOUNET-NADAL, *Périgueux aux XIVe et XVe siècles. Etude de démographie historique*, Bordeaux 1978.
- František HOFFMANN, *Bydlení chudých vrstev ve středověkých městech*, in: V. Ledvinka – J. Pešek (edd.), *Ponížení a odstrčení. Města versus katastrofy*, Sborník příspěvků z 8. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy, konaného ve dnech 2. a 3. října 1990 a 13. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy ve dnech 3. a 4. října 1995, Praha 1998, s. 17–25.
- František HOFFMANN, *České město ve středověku: život a dědictví*, Praha 1992.
- František HOFFMANN – Karel KŘESADLO, *Městská správa Jihlava do roku 1848. Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894)*, inventář, sv. 2, Jihlava 1975.
- František HOFFMANN, *Městská správa Jihlava do roku 1848, Zlomky starých registratur 1501–1786*, prozatímní inventární seznam, Jihlava 1959.
- František HOFFMANN, *Místopis města Jihlavy v první polovině 15. století*, Jihlava 2004.
- František HOFFMANN, *Rozšíření Koldínových práv městských v českých, německých a latinských podobách*, Studie o rukopisech 18, 1979, s. 49–112.
- František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009.
- Pavla HORSKÁ, *Česká a francouzská historická demografie roku 1999: po třiceti letech kontaktů – jak dále?*, HD 23, 1999, s. 5–12.
- Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Karel STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.
- Jan HORSKÝ, *Historická antropologie*, HD 17, 1993, s. 241–270.
- Jan HORSKÝ, *Historická demografie a nové metodické pohledy na sociální dějiny*, HD 19, 1995, s. 135–154.
- Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1997.
- Cicely HOWELL, *Land, Family and Inheritance in Transition: Kibworth Harcourt 1280–1700*, New York 1983.
- François HÖPFLINGER, *Traditionelles und neues Wohnen im Alter*, Zürich 2004.
- François HÖPFLINGER – Cornelia HUMMEL – Valérie HUGENTOBLE, *Enkelkinder und ihre Großeltern – intergenerationelle Beziehungen im Wandel*, Zürich 2006.
- Josef HRDLIČKA, *Historická antropologie pro „střední třídu“? Možnosti a limity antropologických přístupů ke studiu společnosti vrchnostenských měst v raném novověku*, in: M. Nodl – D. Tinková (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007.
- Josef HRDLIČKA, *Hmotná kultura měšťanských domácností v renesanční Telči*, VSV 12, 2000, s. 35–54.

- Michaela HRUBÁ, *Bratrstva a cechy z pohledu měšťanských testamentů královských měst severozápadních Čech v raném novověku*, in: , in: V. Ledvinka – J. Pešek (edd.), *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům*, Praha 2000, s. 27–47.
- Michaela HRUBÁ, *Možnosti studia předbělohorských testamentů a inventářů pozůstalostí v královských městech severozápadních Čech*, in: *Města severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 7–34.
- Michaela HRUBÁ, „... *Na sladovně velká hromada sladu formanského...*“ *Rodiny a domácnosti příslušníků potravinářských řemesel v předbělohorských královských městech severozápadních Čech (z pohledu pozůstalostních pramenů)*, in: O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek (edd.), *Dobrou chuť, velkoměsto*, Documenta Pragensia 25, 2007.
- Michaela HRUBÁ, „*Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle*“. *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Acta Universitatis Purkynianae LXXXIII. Philosophia et historica V. Studia Historica – Monographia V, Ústí nad Labem 2002.
- Ronnie P. HSIA – Robert W. SCRIBNER (eds.), *Problems in the historical anthropology of early modern Europe*, Wiesbaden 1997.
- Erhard CHVOJKA, *Geschichte der Großelternrollen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Wien/Köln 2003.
- Erhard CHVOJKA, „*Nu ist sie junk, so ist er alt*“, MAQ 35, 1995–1996, s. 35–52.
- Karsten IGEL, *Zur Sozialtopographie Greifswalds um 1400. Der Greifswalder liber hereditatum (1351–1452)*, in: M. Meinhardt – A. Ranft (Hgg.), *Die Sozialstruktur und Sozialtopographie vorindustrieller Städte*, Berlin 2005, s. 227–246.
- Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha 2002.
- Gesa INGENDAHL, *Witwen in der Frühen Neuzeit: eine kulturhistorische Studie*, Frankfurt am Main 2006.
- Konrad H. JARAUSCH - Kenneth A. HARDY, *Quantitative Methods for Historians: A Guide to Research, Data, and Statistics*, Chapel Hill 1991.
- Konrad H. JARAUSCH - Gerhard ARMINGER - Manfred THALLER, *Quantitative Methoden in der Geschichtswissenschaft. Eine Einführung in die Forschung, Datenverarbeitung und Statistik*, Darmstadt 1985.
- Zdeněk JAROŠ, *Jihlavská měšťanská heraldika (IV. část)*, in: VSV 9, 1994. s. 76–77.
- Zdeněk JAROŠ, *Jihlavské ulice a vývoj jejich pojmenování*, Jihlava 1993, nestr.
- Ladislav JANGL, *K otázce jihlavského privilegia a falšování listiny A*, VSV 13, 2002.
- Tomáš JIRÁNEK – Jiří KUBEŠ (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími*, 2. pardubické bienále: 4. až 5. dubna 2002, Pardubice 2002.
- Pavla JIRKOVÁ, *Jihlavské testamenty na přelomu 16.–17. století: prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii*, SAP 60, 1, 2010, s. 3–239.
- Pavla JIRKOVÁ, *Měšťané obývající jednu z jihlavských ulic na přelomu 16. – 17. století*, VSV 16, 2008, s. 3–18.
- Pavla JIRKOVÁ (rec.), *Jana Martinák, Iglauer Bürgertestamente aus den Jahren 1544– 1624. Realisierung einer Textsorte – historiologische Analyse*, Schriften zur diachronen Sprachwissenschaft 14, Wien 2009, in: FHB 25, 2, 2010, s. 163–168.
- Pavla JIRKOVÁ, *Testamentární praxe v Jihlavě v letech 1578–1590 (Testament jako pramen pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii)*, ČNM 176, 1–2, 2007, s. 21–58.

- Kateřina JÍŠOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ (edd.), *Pozdně středověké testamety v českých městech: Prameny, metodologie a formy využití*, Sborník příspěvků z konference uspořádané Archivem hlavního města Prahy a HÚ AVČR, Praha 2006.
- Kateřina JÍŠOVÁ, *Testamety novoměstských měšťanů v pozdním středověku*, disertační práce, Univerzita Karlova, Praha 2008.
- James A. JOHNSTON, *The Probate Inventories and Wills of a Worcestershire Parish, 1676-1775*, MH 1, 1971, s. 20-33.
- Andrzej KARPÍŃSKI, *Zapisy „pobožné“ i postawy religijne mieszczanek polskich w świetle testamentów z drugiej połowy XVI w. i XVII w.*, in: M. Bogucka (ed.), *Tryumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI-XVIII w.*, Warszawa 1989, s. 203–233.
- Karl KASER, *Macht und Erbe. Männerherrschaft, Besitz und Familie im östlichen Europa (1500–1900)*, Böhlau 2000.
- Karl KASER, *Power and inheritance: Male domination, property, and family in eastern Europe, 1500–1900*, HF 7, 3, 2002, s. 375-395.
- Jaromír KINCL – Valentin URFUS, *Římské právo*, Praha 1990.
- Brigitte KLOSTERBERG, *Zur Ehre Gottes und zum Wohl der Familie: Kölner Testamente von Laien und Klerikern im Spätmittelalter*, Köln 1995.
- Martin KOHLI, *Private and Public Transfers Between Generations: Linking the Family and the State*, *European Societies* 1, 1, 1999, s. 81–104.
- Martin KOHLI – Harald KÜNEMUND – Jörg LÜDICKE, *Family Structure, Proximity and Contact*, in: A. Börsch-Supan et al. (eds.), *Health, Ageing and Retirement in Europe– First Results from SHARE*, Mannheim 2005, s. 164–170.
- Stefan KROLL – Gyula PÁPAY, *Die Anwendung der multimedialen GIS-Technologie auf die Geschichtswissenschaft am Beispiel der Sozialtopographie Stralsunds 1706/07*, in: I. Asmus – H. T. Porada – D. Schleinert (Hgg.), *Geographische und historische Beiträge zur Landeskunde Pommerns: Festschrift für Eginhard Wegner zum 80. Geburtstag*, Schwerin 1998, s. 189–194.
- Thomas KRZENCK, *Marginalien zur Rolle von Kindern in böhmischen Testamenten des 15. Jahrhunderts*, in: *Ad vitam et honorem Jaroslao Mezník. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Brno 2003, s. 611-628.
- Markus KÜPKER - Janine Ch. MAEGRAITH, *Human Well-Being and the „Industrious Revolution“: Consumption, Gender and Social Capital in a German Developing Economy, 1600-1900*, AKA-Newsletter 25, 2009, s. 19-41.
- Janine M. LANZA, *From Wives to Widows in Early Modern Paris. Gender, Economy, Law*, Aldershot 2007.
- Peter LASLETT, *The Institution of Service*, LPS 40, 1988, s. 55-60.
- Peter LASLETT, *The World We Have Lost (further explored)*, Abingdon 2000.
- Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (edd.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.
- Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006.
- Milena LENDEROVÁ – Kateřina ČADKOVÁ – Jana STRÁŇKOVÁ (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27. - 28. dubna 2006*, Pardubice 2006.
- Frank LETTKE (Hg.), *Erben und Vererben. Gestaltung und Regulation von Generationenbeziehungen*, Konstanz 2003.
- Giovanni LEVI, *On Microhistory*, in: P. Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge 2001, s. 97–119.
- Myrddin J. LEWIS - Roder LLOYD-JONES, *Using computers in history. A practical guide*, London 1996.

- Katja LINDENAU, *Brauen und herrschen. Die Görlitzer Braubürger als städtische Elite in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Leipzig 2007.
- Paul K. LONGMORE – David GOLDBERGER, *The League of the Physically Handicapped and the Great Depression: A Case Study in the New Disability History*, *The Journal of American History* 87, 3, 2000, s. 888–922.
- Paul K. LONGMORE – Lauri UMANSKI (eds.), *The New Disability History: American Perspectives*, New York/London, 2001.
- Monika LÜCKE, *Versuch einer Vermögenstopographie für die Stadt Wittenberg in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, in: M. Meinhardt – A. Ranft (Hgg.), *Die Sozialstruktur und Sozialtopographie vorindustrieller Städte*. Berlin 2005, s. 247–262.
- Kurt LÜSCHER – Ludwig LIEGLE, *Generationenbeziehungen in Familie und Gesellschaft*, Konstanz 2003.
- Kurt LÜSCHER – Karl PILLEMER, *Intergenerational ambivalence. A new approach to the study of parent-child relations in later life*, *Journal of Marriage and the Family* 60, 2, 1998, s. 413–425.
- Kurt LÜSCHER, *Soziologische Annäherungen an die Familie*, *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 26, 2, 2001, s. 173–201.
- Janine Ch. MAEGRAITH, *Das Zisterzienserinnenkloster Gutenzell. Vom Reichskloster zur geduldeten Frauengemeinschaft*, Epfendorf 2006.
- Karel MALÝ (ed.), *Městské právo v 16.-18. století v Evropě*, Sborník příspěvků z mezinárodní konference uspořádané právníkou fakultou UK ve dnech 25.-27. září v Praze, Praha 1982.
- Tomáš MALÝ, *Smrt a spása duše v 17.–18. století: Brněnští měšťané a osudy potridentské zbožnosti*, disertační práce, Masarykova univerzita, Brno 2008.
- Tomáš MALÝ, *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací (Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století)*, Brno 2009.
- Sigurður G. MAGNÚSSON, *Social History – Cultural History – Alltagsgeschichte – Microhistory: In-Between Methodologies and Conceptual Frameworks*, *Journal of Microhistory* 2006 (nestr., on line periodikum).
- Sigurður G. MAGNÚSSON, *Social History as "Sites of Memory"? The Institutionalization of History: Microhistory and the Grand Narrative*, *Journal of Social History* 39, 2006, s. 891–913.
- Sigurður G. MAGNÚSSON, *The Singularization of History: Social History and Microhistory within the Postmodern State of Knowledge*, *Journal of Social History* 36, 2003, s. 701–735.
- Michaela MALANÍKOVÁ, *Několik poznámek k ženským testamentům v pozdně středověkém Brně (diskusní příspěvek)*, in: K. Jíšová – E. Doležalová (edd.), *Pozdně středověké testamenty v českých městech: Prameny, metodologie a formy využití. Sborník příspěvků z konference uspořádané Archivem hlavního města Prahy a HÚ AVČR*, Praha 2006, s. 139–143.
- Jaroslav MAREK, *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*, Praha 1965.
- Jana MARTINÁK, *Iglauer Bürgertestamente aus den Jahren 1544-1624. Realisierung einer Textsorte – historiologische Analyse*, Wien 2009.
- Geoffrey H. MARTIN - Peter SPUFFORD (eds.), *The Records of the Nation: the Public Record Office, 1838-1988: the British Record Society, 1888-1988*, Woodbridge 1990.
- Eduard MAUR, *Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*, HD 23, 1999, s. 85–135.

- Eduard MAUR, *Das Gesinde in Böhmen in der frühen Neuzeit*, in: A. Fauve-Chamoux – L. Fialová (edd.), *Le Phénomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles*, (Acta demographica XIII), Praha 1997, s. 75-94.
- Eduard MAUR, *Příspěvek k prosopografii duchovních tábořské orientace v počátcích husitské revoluce*, *TábA* 9, 1999, s. 49-89.
- Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1978 (dotisk 1983).
- Hans MEDICK, *Weben und Überleben in Laichingen 1650–1900: Lokalgeschichte als allgemeine Geschichte*, Göttingen 1996.
- Matthias MEINHARDT – Andreas RANFT (Hgg.), *Die Sozialstruktur und Sozialtopographie vorindustrieller Städte*, Berlin 2005.
- Irina METZLER, *Disability in Medieval Europe. Thinking about Physical Impairment during the High Middle Ages, c. 1100–1400*, London/New York, 2005.
- Michael MITTERAUER, *Gesindedienst und Jugendphase im europäischen Vergleich*, *GG* 11, 1985, s. 177–204.
- Pavla NÁCOVSKÁ, *Svatební smlouvy jako pramen sociálně-dějinného a historicko-demografického poznání (Kutná Hora 1550–1600)*, *HD* 21, 1997, s. 37–72.
- Jürgen NEMITZ, *Die historische Analyse städtischer Wohn- und Gewerbelagen: die Auswertung sozialtopographischer Quellen*, St. Katharinen 1989.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Významový slovník k vybraným oblastem středověké kultury v Českých zemích (manželství a rodina, zdraví a hygiena, vzdělání, zvyky, rituály, zábavy)*, Ostrava 1996.
- Martin NODL – Daniela TINKOVÁ (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007.
- Martin NODL, *Dětství v předmoderní době*, *Souvislosti* 4, 1996, s. 7-29.
- Martin NODL, *Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti hřišníci ve středověku*, *DaS* 28, 1, 2006, s. 30-33.
- Martin NODL, *Polský koncept studia sociální topografie středověkého města*, *MA* (1999), 2001, s. 305–311.
- Martin NODL, *Středověká prosopografie jako metodická inovace*, in: VIII. sjezd českých historiků, Hradec Králové 10.-12. září 1999, Dolní Břežany 2000, s. 146-149.
- Martin NODL, *Středověký testament jako abnormalita*, in: K. Jiřová – Eva D. (edd.), *Pozdně středověké testamety v českých městech: Prameny, metodologie a formy využití*, Sborník příspěvků z konference uspořádané Archivem hlavního města Prahy a HÚ AVČR, Praha 2006, s. 73.85.
- Birgit NOODT, *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck anhand der Bürgertestamente des 14. Jahrhunderts*, Lübeck 2000.
- Sheilagh OGILVIE, *Consumption, Social Capital, and the “Industrious Revolution” in Early Modern Germany*, *JEC* 70, 2010, s. 287-325.
- Sheilagh OGILVIE – Jeremy EDWARDS, *Ženy a “druhé nevolnictví” v Čechách na počátku novověku*, *HD* 22, 1998, s. 5-49.
- Sheilagh OGILVIE - Markus KÜPKER - Janine Ch. MAEGRAITH, *Women and the Material Culture of Food in Early Modern Germany*, *Early Modern Women: an Interdisciplinary Journal* 4, 2009, s. 149-159.
- Mark OVERTON, *Prices from Probate Inventories*, in: T. Arkell – N. Evans – N. Goose (eds.), *When Death Do Us Part: Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford 2000, s. 120-141.
- Michael PAMMER, *Death and the transfer of wealth: Bequest patterns and cultural change in the eighteenth century*, *Journal of Social history* 33, 4, 2000, s. 913–934.
- Michael PAMMER, *Testamente und Verlassenschaftsabhandlungen (18. Jahrhundert)*, in: J. Pauser – M. Scheutz – T. Winkelbauer (Hgg.), *Quellenkunde der*

- Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch (=MIÖG, Ergänzungband 44), Wien/München 2004, s. 504–507.
- Gyula PÁPAY, *Neue Perspektiven für die stadtgeschichtliche Forschung beim Einsatz raumbezogener historischer Stadtinformationssysteme am Beispiel des Informationssystems „Sozialtopographie Stralsunds 1706/07“*, in: W. Buchholz – S. Kroll (Hgg.), *Quantität und Struktur. Festschrift für Kersten Krüger zum 60. Geburtstag*, Rostock 1999, s. 301–322.
- Hana PÁTKOVÁ, *"Volumus eciam, quod liber in pergameno fiat": úřední knihy středověkých bratrstev a cechů v Čechách*, AČ 56, 3, 2006, s. 184–192.
- Jiří PEŠEK, *Pražské knihy testamentů a inventářů (příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské)*, PSH 15, 1982, s. 63–92.
- Josef PETRÁŇ, *Dvacáté století v Ouběnicích: soumrak tradičního venkova*, Praha 2009.
- Ivy PINCHBECK – Margaret HEWITT, *Children in English Society*, London 1969.
- Renata PISOVÁ (ed.), *Jihlava. Historie – Kultura – Lidé*, (= Dějiny moravských měst), Praha 2009.
- Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.
- Josef PETRIDES, *Alt Iglauer Testamentenformeln*, IL 3, 1936–1940, s. 133–135.
- Petr RAK, *Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465–1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. do počátku 17. století*, SAP 48, 1998, s. 3–106.
- Petr RAK, *Knihy trhů a testamentů města Kadaně z let 1465–1603. Diplomatický rozbor a rozbor testamentární agendy*, diplomová práce, Praha 1997.
- Jana RATAJOVÁ, *Pražské testamety (1600–1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*, PSH 30, 1998, s. 90–127.
- Martina REILING, *Bevölkerung und Sozialtopographie Freiburgs i. Br. im 17. und 18. Jahrhundert*, Freiburg 1989.
- Fritz RÖRIG, *Die europäische Stadt*, Berlin 1958.
- Marie RYANTOVÁ, *K otázkám bádání o ženách raného novověku*, *Studia Rudolphina* 2, 2002, s. 29–37.
- Raffaella SARTI, *Who are Servants? Defining Domestic Service in Western Europe (16th – 21th Centuries)*, in: S. Pasleau – I. Schopp – R. Sarti (eds.), *Proceedings of the „Servant Project“*, 5, 2, Liege 2005 (2006), s. 3–59.
- Susan SCOTT - Christopher J. DUNCAN, *Biology of plagues: evidence from historical populations*, Cambridge 2001.
- Martine SEGALÉN, *Quinze générations de Bas-Bretons: Parenté et société dans le pays bigouden Sud 1720–1980*, Paris 1985, s. 108.
- Martine SEGALÉN, *"Sein Teil haben": Geschwisterbeziehungen in einem egalitären Vererbungssystem*, in: H. Medick – D. Sabeian (Hgg.), *Emotionen und materielle Interessen: sozialanthropologische und historische Beiträge zur Familienforschung*, Göttingen 1984, s. 181–198.
- Eva SEMOTANOVÁ (ed.), *Historický atlas měst České republiky*, svazek č. 8 - Jihlava. Praha 2000.
- Jürgen SCHLUMBOHM, *Gesinde als Lebensphase und als Klassenphänomen: Mägde und Knechte in einem ländlichen Kirchspiel Nordwestdeutschlands, 1650–1860*, in: A. Fauve-Chamoux – L. Fialová (edd.), *Le Phénomène de la domesticité en Europe, XVIIe–XXe siècles*, (Acta demographica XIII), Praha 1997, s. 23–40.
- Jürgen SCHLUMBOHM, *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit 1650–1860*, Göttingen 1994.
- Tereza SIGLOVÁ, *Svatební smlouvy a manželství na příkladu městečka Dašic v letech 1563–1652*, in: „Oznamuje se láskám našim...“ aneb svatby a svatební zvyky v

- českých zemích v průběhu staletí, Sborník z konference konané 13.-14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích, Pardubice 2007, s. 27–45.
- Tereza SIGLOVÁ, „*Súd' se pokud súd'*“: spor o opatrovnictví nezletilého dítěte v městečku Bohdanči v letech 1583–1584, VSH 13, 2006, s. 3–18
- R. Mark SIRKIN, *Statistics for the social science*, Thousand Oaks – London 1999.
- Paul SLACK, *The Impact of the Plague in Tudor and Stuart England*, Boston 1985.
- Hana SLEZÁKOVÁ, *Svatební smlouvy boskovických měšťanů z let 1601-1620*, bakalářská práce, Pardubice 2008.
- Richard SMITH, *Plagues and Peoples: The long demographic cycle 1250-1670*, in: P. Slack – R. Ward (eds.), *The Peopling of Britain: the Shaping of a Human Landscape*, Oxford 2002, s. 177-209.
- Adéla SMRŽOVÁ, *Hořepničtí měšťané ve světle svatebních smluv z 18. století*, bakalářská práce, Pardubice 2007
- Jana SMYČKOVÁ, *Pražské testamenty (1600–1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*, diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha 1997.
- Prokop SOUSEDÍK, *Logika pro studenty humanitních oborů*, Praha 2001.
- Libuše SPÁČILOVÁ, *Deutsche Testamente von Olmützer Bürgern. Entwicklung einer Textsorte in der Olmützer Stadtkanzlei in den Jahren 1416–1566*, Wien 2000.
- Margaret SPUFFORD, *Contrasting Communities: English Villagers in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, New York 1974.
- Margaret SPUFFORD - Motoyasu TAKAHASHI, *Families, Will Witnesses and Economic Structure in the Fens and on the Chalk: Sixteenth- and Seventeenth-Century Willingham and Chippenham*, Albion 28, 1996, s. 379-414.
- Margaret SPUFFORD, *Peasant inheritance customs and land distribution in Cambridgeshire from the sixteenth to the eighteenth centuries*, in: J. Goody – J. Thirsk – E. P. Thompson (eds.), *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe 1200–1800*, Cambridge 1976, s. 156–176.
- Margaret SPUFFORD, *Religious Preambles and the Scribes of Villagers' Wills in Cambridgeshire, 1570-1700*, in: T. Arkell – N. Evans – N. Goose (eds.), *When Death Do Us Part: Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford 2000, s. 144-157.
- Margaret SPUFFORD, *Religious Preambles and the Scribes of Villagers' Wills in Cambridgeshire, 1570-1700*, LPS 7, 1971, s. 28-43.
- Margaret SPUFFORD, *Will Formularies*, LPS 19, 1977, s. 35-36.
- Peter SPUFFORD, *Long-Term Rural Credit in Sixteenth- and Seventeenth-Century England: the Evidence of Probate Accounts*, in: T. Arkell – N. Evans – N. Goose (eds.), *When Death Do Us Part: Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford 2000, s. 213-228.
- Anja STEINBACH (Hg.), *Generatives Verhalten und Generationenbeziehungen*, Wiesbaden 2005.
- Aleš STEJSKAL, *Prosopografická analýza rožmberského a švamberského úřednictva 1550-1616: model a jeho fungování*, SAP 54, 2, 2004, s. 323-458.
- Jon STOBART - Alastair OWENS, *Urban Fortunes: Property and Inheritance in the Town, 1700- 1900*, Aldershot 2000.
- Laurence STONE, *Prosopography*, Daedalus 100, 1971, s. 46-79.
- Laurence STONE, *Prosopography*, in: F. Gilbert - S. Graubard (eds.), *Historical Studies Today*, New York 1972, s. 107-140.
- Lucie STORCHOVÁ – Jana RATAJOVÁ, *Žena není přišera, ale nejmilejší stvoření Boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*, Praha 2009.

- Tim STRETTON, *Widows and law in Tudor and Stuart England*, in: S. Cavallo – L. Warner (eds.), *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe*, London 1998, s. 193–208.
- Katalin SZENDE, *A női munka a középkori gazdaságban (Womens' work in medieval economy)*, *Aetas* 3, 1995, s. 179–194.
- Katalin SZENDE, *A nők szerepe a kézműiparban a késő-középkorban a soproni és pozsonyi végrendeletek tükrében (The role of women in handicrafts in the mirror of testaments from Sopron and Bratislava)*, in: P. Dominkovits – É. Turbulý (edd.), *Házi Jenő Emlékkönyv*, Sopron 1993, s. 169–180.
- Katalin SZENDE, *Craftsmen's Widows in Late Medieval Sopron*, in: M. Hietala – L. Nilsson (eds.), *Women in Towns. The Social Position of Urban Women in a Historical Context*, Stockholm 1999, s. 13–23.
- Katalin SZENDE, *Családszerkezet és örökösödési szokások a késő-középkori Pozsonyban és Sopronban* [Family structure and inheritance customs in late medieval Bratislava and Sopron], in: *Levéltári Közlemények* 68, 1997, s. 77–98.
- Katalin SZENDE, *Families in Testaments. Some Aspects of Demography and Inheritance Customs in a Late Medieval Hungarian Town*, *MAQ* 35, 1995–1996, s. 107–124.
- Katalin SZENDE, *From Mother to Daughter, from Father to Son? Intergenerational Patterns of Bequeathing Movable in Late Medieval Bratislava*, in: M. Sebők – K. Szende (eds.), *Annual of Medieval Studies at CEU* 7, 2001, s. 209–232.
- Katalin SZENDE, *'...gemainer Stadt Nutz, Ehren und Gefallen...' – The Expression of Civic Consciousness in Late Medieval Testaments*, in: G. Kovács (ed.), *...quasi liber et pictura...*, *Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 70. születésnapjára* [Studies in Honor of András Kubinyi], Budapest 2004, s. 495–501.
- Katalin SZENDE, *Gyermekek, testvérek, házastársak. Családi viszonyok és örökösödési szokások Eperjesen a középkori végrendeletek tükrében* [Children, siblings, spouses. Family relations and inheritance customs in Eperjes as reflected in medieval testaments], *Történelmi Szemle* 46, 2004, s. 113–140. Též publikováno in: E. Csukovits – T. Lengyelová (edd.), *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században* [From Bártfa/Bardejov to Pozsony/Bratislava Towns in the 13–17. centuries], *Társadalom – és Művelődéstörténeti Tanulmányok* 35, Budapest 2005, s. 293–318.
- Katalin SZENDE, *Handwerkerwitwen in der mittelalterlichen Gesellschaft von Ödenburg*, in: K. Dóka – I. Éri (Hgg.), *IV. Internationales Handwerksgeschichtliches Symposium*, Veszprém/Budapest, 1994/1995, s. 72–77.
- Katalin SZENDE, *'Nemzedékről nemzedékre.' Tanulásra vonatkozó adományok a középkori pozsonyi végrendeletekben* [From generation to generation. Donations connected to studies in last wills from medieval Pozsony], in: B. Nagy – Z. Szálka – K. Szende (edd.), *Az élet tanítómestere, Ünnepi tanulmányok Gyapay Gábor 80. születésnapjára* [The teacher of life. Studies in honor of Gábor Gyapay on his eightieth birthday], Budapest 2004, s. 119–142.
- Katalin SZENDE, *Testaments and Testimonies. Orality and Literacy in Composing Last Wills in Late Medieval Hungary*, in: G. Jaritz – M. Richter (eds.), *The Oral History of the Middle Ages. The Spoken Word in Context*, *MAQ* 3, (Sonderband XII = CEU Medievalia), Krems/Budapest, 2001, s. 49–66.
- Marc SZYDLIK, *Lebenslange Solidarität? Generationenbeziehungen zwischen erwachsenen Kindern und Eltern*, Opladen 2000.
- Michaela ŠTAJNEROVÁ, *Testamenty litoměřických měšťanů z let 1527–1576 jako pramen k dějinám rodinných struktur*, in: *Města severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 87–106.
- Blanka ŠTĚRBOVÁ, *Sňatečnost a sňatková migrace ve farnosti Střelecké Hoštice v letech 1645–1890*, *JSH* 58, 1989, s. 125–136.

- Dana ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen, 1558–1750*, Wien/München 2009.
- Dana ŠTEFANOVÁ – Hermann ZEITLHOFER, *Alter und Generationsbeziehungen in Böhmen. Zur Ausgedingestruktur nord- und südböhmischer Dörfer in der Frühen Neuzeit, 1650-1740*, in: J. Ehmer – P. Gutschner (Hgg.), *Das Alter im Spiel der Generationen. Historische und sozialwissenschaftliche Beiträge*, Wien 2000.
- Dana ŠTEFANOVÁ, *Vdovy v raném novověku. Studie k právnímu postavení a jednání „viditelných“ žen na příkladu praxe panství Frýdlant v severních Čechách mezi léty 1550–1750*, SPFFBU, C 49, 2002, s. 49–70.
- Blanka ŠTĚRBOVÁ, *Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686–1910*, HD 11, 1987, s. 97–140.
- Lucie ŠTORCHOVÁ (ed.), *Conditio humana – konstanta (či) historická proměnná?: koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Sborník příspěvků z workshopu „Antropologie – historie – teorie“, Praha 2007.
- Ivan ŠTŮVÍČEK et al., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002
- Motoyasu TAKAHASHI, *The number of wills proved in the sixteenth and seventeenth centuries. Graphs, will tables and commentary*, in: G. H. Martin – P. Spufford (eds.), *The Records of the Nation: the Public Record Office, 1838-1988: the British Record Society, 1888-1988*, Woodbridge 1990, s. 187-214.
- Helmut THOME, *Grundkurs Statistik für Historiker*, Köln 1989.
- Věra TLAPÁKOVÁ, *Testamentární praxe ve Znojmě v 15. století*, JM 41, 44, 2005, s. 29–43.
- Johann A. TOMASCHEK, *Deutsches Recht in Oesterreich im dreizehnten Jahrhundert. Auf Grundlage des Stadtrechtes von Iglau*, Wien 1859.
- David M. TURNER – Kevin STAGG (eds.), *Social Histories of Disability and Deformity*, Abingdon 2006.
- Richard T. VANN, *Wills and the Family in an English Town: Banbury, 1550-1800*, JFH 4, 1979, s. 346-367.
- Alice VELKOVÁ, *Svatební smlouvy ve venkovském prostředí v 1. polovině 19. století*, in: „Oznamuje se láskám našim...“ aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí, Sborník z konference konané 13.-14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích, Pardubice 2007, s. 105–122.
- Václav V. TOMEK, *Základy starého místopisu pražského*, Praha 1855–1872.
- Josef TEIGE, *Základy starého místopisu pražského: (1437-1620). I – III*, Praha 1910–1921.
- Pavel UBR, *Historie řemesla řeznického ve Žďáře*, ZM 2, 1998, s. 34-60.
- Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století (Prostor uvnitř městských hradeb)*, Brno v minulosti a dnes, 7, 1965, s. 242–283.
- Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století (Předměstí)*, Brno v minulosti a dnes 8, 1966, s. 226–273.
- Jaroslav VOBR, *Bibliografie okresu Jihlava*, Brno 1988.
- Ernst WALTRAUD (ed.), *Histories of the Normal and the Abnormal: Social and Cultural Histories of Norms and Normativity*, Abingdon, 2006.
- Lorna WEATHERILL, *Consumer behaviour and material culture in Britain, 1660-1760*, London 1996.
- Jacek WIESIOŁOWSKI, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Poznań 1982.
- Thomas S. WILLAN, *Elizabethan Manchester*, Manchester 1980.
- Gareth H. WILLIAMS, *Probate Records: a source for folk life studies*, Folk Life. A Journal of Ethnological Studies 2, 2, 1981, s. 7-15.
- J. Dennis WILLIGAN – Katherine A. LYNCH, *Sources and methods of historical demography*, New York/London 1982, s. 142–149.

- Eric WOLF, *Cultural dissonance in the Italian Alps*, CSSH 5, 1962, s. 1–14.
- Daniel B. WRIGHT, *Understanding statistics: an introduction for the social science*, London 1997.
- Jean YVER, *Egalité entre héritiers et exclusion des enfants dotés. Essai de géographie coutumière*, Paris 1966.
- Hermann ZEITLHOFER, *Die „eisernen Ketten“ der Heirat. Eine Diskussion des Modells der „ökonomischen Nischen“ am Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky, 1640-1840*, in: Ch. Duhamelle – J. Schlumbohm (Hgg.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 197, Göttingen 2003, s. 35-63.
- Blanka ZILYNSKÁ, *Zpráva o grantovém projektu "Prosopografie studentů pražské univerzity 1802-1989" zpracovávaná v ÚDUK-AUK Praha*, Dějiny vědy a techniky 3, 1997, s. 94-96.
- Monique ZERNER, *Une crise de mortalité au Xve siècle à travers les testaments et les roles d'imposition*, Annales E. S. C. 34, 1979, s. 566–589.
- František ZŘÍDKAVESELÝ, *Cechovní výroba na cestě k podnikatelským aktivitám v Brně v 17. a 18. století (část 1)*, VVM 57, 1, 2005, s. 18-30.
- František ZŘÍDKAVESELÝ, *Cechovní výroba na cestě k podnikatelským aktivitám v Brně v 17. a 18. století (část 2)*, VVM 57, 2, 2005, s. 113-119.

Jiné informační zdroje

<http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/ogilvie/ESRC-project-English.pdf>

http://www.econ.cam.ac.uk/rstaff/maegraith/pubs/Newsletter_25_Kupker_Maegraith.pdf

<http://www.econ.cam.ac.uk/rstaff/maegraith/pubs/ogivie-kuepker-maegraith-2009.pdf>

<http://www.econ.cam.ac.uk/rstaff/maegraith/pubs/phd.pdf>

<http://www.servantproject.com/> a dále <http://www.uniurb.it/servantproject/>

<http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/cgi-bin/getdoc.cgi?05HUAAAA00591512>

<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/index.asp?id=2669&view=pdf&pn=tagungsberichte>

Seznam zkratk

A. Časopisy

AČ	Archivní časopis
ADH	Annales de Démographie Historique
AHR	American Historical Review
Annales E. S. C.	Annales. Économies – Sociétés – Civilisations
BP	Borthwick Paper
ČČH	Český časopis historický
ČL	Český lid
DaS	Dějiny a současnost
EHR	Economic History Review
ERH	European Review of History
FHB	Folia historica Bohemica
FL	Folk Life. A Journal of Ethnological Studies
GG	Geschichte und Gesellschaft
HD	Historická demografie
HF	History of the Family
HO	Historický obzor
IL	Igel Land
JAR	Jihlavská archivní ročenka
JCH	Journal of Contemporary History
JEH	Journal of Economic History
JFH	Journal of Family History
JM	Jižní Morava
JSH	Jihočeský sborník historický
LPS	Local Population Studies
MA	Mediaevalia archaeologica
MAQ	Medium Aevum Quotidianum
MH	Midland History
MHB	Mediaevalia Historica Bohemica
NH	Northern History
PHS	Právněhistorické studie
PSH	Pražský sborník historický
SAP	Sborník archivních prací
SNM	Sborník Národního muzea v Praze. Řada A-Historie
SPFFBU	Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity
TábA	Táborský archiv. Sborník Okresního archivu v Táboře
VSH	Východočeský sborník historický
VSV	Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských
VVM	Vlastivědný věstník moravský
YAJ	Yorkshire Archaeological Journal
ZM	Západní Morava

B. Archivy a archivní fondy

AM Jihlava do roku 1848	fond Archiv města Jihlava do roku 1848
AM Jindřichův Hradec	fond Archiv města Jindřichův Hradec
AM Telč	fond Archiv města Telč
MZA	Moravský zemský archiv
NA	Národní archiv
SOKA Jihlava	Státní okresní archiv Jihlava
SOKA Jindřichův Hradec	Státní okresní archiv Jindřichův Hradec

Seznam tabulek a grafů

Tab. č. 1: Testátoři podle rodinných stavů (Jihlava, 1578-1624)

Tab. č. 2: Četnost povolání u testátorů udávajících v rámci svých intitulací údaje o způsobu obživy (tj. 174 kšaftů z celkového počtu 968). Číslo v závorce značí počet tovaryšů určitého řemesla.

Tab. č. 3: Průměrný počet dětí, jimž bylo odkazováno v jednom testamentu. Dle zjištění Dubuis na základě studia vzorku 791 testamentů z regionu Valais v období 1300-1599. (Pierre Dubuis, *Le jeu de la vie*, s. 279)

Tab. č. 4: Průměrný počet vlastních dětí, jimž bylo odkazováno v jednom testamentu, rozlišeno z chronologického hlediska (Jihlava, 1578-1624)

Tab. č. 5: Průměrný počet vlastních dětí, jimž bylo odkazováno v jednom testamentu, rozlišeno dle pohlaví a rodinného stavu (Jihlava, 1578-1624)

Tab. č. 6: Průměrný počet synů a dcer zmíněných v testamentech s rozlišením pohlaví a rodinného stavu testátorů (Jihlava, 1578-1624)

Tab. č. 7: Podíl testátorů na kšaftování dětem za celé sledované období: testátoři rozlišení podle pohlaví a rodinného stavu, děti podle pohlaví (Jihlava 1578-1624)

Tab. č. 8: Průběh času jako faktor ovlivňující sledovaný jev: průměrný počet synů a dcer zmíněných v testamentech s rozlišením pohlaví a rodinného stavu testátorů (Jihlava, 1578-1624)

Tab. č. 9: Průběh času jako faktor ovlivňující sledovaný jev: podíl testátorů na kšaftování dětem v rámci jednotlivých desetiletí (testátoři rozlišení podle pohlaví a rodinného stavu, děti podle pohlaví; Jihlava 1578-1624)

Tab. č. 10: Systém rovných dílů a systém vdovské třetiny – podíly majetku po smrti jedince, rozdělené mezi zbytek rodiny (viz 2 zvýrazněné osy: vertikální - konstantní hodnota majetku postupovaného vdově bez závislosti na počtu dětí v rodině /platí v oblastech se systémem vdovské třetiny/; horizontální - konstantní hodnota majetku postupovaného vdově bez závislosti na příslušnosti k určité oblasti dle systémů dědění)

Tab. č. 11: Generační schéma – transfer majetku mezi generacemi (Jihlava, 1578-1624)

Tab. č. 12: Mezigenerační transfer majetku - přímá příbuzenská linie, zohledněny též případy odkazů sourozencům testátora (tzn. pobočná linie částečně) - Jihlava, 1578-1624

Tab. č. 13: Jihlavští testátoři (1578-1624) a zároveň poplatníci městské sbírky z domu uvnitř hradeb (1585), s rozlišením jednotlivých městských čtvrtí.

Tab. č. 14: Míra kšaftování mezi poplatníky městské sbírky v roce 1585, s rozlišením jednotlivých městských čtvrtí a předměstí (pořadí a názvy předměstí uvedeny dle znění originálu)

Tab. č. 15: Absolutní a procentuální zastoupení testátorů (1578-1624), členů městské rady (1555-1624) a soukenických přísežných (1564-1593) v jednotlivých čtvrtích města Jihlavy v roce 1585. K tomuto datu jsou všichni zároveň poplatníky městské sbírky.

Tab. č. 16: Jednotlivé varianty zastoupení testátorů (1578-1624), členů městské rady (1555-1624) a soukenických přísežných (1564-1593) v jednotlivých čtvrtích města Jihlavy v roce 1585. K tomuto datu jsou všichni zároveň poplatníky městské sbírky.

Graf č. 1: Počet testamentů pořízených v Jihlavě v letech 1578-1624 bez rozlišení pohlaví a rodinných stavů testátorů

Graf č. 2: Vzájemný poměr počtu testátorů a testátorek ve studovaném období (Jihlava, 1578-1624)

Graf č. 3a: Rozdělení testátorů-mužů dle rodinného stavu v průběhu jednotlivých let studovaného období (Jihlava, 1578-1624)

Graf č. 3b: Rozdělení testátorů-žen dle rodinného stavu v průběhu jednotlivých let studovaného období (Jihlava, 1578-1624)

Grafy č. 4a-e: Testamenty podle data jejich vzniku v průběhu morových let v Jihlavě.

Graf č. 5: Morová léta v Jihlavě (1583, 1597, 1605-1606, 1624) a rozložení testamentů po jednotlivých měsících roku

Graf č. 6: Poměr počtu testamentů/počet mrtvých v jednotlivých letech (Jihlava, 1587-1616; data pro rok 1608 nejsou k dispozici). Podíl testátorů z osob zemřelých v jednotlivých letech (v %).

Graf č. 7: Graf P. Slacka zaznamenávající mortalitní výkyvy v Londýně v období 1478-1565 podle početnosti testamentů (spodní křivka) a dále podle matričních údajů o pohřbech (od roku 1540 horní křivka). Převzato z publikace: Paul SLACK, *The Impact*, s. 147.